

DISSERTATIONES DOCTORALES

A hatalom nyelve – a nyelv hatalma

Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében

NAGY NOÉMI

Dialóg Campus

NAGY NOÉMI

A HATALOM NYELVE – A NYELV HATALMA

Nyelvi jog és nyelvpolitika

Európa történetében

DISSERTATIONES DOCTORALES

SOROZATSZERKESZTŐ

PADÁNYI JÓZSEF

Nagy Noémi

A HATALOM NYELVE –
A NYELV HATALMA
NYELVI JOG ÉS NYELVPOLITIKA
EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN

DIALÓG CAMPUS KIADÓ ❖ BUDAPEST, 2019

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat fejlesztés”
című kiemelt projekt keretében jelent meg.

Szerző
Nagy Noémi

Szerkesztő
Gőcze István

Szakmai lektor
Vizi Balázs

A kézirat lezárásának időpontja: 2018. augusztus 21.

© Dialóg Campus Kiadó, 2019

© Nagy Noémi, 2019

© Gőcze István, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	9
Bevezetés	11
I. fejezet – A nyelvi jogok, a nyelvpolitika és a hatalom összefüggései, a nyelvi sokféleség megközelítései	19
Nyelvi jog(ok), nyelvpolitika, nyelvi tervezés és nyelvi ideológiák	19
A nyelvi sokféleség kezelésének megközelítései	22
A nyelv és a hatalom összefüggései, a nyelvi sokféleség érdekszempontú megközelítései	25
A nyelvi sokféleség kisebbségi és emberi jogi megközelítései	27
Nyelvi jogok a nemzetközi jogban	29
Nyelvi jogok az Európai Unió jogában	33
A nyelvi sokféleség értékfelfogása	35
II. fejezet – A nyelvhasználat szabályozásának története egyes európai országokban	39
A nyelvhasználat szabályozásának története az Egyesült Királyságban	39
Az Egyesült Királyság nyelvi térképe	39
Hivatalosnyelv-használat és az angol nyelv státusztervezése Angliában	40
A nyelvhasználat szabályozása Írországban	45
A nyelvhasználat szabályozása Walesben	54
A nyelvhasználat szabályozása Skóciában	62
A brit nyelvpolitika értékelése	66
A nyelvhasználat szabályozásának története Franciaországban	70
Franciaország nyelvi térképe és a franciaországi regionális nyelvek rövid története	70
A flamand	71
Az elzászi	71
A breton	73
Az okszitán	73
A baszk	74

A katalán	75
A korzikai	77
A francia nyelv hivatalos státuszának megteremtése a középkorban és a kora újkorban	80
A francia forradalom nyelvpolitikája és 19–20. századi utóélete	83
Nyelvi jogalkotás Franciaországban a 20. század közepétől napjainkig	88
A franciaországi nyelvi jogalkotás értékelése	91
A nyelvhasználat szabályozásának története Spanyolországban	96
Spanyolország nyelvi térképe	96
A spanyol állam nyelvpolitikája és a kasztíliai nyelv státusztervezése a 18. századig	97
Spanyolország nyelvi jogi szabályozása a 18–19. században	100
Spanyolország nyelvi jogi szabályozása a diktatúrák századában	105
Az 1978-as alkotmány által teremtett nyelvi rezsím	112
Az autonóm közösségek nyelvi joga	116
A spanyol állam nyelvpolitikájának értékelése	120
A nyelvhasználat szabályozásának története Ausztriában	123
Hivatalosnyelv-használat és a német nyelv státusza 1526-tól a 18. század közepéig	124
A nyelvhasználat szabályozása a 18. század második felétől a 19. század közepéig, különös tekintettel II. József nyelvrendeleteire	126
Nyelvi egyenjogúsítás: Habsburg nyelvpolitika az 1848–49-es forradalmi időszakban, valamint a neoabszolutizmus idején	130
Az 1867-es alkotmány nyelvi rendelkezései és utóélete (1867–1918)	142
Nyelvijog-alkotás és nyelvpolitika Ausztriában 1918-tól napjainkig	148
Ausztria nyelvi jogának értékelése	153
A nyelvhasználat szabályozásának története Magyarországon	157
Hivatalosnyelv-használat és nyelvpolitika a Magyar Királyságban az államalapítástól a 18. század végéig	158
Habsburg nyelvi beavatkozás a 18. század második felében: a Ratio Educationis és II. József nyelvrendelete	161
A magyar államnyelv bevezetésének története (1790–1844)	163
Az 1848–1849-es forradalom és a neoabszolutizmus nyelvpolitikája	169

A nyelvhasználat szabályozása a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918)	171
A nyelvhasználat szabályozása az oktatásban	176
A nyelvhasználat egyéb színtereinek szabályozása	181
Nyelvi jogok a két világháború között	182
Nyelvi jogok a szocializmus időszakában (1945–1989)	185
Nyelvi jogok a rendszerváltástól napjainkig	187
Magyarország nyelvi jogának értékelése	195
III. fejezet – Hasonlóságok és különbségek a nyelvhasználatra vonatkozó nemzeti jogok között: az asszimilációs és a pluralista nyelvi jogi modell	199
A nyelvi jogok asszimilációs történeti modellje	199
A nyelvi jogok pluralista történeti modellje	203
A pluralista szabályozáshoz vezető út, valamint a jelenlegi nyelvi jogi megoldások értékelése	206
Összegzés és záró következtetések	211
Felhasznált irodalom	217
Könyvek, forrásgyűjtemények, tudományos-szakmai közlemények	217
Jogszabályok és hivatalos dokumentumok	237

Köszönetnyilvánítás

Jelen kötet létrejöttéhez nyújtott segítségéért elsősorban *Andrássy György* professzor úrnak és *Herger Csabáné* docens asszonynak, a pécsi jogi kar két oktatójának szeretnék köszönetet mondani, akik azon túl, hogy a monográfia alapját képező doktori értekezés konzulensei voltak, évek óta odaadó figyelemmel kísérik tudományos pályafutásomat. A kutatási módszertant és a jogtörténeti ismereteket Herger Csabánétól sajátítottam el; a kutatási téma ötletét és hipotéziseim egy részét Andrássy Györgytől kaptam. Óriási köszönet illeti tiszteletbeli témavezetőmet, *Bartha Csillát* is, aki az MTA Nyelvtudományi Intézetében folytatott kutatómunkám vezetőjeként megtanított a szociolingvisztikai alapokra és a multidiszciplináris szemléletmódra.

A könyv megírásához nyújtott értékes észrevételeit, tanácsait, fordítási, lektori és mindennemű szakmai segítségét szívből köszönöm továbbá *Balogh Elemérnek*, *Béli Gábornak*, *Brenner Kolomannak*, *Csernicskó Istvánnak*, *Pókay Mariettának*, *Vizi Balázsnak*, *Maria Arenynek* és *Franz A. J. Szabónak*.

Végül, de nem utolsósorban őszinte hálával tartozom a Nemzeti Közzolgálati Egyetemnek, amely a monográfia megjelenését lehetővé tette.

Nagy Noémi

Bevezetés

„A nyelv az egyének és a társadalmak életében fontosabb szerepet játszik, mint bármi más.”

Ferdinand de Saussure (1916/1983, 21.)

A jelen monográfia alapjául szolgáló kutatás kiindulópontját az a felismerés képezi, miszerint a modern állam nyelvi jogának nincs kiforrott elmélete. Noha Andrassy György jogász-filozófus erre már huszonöt éve felhívta a figyelmet, a kérdés megoldásában azóta sem történt jelentős előrelépés. (ANDRÁSSY 1993; 2013b, 16–17.) A nyelvhasználatra vonatkozó szabályozásnak a mai napig nincsenek egyetemesen elismert és elfogadott zsinórmértékei, rendező elvei, ebből kifolyólag a nemzeti és nemzetközi nyelvi jogalkotás más jogterületekhez képest „sokkal inkább ki van téve a véletlennek, a politikai megfontolások esetlegességeinek”. (ANDRÁSSY 1998, 5.) Könnyűszerrel megállapítható, hogy a kisebbségi nyelveket és a kisebbségek nyelvi jogait érintő egyre hangsúlyosabb nemzetközi szerepvállalás ellenére az egyes államok nyelvi jogi szabályozása, valamint nyelvpolitikája ma is jelentős különbségeket mutat.

A nyelvi kérdés napjainkban talán időszerűbb, mint valaha. Amint arra Bartha Csilla (BARTHA 1999, 9.; 2003, 56.) nyelvész figyelmeztet, a globalizáció, a transznacionalizmus és az elképesztő sebességgel fejlődő kommunikációs és egyéb technológiai újítások korában a kisebb vagy kevésbé használt nyelvek funkcionális hanyatlása nagyobb méreteket ölt, mint bármikor a történelem folyamán. A nyelvpusztulás sebességére és az élő nyelvek számára vonatkozóan eltérő adatok állnak rendelkezésünkre. Az egyik legismertebb nyelvi atlasz, az *Ethnologue* például az élő nyelvek számát 7099-re teszi, amelyből 2467 – a nyelvek egyharmada – veszélyeztetettnek minősül. Körülbelül hat nyelv tűnik el évente. (SIMONS–FENNIG 2017.) Az UNESCO veszélyeztetett nyelvi atlaszának utolsó kiadása szerint a jelenleg beszélt mintegy 6000 nyelv fele századunk végéig ki fog halni. (MOSELEY 2010.) Ezt a kedvezőtlen folyamatot erősíti egy párhuzamos jelenség, az angol nyelv mint világszintű *lingua franca* (közvetítőnyelv) terjedése.

A nyelvi jogi probléma fontosságát az is alátámasztja, hogy az etnikai konfliktusok jelentős részének középpontjában a nyelv áll. Noha a nyelvi különbség önmagában nem jelent konfliktusforrást, de a nyelvi diszkrimináció, a kisebbségi nyelvhasználók kizárása vagy hátrányos megkülönböztetése az államhatóságok nyelvi preferenciáin keresztül, valamint a kisebbségi nyelvi jogok elégtelen alkalmazása a gyakorlatban véres etnikai összetűzésekhez vezethet. A második világháborút követő konfliktusok többsége államokon *belül* robbant ki, általában függetlenséget, autonómiát vagy jogaik védelmét követelő csoportok által. A nyelvi jogi igények kiemelt helyen szerepelnek ezen konfliktusok kiváltó okai között. (DE VARENNES 1997, 146–147.; MAY 2005, 330.) Csupán idő kérdése, hogy napjaink migrációs „boomja” következtében a nyelvi kérdés a bevándorlás kontextusában is komoly konfliktusforrássá váljék.

Világos, hogy a nyelvi jogi probléma megfelelő és sürgős kezelésének hiánya beláthatatlan társadalmi következményekkel járhat a nem is olyan távoli jövőben. Kutatásom végső célja ennek fényében eredetileg a következőképpen fogalmazódott meg: *de lege ferenda* javaslat nyújtása az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás zsinórmértékeire vonatkozóan. Andrassy György a maga részéről már elvégezte a feladatot: a jogfilozófia elméleti alapjain, logikai és – elsősorban a nemzetközi jogra összpontosító – történeti érvekkel alátámasztva több mint két évtizede érvel a nyelvszabadság eszméje, illetve egyetemes emberi jogként történő elismerésének szükségessége mellett. Jőmagam is úgy vélem, az igazságos nyelvi jog mércéjét a nyelvszabadság jelenti. Mindezt azonban jelen monográfia keretei között nem kívánom bizonyítani, csupán támpontokat szeretnék nyújtani a későbbi kutatásokhoz a nemzeti szabályozások – valamint azok kereteként a nemzetközi és az európai uniós jog – leíró, illetve értékelő elemzésén keresztül.

A monográfia újdonságát elsősorban abban látom, hogy noha a nyelvi jogokkal és a nyelvpolitikával foglalkozó szakirodalom lassan egy kisebb könyvtárat tudna megtölteni, összehasonlító nyelvi jogi kutatások alig születtek, s ha mégis, csak a hatályos szabályozásokra terjednek ki, avagy a kisebbségvédelem vizsgálatának tágabb kereteibe illeszkednek.¹ Jelen kötet ezzel szemben kifejezetten a nyelvi kérdésre összpontosít, elsősorban

¹ Bruno de Witte (2004, 210.) az összehasonlító nyelvi jogi kutatások hiányára, Robert Lee Nichols (2006, 44.) pedig a nyelvpolitika történeti dimenziójának elhanyagolására hívja fel a figyelmet. Mindkettőjük megállapítása helytálló ma is azzal, hogy a két szempont együttes érvényesítése végképp ritkaság.

jogtörténeti szempontú, valamint összehasonlító jellegű: a nemzeti nyelvi jogok diakrón és szinkrón elemzésén, értékelésén, illetve összehasonlításán keresztül próbál rábukkanni a szabályozás azon elemeire, amelyek a modern állam nyelvi jogalkotásának viszonyítási pontjait jelenthetik.

A nyelvi jogokkal, nyelvpolitikával kapcsolatos szakirodalom túlnyomó része a mai napig nyelvészek tollából származik, beleértve a viszonylag új kutatási területnek számító és az értekezés tárgyához szorosabban kapcsolódó történeti szociolingvisztikát is. A nyelvi kérdés azonban annyira speciális terület, hogy a különböző diszciplínák szoros együttműködését igényli. Ennek okán a – sajnos csak elenyésző számban fellelhető – jogtudományi munkákon kívül bőven merítettem a témához kapcsolódó rendkívül gazdag szociolingvisztikai, valamint az egyre gyarapodó jogbölcseleti-politika-filozófiai és történettudományi irodalomból is. A mű elsődleges forrásai között jogszabályok, alkotmánybíróági és legfelsőbb bírósági ítéletek, valamint egyes nemzetközi szervezetek ellenőrző/tanácsadó testületeinek dokumentumai szerepelnek.

A könyvben *öt európai ország* nyelvi jogi – azaz az egyes nyelvek státuszára, a nyelvhasználatra, a nyelvhasználók jogaira vonatkozó – szabályozását, valamint nyelvpolitikáját – a nyelvi jogalkotás alapjául szolgáló politikai célkitűzéseket – vizsgálom, a következő kutatási kérdések mentén: 1. Hogyan alakult a nyelvhasználat szabályozása a nemzeti jogok történetében? 2. Mikor születtek a nyelvhasználatra vonatkozó első jogszabályok? 3. Mikortól állítható bizonyosan, hogy ezen jogszabályok mögött tudatos politikai megfontolás rejlik, azaz mikortól beszélhetünk nyelvpolitikáról? 4. Megfigyelhetők-e a nyelvjog-alkotásban korszakonként bizonyos tendenciák, visszatérő motívumok? 5. Mi a nyelvi jogi szabályozás logikája, az egyes jogszabályok háttérét képező nyelvpolitikai célkitűzés?

A könyv *időbeli* sikja az első nyelvi jogi tárgyú jogszabályok születésétől napjainkig terjed. Ami a *területi* fókuszról illeti, noha a nyelvhasználatra vonatkozó szabályozások történeti, ideológiai stb. okokból való eltérése miatt végső soron a világ összes országának nyelvi jogát indokolt lenne górcső alá venni, a vizsgálandó országok körét terjedelmi okokból szűkíteni kellett. A kutatás végső céljának megvalósítását inkább szolgálja kevesebb ország nyelvi jogi szabályozásának történeti szempontú, a szabályozás változásait is figyelembe vevő, a fejlődési ívekre összpontosító alapos elemzése, mint több ország jelenlegi szabályozásának áttekintése. Az elsődleges források tanulmányozásához szükséges nyelvtudásomat is figyelembe véve elsőként három nyugat-európai államot, jelesül Spanyolországot, az Egyesült Királyságot

és Franciaországot választottam ki. A vizsgálódások során világossá vált, hogy a három állam között fennálló tendenciaszerű szabályozásbeli hasonlóságok alapján egy normatív, történeti (a 20. századig irányadó) nyelvi jogi modellt lehet felállítani: az *asszimilációs nyelvi jogi modellt*, ahol a nyelvi homogenizáció – azaz az államnyelv kizárólagos használatát előíró, valamint a kisebbségi nyelvek használatát tiltó, olykor büntető rendelkezések sorozata – a birodalmi törekvések eszközeként legalább az abszolutizmus korától megfigyelhető volt, majd a 18–19. századi nemzetállami ideológiához jól illeszkedő, az „egy nemzet – egy nyelv” koncepciójára építő restriktív szabályozásban csúcsosodott ki. Az asszimilációs modell egyik lehetséges alternatíváját éppen térségünkben, Kelet-Közép-Európában találtam meg.² A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság szabályozása alapján megfogalmazott *pluralista nyelvi jogi modellben* a nyelvi homogenizáció igénye csak a 19. században jelentkezett, és akkor is mind eszközeiben, mind hatásában messze elmaradt az asszimilációs modellbe tartozó államok gyakorlatától. A pluralista modellben az állam a nyelvi sokféleséget nem tekinti eleve kiküszöbölendő problémának vagy az effektív hatalomgyakorlás akadályának, ehelyett nyelvi jogok biztosításával próbálja meg kezelni azt.

A monográfia időbeli és területi kereteinek kijelölése után a *tartalmi* lehatárolást is el kell végezni. A nyelvi jog ugyanis számos részterületet foglal magában: nemzeti szinten a hivatalos nyelv intézményét, a kisebbségi nyelvi jogokat, a bevándorlók nyelvi jogait, az idegen nyelvek tanulásának feltételeit, az állampolgársággal kapcsolatos nyelvi kérdéseket; nemzetközi szinten pedig az adott nemzetközi szervezet hivatalos nyelvére, munkanyelvére vonatkozó szabályozást, valamint a nyelvi jogok védelmére szolgáló nemzetközi jogi dokumentumokat. A nyelvi jogokkal foglalkozó kutatások zöme diszciplínától függetlenül – egyébiránt a nemzetközi és nemzeti jogok szabályozási logikájának megfelelően – szinte kizárólag a kisebbségi nyelvi jogokkal, a kisebbségi nyelvekkel vagy a nyelvi kisebbségekkel foglalkozik. (Ezért van az, hogy a nyelvi jogok elmélete elsősorban a kisebbségi jogok elméletén belül fejlődött ki és fejlődik tovább ma is.) A paradoxon

² Az első ránézésre kézenfekvőbb választásnak tűnő Svájc és Belgium vizsgálatával a magyar és a külföldi szakirodalom behatóan foglalkozik. Lásd bővebben OPLATKA–SZALAYNÉ 1998; ANDRÁSSY 2013a, 31–36., 41–42., 173–178.; BARTHA 1999, 54–57.; TRÓCSÁNYI–JUHÁSZ 2010, 59–76. Ami a kelet-közép-európai térséget illeti, Andrassy György már korábban amellett érvelt, hogy alapvető különbség van egyfelől a francia és az angol, másfelől a magyar szabályozás múltja között. (ANDRÁSSY 2013a, 31–36., 41–42., 173–178., 297–298.; ANDRÁSSY–VOGL 2012, 102–103.)

abban rejlik, hogy az általános, egyetemesen elfogadott nyelvi jogi alapelvek végső soron jobban szolgálnák a nyelvi kisebbségek javát, mint a speciális kisebbségi nyelvi jogok. (ANDRÁSSY 1998, 1–2., 104.; 2013a.) Ennek oka, hogy a kisebbségi jogokat hagyományosan privilégiumokként értelmezik, így ezek biztosítása az egyes államok jóindulatától függ. Egy egyetemes nyelvi jog elfogadása olyan kiindulási alapot, legkisebb közös nevezőt jelentene, amelyből már nem lehet „lealkudni”. Analógiaként említhető a vallásszabadság, amely hatékonyabban segíti elő a vallási kisebbségek védelmét, mint korábban a vallási kisebbségekre irányadó speciális jogszabályok. Nem csupán elméleti problémáról van szó, hanem nagyon is fontos gyakorlati kérdésről: amint fentebb rámutattam, a helyes nyelvi jog hosszú távon hozzájárulhat a többségi-kisebbségi konfliktusok enyhítéséhez, a különböző népcsoportok békés együttéléséhez.

Jelen könyvben a nyelvi jog részterületei közül a *hivatalos nyelv intézményével* és a *kisebbségek nyelvi jogaival* foglalkozom. Ennek oka az, hogy történetileg ezek – ebben a sorrendben – jelentek meg először, a nyelvi jog többi területe viszonylag új keletű. Nem lesz szó tehát a bevándorlók nyelvi jogaival, az idegen nyelvek tanulásával, sem az állampolgársággal kapcsolatos nyelvi kérdésekről.

Az állam elméletben a nyelvhasználat bármely színterét szabályozhatja a köz- és magánéletben egyaránt. A könyvben a legnagyobb figyelmet a hivatalos nyelv intézménye által érintett nyelvhasználati színterekre, azaz a szoros értelemben vett állami szférára (törvényhozás, végrehajtás, igazgatszolgáltatás, azaz a *hatalom nyelve*), valamint az *oktatás nyelvének* szabályozására fordítom. Ezek a nyelvhasználati színterek az állami nyelvpolitika legaktívabb működési területei, mivel az ezekhez való nyelvi hozzáférés szabályozásán keresztül tudja az állam bizonyos nyelvi csoportok hegemon pozícióját fenntartani, befolyásolni. Az oktatásnak ezen túl kiemelt szerepe van az egyén identitásának kialakításában, szocializációjában, társadalmi helyzetének meghatározásában. (NÁDOR 2002, 30–31.; NEWERKLA 2003, 169–170.; VETTER 2003, 271–272.)

Ami a kisebbségek nyelvi jogait illeti, ez a terület valójában elválaszthatatlan a hivatalos nyelv intézményétől, mintegy kiegészíti azt. Tudniillik, azt az esetet leszámítva, amikor egy kisebbségi nyelv hivatalos nyelvi státusszal bír, a hivatalos nyelv implicite nem más, mint a nyelvi *többség* számára biztosított kollektív nyelvi jog (amely bizonyos határok között egyéni jogként is megfogalmazható): jog arra, hogy saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja. (ANDRÁSSY 1998, 31–48.; 2010; 2011, 16–17.)

A monográfiában *kisebbségi nyelvi jogokról* lesz szó – az egyes kisebbségi nyelveket, valamint a nyelvi kisebbségek történetét csak annyiban érintem, amennyiben az a nyelvi jogi szabályozás megértéséhez feltétlenül szükséges. Spanyolország esetében például, ahol az 1978-as alkotmány által teremtett társhivatalos nyelvi rendszer következtében az egyes többnyelvű autonóm tartományokban különböző nyelvi szabályozásokkal van dolgunk, értelemszerűen külön kell említeni a katalán, a baszk és a galíciai nyelveket és beszélőközösségeiket. Ugyanez vonatkozik az Egyesült Királyságban az ír, a walesi és a skót gael nyelvre. A magyarországi nemzetiségek esetében viszont már nem ez a helyzet: az egy az egyben nyelvi törvénynek tekinthető 1868. évi XLIV. törvénycikk (tc.) például az ország területén élő összes nemzetiség számára – azok külön megnevezése nélkül – azonos nyelvi jogokat biztosított.

A kisebbségi nyelvi jogok értelemszerűen a kisebbségi jogok részterületét képezik. Ez az általános értelemben vett nyelvi jog egyetlen részterülete, ahol a nyelvi jogok valóban és szükségszerűen a kisebbségi jogok rendszerén belül kezelendők. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy nyelvi jogokkal foglalkozó munkának a kisebbségi kérdés minden vonatkozására ki kellene térnie. Ez nemcsak terjedelmi szempontból volna lehetetlen vállalkozás, de éppen a kutatás végső céljától távolítana el bennünket: a helyes és igazságos nyelvi jog zsinórmértékeinek megtalálásától. Így tehát a monográfia céljából és tárgyából fakadóan amennyire csak lehetséges, leválasztom a nyelvi kérdést a kisebbségi kérdéstől, és utóbbit csak annyiban érintem, amennyiben a nyelvi jogi szabályozás megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

A kötet öt fő egységből épül fel. A *bevezetést* követő *első fejezet* egyrészt elméleti alapvetésnek, másrészt keretfejezetnek tekinthető: a nyelvi jogok, a nyelvpolitika és a hatalom összefüggéseit, a nyelvi sokféleség kezelésének különféle megközelítéseit, ennek részeként a nemzetközi, illetve európai uniós nyelvi jogot mutatja be. A mű központi részét a *második fejezetben* közölt öt országtanulmány képezi: ezek az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Ausztria és Magyarország nyelvi jogi szabályozását és nyelvpolitikáját mutatják be a kezdetektől napjainkig. A joganyag feldolgozása és elemzése során törekedtem az egyes történeti korszakok és az országok közötti egyensúlyra, de ezt nem lehetett teljes mértékben kivitelezni. Bizonyos részek elkerülhetetlenül nagyobb hangsúlyt kapnak másoknál, aminek az alábbi négy fő oka lehet: 1. a nyelvi jogi fejlődés szempontjából kiemelt állomásról van szó (például az 1789-es forradalom Franciaországban); 2. a szakirodalomban képviselt többségi állásponttal

szállok szembe (például az 1868-as magyarországi nemzetiségi törvény esetén); 3. a korszak bemutatása a szakirodalomban elnagyolt, hiányos, a jogszabályok ismertetése pontatlan (például a 18–19. századi spanyol nyelvpolitika); avagy 4. praktikusán, az adott kérdéskörhöz több megfelelő minőségű anyag állt rendelkezésemre (például az osztrák neoabszolutizmus nyelvi joga). Ezek a tényezők adott esetben át is fedhetik egymást. Minden esetben törekedtem arra, hogy az olvasó egy-egy fejezet végére érve koherens képet kapjon az adott ország nyelvi jogáról. Az öt országtanulmányt követő *harmadik, összehasonlító fejezet* a nyelvi jogok asszimilációs és pluralista történeti modelljeit vázolja fel, valamint a jelenlegi nyelvi jogi megoldásokat értékeli és veti össze egymással a nemzetközi nyelvi jogi szabályozásra is tekintettel. A könyv érdemi részét a kutatás legfontosabb eredményeinek összegzésével, valamint továbbgondolásra érdemes következtetésekkel zárom.

I. fejezet

A nyelvi jogok, a nyelvpolitika és a hatalom összefüggései, a nyelvi sokféleség megközelítései

„A nyelvpolitika sosem a nyelvről: mindig a hatalomról szól.”
James Tollefson³

Nyelvi jog(ok), nyelvpolitika, nyelvi tervezés és nyelvi ideológiák

A nyelvi jog(ok), nyelvpolitika, nyelvi tervezés és nyelvi ideológiák fogalmakban az a közös, hogy mindegyikük a *nyelvre* vonatkozik. A nyelv összetett jelenségét a jelen kötet céljaira nem szükséges definiálni, hiszen a jogszabályok sosem a nyelvre mint olyanra, hanem mindig meghatározott nyelv(ek)re vonatkoznak. A kapcsolódó fogalmak szabatos meghatározása viszont azért van szükségképpen bukasra ítélve, mert a nyelvészet paradigmaváltás küszöbén áll: a hagyományos terminológia újraértelmeződik, a korábban *a prioriként* kezelt terminusok – nyelv, anyanyelv, kisebbségi nyelv stb. – jelentése megváltozik, a nyelvi valóságot jobban tükröző új értelmezések születnek, egyes elavultnak tekintett kifejezések kikopnak a gyakorlatból. (BLOMMAERT–RAMPTON 2012.) Ez a tudományos irányváltás a többnyelvűségi helyzetek napjainkban folyó radikális átrendeződésére kíván reflektálni, mégpedig a hagyományos, felfőlről jövő (top-down) megközelítés helyett – a nyelvhasználókra tekintettel és az ő részvételükkel – egy alulról felfelé irányuló (bottom-up) folyamat részeként. Mindeközben a jogszabályok magától értetődő természetességgel használnak olyan kifejezéseket, amelyeknek sem a nemzetközi, sem a nemzeti jogban nincs általánosan elfogadott meghatározása. Mindez azt jelzi, hogy a jogalkotónak implicit módon azért van valami elképzelése

³ A forrás pontos megjelölése nélkül idézi AGER 2003, 185.

a nyelvhez kapcsolódó egyes fogalmak jelentéstartalmáról, ezért mégis szükséges ezeket legalább megközelítő jelleggel definiálni.

A nyelvészet jeles képviselői egyetértenek abban, hogy arra a kérdésre, hogy mi minősül nyelvnek és mi egy nyelv *dialektusának*, szigorúan nyelvészeti szempontok alapján nem lehet választ adni. (BARTHA 1999, 14–16.) A monográfia munkadefiníciójaként *nyelvváltozat* alatt olyan nyelvi rendszert értek, amelyet valamely meghatározott kritérium alapján elkülönített nyelvi közösség használ. A *nyelvjárás* egyfajta, jelesül területileg, illetve történetileg elkülönült nyelvváltozat. (TRUDGILL 1997, 8.) Az egyes nyelvek, nyelvváltozatok jogi státuszát az állami nyelvpolitika határozza meg. Államnyelvnek egy adott állam hivatalos nyelve minősül, amelyen keresztül az államhatalom (törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás) gyakorlása történik. A gyakorlatban ez legtöbbször a többségi nemzet nyelvével egyezik meg. A *hivatalos nyelv* a közélet nyelve; az államnyelv szükségszerűen ilyen, de regionális vagy helyi szinten is lehet egy nyelvnek hivatalos státuszt biztosítani. A *kisebbségi nyelv* „egy adott állam olyan polgárainak nyelve, akik az ország összlakosságához mérten demográfiailag és/vagy politikailag, szociológiailag kisebbséget alkotnak”.⁴ (CSERNICSKÓ 2013, 55.)

A *nyelvi jog* vagy nyelvjog az egyes nyelvek *státuszára*, a *nyelvhasználatra*, a *nyelvek beszélőire/használóira*⁵ vonatkozó jogszabályok összességét jelenti. A *nyelvi jogok* (többes számban) azok az egyéni vagy kollektív jogosítványok, amelyeket egyes jogszabályok a nyelvek beszélői/használói vagy egyes nyelvi közösségek részére biztosítanak. Lényegük a bíróság vagy valamilyen közhatalmi fórum előtti érvényesíthetőség.

Nyelvpolitika alatt a nyelvjog-alkotást befolyásoló politikai célkitűzéseket értem. Ezek általában a konkrét jogszabály előkészítő munkálataiban vagy úgynevezett *policy-dokumentumokban* öltenek testet, de akár magából a jogszabály szövegéből, rendszerint a preambulumból is kitűnhetnek. A nyelvpolitika *tudatos* tevékenység, amelyben a nyelvhasználat szabályozása

⁴ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkéhez fűzött általános magyarázat a fenti definícióval szemben kifejezetten előírja, hogy az államok nem korlátozhatják a 27. cikkben foglalt jogok biztosítását kizárólag az állampolgárra. (UN Human Rights Committee, 1994.)

⁵ A *beszéd* szó használata a nyelvi sokféleség kontextusában nem pontos, hiszen nem foglalja magába a siket közösségek jelnyelveit. Helyesen a *nyelvhasználat*, *nyelvhasználók* kifejezéseket kellene alkalmazni. Mivel azonban a vizsgált államok nyelvi jogi szabályozása a jelnyelvekre egészen az utóbbi időkig nem terjedt ki, a *beszél* szó alkalmazása megfelel a korabeli jogszabályok szóhasználatának.

szisztematikus jelleggel, egy irányba mutatóan, egy meghatározott cél elérése érdekében történik. Nyelvpolitikája nemcsak az államnak, hanem a nemzetközi szervezeteknek és az államnál alacsonyabb szintű köz- vagy magánjellegű szervezeteknek, testületeknek (például egyház) is lehet. Az adott szervezet akkor is befolyásolni tudja a hatáskörébe tartozó nyelvhasználati gyakorlatot, ha nem rendelkezik jogalkotási hatáskörrel. (CSERNICKÓ 2013, 53–54.) A jelző nélküli nyelvpolitika kifejezés ehelyütt mindig az állami nyelvpolitikára vonatkozik.

A *nyelvi tervezést* több szerző a nyelvpolitikával szinonim fogalomként kezeli, David Crystal szerint például „egy ország nyelveinek és nyelvváltozatainak használatát szabályozó hivatalos politika kialakítását és gyakorlatba ültetését” jelenti.⁶ A nyelvi tervezés három fő területként a státusz-, a korpusz- és a nyelvsajátítás-tervezést szokták megkülönböztetni. Ez magában foglalja a nyelvművelést, a nyelvi modernizációt, a nyelvi sztenderdizációt (azaz egy nyelvváltozat szótárakban, nyelvtanokban, nyelvhelyességi kézikönyvekben rögzített normájának mesterséges létrehozását), egyes nyelvek oktatására vonatkozó intézkedéseket stb. A magam részéről a nyelvpolitika, illetve a nyelvi státusztervezés kifejezéseket azonos értelemben használom, és idetartozónak tekintem egy regionális nyelvváltozat nemzeti normává való emelését,⁷ valamint egy nyelv hivatalos nyelvi státuszának biztosítását.⁸

A *nyelvi ideológiák* a szakpolitikai célkitűzések mögött mélyen megbúvó elképzelések, hiedelmek, sztereotípiák, eszmék és téveszmék a nyelvről, az egyes nyelvi jelenségekről, a nyelvhasználatról, a nyelv szerepéről stb. Ezek legtöbbször implicit (rejtett, nem tudatos) módon vannak jelen a tudományos és a közgondolkodásban. A nyelvi ideológiák közül benünket az úgynevezett politikai nyelvideológiák érdekelnek; egyszerűen megfogalmazva ez annyit jelent, hogy mit gondol az állam a nyelv(ek)ről. Ezek az ideológiák meghatározzák az egyes nyelvi közösségek (rendszerint nyelvi többség vs. nyelvi kisebbség) egymáshoz való viszonyát, valamint legitimálják az állam nyelvpolitikáját. Az országtanulmányoknál látni fogjuk, miként szolgáltak a nyelvi ideológiák az egyik nyelvi közösség misztifikálására, továbbá hatalmának szimbolizálására és/vagy a másik (többi) nyelvi közösség lealacsonyítására, szociális alárendeltségének igazolására. A nyelvi ideológiák a *kommunikatív status quo* fenntartásához, ezen keresztül

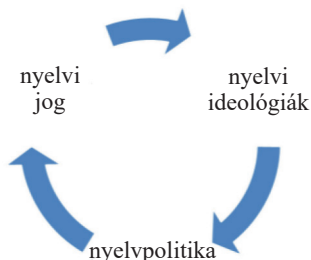
⁶ Idézi BARTHA 1999, 197.

⁷ Például Franciaországban a francien, Spanyolországban a kasztíliai, Angliában a wessexi.

⁸ Vessd össze Bartha 1999, 197–199.; CSERESNYÉSI 2004, 165–173.; NÁDOR 2002, 14.

pedig egy nyelvi csoport szociális hegemóniájának biztosításához is hozzájárulhatnak.⁹ A nyelv és hatalom viszonyáról, valamint a politikai nyelv-ideológiákról az alábbiakban még lesz szó.

Tekintve, hogy az értekezés főként *jogtörténeti* jellegű, ezért elsősorban a nyelvi jogot (jogalkotást) vizsgálom, másodsorban a nyelvpolitikát és csak harmadsorban a nyelvi ideológiákat. Egy adott korszak nyelvpolitikáját a nyelvi tárgyú jogszabályok együttes értelmezése alapján vázolom fel (amennyiben ez egyáltalán lehetséges), a nyelvi ideológiákkal pedig csak akkor foglalkozom, amennyiben egyértelműen kibonthatók a jogszabályi szövegből. Ezen jelenségek viszonyát dinamikus folyamatként, körkörös irányú egymásra hatásként lehet felfogni (1. ábra).

1. ábra

A nyelvpolitika, a nyelvi jog és a nyelvi ideológiák dinamikus folyamata

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A nyelvi sokféleség kezelésének megközelítései

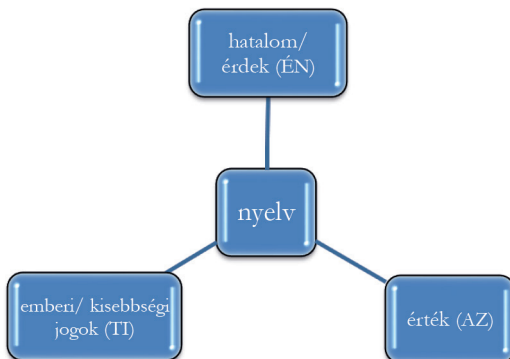
A *nyelvi sokféleség* dinamikus, térben és időben változó fogalom. A jogi státusz, a nyelvi közösség, a nyelv hordozója és a nyelvhasználati szinterek alapján számos nyelv(változat) tartozhat ide: hivatalos nyelvek, államnyelvek, kisebbségi nyelvek, bevándorlók nyelvei, jelnyelvek, írott standarddal nem rendelkező vagy éppen ellenkezőleg, csak írásbeli formában létező

⁹ Vesd össze BARTHA 2003; CSERNICKÓ 2013, 55–57.; LANSTYÁK 2009; RINDLER SCHJERVE-VETTER 2003, 48–57.

nyelvek, oktatási nyelvek stb. Jelen könyv keretei között nyelvi sokféleség alatt általános értelemben azt értem, hogy egy területen (országban) több nyelvet használnak, és szinonimaként kezeltem a többnyelvűséggel. Egyébiránt a korábban kifejtettek értelmében azokkal a nyelvekkel, nyelvváltozatokkal foglalkozom, amelyeket a jog szabályozási körébe vont.

A kötet alapátétele, hogy a közkeletű tévhitel szemben az egyes országok *természetes nyelvi elrendezése* nem az egynyelvűség, hanem a *két- vagy többnyelvűség*. Az *egynyelvűség tévhite* évszázados hatalmpolitikai törekvések eredménye, közelebbről pedig a 19. században uralkodóvá vált nemzetállami ideológiában, a nemzeti-állami és nyelvi egység azonosításának igényében gyökerezik, továbbá a mai napig erősen befolyásolja a legtöbb európai gondolkodását. Ugyanakkor a valóság az, hogy a világon körülbelül harmincszor annyi nyelv van, mint állam, s noha ezen nyelvek eloszlása nem egyenletes, alig találunk olyan országot, ahol csak egyetlen nyelvet használnának. (BARTHA 1999, 13–22.; SKUTNABB-KANGAS 1997, 5.) Mindez a történelem korábbi korszakaiban sem volt másként: „Történeti dokumentumok és nyelvi adatok (helynevek, tulajdonnevek, feliratok, a lexikon más nyelvi eredetű elemei stb.) egész sora tanúskodik arról, hogy az emberiség története során a legtöbb nagy államalakulat többnyelvű volt.” (BARTHA 1999, 41.)

Amennyiben a többnyelvűség a normatív, egyetemleges elrendezés, akkor azzal a legtöbb államnak szembesülnie kell, s vele kapcsolatban valamilyen attitűdöt kell megfogalmaznia. Ha pedig abból az egyszerű tételből indulunk ki, miszerint a nyelvi sokféleség megőrzésének egyik elengedhetetlen feltétele, hogy a különféle nyelveket használó személyeknek joga és lehetősége legyen a nyelvük használatára, akkor könnyen belátható, hogy gyakorlatilag bármely, a nyelvekre, nyelvhasználatra vonatkozó jogszabály végső soron befolyásolja a nyelvi sokféleséget – akár tudatában van ennek a jogalkotó, akár nem. Véleményem szerint az állam nyelvi sokféleséghez, nyelvi kérdéshez való hozzáállásának alapvetően három formája van, amelyek az alábbi fogalmak köré szerveződnek: *hatalom/érdek, jog, érték*. A legjobban talán úgy lehet szemléltetni a három megközelítés közti különbséget, hogy a hatalmi felfogás az állam (*én*), a kisebbségi jogi/emberi jogi megközelítés a nyelvhasználók (*ti*), az értékfelfogás pedig magának a nyelvnek (*az*) a szempontjából szabályoz (2. ábra).

2. ábra:

A nyelvi kérdéshez való hozzáállás három alapvető formája

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A monográfiában tárgyalt öt ország nyelvi jogi szabályozásának és nyelvpolitikájának vizsgálata alapján amellet fogok érvelni, hogy a 19. század közepe előtt a nyelvet szinte kizárólag a hatalom – értsd államhatalom – eszközként értelmezték. Ez nem jelenti azt, hogy ne biztosítottak volna nyelvhasználati jogokat, csak éppen nem tudatosan. Gondoljunk a hivatalos nyelv intézményére, amely gyakorlatilag nem más, mint a nyelvi többségnek biztosított nyelvi jog, de persze erre annak idején még nem gondolt a jogalkotó.

A nyelvhasználat oly módon történő szabályozására, amely már explicit módon és szándékoltnan *nyelvi jogok* biztosítására irányult, a 19. században találunk példát először. Egész pontosan a nemzetközi jogban 1815-ben: a bécsi kongresszus záróokmányában a pozsnai lengyeleknek megadták azt a jogot, hogy hivatalos ügyekben használják a lengyelt a némettel együtt. Azonban amint Andrassy György rámutat, ez a nyelvi kisebbségvédelmi rendelkezés „megelőzte a korát: a kisebbségek nemzetközi jogi védelmének csak a 20. század elején vált szerves részévé a nyelvi kisebbségek – illetőleg az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek – védelme”, és ezáltal részükre nyelvi jogok biztosítása. (ANDRÁSSY 2013a, 31.) Ami a nemzeti jogokat illeti, az első olyan nyelvi tárgyú jogszabályok, amelyek a jogbiztosítás szándékát

tükrözik, Belgiumban (1831),¹⁰ a Magyar Királyságban (1849), Habsburg Auszriában (1849) és Svájcban (1874)¹¹ születtek. Az Egyesült Királyságban a 19. század végén, Spanyolországban a 20. század elején, Franciaországban a 20. század közepén találunk először ilyen jellegű jogszabályokat.

A nyelvi sokféleség különféle megközelítései közül az értékszempontú jelent meg a legkésőbb, a 20. század végén. Mindez nem jelentette a hatalmi tényező teljes kiiktatását, hiszen az kisebb-nagyobb mértékben a mai napig jelen van az egyes államok nyelvi jogi szabályozásában. Annyi bizonyos, hogy az igazságos és helyes nyelvi jogalkotást nem vezérelhetik hatalmi szempontok.

A nyelv és a hatalom összefüggései, a nyelvi sokféleség érdekszempontú megközelítései

A nyelv és hatalom kontextusában a nyelv kettős szerepet tölt be: eszköz és tárgy is. *Eszköz*, amennyiben az állam, illetve az államalkotó nyelvi többség a nyelvhasználat szabályozásán keresztül gyakorolja hatalmát, teremti meg és tartja fenn hegemon pozícióját (*a nyelv hatalma*). *Tárgy*, amennyiben az egyes csoportok közötti politikai küzdelem központi szimbóluma a nyelv maga, a harc a hatalomhoz való hozzáférés szempontjából kiemelt nyelvhasználati színterek (közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás) nyelvért folyik (*a hatalom nyelve*).¹² Valójában ugyanannak az éremnek a két oldaláról van szó. Amikor például II. József a birodalmi centralizáció érdekében 1784-ben elrendelte a német hivatalos nyelv bevezetését Magyarországon, akkor a nyelvhasználat szabályozásán keresztül hatalmat gyakorolt. Amikor pedig a magyar rendek ezen felbuzdulva elkezdtek követelni a magyar nyelv államnyelvi státuszának biztosítását, akkor a hatalom „nyelvi tortájából” (ILLICH 1981, 64.) szerettek volna minél nagyobb szeletet kihalítani.

Egy térség nyelvi sokfélesége *ab ovo* nem jelent konfliktushelyzetet. Konfliktus akkor merül fel, a nyelv akkor válik problémává, amikor az egyes nyelvi csoportok társadalmi hierarchiában elfoglalt helye aszimmetrikus;

¹⁰ Die Verfassung Belgiens, vom. 7. Februar 1831.

¹¹ Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, vom 29. Mai 1874.

¹² Vesd össze RINDLER SCHJERVE 2003b; 2003c; AGER 1996, 17–18.; VALLE 2013b, 12–14.; KAMUSELLA 2009, 7–11.; TOLLEFSON 1991, 10–17., 201–202.

amikor a hatalomgyakorlás kiemelt nyelvhasználati színtereihez való hozzá-férésük nem egyformán biztosított; amikor tehát az egyik csoport olyan nyelvi jogokkal rendelkezik, amelyekkel a másik/többi nem. (RINDLER SCHJERVE 2003a.) Az úgynevezett hatalmi színterek nyelvhasználata jelzésértékű: azt jelzi, hogy az engedélyezett nyelvek beszélői részt vehetnek a hatalomgyakorlásban, míg a többiek nem. Valójában ezt fejezi ki a Ferguson és Fishman által meghonosított *diglossia* fogalma, amely tehát olyan speciális nyelvi helyzetet jelöl, amelyben az egyik nyelvnek magas, a másoknak alacsony társadalmi presztízse van, és ezeket különböző funkciókban használják: az emelkedett nyelvet (nyelvváltozatot) rendszerint formális, a közönséges nyelvet (nyelvváltozatot) informális helyzetekben. A *diglossia* *mindig* együtt jár a hatalom egyenlőtlen megosztásával, és *rendszerint* együtt jár az alárendelt nyelv szociális stigmatizációjával és funkcionális hanyatlásával. A jelenség kettőnél több nyelv használata esetén is megfigyelhető (*triglossia*, *poliglossia*). (BARTHA 1999, 66–74.; RINDLER SCHERVJE–VETTER 2003, 40–62.)

A nyelvi sokféleség hatalmi szempontok mentén történő megközelítése jól meghatározható nyelvpolitikával és nyelvi ideológiával jár együtt, amelyeket összefoglaló néven *lingvicizmusnak* nevezünk. A lingvicizmus a hatalomnak (valamint anyagi és egyéb, immateriális forrásoknak) a nyelv alapján meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen elosztását legitimáló, megvalósító és újratermelő ideológiák, struktúrák és gyakorlatok összessége. (SKUTNABB-KANGAS 1997, 19–20.) Könyvemben amellettt érvelek, hogy a lingvicizmus gyakorlata Angliában, Franciaországban és Spanyolországban az abszolutizmus korától kimutatható. Ez a fajta „birodalmi” nyelvpolitika a *nyelvi gyarmatosítás* (*kolonizáció*) vagy *nyelvi imperializmus*, amely egy közösség kulturális-nyelvi szuverenitásába való behatolást jelenti a közösség politikai-gazdasági élete fölötti hosszú távú uralom kialakításának érdekében. Az ehhez a gyakorlathoz kapcsolódó ideológia a hódító kulturális és erkölcsi felsőbbrendűségét, valamint a leigázott nép alacsonyabbrendűségét, barbárságát hirdeti. (PINTÉR 2008, 92–93.) A 18–19. századi nemzetállami hullámmal ezt a fajta nyelvi ideológiát a *nyelvi nacionalizmus* váltja fel. A nacionalista ideológia lényege a nemzeti identitásnak az egyéni és a társadalmi értékrendszer csúcsára helyezése, ezen belül a nyelvi nacionalizmus „a nemzetiként aposztrofált nyelvnek a felmagasztalása, mintegy szentként való tisztelete”. (LANSTYÁK 2009, 30.) A francia, spanyol és brit példából látni fogjuk, hogy a kisebbségi nyelvek leminősítése ebben a keretben is megjelenhet. A nyelvi nacionalizmus ideológiájához pontosan ugyanaz

a nyelvpolitika kapcsolódik, mint a nyelvi imperializmus esetén: a kisebbségi nyelvek visszaszorítására, esetleg teljes kiirtására törekvés, azaz *nyelvi asszimiláció* vagy *nyelvi homogenizáció* (az ehhez kapcsolódó ideológia a nyelvi asszimilacionizmus vagy nyelvi homogenizmus). (LANSTYÁK 2009, 33–34.)

A fentiekén kívül a nyelvi sokféleség megközelítéseinek első csoportjába tartozónak tekintek minden gazdasági, biztonságpolitikai vagy bármilyen egyéb praktikus megfontolást, amely nem a nyelvhasználókra tekintettel, nyelvi jogok biztosításának kifejezett szándékával szabályoz, hanem érdekszempontok, a hatalmi helyzetben lévők érdekei mentén.

A nyelvi sokféleség kisebbségi és emberi jogi megközelítései

Az előző fejezetben kifejtettekből egyenesen következik, hogy a nyelvi többség hegemoniáját úgy lehet csökkenteni, ha az állam a nyelvi kisebbségeknek nyelvi jogokat biztosít. Teljesen kiegyensúlyozott hatalmi helyzet teremtéséhez az lenne szükséges, hogy az állam *minden* nyelvi csoportnak *egyenlő* nyelvi jogokat biztosítson, de ettől a legtöbb ország nyelvi gyakorlata sajnos igen messze van. Mindenesetre ebben a felfogásban a kisebbségek nem a hatalom centralizációjának akadályaként vagy konfliktusforrásként, hanem államalkotó tényezőkként értelmeződnek, akiket ezen minőségük folytán bizonyos jogok illetnek meg.

A nyelvi jogok elismerése mellett érvelő jogtudósok, politikafilozófusok és szociolingvisták ugyanakkor rámutatnak arra, hogy pusztán szociálpolitikai ügynél jóval többről van szó.¹³ A szerzők egy része azt is kimondja, hogy a nyelvi kérdés elválaszthatatlan az emberi jogoktól.¹⁴ Ennek pedig az a talán semmi másra nem hasonlíthatóan lényegbevágó szerep az oka, amit a nyelv az emberi létezésben, fejlődésben és méltóságban, valamint az emberi gondolkodásban, továbbá megismerésben játszik. A nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem a személyes és a társas identitás

¹³ Vessd össze THORNBERRY 1991; ANDRÁSSY 1993; 1998; 2010; 2011; 2013a; 2013b; VARENNES 1996; 1997; KYMLICKA–PATTEN 2003; PUPAVAC 2012. A társas nyelvészetben belül külön tudományos irányzat született a nyelvi emberi jogok védelméért, vessd össze KONTRA et al. 1999; MAY 2011; SKUTNABB–KANGAS–PHILLIPSON–RANNUT 1994; SKUTNABB–KANGAS 2012.

¹⁴ Ezen nézet legelkötelezettebb képviselője Magyarországon Andrásy György, külföldön Fernand de Varennes és a Phillipson–Skutnabb–Kangas házaspár.

központi eleme, az individuumot, valamint a közösséget összekötő kapocs. (VARENNES 1997, 141.; PUSKÁS 2000.)

A monográfiának nem tárgya a nyelvi jogok elméleti-filozófiai meg-alapozása, ezért ezzel a kérdéssel a továbbiakban nem foglalkozom. Ami e kötet szempontjából fontos, az az, hogy a nyelvi jogok miként jelennek meg a *létező* nemzeti jogokban és a nemzetközi jogban. Ezzel kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy a nyelvi jogokat a jogalanyok alapján két csoportra lehet osztani: partikuláris és univerzális jogokra. Előbbi esetben a nyelvi jogokat csak bizonyos nyelvi csoportok – a nyelvi kisebbség vagy a nyelvi többség – részére, utóbbi esetben minden embernek biztosítják. A nemzeti jogok túlnyomó része partikuláris nyelvi jogokat biztosít,¹⁵ annak viszont mindkét fajtáját: közvetlen módon kisebbségi nyelvi jogokat, közvetett módon pedig a hivatalos nyelv intézményéből levezethető többségi nyelvi jogokat. A nemzetközi jogban egyetlen, paradox kivételtől¹⁶ eltekintve a nyelvi jogokat kisebbségi jogokként ismerik el. Az egyedüli egyetemesnek tekinthető nyelvi jog, amelyet az összes állam joga és a nemzetközi jog is elismer, nem más, mint a nyelvi diszkrimináció tilalma, amelynek értelmében senkit sem lehet hátrányos megkülönböztetésben részesíteni a nyelve vagy nyelvhasználata miatt. Valójában azonban inkább nyelvi jellegű alapelvről van szó, mintsem valódi nyelvi jogról, hiszen ez a rendelkezés önmagában nem biztosít nyelvhasználatot, hanem más jogok egyenlő igénybevételét célozza.

Mivel a kötet öt ország nyelvi jogáról szól, ezért a nyelvi jogok nemzeti jogokban való megjelenési formáit helyütt nem szükséges tovább részletezni (ez majd az összehasonlító fejezet feladata lesz). Az alábbiakban az univerzális és az európai hatáskörű nemzetközi szervezetek, valamint az Európai Unió nyelvi jogának alapvonásait mutatom be, amelyek kisebb-nagyobb mértékben befolyásolják a nemzeti jogalkotást.

¹⁵ A két legismertebb kivétel a svájci és a belga alkotmány. Előbbi *expressis verbis*, utóbbi tartalmában deklarálja a nyelvszabadságot. Vess össze ANDRÁSSY 2013a, 32., 42.

¹⁶ A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszeréről van szó, erről lásd a következő alfejezetet.

Nyelvi jogok a nemzetközi jogban

Az uralkodó felfogás szerint a Népszövetségnek és az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) nyelvi jogi rendszere két teljesen különböző filozófián alapul: a Népszövetség a kisebbségvédelem, az ENSZ az emberi jogok felől közelít a nyelvi jogok kérdéséhez. Azonban, ha jobban szemügyre vesszük a kérdést, kiderül, hogy a helyzet majdhogynem fordított. A Népszövetség bizonyos nyelvi jogokat olyan megfogalmazással fogadott el, amely jobban illeszkedik az emberi jogok, mintsem a kisebbségi jogok közé, és az ENSZ-nek az emberi jogok doktrínáján alapuló rendszere sem éppen mondható koherensnek, ugyanis az emberi jogi tárgyú dokumentumok nem egy kisebbségvédelmi rendelkezést tartalmaznak. (VARENNES 1996, 130.; ANDRÁSSY 1998, 67–78.; 2011.)

Először a Népszövetség által elismert nyelvi jogokat vizsgáljuk meg! Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia záróakkordjaként, az 1918–19-es területi változások biztosítékaként a közép- és kelet-európai államokat kisebbségvédelmi szerződések aláírására kötelezték, amelyeket az 1920-ban alakult Népszövetség nemzetközi garancia alá helyezett. (SZALAYNÉ 2003, 59–95.) Ezen szerződések „prototípusa” a lengyel kisebbségi szerződés volt,¹⁷ amely univerzális és partikuláris nyelvi jogokat egyaránt tartalmazott. Egyrészt minden állampolgár számára garantálta az élet és szabadság védelmét, a törvény előtti egyenlőséget, valamint a többi állampolgárral azonos polgári, illetve politikai jogok élvezetét nyelvre tekintet nélkül; továbbá szabad nyelvhasználatot biztosított a magán- és üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy egyéb természetű közzététel terén, valamint a nyilvános gyűléseken. Csak a nem lengyel anyanyelvű állampolgárokra, tehát a nyelvi kisebbséghez tartozó személyekre vonatkoztak az alábbi jogok: megfelelő könnyítések a saját nyelv bíróságán történő használatához szóban vagy írásban; szabad nyelvhasználat a saját költségekre alapított jótékonyági, vallási, szociális és oktatási intézményekben; saját nyelvű elemi oktatás ott, ahol az adott kisebbséghez tartozó jelentős számú állampolgár él. A paradoxon tehát abban áll, hogy egy deklaráltan kisebbségvédelmi rendszer egy egyetemes emberi jogot, mégpedig a szabad nyelvhasználat jogát ismerte el – bizonyos magánjellegű területeken.¹⁸

¹⁷ A Lengyelországgal Versailles-ban 1919. június 28-án megkötött szerződés. Magyarul közli HALMOSY 1983, 84–89.

¹⁸ Vessd össze ANDRÁSSY 1998, 57–78.

A második világháború után az ENSZ vette át a Népszövetség szerepét a nemzetközi jog porondján, csakhogy teljesen más elméleti alapokon: az emberi jogok tana alapján. Ez röviden annyit tesz, hogy az ENSZ által elfogadott dokumentumok minden embert megillető, egyetemes jogokat biztosítanak (mint rögtön látni fogjuk, az elmélet éppen a nyelvi jogok kapcsán megtörik). Az Egyesült Nemzetek 1945-ben elfogadott Alapokmánya – noha 13. cikkében a négy legfontosabb emberi sajátosság között említi a nyelvet – a nyelvi diszkrimináció tilalmán (55. cikk) kívül nem tartalmaz nyelvi jogokat. Ugyancsak a nyelvi diszkrimináció tilalmát deklarálja az 1948-ban született Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (EJENY) a benne kinyilvánított jogok és szabadságok tekintetében (2. cikk).

Ehhez képest az 1949-ben létrejött Európa Tanács által 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) a nyelvi diszkrimináció tilalmán (14. cikk) kívül elismer két nyelvi jogot is, igaz, csak származékos jelleggel, a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek jogainak kibontása során. A 6. cikk 3. a) és e) pontjai szerint minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van ahhoz, hogy a legrövidebb időn belül egy általa értett nyelven részletesen tájékoztassák az ellene emelt vád természetéről és okáról, valamint hogy ingyenesen vehessen igénybe tolmácsot, amennyiben nem érti vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet.¹⁹

Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló, az UNESCO²⁰ égisze alatt 1960-ban született egyezmény az első kötelező erejű, ma is hatályos, univerzális hatáskörű nemzetközi dokumentum, amely nyelvi jogot ismert el: jelesen a nemzeti kisebbségek tagjainak jogát saját oktatási tevékenység folytatására, amelybe a saját iskolák fenntartása, valamint a saját nyelv használata és oktatása is beleértendő.

Az 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (PPJNE) 14. cikke az Emberi Jogok Európai Egyezményével megegyező módon a bűncselekmény elkövetésével vádolt személyek részére biztosít két – származékos – nyelvi jogot. A 27. cikk azonban tartalmaz egy új, eredeti, elsődleges nyelvi jogot is:

¹⁹ Ezek úgynevezett másodlagos emberi jogok, amelyek részét képezik az eredeti, nem nyelvi természetű emberi jog fogalmának – írja Andrassy (1998, 95–96.) a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikke kapcsán. A két rendelkezés azonos tartalma miatt az állítás az Egyezményre is irányadó.

²⁰ Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (angolul: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

Rögtön szembeötlik, hogy a hangsúlyozottan egyetemes emberi jogokat tartalmazó Egyezségokmány idézett cikke három kisebbségi jogot ismer el, köztük a saját nyelv használatához való jogot. (ANDRÁSSY 1998, 96–109.; 2011, 13–14.)

Ezek után egészen az 1990-es évekig nem történt előrelépés a nemzetközi nyelvi jog terén, amikor viszont ugrásszerűen nőtt az érdeklődés a (kisebbségi) nyelvi jogok iránt. A nemzetközi szervek, szervezetek kapcsolódó dokumentumai a következők:

1. *ENSZ: A Gyermek Jogairól szóló Egyezmény* [1989/90. 29. cikk 1. c); 30. cikk]; Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (1992; a Közgyűlés 47/135. sz. határozata; 1., 2. és 4. cikk); *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1996).
2. *Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet/Szervezet*: Az emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferencia dokumentuma (1990), Hágai ajánlások a nemzeti kisebbségek jogairól az oktatás területén (1996), Oslói ajánlások a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól (1998), Jelentés a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogairól (1999).
3. *Európa Tanács*: a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. ajánlása az Emberi Jogok Európai Egyezményének a kisebbségi jogokra vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvével kapcsolatban (1993, 1., 3., 7., 8. cikkek), a Parlamenti Közgyűlés 1353. sz. ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről (1998); 1383. sz. ajánlás a nyelvi diverzifikációról (1998).

A fenti dokumentumokban közös, hogy – a Gyermek Jogairól szóló Egyezményt és a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát kivéve – a *kisebbségvédelem keretrendszerén belül* születtek, továbbá – ismét a Gyermek Jogairól szóló Egyezményt leszámítva – *nem rendelkeznek nemzetközi jogi*

kötőerővel, tehát az egyes államok saját belátásán múlik, hogy alkalmazzák-e rendelkezéseiket vagy sem.²¹

Külön kell szólni az Európa Tanács égisze alatt született két dokumentumról, mivel a vizsgált európai országok nyelvi jogalkotását ezek befolyásolják a legnagyobb mértékben a nemzetközi instrumentumok közül. Jelesül a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájáról (a továbbiakban: Nyelvi Charta) és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményről (1999. évi XXXIV. tv. – Keretegyezmény) van szó, amelyeket Ausztria, az Egyesült Királyság, Magyarország és Spanyolország is ratifikált (Franciaország egyiket sem). A Nyelvi Chartát *A nyelvi sokféleség értékfelfogása* című részben mutatom be, mégpedig azért, mert nem nyelvi jogokat biztosít, hanem kisebbségi nyelveket részesít védelemben, tehát a szabályozás logikáját tekintve nem illeszkedik a nyelvi sokféleség jelen fejezet tárgyát képező jogi szempontú megközelítéséhez.²² Ami a Keretegyezményt illeti, ez is inkább elveket, programjellegű rendelkezéseket, mintsem jogokat fogalmaz meg, amelyek nem közvetlenül alkalmazhatók, tehát belső jogalkotási tevékenységet igényelnek. (SZALAYNÉ 2003, 215.) Az egyezmény viszonylag széles körű nyelvhasználati jogokat biztosít a tagállamok nemzeti jogában definiált nemzeti kisebbségek számára: a kisebbségi nyelv szabad és beavatkozás nélküli használata a magánéletben, valamint a nyilvánosság előtt, szóban, illetve írásban; a család- és utónév kisebbségi nyelven való használata, továbbá ennek hivatalos elismerése; magántermészetű jelek, feliratok, információ közzététele kisebbségi nyelven, a kisebbségi nyelv megtanulása stb.²³ A részes államok a Keretegyezmény végrehajtásáról időszakos (főszabály szerint ötévenkénti) jelentést készítenek, amelyet a tanácsadó bizottság (a továbbiakban: Tanácsadó Bizottság) véleményez, majd véleménye alapján a Miniszteri Bizottság ajánlásokat adhat ki. A monitoringtevékenység során a Tanácsadó Bizottság szoros kapcsolatot tart többek között a Nyelvi Charta mellett működő szakértői bizottsággal (a továbbiakban: Szakértői Bizottság).

²¹ A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata nemhogy jogi kötőerővel nem bír, de voltképpen nem is sorolható a nemzetközi joghoz, hiszen nem kormányzati szervezetek alkották meg, és az ENSZ Közgyűlése sem fogadta el.

²² A gyakorlatban azonban ezt mégiscsak le lehet fordítani nyelvi jogokra, a nyelvhasználati jogokat tekintve tehát jelentős az átfedés a két dokumentum között.

²³ Vesd össze 5–6., 9–12., 14., 17. cikkeket.

A 90-es évek nyelvi-kisebbségi jogi boomja után a nemzetközi nyelvi jogban stagnálás – jóindulattal konszolidáció –, majd az utóbbi években hanyatló érdeklődés figyelhető meg. A nemzetközi közösség a működő mechanizmusokat kielégítőnek tartja, illetve a nyelvi kérdést égetőbbnek érzékelt problémák szorítják háttérbe.

Nyelvi jogok az Európai Unió jogában

Az Európai Unió joga a nemzetközi és a nemzeti jog között „félúton” helyezkedik el. Ez a sajátos, szupranacionális szerepkör egyedülálló lehetőséget nyújthat (na) egy olyan egyetemes nyelvi jogi zsinórmérték kidolgozására, amely egyrészt minden állam számára elfogadható szabályozási keretként szolgál, másrészt nem alacsonyítja az egyes nyelvek és beszélőik jogait egy legnagyobb közös nevező biztosítására. Ehhez képest még az Európai Unió szintjén sem beszélhetünk egységes nyelvpolitikáról, inkább nyelvekkel kapcsolatos uniós szakpolitikákról. Ezek adott esetben olyannyira eltérnek egymástól, hogy az uniós nyelvi jogot gyakorlatilag a nyelvi sokféleség mindhárom megközelítéséhez (hatalom/érdek, jog, érték) be lehet sorolni. Lássuk, pontosan miről is van szó!

Az uniós nyelvi jog és nyelvpolitika értékelésénél a kiindulópont az, hogy a nyelvi és kulturális sokféleség *de jure* az európai integrációs folyamat alapértéke: „Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását” [Európai Unióról szóló Szerződés (EUSz) 3. cikk (3)]; „Az Unió [...] tiszteletben tartja a tagállamok [...] kulturális és nyelvi sokszínűségét” [Európai Unió működéséről szóló Szerződés (EUMSz) 165. cikk (1)]; „Az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget” (Alapjogi Charta 22. cikk). A nyelvi sokféleség tisztelete azonban az EU nyelvi jogának három területén eltérő mértékben érvényesül:

1. intézményi nyelvhasználat, az EU hivatalos nyelvei;
2. a tagállamok nyelvhasználata;
3. a nyelvi sokféleség ösztönzése:
 - a) regionális vagy kisebbségi nyelvek védelme;
 - b) többnyelvűség, nyelvtanulás.

Mi tartozik ezek közül a jogi megközelítéshez, tehát hol találunk konkrét nyelvi jogositványokat? Kijelenthetjük, hogy a harmadik területen nem (erről a következő részben írok). Kézenfekvő, hogy a hivatalos nyelv intézményéhez kapcsolódva viszont igen, hiszen amint arról már többször szó volt, a hivatalos nyelv intézményéből mindig levezethetők nyelvi jogok, még ha csak közvetetten is. Az EU esetén teljesen nyilvánvaló a helyzet: az EUMSZ 24. cikke *expressis verbis* kimondja, hogy minden uniós polgárnak joga van a szerződések nyelveinek valamelyikét használni az uniós intézményekkel való kapcsolattartás során. A szerződés nyelveit – amelyek az Európai Gazdasági Közösség nyelveinek meghatározásáról szóló 1/58-as tanácsi rendelet értelmében egyben az uniós intézmények hivatalos és munkanyelvei is – az EUSZ 55. cikke sorolja fel. Ez a jelenleg 24 nyelv megegyezik a tagállamok államnyelveivel, azaz rendszerint a nyelvi többség nyelvével. Ezáltal az uniós hivatalos nyelv intézménye a gyakorlatban sajnálatos módon felerősíti az egyes országok nemzeti és kisebbségi nyelvei között eleve meglévő státuszbeli különbségeket. Ritkábban, de ennek az ellenkezője is előfordul: amikor egy adott tagállam kisebbségi nyelve egy másik tagállamban államnyelv, ezáltal az adott kisebbségi nyelv beszélői számára presztízsemelkedést jelent az uniós hivatalos nyelvi státusz. Erre a vizsgált országok közül példa lehet az ír Észak-Írországban vagy a magyar Ausztriában. Spanyolország és az Egyesült Királyság olyan speciális megállapodást kötött az EU-val, amelynek értelmében a katalán, a baszk, a galíciai, a walesi és a skót gael kvázi társhivatalos nyelvi státuszt élveznek, tehát az uniós polgároknak lehetőségük van ezen nyelveken is az uniós intézményekhez fordulni.²⁴ A tagállamok nemzeti nyelvei közötti deklarált egyenlőség a gyakorlatban sérül, hiszen a Közösség intézményei eljárási szabályzataikban kiköthetik, hogy működésük során mely nyelveket használják.²⁵

Ami – az uniós jog második területét – a tagállami nyelvhasználatot illeti, az – főszabály szerint – a tagállamok hatáskörébe tartozik, s az Unió csak akkor avatkozik be, ha a tagállami szabályozás az uniós polgárok közti

²⁴ Ennek jogalapja: Council Conclusion of 13 June 2005 on the official use of additional languages within the Council and possibly other institutions and bodies of the European Union (2005/C 148/01).

²⁵ Az Európai Unió Bírósága a *Kik*-ügyben (C–361/01 P) 2003. szeptember 3-án hozott ítéletében ki is mondta: az alapító szerződésben foglalt nyelvi rendelkezések nem értelmezhetők úgy, hogy létezik egy olyan általános elv a közösségi jogban, amely minden polgárnak megadná a jogot arra, hogy bármely, érdekeit érintő iratot minden körülmények között saját nyelvén készítsenek.

egyenlő bánásmód elvét sérti, avagy a szabad kereskedelem és belső piac intézményével ütközik. Ilyenkor az Európai Unió Bírósága dönt egyedi esetekben, de csak akkor, ha a jogesetben érintett tagállami jogszabálynak uniós jogi relevanciája van. Tekintve, hogy az Európai Közösségek eredetileg gazdasági célra jött létre, és azóta sincs szerződéses felhatalmazása a nyelvi jogok szabályozására, nem meglepő, hogy a Bíróság joggyakorlata a nyelvi kérdést mindeddig alapvetően az uniós állampolgársággal és a közösségi alapszabadságokkal való összefüggésében közelítette meg. Csak az utóbbi években indult el egy olyan folyamat, amelyben a nyelvi diszkrimináció önállósulása és az állampolgárság alapú diszkriminációról való leválása figyelhető meg, valamint az ítéletek retorikájában megjelent egy olyan tendencia, amely a nyelvi jogok alapjogokként való meghatározása felé mutat. (LÁNCOS 2012.)

A monográfiában vizsgált országok nyelvi szabályozását az uniós bíróság joggyakorlata egy vonatkozásban érintette: a termékfeliratok területén. A viták a Tanács – ma már nem hatályos – 79/112/EK irányelvére nyúlnak vissza, amely az élelmiszerek címkézésére, kiszerezésére és reklámozására vonatkozó tagállami jogszabályok közelítésével foglalkozott. Az irányelv megkövetelte, hogy a tagállamok tilalmazzák az olyan élelmiszerek árusítását, amelyek címkéjén az előírt adatok nem jelennek meg a fogyasztó által könnyen érthető nyelven, hacsak más módon nem biztosítják a fogyasztó tájékoztatását. Néhány tagállam – köztük Franciaország, illetve Magyarország – „túlteljesítette” a feladatot, és a francia, valamint a magyar kizárólagos használatát írták elő. Az Európai Unió Bírósága elé csak a francia szabályozás került: a *Geffroy v. Casino France* ügyben (C-366/98) 2000. szeptember 12-én hozott ítélet előírta, hogy legalább egy másik könnyen érthető nyelv kiegészítő használatát lehetővé kell tenni.

A nyelvi sokféleség értékfelfogása

Egy ország vagy térség nyelvi sokféleségének harmadik típusú megközelítési módja az, amikor a jogalkotó a nyelvi sokféleséget értéknek tekinti. Ebben a felfogásban a nyelvi sokféleség önmagáért fontos, azt a jogalkotó mintegy kihelyezi a személytelen térbe, „leválasztja” a beszélőiről. A nyelvi sokféleség a demokratikus társadalmak alapvető értéke, a kulturális örökség része, a különféle népek közötti kölcsönös megértés forrása, a nemzeti/

európai identitás központi eleme, az európai integrációs folyamat alapértéke stb. A vizsgált országok hatályos szabályozásában bőven találkozunk ilyen fordulatokkal.

Az, hogy az állam a nyelvi sokféleséget értéknek és nem problémának, konfliktusforrásnak, akadálnak tekinti, nem feltétlenül jár együtt nyelvi jogok biztosításával – ezért is kell ezt a megközelítést külön kezelni. A 2008-as francia alkotmánymódosítás például ugyan hosszas huzavona után kimondta, hogy „a regionális nyelvek Franciaország kulturális örökségéhez tartoznak”, de ezt konkrét jogalkotási tevékenység még nem követte, magára az alkotmányos deklarációra pedig alanyi jogokat nem lehet alapítani.²⁶

Az Európai Unió esetében ugyanezt látjuk. Mivel nem született tagállami konszenzus a tekintetben, hogy az EU nyelvijog-alkotási hatáskört kapjon, így – rendszerint az Európai Parlament kezdeményezésére – csupa nem kötelező erejű dokumentumot (ajánlást, véleményt) találunk a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelmével kapcsolatban. Az EU „keményebb” szakpolitikai dokumentumaiban (tanácsi döntések, bizottsági közlemények) sokkal nagyobb hangsúlyt kap a nyelvtanulásnak a mobilitásban és a versenyképességben betöltött szerepe. A nyelv mint tőke értelmeződik abból a célból, hogy az EU a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú társadalmává váljon. Mondani sem kell, hogy ezekből a programokból főleg a nagy nyelvek profitálnak (kiemelten az angol). Összegezve: noha a nyelvi sokféleség deklaráltnak mint érték jelenik meg az uniós jogban, az uniós nyelvpolitikát magát gyakran érdekszempontok vezérlik.²⁷

Az Európa Tanács által kidolgozott Nyelvi Charta ugyancsak a nyelvi sokféleség értékfelfogásán alapul, ami nemcsak abból a tényből látható be könnyen, hogy nyelvi jogok elismerése helyett egyes nyelveket véd, de a preambulumból expressis verbis kiderül: „a kulturális kölesönhatás és többnyelvűség érték”; „Európa történelmi regionális vagy kisebbségi nyelveinek [...] védelme hozzájárul Európa kulturális gazdagságának és hagyományainak megóvásához és fejlesztéséhez”; „a regionális vagy kisebbségi nyelvek

²⁶ Vesd össze Conseil constitutionnel, Décision n° 2011–130 QPC du 20 mai 2011, para. 3.

²⁷ Ez jól megfigyelhető volt az uniós kisebbségpolitika kontextusában is a 2004-es kelet-közép-európai bővítés előtt, amikor is a csatlakozni kívánó államoktól biztonságpolitikai megfontolásokból megkövetelték az 1993-as koppenhágai kritériumok betartását, míg a régi tagállamoktól nem. A kérdésnek nyelvi jogi relevanciája is van, hiszen saját szabályozás híján az EU a *kisebbségek védelme és tisztelete* formulát nemzetközi jogi standardokkal töltötte meg, például elvárta, hogy a tagjelöltek csatlakozzanak a Nyelvi Chartához. Vesd össze NAGY 2012a.

védelme és fejlesztése fontos hozzájárulás egy olyan Európa felépítéséhez, amely a nemzeti szuverenitás és a területi integritás keretei között a demokrácia és a kulturális sokrétőség elvein alapul” stb.

A Nyelvi Charta csak a regionális vagy kisebbségi nyelvekre vonatkozik – „amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak” [I. rész 1. cikk i)] –, és kifejezetten kizárja hatálya alól az állam hivatalos nyelvét/nyelveit, annak dialektusait, valamint a bevándorlók nyelveit. A Charta nem nyelvi jogokat biztosít, ehelyett azt várja az aláíró államoktól, hogy vállaljanak konkrét kötelezettségeket kisebbségi nyelveik védelme érdekében. A védelem szintje kettős: a II. rész (azaz a 7. cikk) rendelkezéseit az állam területén használt valamennyi regionális/kisebbségi nyelvre alkalmazni kell, a III. részt csak a kifejezetten az annak hatálya alá tartozóként megjelölt nyelvek esetében. A II. rész olyan célokat és elveket fogalmaz meg, amelyekre az államoknak nyelvpolitikájukat alapítaniuk kell (például a közigazgatási felosztás ne képezze a kisebbségi nyelvek támogatásának akadályát). A III. rész mintegy száz konkrét kötelezettségvállalást tartalmaz a nyelvhasználat biztosítására vonatkozóan az összes közéleti szinten, úgymint oktatás, igazságszolgáltatás, közigazgatás, média, gazdasági és társadalmi élet stb. A részes fél ezek közül szinte kedvére válogathatja ki azt a 35 rendelkezést, amelyeket az általa megjelölt nyelvek tekintetében alkalmazni kíván. A dokumentumhoz nagy reményeket fűzött a tudományos közönség, ezeket azonban csak részben váltotta be. Ennek oka minden bizonnyal a gyenge végrehajtási mechanizmusban rejlik: a részes államok rendszeres időközönként beszámolnak tevékenységükről az Európa Tanács főtítkáranak, amelyet a Szakértői Bizottság megvizsgál, s jelentése alapján a Miniszteri Bizottság ajánlásokat tesz az adott állam számára. A Szakértői Bizottság a következő jelentésében esetleg megdorgálja az adott államot ezen ajánlások be nem tartása miatt, de a kötelezettségvállalásokat nem lehet semmilyen fórum előtt kikényszeríteni. (Mindez persze a már említett Keretegyezményről is elmondható.) Az egyes államok továbbra is foggal-körömmel ragaszkodnak a nyelvi ügyeik feletti szuverenitásukhoz, és a nyelvi jogi szabályozás kötelező erejű nemzetközi zsinórmértékeinek elfogadása nélkül ez valószínűleg így is marad.

II. fejezet

A nyelvhasználat szabályozásának története egy európai országokban

A nyelvhasználat szabályozásának története az Egyesült Királyságban

*„A hódításnak, legalábbis, ha bölcs, három dologgal kell együtt járnia,
úgy mint: törvény, ruházat és nyelv. Mert amely ország leigáztatik,
ott a lakosokat ugyanazon törvény szerint kell kormányozni,
mint amely szerint a hódító kormányoztatik,
ugyanolyan divatú ruházatot kell viselniük, mint amelyet a győztes visel,
és ugyanazt a nyelvet kell beszélniük, mint amit a legyőző beszél.
És ha ezek közül bármelyik hiányzik, a hódítás kétségtelenül akadozik.”*
(Stanihurst, 1577)

Az Egyesült Királyság nyelvi térképe

A jelenleg Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának nevezett államalakulat az Angol Királyságból mint hatalmi központból fejlődött ki a brit szigetek 11. század eleji normann meghódítását követően. Az ország területén beszélt őshonos nyelveket két csoportra lehet bontani: a germánra és a szigeti keltára. A germán nyelvekhez tartozik az angol, a skót (*Scots*) és az ulsteri skót (*Ulster-Scots*), míg a szigeti kelta nyelvek úgynevezett q-kelta (*goidel, gael*) ágához az ír, a skót gael és a manx, p-kelta (brit) ágához pedig a walesi, a korni és a breton. A modern gael nyelvek mindhárom ága, azaz az ír (*Gailge*), a skót gael (*Gàidhlig*) és a manx (*Gailg*) is az óír nyelvből származik, és a 17. századig közös irodalmi normával rendelkezett. (GLASER 2007, 61–62.)

Mivel az angol korona a történelem különböző szakaszaiban és az egyes országrészek sajátos nyelvi, politikai, gazdasági stb. adottságainak megfelelő más-más hatalmpolitikai-jogi konstrukciók formájában vonta uralma alá

a brit szigetekhez tartozó térségeket, ezért nem csoda, hogy ezek nyelvi jogi helyzete is eltérően alakult; sőt, napjainkban is jelentős különbségeket mutat. Egy egységes irányvonallal jellemezhető nyelvpolitika elemeinek jelenléte a 16. század elejétől, a Tudorok uralkodásától mutatható ki megbízhatóan, viszont az egyes jogszabályok ekkor sem az Angol Királysághoz tartozó területekre általában, hanem az egyes országrészekre külön-külön vonatkoztak. Ennek megfelelően egyenként tárgyalom Anglia, Wales, Írország és Skócia nyelvi jogi szabályozását, majd a közös jellemvonásokat a fejezet végén összegzem.

Hivatalosnyelv-használat és az angol nyelv státusztervezése Angliában

Az angol hivatalos nyelvi státuszának megteremtésére irányuló első intézkedés vélhetően Nagy Alfréd 880-ban kiadott utasítása volt a latin oktatási anyagok wessexi nyelvre történő fordításáról. Dennis Ager az intézkedést a brit hivatalos nyelvi tervezés első lépésének tekinti, amely az Alfréd királyságának elismertetéséhez szükséges identitás kialakítását szolgálta. Még ha egy effajta tudatos identitásteremtő politikai célkitűzés fennállása az adott korban vitatható is, tény, hogy az utasítás messzemenő nyelvi következménnyel járt: ennek köszönhető, hogy a wessexi nyelvváltozat vált az angolszász klérus – a kor gyakorlatilag egyetlen írástudó rétege – írott nyelvi standardjává, majd a 10. század elején Aethelstan angol király által egyesített angolszász területek hivatalos nyelvvé. (AGER 2003, 63.)

A középkori Angol Királyság nyelvhasználatára egyértelműen a többnyelvűség volt a jellemző, ahol az egyes nyelvek (nyelvváltozatok) szinte végtelenül változatos elrendezésben jelentek meg az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat különféle szinterein. (TROTTER 2000; WOGAN-BROWNE 2009.) A helyzetet jelentősen leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy kezdetben a központi hatalom nyelve nagyobb részben (írásban majdhogynem kizárólagosan) a latin, kisebb részben az angol volt. Az angolt az 1066-tól datálható normann hódítást követően fokozatosan váltotta fel az úgynevezett anglo–normann – pontosabban a normann francia és az angol egymásra hatásaként kifejlődött, kifejezetten a jogi szaknyelvet jelölő nyelvi változat, a *law French*, amelyet az angol nyelvű szakirodalom is a legtöbb esetben egyszerűen csak franciának nevez. A *law French* a legújabb kutatások szerint már a II. Henrik (1154–1189) által létrehozott bírósági rendszer

működésének kezdeteitől fogva, tehát a 12. század második felétől a központi királyi bíróságok szóbeli eljárásainak nyelve volt. Míg a hivatalos bírósági dokumentáció (az úgynevezett *plea roll enrolments*) latinul készült, a legfontosabb jogeseteket tartalmazó jogkönyveket (*law reports*) franciául állították össze. (BRAND 2000; ORMROD 2003.)

A francia nyelv nemcsak a bírósági eljárás, de a kormányzás, a közigazgatás és a törvényhozás során is használatos volt. Írásbeli használata a királyi kormányzásban egy viszonylag jól behatárolható, a 13. század végétől a 15. század elejéig terjedő időszakra korlátozódott. Egészen pontosan az 1290–1420 között keletkezett kormányzati memorandumok és a király személyes pecsétjei alatt kibocsátott iratok íródtak franciául (és természetesen latinul). A nem királyi igazgatásban és jogi dokumentumokban a francia használata korlátozottan, de ugyancsak kimutatható. A törvényeket a 13. század végétől időszakosan, majd II. Eduárd (1307–1327) uralkodásától kezdve egészen 1489-ig rendszeresen franciául adták ki. Ennek praktikus oka az volt, hogy a törvényeket szóban hirdették ki, mégpedig a 14. század folyamán már kivétel nélkül angolul, a franciát pedig könnyebb volt a helyszínen angolra fordítani, mint a latint. A legkorábbi francia nyelvű jogszabályok közé tartozik a latin eredetiben íródott *Magna Carta Libertatum* (1215), valamint az *Oxfordi províziók* (1258) francia változata. Talán még jelentősebb, hogy utóbbi dokumentumot angolul is kiadták, ami egyedülálló jelenségnek számít a 15. század előtt. Ami magát a törvényhozást illeti, a parlament plenáris eljárásának nyelve a francia volt; a Lordok Háza jórészt franciául, az Alsóház angolul ülésezett. Az első parlament, amelyet angolul nyitottak meg, 1362-ben ült össze (de a tanácskozás továbbra is franciául folyt). A parlamenti tekercek eleinte latinul, majd a 14. század elejétől kezdve franciául, a 15. századtól pedig három nyelven – latinul, franciául és angolul – íródtak. Az első angolul bejegyzett szakasz 1397-ből származik. (ORMROD 2003, 774–779.)

Látható tehát, hogy a francia nyelv a 12. század második felétől kezdve egyre szélesebb körű hivatalos használatban volt az Angol Királyság területén, annak ellenére, hogy ezt a nyelvhasználati gyakorlatot, illetve a francia nyelv hivatalos státuszát biztosító jogszabályi előírást nem találunk. Ugyanakkor biztos, hogy ha más formában is, de jelen volt egy felülről jövő, a francia nyelv használatára irányuló nyomásgyakorlás, hiszen a királyi udvar, valamint az arisztokrácia Hódító Vilmos óta normann franciául beszélt, és az angolszász őslakosság nyelve csak I. Eduárd uralkodásától (1272–1307) kezdődően vált a hatalmi elit *második nyelvévé*. (CROWLEY 2005, 10.)

A nyelvhasználatra vonatkozó legkorábban dokumentált központi jogforrás a 14. század második feléből származik, és éppenséggel a francia nyelv használata *ellenében* született. Az első angol nyelven megnyitott parlament által elfogadott, de jellemző módon még normann franciául íródott 1362-es *The Pleading in English Act 1362 (Statute of Pleading)*²⁸ a szóbeli polgári peres eljárás nyelveként a királyság minden bírósága számára (természetesen az egyházi bíróságok kivételével) az angol nyelv használatát írta elő:

„Mivel a király gyakorta szembesül [...] a nagy bajokkal, amelyek azért történnek, [...] mert a birodalom jogait, szokásait és törvényeit általában nem ismerik a birodalomban, mivelhogy a bíróság előtti eljárás, a kereset benyújtása és az ítékezés francia nyelven történik, amely pedig meglehetősen ismeretlen a nevezett birodalomban, így azok, akik mégis pereskednek vagy őket perlik, [...] nem tudják vagy nem értik, mit mondanak a nevükben vagy ellenükben, [...] a király ennél fogva úgy határozott, hogy minden kérelmet, [akármelyik] bíróság jár is el, [...] angolul kell tárgyalni, azt a bíróság elé tární, az ellen védekezni, a védekezésre válaszolni, a felek vitáját lefolytatni és ítéletet hozni róla, majd latinul kell bevezetni és bejegyezni.”²⁹

Hogy valójában mi okozta a franciáról az angolra való hangsúly-áthelyeződést a központi hatalom szemében, azzal kapcsolatban több védhető elképzelés is létezik. Az kevésbé tűnik hihetőnek, hogy tényleges nyelvi problémák orvoslását szolgálta volna a törvény; sokkal valószínűbb, hogy szimbolikus jelentőséget kell tulajdonítanunk neki. Ormrod rámutat, hogy az angol korona franciaországi birtokainak elvesztését követően az angol uralkodók a franciával szemben *angolságukra* helyezték a hangsúlyt. Különösen a százéves háború kitörését követően találkozunk azzal a diskurzussal, amely a francia katonai agressziót a kulturális imperializmus egyik formájaként tünteti fel, amely arra törekszik, hogy az angol nyelvet „eltörölje a föld színéről”. (ORMROD 2003, 780.) Turville-Petre ugyancsak azzal érvel, hogy ez a fajta retorika a már legalább a 13. század vége óta kimutatható nemzeti identitás megerősödéséhez vezetett, amelynek az angol nyelv egyre inkább elsődleges jegyévé vált. (TURVILLE-PETRE 1996, 181.) Ez a megállapítás igencsak

²⁸ A fejezetben felhasznált jogszabályok a következő URL-címen érhetők el: www.legislation.gov.uk

²⁹ A francia eredeti alapján fordított angol nyelvű változatot közli ORMROD 2003, 756.

figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük, hogy a jelenleg uralkodó, úgynevezett modernista szakirodalmi álláspont helytelennek tartja a nemzeti és nyelvi identitás kategóriáinak a 18–19. századnál korábbi időszakokra történő alkalmazását (erről bővebben lásd a könyv záró következtetéseit).

Akárhogy is volt, tény, hogy a *Statute of Pleading* kifejezett előírása ellenére a franciát még a 17. században is széleskörűen használták az angol bíróságokon, miközben a bírósági jegyzőkönyvek, a *writen* (performulák) és az írásbeli *common law* kérvények nyelve a latin maradt. (MORRIS 1998, 35.) Mivel az 1362-es törvény amúgy is csak a szóbeli bírósági eljárásra vonatkozott, és nem követelte meg az angol nyelv használatát a hivatalos élet minden területén, nem csoda, hogy az angol parlament által kibocsátott jogszabályok nyelve is a francia volt egészen 1489-ig. (AGER 2003, 64.) Mindennek ellenére a 14. század közepétől kezdve az angol nyelv hivatalos státusza erősödésének és ezzel párhuzamosan a francia nyelv hivatalos státusza gyengülésének vagyunk tanúi Angliában. Ez tükröződik az oktatásban is: az 1380-as évekre az angol teljesen felváltotta a franciát a gimnáziumok oktatási nyelveként. (ORMROD 2003, 751.)

Miközben a 16. század elejétől a Tudorok az angol koronához csatolt országrészekben erőteljes angolosítási politikát folytattak, magára Anglia területére (is) vonatkozó nyelvi jogi szabályozást legközelebb csak a 17. század közepén találunk. A Cromwell nevéhez fűződő, rövid életű angol köztársaság idején született két törvény – *An Act for Turning the Books of Law, and all Processes and Proceedings in Courts of Justice into English* (1650),³⁰ és *An Additional Act Concerning the Proceeding of the Law in English* (1651)³¹ – az angol nyelv kizárólagos használatáról rendelkezett

³⁰ “The Parliament have thought fit to declare and enact [...] that all the report books of the resolutions of the Judges, and other books of the law of England, shall be translated into the English tongue; and that from and after the 1st day of January 1650, all report books of the resolutions of Judges, and all other books of the law of England which shall be printed, shall be in the English tongue only. And be it further enacted [...] that from and after the first return of Easter term which shall be in the year 1651, [...] all proceedings whatsoever in any courts of justice within this commonwealth, and which concern the law and administration of justice, shall be in the English tongue only, and not in Latin or French, or any other language than English.” (*The Legal Observer, or Journal of Jurisprudence*, 1837. Vol. XIV. 296.) Mivel a törvényt 1650. november 22-én adták ki, ezért az 1650. január 1-jei határidő valószínűleg elírás, helyette 1651-et kell érteni.

³¹ Az 1651-es törvény a bírósági iratok angol nyelvre történő fordításának részletszabályait tartalmazta. Vessd össze MORRIS 1998, 39–40.

a bírósági eljárás során és a jogkönyvekben. A köztársasági jogalkotók még azzal sem bajlódtak, hogy még ha átlátszó érvekkel is, de legalább megpróbálják megindokolni döntésüket. A jogszabály sommásan annyit mondott, hogy a parlament „megfelelőnek találta” így határozni. Noha Morris (1998, 32.) ezt tekinti az első nagyobb brit kísérletnek egy átfogó *English only* nyelvpolitika bevezetésére, a későbbiekben amellet fogok érvelni, hogy ez a megállapítás a másfél évszázaddal korábban kezdődő időszakra jobban megállja a helyét.

A köztársasági államszövetség bukását követően, 1660-ban a restauráció formálisan hatályon kívül helyezte a cromwelli éra alatt született jogszabályokat, ami néhány évtized erejéig véget vetett az angol nyelv kizárólagos uralmának a bíróságokon. Az 1730-as bírósági törvény [Proceedings in Courts of Justice Act 1730–1 (4 Geo. II c. 26)]³² azonban ismételten az angol nyelv használatát írta elő Anglia összes bírósága, valamint a Skócia területén működő úgynevezett kincstári bíróság (*Court of Exchequer*) számára, az írásbeli dokumentációt is beleértve. A törvény hatályát rövidesen kiterjesztették Walesre is [Courts in Wales and Chester Act 1732–3 (6 Geo. II c. 14)]. Noha ezt a jogszabályt az 1879-es *Civil Procedure Acts Repeal Act* (42 & 43 Vict. c. 59) hatályon kívül helyezte, írországi megfelelője, az 1737-es *Administration of Justice (Language) Act (Ireland) 1737* (11 Geo. II c. 6) formálisan a mai napig hatályban van Észak-Írországban.

Érdemes megfigyelni, hogy majdnem négy évszázaddal a *Statute of Pleading* születése után a törvényhozó ugyanazt a retorikát alkalmazta az angol nyelv használatának indoklására. A fő érv itt is az volt, hogy az eljárás nyelvének nem értése okán a laikus feleket gyakran éri „nagy igazságtalanság”, ezt pedig az angol nyelv egységes használatával lehet orvosolni. Mivel az 1730-as és 1737-es törvények szövege a területi és tárgyi hatályra való utalást leszámítva gyakorlatilag szó szerint megegyezik, ezért ehelyütt csak az utóbbit idézem:

„Mivel sok és nagy bajok gyakran történnek eme királyság alattvalóival, mivel a bíróságok előtti eljárások ismeretlen nyelven folynak; [így] azok, akiket megidéznek vagy perelnek, nem tudják vagy nem értik, hogy jogi képviselőik és ügyvédek kérelmeikben mit mondanak a nevükben vagy ellenükben [...] Ezen nagy bajok orvoslása érdekében [...] az összes eljárást, amelyben ezen királyság valamelyik bírósága

³² Idézi MORRIS 1998, 33.

jár el, és amely a jogra vagy az igazság kiszolgáltatására vonatkozik, angol nyelven, és nem latinul, franciául vagy bármely egyéb nyelven kell lefolytatni.” [Administration of Justice (Language) Act (Ireland) 1737 (11 Geo. II c. 6)]

Az 1737-es törvény be nem tartásához még szankciót – jelesül húsz font pénzbüntetés kiszabását – is kilátásba helyeztek.³³

Az angol nyelv státuszát visszafordíthatatlanul bebetonozta az államilag finanszírozott, kötelező közkutatás bevezetése a 19. század második felében. Az alapfokú népoktatást Angliában és Walesben 1870-ben szabályozták először [An Act to provide for Public Elementary Education in England and Wales 1870 (34 & 35 Vict. c. 75)], s noha a törvény kifejezetten a tannyelvre vonatkozó rendelkezést nem tartalmazott, a gyakorlatban az oktatás kizárólagos nyelve az angol volt. (MATSUBARA 2000, 20–21.) (Wales területén a walesi, Írországbán 1879-től az ír nyelv oktatását tanterven kívüli tantárgy formájában, minimális óraszámában engedélyezték – erről részletesebben a későbbiekben értekezek.)

*A nyelvhasználat szabályozása Írországbán*³⁴

A kelta törzsek első hullámai a Kr. e. 8. században telepedtek meg az ír szigeteken. A Kr. u. 5. századra a kelta uralom alatt élő nem indoeurópai őslakosság teljesen beolvadt a kelta kultúrába, és mindannyian a *gael* nyelvet beszélték. (BYRNE 1999.) Az ősi *Ogham-rúnákat* az 5. században váltotta fel a latin ábécé, a kereszténység bevezetésével egyidejűleg. A 7–9. századig tartó időszakot az ír nyelv (Nyugat-Európa legősibb vernakuláris³⁵ nyelvi

³³ “All and every person and persons, who shall write or print any of the proceedings, or other the matters or things above mentioned [...] in any language except the English language, shall for every such offence forfeit and pay the sum of twenty pounds.”

³⁴ Írország 1922-es függetlenné válását követően az értekezés csak az Egyesült Királysághoz tartozó Észak-Írországra vonatkozó nyelvi jogi szabályozással foglalkozik. Az Ír Köztársasággal kapcsolatos fejleményekhez lásd bővebben NAGY 2012b.

³⁵ A *vernakuláris nyelv* kifejezésnek a szociolingvisztikában többféle jelentése van. Jelen könyv keretei között két értelemben fogom használni: egyrészt a latinnal szembeállított élő népnyelvként (mint például itt, az ír nyelvi kontextusban), másrészt az állam hivatalos nyelvével szembeállított, egy bizonyos beszélőközösség által használt helyi vagy regionális nyelvként (függetlenül attól, hogy „valódi” nyelvről vagy „csak” nyelvjárásról, sztenderd vagy nem sztenderd nyelvváltozatról van-e szó). Vesd össze TRUDGILL 1997, 8.

hagyománya) aranykorának tartják, amelyből a legelső ír nyelvű írásos dokumentumok (a görög és latin után Európa legrégebb írásos emlékei) ránk maradtak. (HUGHES 1999.)

Központosított hatalom hiányában az ír sziget könnyű prédája lett a vikingek 9. században kezdődő portyázásainak, akiket csak 1014-ben sikerült kiűzni, miután Brian Bóruma egyesítette az ír törzsi királyságokat. (PAOR 1999.) 1169-ben Írország ellen hadjáratot indítottak a normannok: pápai felhatalmazással, az ír egyház és állam „megrendszabályozásának” ürügyén. A soknemzetiségű (francia normann, angol, walesi, skót, flamand) hódítás következtében a 13. században egy többnyelvű Írország képe tárul elénk. (CROWLEY 2000, 12.) A nyelvi helyzet csak a 14–15. században szűkölt le egy kétpólusú angol–ír rendszerre, nagyjából párhuzamosan az angol kolóniának a *Pale* területére (Dublin és háterszága) zsugorodásával. (PINTÉR 2008, 43.) A telepések azonban még itt is olyan mértékben beolvadtak az ír őslakosságba, hogy az angol–ír parlament 1366-ban jogi úton kísérelte meg őket ráncba szedni. A *kilkenny-i statútum* nemcsak a nyelvhasználatra, de a magán- és társadalmi élet számos területére vonatkozóan tartalmazott előírást:

„Mivel [...] sok angol [...] elhagyván az angol nyelvet, modort, lovaglási módot, törvényeket és szokásokat, az ír ellenségek szokásai, divatja és nyelve szerint él és viseli magát; [...] elrendeljük és elhatározzuk, hogy minden angol ember az angol nyelvet használja és angol néven neveztesse, [...] az angol szokásokat, divatot, lovaglási módot és megjelenést kövesse [...]; és ha bármely angol vagy közöttük élő ír az ír nyelvet használja egymás között, [...] földjei és birtokai [...] koboztassanak el.”³⁶

Noha a statútum *expressis verbis* az angol kolónia „degenerálódott” lakossága ellen irányult, ezzel kezdődött a gael Írország kulturális leigázása. Maga a törvényyszöveg normann franciául íródott, hiszen – amint azt az előző fejezetben láthattuk – ez volt a törvényhozás nyelve Angliában is, sőt ironikus módon ott valamivel tovább (1489-ig), mint Írországban (1310-től 1472-ig).³⁷ (CROWLEY 2005, 10.) A *kilkenny-i* törvénynek nem sok hatása

³⁶ A statútum első 6 cikkelyének angol nyelvű szövegét közli CROWLEY 2000, 14–16.

³⁷ Pintér Márta (2008, 45.) szerint az angolra történő hatalmi nyelvsváltás Írországban hamarabb következett be, mint Angliában, ahol a francia csak IV. Henrik (1399–1413)

lett, amit az is bizonyít, hogy 1495-ben meg kellett erősíteni rendelkezéseit.³⁸ Ez a törvény azonban az ír nyelv használatát már nem korlátozta, amit a legtöbb szerző azzal indokol, hogy az ír elterjedtségének fokára tekintettel végrehajthatatlan lett volna a nyelvi korlátozás.

Miközben a gael nyelvű irodalom a 13–16. században reneszánszát élte, annak mintegy ellenpontjaként a korszak koloniális irodalmát az ír nyelv és kultúra sztereotipizáló megközelítése jellemezte, amellyel a hódítók saját felsőbbrendűségüket és az ír nép alávetettségének jogosságát igyekeztek igazolni. (PINTÉR 2007, 131.) Az első és leghatásosabb ilyen szerző, akinek műveire a Tudor- és Stuart-kori angol–ír krónikáírók is előszeretettel támaszkodtak, Giraldus Cambrensis volt. *Írország topográfija* című 1188-as művében politikai árulással, lustasággal, pogánysággal, vérfertőzéssel és egyéb barbárságokkal vádolta az íreket. (CROWLEY 2000, 13.) Ezeket a negatív sztereotípiákat lassanként az ír arisztokrácia is magáévá tette, és egyre inkább elfordult anyanyelvi kultúrájától. (PINTÉR 2008, 193.)

Miután 1541-ben VIII. Henriket (1509–1547) Írország királyává koronázták (azelőtt az angol uralkodók Írország lordjai, hűbérurak voltak csupán), Írország Anglia gyarmatosító törekvéseinek első számú színterévé vált. (ARATÓ 1978, 22–23.) Mivel az ír katolikus egyház lépett be az anglikán egyházba, a nyelvi-etnikai megosztottság vallási síkon erősödött tovább. Az Írországban született „régik angolok” egyre inkább a gael társadalomhoz és a katolicizmushoz kötődtek, míg az Angliában született „új angolok” szigorúan protestánsok, illetve koronahűek voltak. (CROWLEY 2000, 18.)

A Tudor-uralkodók ír nyelvhez való hozzáállása némiképp ellentmondásosnak tűnik, ami abból fakad, hogy az angol nyelv használatának erőltetését össze kellett egyeztetni a reformáció anyanyelvi prédikációról szóló tanításával, tehát az ír használatát nem tilthatták meg teljesen. (CROWLEY 2000, 19.) A vallási életben ez a dilemma gyakorlatilag Írország egész koloniális történelme során megmaradt: egyesek szerint az anyanyelv használatának engedélyezésével az írek könnyebben megtanulnak majd angolul, és válnak a korona lojális alattvalóivá; mások éppen fordítva gondolták. Természetesen a protestáns és a katolikus egyház álláspontja

uralkodása alatt kezdte az egyértelmű hanyatlás jeleit mutatni. A francia nyelv szóbeli használatának elterjedtségével kapcsolatban Pintér (uo.) azt írja, hogy a francia a 14. századig létezett mint a magas presztízsű szóbeli kommunikáció nyelve, ehhez képest Tony Crowley (2005, 10.) szerint kevés a bizonyíték arra, hogy a francia vernakuláris nyelvként elterjedt volna Írországban.

³⁸

An Act of Confirmation of the Statutes of Kilkenny. Közli CROWLEY 2000, 17.

e tekintetben sem volt egységes. Az állami nyelvpolitika értelmezéséhez támpontot nyújt a walesi példa: amikor I. Erzsébet (1558–1603) 1563-ban a Biblia walesi nyelvre történő fordításáról rendelkezett, a jogszabály szövege kifejezetten utalt rá, hogy a walesi és az angol nyelvű változat egyidejű használatával az egynyelvű walesi alattvalók könnyebben elsajátítják majd az angol nyelvet. (Lásd a következő részt.) A korszak nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseit együttesen értékelve világosan látszik a szabályozás mögött rejlő nyelvpolitikai szándék: jelesül az angol nyelv hivatalos státuszának megerősítése és az ír nyelv lehető legteljesebb „kigyomlálása”.

A felütést a VIII. Henrik által szentesített 1537-es törvény adta meg az angol rendről, szokásokról és nyelvről. (An Act for the English Order, Habit, and Language 1537.)³⁹ A törvény a nyelvek, valamint szokások sokféleségét jelölte meg az Írorszáiban uralkodó „kegyetlen és vad állapotok” fő okaként, ellenszerként pedig az angol nyelv használatát irányozta elő, amit egyben az alattvalói hűség bizonyítékának tekintett.⁴⁰ A törvény arra kötelezte a szülőket, hogy gyermekeiket angol nyelven neveljék és taníttassák, az egyházi személyeket pedig arra, hogy tanuljanak meg angolul, a befolyásuk alatt állókat úgyszintén tanítsák meg, angolul prédikáljanak, továbbá gondoskodjanak angol nyelvű iskolák alapításáról, illetve fenntartásáról.

A jogalkotást szemléletesen egészítette ki az angol–ír krónikások munkássága, amely a 12. század végétől kezdve képviselt, „a meghódított népet és kultúráját leértékelő, a gyarmatosítást a kulturális felsőbbrendűség ideológiájával igazoló, imperialista attitűdök” terjesztését tűzte zászlajára. (PINTÉR 2007, 131.) A koloniális irodalom egyik mintapéldánya Richard Stanihurst 1577-es, *A Treatise Containing a Plain and Perfect Description of Ireland* című értekezése:

³⁹ Közli CROWLEY (2000, 21–23.)

⁴⁰ “[T]here is again nothing which doth more contain and keep many of his subjects of this his said land, in a certain savage and wild kind and manner of living, than the diversity that is betwixt them in tongue, language, order, and habit... [H]is Majesty doth hereby intimate unto all his said subjects of this land, of all degrees, that who-soever shall, for any respect, at any time, decline from the order and purpose of this law, touching the increase of the English tongue, habit, and order, or shall suffer any within his family or rule, to use the Irish habit, or not to use themselves to the English tongue, his Majesty will repute them in his noble heart as persons [...] of another sort and inclination than becometh the true and faithful subjects.”

„Az angol Pale lakói a régi időkben olyannyira ragaszkodtak az udvariassághoz, és oly’ messzire kerültek a barbár vadságot, hogy egyetlen anyanyelvük az angol volt. [...] De amikor utódaik már nem voltak annyira gondosak a fenntartásban, mint amennyire elődeik vitézek voltak a hódításban, az ír nyelv szabadon honosodott meg az angol Pale-en: ez a férgeződés oly’ mély gyökeret vert, mint ahogy a test, amely azelőtt teljesen egészséges volt, lassanként fertőződik meg, majd teljesen elrohad. [...] [Az angolokat] gonosz szomszédok vették körül és kerítették be. A szomszédság ismeretséget szült, az ismerősök ír nyelven karattyoltak, az írek rájuk erőltették a viseletüket, a viselet durvaságot, a durvaság tudatlanságot idézett elő, a tudatlanság magával hozta a törvények megvetését, a törvények megvetése lázadást szült, a lázadás háborúkba csapott, és mindez annak a méltó országnak teljes romlásához és pusztulásához vezetett.”⁴¹

Amint említettem, a Tudor-kori jogalkotás – a protestáns vallás terjesztése iránti buzgóságból – némi engedményt is tett az ír nyelv számára. I. Erzsébet sürgette a Biblia ír nyelvre történő fordítását,⁴² valamint arra biztatta tisztviselőit, hogy az őshonos írekkel való egyházi jellegű kapcsolattartás során használjanak ír nyelvű közvetítőket. Lord Delvin neki ajánlotta ír nyelvű tanácsát. (CROWLEY 2000, 19.) Ugyanakkor az 1560-ban Írország részére kiadott uniformitási törvény kifejezetten a *natív nyelv* használata ellenében rendelkezett, amikor előírta, hogy amennyiben a lelkész nem tud angolul, akkor a latint kell használnia az egyházi szertartás során. Az ír nyelv írásbeli mellőzését azzal indokolták, hogy az egész birodalomban alig akad valaki, aki az ír ábécét olvasni tudja.⁴³

⁴¹ Közli CROWLEY (2000, 31–37.)

⁴² Az Újtestamentumot már 1602-ben lefordították, de az Ótestamentum fordítása csak 1680-ra készült el, amelyet 1685-ben adtak ki.

⁴³ “And forasmuch as in most places in this realm, there cannot be found English ministers [...], and that if some good means were provided, that they might use the prayer, service, and administration of sacraments [...] in such a language as they might understand, [...] the same may not be in their native language, as well for difficulty to get it printed as that few in the whole realm can read the Irish letters... [T]herefore [...] it may be enacted [...] that in every such church or place, where the common minister or priest hath not the knowledge or use of the English tongue, it shall be lawful for the same common minister or priest to say and use [...] the Latin tongue.” (An Act for the Uniformity of Common Prayer and Service in the Church, and the Administration of the Sacraments, 1560) A törvény idézett (XV.) szakaszát közli CROWLEY (2000, 25–26).

A Tudorok arra is rájöttek, hogy az írek angollá „konvertálásának” leghasznosabb eszköze az angol nyelvű oktatás. Ezért rendelte el VIII. Henrik már 1537-ben angol nyelvű egyházi iskolák alapítását, majd I. Erzsébet 1570-ben ingyenes iskolák felállítását minden egyes írországi egyházmegegyében, ahol tanári állást csak angol személy kaphatott. (An Act for the Erection of Free Schools.)⁴⁴

A Tudor-dinasztia uralkodása alatt Írország a folyamatos vérontás színterévé vált. Az anglicizációnak leginkább ellenszegülő Ulsterben folyó háború olyan pusztító volt, hogy a tartomány gyakorlatilag elnéptelenedett. A történészek az ír seregeknek az 1601-es kinsale-i csatában elszenvedett döntő vereségét és „a grófok szökését” (a katolikus főurak önkéntes száműzetését a kontinensre 1607-ben) tekintik az első lépésnek a gael Írország vége felé vezető úton. (CROWLEY 2005, 36.)

Az angol koronával való szembeszegülést megtorlás és királyhű angol és skót protestánsok betelepítése követte, amelyre a 17. században háromszor is sor került: először a kinsale-i ütközet után, majd Oliver Cromwell idején, végül a vilmosi háborúkat követően. A jakobiták fölött aratott győzelem teljhatalmat adott a protestáns földbirtokos osztály kezébe. A most már teljes egészében protestáns képviselőkből álló ír parlament⁴⁵ katolikusellenes intézkedések egész sorát hozta az élet minden területén. Pintér Márta szerint annak magyarázata, hogy az úgynevezett büntetőtörvényekből kikerültek a nyelvi rendelkezések, nem más, mint hogy „a 17–18. század fordulójára a hatalom és a vagyon, valamint az ír nyelv és kultúra fogalmai hatékonyan különváltak: az ír nyelvű, szegényparaszti réteg nem veszélyeztette az angol ajkú protestáns közösség pozícióit, a hatalmi és vagyoni szempontból kritikus, katolikus elit viszont már nagymértékben angolnyelvhasználatú volt”. (PINTÉR 2008, 197.)

Nem tagadva az ír társadalom nyelvhasználati helyzetére vonatkozó megállapítás érvényességét, az nem teljesen igaz, hogy a „pápista törvények” nem tartalmaztak nyelvi rendelkezést. Az 1695-ös oktatási törvény IX. szakasza kifejezetten kimondta, hogy éppen azért kell – börtönbüntetés terhe mellett – megtiltani, hogy a katolikusok külföldön tanuljanak és Írországban iskolát alapítsanak vagy tanítsanak, mert ez az oka annak,

⁴⁴ Közli CROWLEY (2000, 27.)

⁴⁵ Az ír parlament törvényeit az 1494-es Poynings-törvény értelmében az angol királynak és tanácsának jóvá kellett hagynia, 1720-tól kezdődően pedig Westminster önállóan alkotott törvényeket Írország számára.

hogy az alattvalók jó része nem használja az angol nyelvet, illetve szokásokat.⁴⁶ Emellett a törvény X. szakasza megerősítette VIII. Henrik 1537-es és I. Erzsébet 1570-es, angol nyelvű iskolák felállítására vonatkozó törvényeit, mivel úgy tűnik, azokat eddig nemigen tartották be, hiszen „nincs elegendő iskola a birodalomban, hogy az ifjakat angol nyelven oktassák és tájékoztassák”.

A katolikusok illegális iskolák, úgynevezett *hedge schools* alapításával szálltak szembe a jogalkotói akarattal. Noha az oktatás ezekben az intézményekben eredetileg ír nyelven folyt, a 18. század végére az angol tannyelv használatára tértek át. Pintér Márta szerint ez a jelenség jól illeszkedik az ír társadalom egészét felölelő nyelvcsere folyamatába. Jelesül arról van szó, hogy az ír nyelvvel kapcsolatos sztereotípiák és a nyelvi attitűdváltás a felsőbb néprétegektől indulva a 18. század végére fokozatosan az alsóbb néprétegeket is elérte. A modern nemzeti politika térhódítása paradox módon felgyorsította a nyelvcserét: egyrészt, mivel nyelvi közege teljes egészében az angol volt, másrészt, mivel addig döntő mértékben ír nyelvű tömegeket mozgósított, akiktől a politikai láthatóság érdekében szintén angolnyelvhasználatot követelt. (PINTÉR 2008, 146., 195–198.)

A következő jelentős nyelvi jogi intézkedés az előző fejezetben már említett, Észak-Írországból formálisan ma is hatályos 1737-es bírósági törvény, amely az Anglia és Wales számára kiadott 1730-as törvényhez hasonlóan a bírósági eljárás kizárólagos nyelveként az angolt határozta meg. [Administration of Justice (Language) Act (Ireland) 1737 (11 Geo. II c. 6)]

Az állami nyelvpolitika legfontosabb területe a 19. században is egyértelműen az oktatás maradt. Az 1831-es úgynevezett *Stanley-levél*⁴⁷ alapján az állam és az egyes felekezetek által közösen fenntartott, angol tannyelvű alapfokú oktatási intézmények (*National Schools*) sorát alapították Írországból. A koloniális státusz arra is módot adott a brit államnak, hogy

⁴⁶ “And whereas it is found by experience that tolerating and conniving at papists keeping schools and instructing youth in literature, is one great reason of many of the natives of this kingdom [...] neglecting to conform themselves to the laws and statutes of this realm, and of their not using the English habit or language, [...] be it further enacted [...] That no person whatsoever of the popish religion shall publicly teach school, or instruct youth in learning, [...] being committed to prison, without bail or mainprize, for the space of three months for every such offense.” (An Act to Restrain Foreign Education 1695) Közli CROWLEY (2000, 89–91.)

⁴⁷ A brit kormány Írországiért felelős államtitkára, a későbbi miniszterelnök, Edward Stanley levele Augustus FitzGeraldnak, Leinster hercegének.

„társadalmi kísérletek laboratóriumává” tegye az országot. (PINTÉR 2008, 163.) Így fordulhatott elő, hogy a közoktatási rendszert itt négy évtizeddel korábban vezették be, mint Angliában és Walesben. Az ír nyelv használatát a nemzeti iskolákban megszégyenítő eszközök alkalmazásával tiltották: akit ír beszéden kaptak, annak rováspálcát (*Bata Scóir*) akasztottak a nyakába. Az ír nyelv oktatását először 1879-ben engedélyezték – szabadon választható, önköltséges, tanterven kívül tárgyként. A (6–14 éves korosztály számára) kötelező és ingyenes, természetesen angol nyelven folyó elemi oktatást 1892-ben [Irish Education Act 1892 (55 & 56 Vict. c. 42)] vezették be. Az ír nyelv választható tantárgyként 1900-ban került a tantervbe, bár ennek esetenkénti engedélyeztetése a Nemzeti Oktatási Bizottságtól függött. Az angol–ír kéttannyelvű oktatást 1904-ben tették lehetővé az ír egynyelvű és a kétnyelvű körzetekben. (HYLAND–MILNE 1987, 98–136.; Ó BUACHALLA 1984, 75–92.; PINTÉR 2008, 162–173.)

Az 1921 decemberében aláírt angol–ír egyezmény kikiáltotta a domíniumi státuszban lévő Ír Szabad Állam megalakulását, amely eredetileg Írország egész területére vonatkozott, de a hat ulsteri megye az 1920-as ír kormányzati törvény szerinti különállás és a brit koronán belüli önrendelkezés mellett döntött. Az észak-ír devolúciós kormány az ír nyelvet az ír nacionalizmussal való kapcsolata miatt egészen a Stormont-parlament 1972-es feloszlatásáig ellenségesen kezelte. Az ír nyelvet – csak a középiskolákban – csupán szabadon választható idegen nyelvként tűrték meg. (NÍ RÍORDÁIN 2010, 6.) Az első ír tannyelvű általános iskolákat az 1970-es években nyitották Belfastban, de állami támogatást nem kaptak. Ír nyelvű rádió- és televízióműsorokat 1982-ig tilos volt sugározni. A helyzet az 1980-as években, Észak-Írország közvetlen westminsteri kormányzása alatt kezdett javulni az oktatás, a média és a kulturális élet támogatása területein. (DUNBAR 2002, 122–123.)

Az Egyesült Királyság és Írország által 1985-ben kötött angol–ír szerződés (*Anglo–Irish Agreement*) kormányközi konferenciát hozott létre az ír kérdés rendezésére. Írország ígéretet tett arra, hogy nem fogja erőltetni a sziget egyesítését, hacsak Észak-Írország lakossága nem kívánja így. A brit és az ír kormány együttműködése mérföldkőnek bizonyult a békefolyamatban, amelyet az 1998-as Nagypénteki (Belfasti) Egyezmény elfogadása bizonyít. Az egyezmény értelmében:

„Mindegyik fél elismeri a nyelvi sokféleség iránti tisztelet, megértés és tolerancia fontosságát, beleértve Észak-Írországban az ír nyelvet,

az ulsteri skótot és a különböző etnikai közösségek nyelvét, amelyek mindegyike Írország szigete kulturális gazdagságának részét képezi.” [The Belfast (Good Friday) Agreement 1998.]⁴⁸

A rendelkezés óriási jelentősége, hogy ennek köszönhetően kapott az ír nyelv először hivatalos elismerést (nem hivatalos nyelvi státuszt!) Észak-Írországban. A brit kormány kötelezettséget vállalt az ír nyelv támogatására, használatának bátorítására a magán- és a közéletben egyaránt, valamint a lehetőségekhez képest minden olyan korlátozás lebontására, amely a nyelv fejlesztését akadályozza. [The Belfast (Good Friday) Agreement 1998.]⁴⁹

1999-ben létrejött a később többször is felfüggesztett észak-ír devolúciós kormány, amelynek az Ír Köztársaság kormányával közösen működtetett szerve, az Észak–Dél Nyelvi Testület (North South Ministerial Council, s.d.) – ír nyelvi ügynökségén, a *Foras na Gaeilgén* keresztül – felelős az ír nyelv támogatásáért és a kulturális ügyekért az ír sziget mindkét felén. A devolúciós intézményeknek köszönhetően napjainkra jelentősen kibővült az ír nyelv támogatásának területe Észak-Írországban,⁵⁰ de a nyelvi helyzete távolról sem mondható megnyugtatónak. Noha a 2006-os St Andrews egyezményben (The St Andrews Agreement 2006) az Egyesült Királyság kötelezettséget vállalt egy ír nyelvi törvény bevezetésére, az egyezmény alapján elfogadott észak-ír törvény [Northern Ireland (St Andrews Agreement) Act 2006 (c. 53)] csupán utalást tartalmaz egy jövőbeni ír nyelvstratégia kidolgozására. A húsz évre szóló stratégiát egy évtizedes előkészítő munka után 2015 januárjában fogadta el az észak-ír kormány (*Northern Ireland Executive*) kultúráért, művészetekért és szabadidőért felelős osztálya. A stratégia céljai közé tartozik többek között az ír nyelv fenntartható és minőségi elsajátításának, valamint státuszának, továbbá láthatóságának támogatása. A stratégia fő beavatkozási területekként az oktatást, a családot, a közösségeket, a közszolgáltatásokat, a médiát és technológiát, a jogalkotást, valamint a gazdasági életet jelölte meg (Department for Communities, 2012). Az ír nyelvi törvény a jelen sorok írásáig nem született meg.

⁴⁸ A Megállapodás szövege itt érhető el: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/136652/agreement.pdf (A letöltés ideje: 2018. 09. 10.)

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Vesd össze DICKSON 2003.

A nyelvhasználat szabályozása Walesben

A walesi nyelv a kornival és a bretonnal együtt a kelta nyelvek brit, avagy p-kelta ágához tartozik. Az első kelta csoportok a Kr. e. 8. században érkeztek a Brit-szigetekre, majd a Kr. u. 1. században meghódították őket a rómaiak. A rómaiak 5. századi visszavonulását követően a szabad, romanizált és keresztény britonok által alkotott kelta szövetség Cornwalltól Clyde-ig húzódott. A 6. század közepén az angolszász fenyegetettség hatására közösségi tudatra lelt nép *Cymry-nek* (honfitársaknak) nevezte magát, országuk elnevezése *Cymru*, nyelvüké pedig *Cymraeg* volt. Az angolszászok idegeneknek (*wealas*) hívták őket, amelyből a modern elnevezésük kialakult. (STEPHENS 1976, 146–147.)

Az első walesi irodalmi mű a 6. század végéről származik, bár csak háromszáz évvel később foglalták írásba. Gyakran hangzik el, hogy Wales története tulajdonképpen a walesi nyelv története. Valóban, a középkorban a nyelvet jelölő *iaith* szót szinonimaként használták a nemzetet jelentő *cenedd-lal*. (STEPHENS 1976, 149.) Wales függetlenségének idején a walesi nyelv végig hivatalos használatban volt. A 10. század közepén uralkodó herceg, *Hywel Dda* által kodifikált walesi szokásjogot walesi és latin nyelven alkalmazták (büntetőjogát 1284-ig, magánjogát 1535-ig). Víta tárgyát képezi, hogy a kódexek eredeti változata walesiül vagy latinul íródott-e. Az biztos, hogy a legkorabbról, a 12. századból fennmaradt példány latin nyelvű, de jó pár walesi nyelvű is létezik. Ezen kívül is számos bizonyíték támasztja alá a walesi nyelv széles körű használatát a kormányzásban, az igazgatásban és a jogalkotásban.⁵¹

A 12. század elejére az anglo–normann seregek Kelet- és Dél-Wales nagy részét elfoglalták és saját joghatóságuk alá vonták. Az igazságszolgáltatásban az anglo–normann jogot alkalmazták, a bírósági jegyzőkönyveket latinul és franciául vezették, de a bizonyítási eljárásban megengedték a walesi nyelv használatát. Wales 1282-ben – I. Eduárd hódítása nyomán – veszítette el függetlenségét. A latin és walesi nyelven kiadott 1284-es *rhuddlani törvény* [The Statute of Wales/Statutum Valliae 1284 (12. Edw. I c. 1)] (amely címe ellenére nem parlamenti törvény, hanem királyi rendelet volt) az angol *common law* használatát írta elő az angol korona közvetlen uralma alatt álló területeken, de a walesi nyelv használatát még további másfél évszázadig nem

⁵¹ Vessd össze LEWIS 1889; LLOYD 1911, 333–343.; WADE-EVANS 1909, VII–XII.

tiltották.⁵² (ARATÓ 1978, 125.; SMITH 2000, 18–19.) A 15. századra azonban Wales politikai és gazdasági élete egyre inkább összefonódott Angliáéval. Az angol nyelvű lakosság évszázadok óta folyó masszív betelepülésének fényében nem meglepő, hogy ekkor az angol már régóta a városi és vidéki népesség „természetes anyanyelve” volt, valamint a hivatalos élet számos színterére is behatolt – nagyjából a nyelv angliai térnyerésének megfelelő ütemben. (SMITH 2000, 7–24.)

Az élet és a történelem ironiája, hogy 1485-ben egy nagyrészt walesiekből álló hadsereg ültette az angol trónra az anglesey-i Penmynyddből származó Tudor-család sarját, VII. Henriket, ami aztán Wales függetlenségének teljes szétveréséhez vezetett. (STEPHENS 1976, 151.) A VIII. Henrik nevéhez fűződő, a szakirodalomban egyszerűen csak uniós törvényeknek (*Acts of Union*), az Egyesült Királyság törvénytárában hivatalosan *The Laws in Wales Act*-nek nevezett 1535-ös (An Act for Laws and Justice to be ministered in Wales in like Form as it is in this Realm)⁵³ és 1542-es (An Act for certain Ordinances in the King’s Majesty’s Dominion and Principality of Wales)⁵⁴ jogszabályok kimondták Anglia, valamint Wales politikai unióját, biztosították a walesi, illetve angol alattvalók egyenjogúságát, véglegesítették az angol jogrendszer uralmát, továbbá angol mintára szervezték át a walesi közigazgatást. A rendelkezések indoklásaként már az 1535-ös törvény preambulumban találunk utalást a nyelvhasználatban rejlő különbségre, amely valószínűleg a királyságban uralkodó sokféleséghez és megosztottsághoz vezetett.⁵⁵ Ezen nemkívánatos állapot orvoslása céljából a törvény 20. szakasza az angol nyelv használatát írta elő az igazságszolgáltatásban és az igazgatásban, valamint kikötötte, hogy a walesi nyelvet használók nem tölthetnek be semmilyen közhivatalt Walesben, illetve fizetséget azért nem kaphatnak.⁵⁶

⁵² Az 1362-es *Statute of Pleading* területi hatálya Angliára korlátozódott.

⁵³ Közli RAITHEY 1811a, 243–255.

⁵⁴ Uo. 407–428.

⁵⁵ “[B]ecause that the People of the same Dominion have and do daily use a Speech nothing like, ne consonant to the natural Mother Tongue used within this Realm, some rude and ignorant People have made Distinction and Diversity between the King’s Subjects of this Realm, and his Subjects of the said Dominion and Principality of Wales, whereby great Discord, Variance, Debate, Division, Murmur and Sedition hath grown between his said Subjects.”

⁵⁶ “[I]t is further enacted by the Authority aforesaid, That all Justices, Commissioners, Sheriffs, Coroners, Escheators, Stewards, and their Lieutenants, and all other Officers and Ministers of the Law, shall proclaim and keep the Sessions, Courts, Hundreds,

Ettől fogva a walesi nyelv fokozatosan visszaszorult a nyelvhasználat közösségi és magánéleti színtereiről egyaránt. Ahogy az ír példánál megfigyelhettük, a nyelvcsere itt is a társadalom felsőbb rétegeiben kezdődött: a nemesség fiait angliai gimnáziumokba és egyetemekre kezdte járatni, majd saját iskolákat nyitott angol mintára. A 16. század végére a folyamat annyira előrehaladt, hogy Gruffydd Robert 1585-ben szomorúan konstata-
tálta: „A nemesség nagyobb része sem olvasni, sem írni nem tud walesiül, ami szégyenletes dolog.” (MATSUBARA 2000, 28–29.)

Ugyanakkor a walesi nyelv egyetlen területen, jelesen a vallási életben meg tudta őrizni a pozícióját, ami a nyelv túlélése szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult. Noha az 1548-as *An Act for the Uniformity of Common Prayer and Service in the Church, and the Administration of the Sacraments throughout the Realm*⁵⁷ az anglikán egyház közimádságos könyve, az angol nyelvű *Book of Common Prayer* használatát írta elő, 1563-ban I. Erzsébet rendelkezett a Biblia és a közimádságos könyv walesi nyelvre fordításáról, kinyomtatásáról; továbbá – hároméves határidőn belül – a walesi nyelvű példányok minden egyes walesi templomban való elhelyezéséről, valamint az istentiszteletek során a walesi nyelv használatáról.⁵⁸ Emellett a törvény

Leets, Sheriffs Courts, and all other Courts in the English Tongue; and all Oaths of Officers, Juries and Inquests, and all other Affidavits, Verdicts and Wagers of Law, to be given and done in the English Tongue; and also that from henceforth no Person or Persons that use the Welch Speech or Language shall have or enjoy any manner Office or Fees within this Realm of England, Wales, or other the King's Dominion, upon Pain of forfeiting the same Offices or Fees, unless he or they use and exercise the English Speech or Language.” Döbbenetes, hogy az 1535-ös törvény nyelvhasználatra vonatkozó 20. szakaszát csak 1887-ben, míg a törvényt teljes egészében 1993-ban helyezték hatályon kívül. Lásd bővebben www.legislation.gov.uk/aep/Hen8/27/26/section/XVIIIXXI/1991-02-01?timeline=true (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

⁵⁷ Idézi RAITHBY 1811a, 517–522.

⁵⁸ “Whereas the Queen's most Excellent Majesty [...] set forth a Book of Common Prayer and Order of the Administration of Sacraments in the vulgar English Tongue, to be used through all her realm of England, Wales and the Marches of the same [...] which book being received as a most precious Jewel with an inspeakable Joy of all such her subjects as did and do understand the English Tongue, the which Tongue is not understood of the most and greatest Number of all her Majesty's most loving and obedient Subjects inhabiting within her Highness Dominion and Country of Wales, being no small Part of this Realm, who therefore are utterly destituted of God's Holy Word, and do remain in the like or rather more Darkness and Ignorance than they were, in the Time of Papistry: Be it therefore enacted [...] that the whole Bible, containing the New Testament and the Old, with the Book of Common Prayer and Administration of

előrelátóan az angol nyelvű példányok beszerzését is megkövetelte, hogy aki még nem tud angolul, az a két nyelvnek való egyidejű kitettségnél köszönhetően minél hamarabb el tudja sajátítani az angol nyelvet.

A walesi nyelvű Bibliát 1588-ban adták ki William Morgan püspök fordításában. A fordítást a walesi reneszánsz kori tudományos élet egyik remekművének tartják. Meic Stephens szerint az a tény, hogy a walesi a többi kelta nyelvhez képest jóval erősebb szociolingvisztikai helyzettel rendelkezik (a beszélők arányát és a nyelvhasználati gyakorlatot figyelembe véve), éppen a nyelvnek az 1563-as törvény által biztosított pozíciójával, valamint az istentiszteletek hivatalos nyelveként való rendszeres használatával magyarázható. Emellett a walesi Biblia közös irodalmi standardot biztosított, ezáltal megakadályozta a walesi nyelv számos dialektusra tagolódását, amely a többi kelta nyelv esetében megfigyelhető. (STEPHENS 1976, 154–155.)

A 18. században alapított, Griffith Jones-féle úgynevezett *Circulating Schools*-nak, valamint Thomas Charles vasárnapi iskoláinak köszönhetően a walesi nyelvet még a 19. század közepén is a lakosság – akiknek nagy része egynyelvű volt – mintegy 70%-a használta a mindennapi érintkezésben. (STEPHENS 1976, 154–155.) A walesi nyelv hanyatlását általában a 18. század utolsó évtizedeiben kezdődő ipari forradalomhoz kötik, amely nagyszámú angol nyelvű munkás beáramlásával járt a walesi vas- és szénmezőkre. Emellett kitüntetett helyen szerepel az oktatás egyre szélesebb néprétegekre való kiterjesztése a 19. századtól. Az egyházi fenntartású, úgynevezett nemzeti iskolák a Biblia és a számtani alapismeretek oktatása mellett kifejezett célként tűzték ki a walesi gyermekek angol nyelven való tanítását, amely tudniillik „azon birodalom nyelve, amelyben állampolgárnak születtek”. Így tehát a protestáns szellemben fogant kezdeti nyelvi toleranciát erőltetett angolnyelv-tanítás váltotta fel, amelynek során a walesi anyanyelvű gyerekeket a Szentírás passzusainak bemagolására kényszerítették, anélkül hogy bármi fogalmuk lett volna a szöveg jelentéséről. (MATSUBARA 2000, 7–11.)

Ez a nyelvpolitikai szemléletváltás legalább részben a brit kormány megbízásából készített 1847-es oktatási jelentésnek, az úgynevezett *Kék könyvek*nek (s.n., 1848) köszönhető, amely lesújtó véleményt adott a walesi

the Sacraments, as is now used within this Realm in English, to be truly and exactly translated into the British or Welsh Tongue... [T]he whole Divine Service shall be used and said by the Curates and Ministers throughout all the said Dioceses where the Welsh Tongue is commonly used, in the said British or Welsh Tongue.” An Act for the Translating of the Bible and the Divine Service into the Welsh Tongue, 1563. Idézi RAITHEY 1811b, 246–248.

nyelvről és annak hatásáról. A jelentés a walesit úgy jellemzi, mint a rab-szolgaság nyelvét, amely hatalmas visszahúzó erőt jelent Wales számára, sokrétű akadályokat gördítve a nép erkölcsi és mentális fejlődése, valamint kereskedelmi fellendülése elé. A jelentést készítő biztosok arról számoltak be, hogy a walesi gyerekek fegyelmetlenek és tudatlanok, mivel nem voltak képesek angolul feltett kérdéseikre felelni; továbbá a walesi nyelv elferdíti az igazságot és segítséget nyújt az esküszegéshez. Végül arra a következtetésre jutottak, hogy csakis az angol nyelv elsajátítása mentheti meg Walest a végső romlástól. Ezek után nem meglepő, hogy a walesiek árulásnak tartották a dokumentumot, és így utaltak rá: *Brad y Llyfrau Gleision (Treachery of the Blue Books)*. (ARATÓ 1978, 133–134.; MATSUBARA 2000, 12–13.)

Vitatható, hogy önmagában egyetlen „állapotfelmérő tanulmány” komolyabb irányváltást eredményezett volna a brit nyelvpolitikában, hiszen a walesi nyelv használatát ezidáig is csak az egyházi életben engedélyezték – még ha ez a nyelv későbbi sorsa szempontjából igen fontos engedménynek bizonyult is. Túlzónak tűnik azon megállapítás is, miszerint a walesi költők a Kék könyvek hatására adták fel a bárdok örökségét, az egyszerű emberek pedig alig várták, hogy megtanuljanak angolul, amely „lehetővé fogja tenni »Vitéz Kis Wales« számára, hogy birodalmi küldetését becsülettel betöltse”. (MATSUBARA 2000, 14.) Inkább arról van szó, hogy a többi nyelvpolitikai intézkedéssel együtt a Kék könyvek megerősítették a walesi nyelvhez kapcsolódó negatív sztereotípiákat, ami aztán a népszerűség egy részénél nyelvcserehez vezetett. Hasonló folyamattal találkoztunk az ír nyelv esetében is, azzal a különbséggel, hogy ott a negatív nyelvi ideológiák terjesztése évszázadokkal korábban elkezdődött és jóval következetesebben zajlott.

Matsubara szerint „a walesi nyelvre mért második közvetlen csapás” az oktatási tanács bizottságának 1861-ben felülvizsgált kódexe (Revised Code, 1861) volt, amely az egyes iskolák anyagi támogatását meghatározott eredményektől – úgymint a diákok létszáma, angoltudásuk foka, az olvasás, írás és számtan terén való jártasságuk mértéke – tette függővé (*Payment by Results* rendszer). Ennek következtében a walesi nyelvet teljesen kitiltották az osztályteremből, sőt, az iskolaudvarról is, ami viszont ördögi körhöz vezetett: az egynyelvű walesi gyerekek angol nyelven való oktatása anélkül, hogy a nyelv elsajátításához bármilyen segítséget kaptak volna, elkerülhetetlenül gyenge iskolai teljesítményt okozott, ami viszont azt eredményezte, hogy az iskolák nem kapták meg a hön áhított pénzforrást. A walesi nyelv iránti hivatalos álláspontot jól tükrözi a hírhedt *Welsh Not* gyakorlata, amelyet a legtöbb walesi iskola magáévá tett a 19. század

folyamán. A walesi nyelv használatát tiltó, W. N. felirattal ellátott fatáblát vagy botot megszegényítő eszközként alkalmazták: „nyakról nyakra” járt azon diákok körében, akiket walesi beszéden kaptak. Akit a tanítási nap vége a fatáblával a nyakában talált, az további büntetőfeladatra, akár testi fenytésre is számíthatott. Ez a barbár szokás a *Payment by Results* rendszer 1895-ös eltörlése után, a 20. század elején kiment ugyan a gyakorlatból, de visszafordíthatatlan károkat okozott a walesi emberek saját nyelvük iránti attitűdjeiben. (MATSUBARA 2000, 16–19.)

Az 1870-es *An Act to provide for Public Elementary Education in England and Wales* (34 & 35 Vict. c. 75) jogszabállyal bevezetett kötelező állami népoktatás az *oktatást mindenkinek* népszerű szlogenje alatt a walesi oktatási nyelv teljes eltörlését hozta magával. A walesit ettől kezdve csak tantárgyként, napi fél órában lehetett tanítani. Még az 1872-ben alapított Walesi Egyetem számára sem engedélyezték a walesi mint élő nyelv oktatását. (MATSUBARA 2000, 20–24.)

A 20. század pozitív változásokat hozott a walesi nyelv jogi helyzetében. A walesi nyelvterületen működő általános iskolák 1927-től kezdve bizonyos tantárgyak oktatása során használhatták a walesi nyelvet, 1939-ben pedig megkezdte működését az első walesi tannyelvű általános iskola. Az 1944-es oktatási törvény [Education Act 1944 (7 & 8 Geo. VI c. 31)] elfogadását követően egy sor walesi tannyelvű iskola nyitotta meg kapuját Wales angol nyelvterületein is, továbbá a walesi nyelv vizsgatárggyá vált a Walesi Egyetemen. (STEPHENS 1976, 184–186.) Az 1942-es bírósági törvény [Welsh Courts Act 1942 (5 & 6 Geo. VI c. 40)] először is a walesi nyelv bíróság előtti használatát illető kételyek eloszlatása végett formálisan hatályon kívül helyezte az 1535-ös uniós törvény 17. szakaszát, valamint lehetővé tette a walesi nyelv használatát a Wales területén székelő bíróságok eljárásaiban részt vevő felek számára; igaz, csak abban az esetben, ha az illető a nyelvtudása miatt hátrányos helyzetben érezné magát.⁵⁹ A törvény kötelezővé tette tolmács alkalmazását, de az eljárás maga továbbra is angolul folyt.

⁵⁹ “Whereas doubt has been entertained whether section seventeen of the statute 27 Hen. 8. c. 26 unduly restricts the right of Welsh speaking persons to use the Welsh language in courts of justice in Wales, now, therefore, the said section is hereby repealed, and it is hereby enacted that the Welsh language may be used in any court in Wales by any party or witness who considers that he would otherwise be at any disadvantage by reason of his natural language of communication being Welsh.” A 17. szakasz kifejezett nyelvi rendelkezést nem tartalmazott, de kimondta, hogy Pembroke megyében Anglia joga,

Az Egyesült Királyság nyelvi jogalkotásának történetében mérföldkőnek számít az 1967-es walesi nyelvtörvény, hiszen ez volt az első jogszabály, amely nemcsak egyes ágazatokban, hanem átfogó jelleggel szabályozta a walesi nyelv használatát. Miután a törvény előszavában leszögezte, hogy a walesi nyelv szabad használata a bírósági eljárás és egyéb hivatalos ügyek intézése során „helyénvaló”,⁶⁰ rendelkezett a walesi nyelv szóbeli használatának jogáról a jogi eljárásokban azzal, hogy a magisztrátusi bíróság kivételével az adott bíróságot erről a kívánságról előzetesen értesíteni kell. Emellett felhatalmazta az illetékes minisztert arra, hogy gondoskodjék bármely olyan hivatalos nyomtatvány walesi nyelvre történő fordításáról, amelyet a törvény előír vagy engedélyez. Az első teljes egészében walesi nyelven folytatott bírósági tárgyalást királyi bíróság előtt 1973-ban tartották. (STEPHENS 1976, 175–176.)

Ezt követően a 80-as években születtek fontos ágazati jogszabályok. Az 1981-es műsorszórási törvény révén megalakult a *Sianel Pedwar Cymru* (S4C) nevű walesi nyelvű televíziós csatorna.⁶¹ Az 1988-as oktatási törvény a legfontosabb oktatási tárgyú jogszabálynak tekinthető 1944 óta. A 3. szakasz értelmében a tanterv központi tantárgyai közé tartozik a walesi nyelv is a Wales területén működő iskolákban, függetlenül azok tannyelvétől. [Education Reform Act 1988 (c. 40)]

Az 1993-as walesi nyelvtörvény biztosította a walesi és az angol nyelv egyenrangúságát a közzsférában, „amennyiben az az adott körülmények között helyénvaló és észszerűen kivitelezhető”. [Welsh Language Act 1993 c. 38 5. § (2)] A törvény az úgynevezett *adminisztratív feljogosító* vagy *tervezésalapú* modellt vette alapul, nem alanyi jogon biztosított nyelvi jogokat. (DUNBAR 2002, 108–109.) Az egyedüli kivétel a 22. § (1) bekezdése, amely megismételte az 1967-es nyelvtörvény 1. §-át a felek bíróság előtti szabad

törvényei és szokásai alapján kell igazságot szolgáltatni, mégpedig az Észak-Waleshez tartozó három grófságban alkalmazott módon és eljárás szerint.

⁶⁰ “[I]t is proper that the Welsh language should be freely used by those who so desire in the hearing of legal proceedings in Wales and Monmouthshire; that further provision should be made for the use of that language, with the like effect as English, in the conduct of other official or public business there; and that Wales should be distinguished from England in the interpretation of future Acts of Parliament.” [Welsh Language Act 1967 (c. 66)]

⁶¹ A 1981. c. 68. törvény [Broadcasting Act 1981 (c. 68)] II. része 46–52. § tartalmazza a walesi tévécsatornára vonatkozó részletszabályokat.

nyelvválasztására vonatkozóan.⁶² A törvény a közszférában működő szervezeteket a Walesi Nyelvi Tanács (*Welsh Language Board*) által jóváhagyandó, úgynevezett walesi nyelvi terv (*Welsh Language Scheme*) elkészítésére kötelezte, amelyben a walesi nyelv használatának biztosítására vonatkozó vállalásaikat kellett rögzíteniük. Amennyiben a közfeladatot ellátó szerv elmulasztotta a jóváhagyott nyelvi terv végrehajtását, a mulasztással közvetlenül érintett személy írásbeli panaszt tehetett a Nyelvi Tanácsnál, amelynek jogában állt az esetet kivizsgálni és az érintett szerv számára ajánlásokat tenni. Amennyiben a szerv nem tartotta be ezen ajánlásokat, a Nyelvi Tanács a walesi nemzetgyűléshez utalhatta az ügyet, amely immár bírósági úton is kikényszeríthető, konkrét lépések megtételére utasíthatta az adott szervet.

Az 1998-ban elfogadott walesi kormányzati törvény [Government of Wales Act 1998 (c. 38)] létrehozta a Walesi Nemzetgyűlést, amelynek 2006-ig ugyan nem volt eredeti jogalkotási hatásköre⁶³ (ellentétben Skócia és Észak-Írország devolúciós intézményeivel), de maga a törvény több nyelvi rendelkezést is tartalmazott. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a nemzetgyűlés működése során érvényesíteni kell az angol és a walesi nyelv egyenrangúságának elvét [47. § (1)], valamint, hogy a nemzetgyűlés által elfogadott jogszabályokat [66. § (4) bek.], továbbá a házsabályt [47. § (3)] két nyelven, angolul és walesiül kell kiadni. A 2006-os walesi kormányzati törvény a walesi minisztereket nyelvi stratégia és nyelvi terv elkészítésére kötelezte a walesi nyelv használatának ösztönzése és elősegítése érdekében. [Government of Wales Act 2006 (c. 32) 78. §]

A 2011-ben, immáron a Walesi Nemzetgyűlés eredeti jogalkotási hatáskörében elfogadott walesi nyelvi intézkedés [Welsh Language (Wales) Measure 2011 (nawm 1)] fontos előrelépésnek tekinthető az egyéni jogok biztosításán alapuló nyelvi szabályozás felé. Ennek köszönhetően a walesi jelenleg az egyedüli nyelv az Egyesült Királyság területén, amely de jure hivatalos nyelvi státusszal rendelkezik: “The Welsh language has official status in Wales.” [1. § (1)] Emellett a törvény nyelvi jogokat biztosít a közszolgáltatások terén, amelyek megsértése esetén a Walesi Nyelvi Törvényszékhez (*Welsh Language Tribunal*) lehet fordulni jogorvoslatért. A törvény eltörli

⁶² “In any legal proceedings in Wales the Welsh language may be spoken by any party, witness or other persons who desires to use it, subject in the case of proceedings in a court other than a magistrates’ court to such prior notice as may be required by rules of court; and any necessary provision for interpretation shall be made accordingly.” [Welsh Language Act 1967 (c. 66)]

⁶³ Vesd össze 2006 (c. 32) 93–96. §

a Walesi Nyelvi Tanácsot és a nyelvi tervek rendszerét, helyette konkrét kötelezettségeket ruház a közfeladatot ellátó szervekre a walesi nyelv használatára vonatkozóan. A walesi nyelvet használók jogainak védelméért ezentúl a széles hatáskörrel felruházott nyelvi biztos (*Welsh Language Commissioner*) felel. A 2012-ben született walesi nemzetgyűlési (hivatalos nyelvi) törvény [National Assembly for Wales (Official Languages) Act 2012 (anaw 1)] a 2006-os kormányzati törvény néhány módosítását tartalmazza. Jelentőségét egyrészt az adja, hogy 600 év után ez volt az első Walesben elfogadott jogszabály, amely királyi szentesítéssel törvényi (*act*) rangra emelkedett⁶⁴ (MORRIS 2012), másrészt ettől fogva a nemzetgyűlés eljárásaiban nem csupán egyenlő bánásmódot kell biztosítani az angol és a walesi nyelv számára, de a törvény *expressis verbis* kimondja, hogy ez a két nyelv a nemzetgyűlés hivatalos nyelveinek tekintendő.

A nyelvhasználat szabályozása Skóciában

Skóciát a 4. században Írországból érkező telepések népesítették be. A 6. század közepére az *ionai kolostor* a keresztény művelődés egyik fő központjává vált, ahonnan a gael kultúra hatása egészen Európáig kisugárzott. A rómaiak Brit-szigetéről való kivonulását követően Skócia területén négy királyságot találunk: gaeleket és pikteket északon, britonokat Skócia középső részén, valamint angolszászokat délen. A piktkirályságot a 730-as években Angus MacFergus egyesítette a gael *Dál Riata* királysággal, majd a briton területeket is elfoglalta. 844-ben a piktkirály Kenneth McAlpin megalapította *Alba* királyságát. A nemzeti történetírás őt tartja a skótok első királyának. (MACKINTOSH 1890, 1–25.; STEPHENS 1976, 52–53.)

A gael nyelv a 9. századra Skócia egész területén elterjedt, és a 11. század végéig a kormányzás, valamint az igazgatás nyelve volt. Ugyanakkor az ország délkeleti részének sosem volt fő vernakuláris nyelve. A 10. század közepén Northumbriát felosztották Skócia és Anglia között, amelynek következtében a Skótk Királyság nagyszámú angol alattvalóval gazdagodott, továbbá a normann hódítás után is sokan érkeztek. Ezek az emberek az óangol egy északi változatát beszélték, annak a nyelvnek a legősibb formáját, amely később skótként vált ismertté. (GLASER 2007, 63–64.; STEPHENS 1976, 79.)

⁶⁴ A nemzetgyűlés önálló jogalkotási hatáskörében elfogadott jogszabályokat 2008 és 2011 között *intézkedéseknek* (*measure*) nevezték.

III. Malcolm skót király 1070-ben házasságot kötött az angol–magyar származású Margit hercegnővel. Fiuk, I. Dávid fontos szerepet játszott a feudális rendszer kialakításában. A feudális rendszer ugyan gael hagyományokon nyugodott, de adminisztratív nyelve már nem a gael, hanem a normann francia, később pedig az angol volt. Mindez többek között a skót és az angol–normann királyság közti dinasztikus kapcsolatok hatásának köszönhető. 1286-ban kihalt a *Canmore-ház*, amely valamennyire még ápolta a gael szokásokat. A 14. század elejére a gael nyelv mindennapos használata már erősen visszaszorult. Ezzel párhuzamosan kezdett megszilárdulni a felföldi (*Highland*) és az alföldi (*Lowland*) skótok közötti nyelvi eredetű megosztottság, amely a 16. század második felétől vallási síkon erősödött tovább. A skót reformációt, jelesen az 1560-as edinburghi szerződést követően az alföldiek nem nézték jó szemmel, hogy a felföldiek római katolikusok maradtak, és nyelvükre, a barbársággal, pápasággal, illetve lázadással azonosított gaelre egyre inkább idegenként tekintettek.⁶⁵ (ARATÓ 1978, 154–156.; DURKACZ 1983, 4.; GLASER 2007, 78–81.; MACKINTOSH 1890, 26–176.; STEPHENS 1976, 55–58.)

Noha a skót és az angol korona évszázadokig folyamatos háborúskodást folytatott egymás ellen, a Skót Királyságnak egészen a 16. század végéig sikerült megőriznie függetlenségét. Miután VI. Jakab skót királyt 1603-ban I. Jakab néven Anglia és Írország királyává koronázták, egyik fő céljává az Írországtól a skót Hebridákig húzódó gael kulturális övezet egységének megtörése vált. Ennek egyik eszköze a direkt kolonizáció volt, amelynek során lojalis angol és alföldi skót alattvalók tömegeit telepítették le Ulsterben, valamint a skót felföldön (DUNBAR 2002, 101.), továbbá a klánok vezetőit emberrablás útján kényszerítették az 1609-es ionai törvények (*Statutes of Iona*) aláírására. Ez volt az első jogi intézkedés az angol állam részéről, amely kifejezetten a skót gael nyelv és kultúra kiirtására irányult. A törvény megtiltotta a bárdok patronálását, a törzsi vezetőket református templomok alapítására kötelezte, valamint előírta, hogy gyermekeiket

⁶⁵ A Skóciában beszélt nyelvek elnevezésének fejlődését nem egyszerű nyomon követni. Nagyjából arról van szó, hogy a 15. század végéig a gael nyelvet az alföldi skótok *Scottisnak*, az angolok *Scottishnak* nevezték. Az alföldiek óangol eredetű nyelvét abban az időben még *Inglisnek* hívták. Körülbelül a 16. század elejétől az alföldi skótok a gael nyelvet *Erse* (ír) néven kezdték emlegetni, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ír és a skót gael a 17. századig közös irodalmi normával rendelkezett. A Skót Királyság déli területein használt közép-angol nyelvjárásokat a 16. századtól nevezik *Scottisnak* (ma: *Scots*, azaz skót).

skót alföldi iskolákba küldjék, ahol megfelelően megtanulhatnak angolul beszélni, olvasni és írni.⁶⁶

A gael nyelvű gyerekek angol nyelvű, protestáns oktatásának követelményét a skót Privy Council által 1616-ban elfogadott oktatási törvény erősítette meg. A törvény az ír és walesi példából már ismert negatív nyelvideológiai töltetű retorikával előírta a felföldiek barbársága, illetve civilizátlansága fő okának tartott skót gael (akkoriban még írnek nevezett) nyelv eltörlését, továbbá az angol egyetemes használatát.⁶⁷

Az 1707-ben ratifikált uniós szerződés minden eddiginél erősebb egy-ségbe fogta az immáron Nagy-Britanniának nevezett Angliát és Skóciát, amely az angol nyelv státuszának további erősödéséhez vezetett Skóciában. A 18. század első felében kirobbanó jakobita felkelések kiváló ürügyet szolgáltatottak a brit uralkodóknak, hogy egyszer s mindenkorra „megold-ják a felföldi problémát”. Az 1746-os cullodeni csatát etnikai tisztogatás és a klánfőnökök hatalmával való teljes leszámolás követte. (GLASER 2007, 65–66., 83.)

Míg az egyház – a vallási szertartások és az oktatás útján – komoly szerepet játszott a gael nyelv fenntartásában (DURKACZ 1983, 6–14.; MEEK 2001), a 19. század közepétől minden megváltozott az egyetemes, állami-lag finanszírozott, kötelező elemi oktatás bevezetésével. Az 1872-es skót oktatási törvény [An Act to amend and extend the provisions of the Law of Scotland on the subject of Education 1872 (35 & 36 Vict. c. 62)] sem-milyen formában sem tette lehetővé a gael nyelv tanítását. A gael nyelvű diákokat az ír és a walesi példából már jól ismert, nyakba akasztható kis fadarabbal (*maidecroachaidh*) fegyelmezték, illetve szégyenítették meg. (STEPHENS 1976, 62–63.) Az oktatás részletszabályait tartalmazó – a Skót Oktatási Bizottság (*Committee of Council on Education in Scotland*) által kiadott – oktatási kódex 1885-ben engedélyezte a gael nyelv tantárgyként történő tanítását, de törvényi szintű elismerést ez a lehetőség csak 1918-ban nyert.⁶⁸ A gael tannyelvű oktatást 1958-ban vezették be Inverness-shire és Ross-shire megyékben. (Euromosaic 1996a.)

⁶⁶ “May be found able sufficiently to speik, reid and wryte Englische.” Idézi GLASER 2007, 65.

⁶⁷ “[T]he vulgar Inglishe toung be universallie planit, and the Irishe language, whilk is one of the chief and principall causis of the continewance of barbaritie and incivilitie amongis the inhabitants of the Ilis and Helandis, be abolisheit and removit.” (An Act for the Settling of Parochial Schools) Idézi DURKACZ 1983, 5.

⁶⁸ *Az Education (Scotland) Act 1918* jogszabály a helyi hatóságok feladatává tette az alap-és középfokú oktatás megszervezését, beleértve a gael nyelv megfelelő oktatását is a gael

Ami a gael nyelv igazságszolgáltatásban való használatát illeti, az első fejleményt a 19. század végén találjuk. Az 1886-ban felállított speciális bíróság, a földbirtokosok és a földbérlők közti jogvitákat elbíró *Crofters Commission* vonatkozásában megkövetelték, hogy legalább az egyik tagnak tudnia kell gael nyelven. Ugyanez vonatkozik az 1911-ben felállított, hasonló hatáskörrel bíró *Scottish Land Courtra* is [Crofters Holdings (Scotland) Act 1886, Small Landholders (Scotland) Act 1911].⁶⁹ Mindkét nyelvi rendelkezést megerősítették az 1993 óta hatályos vonatkozó törvények [Crofters (Scotland) Act 1993 (c. 44); Scottish Land Court Act 1993 (c. 45)]. A bírósági eljárásokban a gael nyelv helyzete mindazonáltal nagyon gyenge. A *Taylor v. Haughney* ügyben 1982-ben született döntés értelmében a gael nyelvet csak akkor lehet a bíróság előtt használni, ha az illető nem rendelkezik megfelelő angoltudással (McLEOD 1997). Noha 2001 óta Lochmaddy, Portree és Stornoway városok polgári bíróságai előtt engedélyezik a gael nyelven történő szóbeli nyilatkozattételt, ha valaki élni kíván ezzel a lehetőséggel, írásban kell azt kérelmeznie a bíróságtól a meghallgatás előtt. A seriff megvétózhatja a gael nyelv használatának jogát, ha úgy ítéli meg, hogy az akadályozná az igazságszolgáltatás megfelelő működését. (MACQUEEN 2002.)

Ugyan az 1998-as skót kormányzati törvény [Scotland Act 1998 (c. 46)] hallgat a nyelvi kérdésről, a törvény nyomán létrehozott devolúciós intézmény, a skót parlament házszabálya lehetővé teszi a gael nyelv használatát a parlamenti viták során (Standing Orders of the Scottish Parliament, Rule 7.1.). A jogszábályok nyelve továbbra is egyedül az angol.

Skócia első saját nyelvtörvénye [Gaelic Language (Scotland) Act 2005 (asp 7)] 2005-ben – az 1993-as walesi nyelvtörvény mintájára – született. A Gael Nyelvi Tanács, a *Bòrd na Gàidhlig* konzultatív hatásköre a korábbi Walesi Nyelvi Tanácshoz, a gael nyelvi tervek rendszere a walesi nyelvi tervekéhez hasonlítható. A különbség az, hogy a gael nyelvtörvény mind tárgyi hatályában, mind a Bòrd jogosítványait tekintve sokkal szerényebb, mint walesi párja volt. (HUWS 2006, 149.) A törvény céljaként egy olyan terület létrehozását jelölte meg, amely biztosítja a gael mint Skócia hivatalos

nyelvterületen (“including adequate provision for teaching Gaelic in Gaelic-speaking areas”) [Section 6, 1(a)]. Idézi DURKACZ 1983, 178–179. A többször módosított, de jelenleg is hatályos *Education (Scotland) Act 1980* (c. 44) sem mond többet annál, mint hogy az iskolai oktatás fogalmába a gael nyelv tanítását is bele kell érteni a gael nyelvterületen.

⁶⁹ Ismerteti McLEOD 1997 és MACQUEEN 2002.

nyelve státuszát, az angol nyelv egyenlő tisztelete mellett.⁷⁰ A szakirodalom egyetért abban, hogy a rendelkezés nem értelmezhető úgy, mint amely hivatalos nyelvi státuszt biztosítana a gael nyelvnek; ez inkább csak távlati cél lehet. A törvény által előirányzott első nemzeti gael nyelvi terv [National Plan for Gaelic (NPG) 2007–2012] a gael nyelv vitalitásának fenntartására, jelesül a nyelv elsajátítására, használatára, valamint a státusz- és korpusztervezésre fókuszált. A 2017-ig irányadó második nemzeti nyelvi terv valamivel bővebb fejlesztési területei között többek között a közösségek, a munkahelyek, a művészetek, a média és a turizmus szerepeltek. (NPG, 2012–2017.) A jelenleg érvényben lévő, harmadik nemzeti terv, ha lehet, még elődeinél is ambiciózusabb: „a gael nyelv Skóciához tartozik” jelszó alatt a nyelv pozitív képének fenntartását, tanulását, valamint használatát kívánja előmozdítani a magán- és közszféra minden területén. (National Gaelic Language Plan 2017–2022.)

A brit nyelvpolitika értékelése

Az angol korona a történelem különböző szakaszaiban és az egyes ország-részek sajátos nyelvi, politikai, gazdasági stb. adottságainak megfelelő, más-más hatalmpolitikai-jogi konstrukciók formájában hajtotta uralma alá a brit szigeteket. Noha ennek következtében az egyes térségek nyelvi jogi helyzete eltérően alakult, a brit nyelvpolitika általános jellemzői a szabályozás egyes elemeiből jól kibonthatók. Bár találkozunk olyan nézettel, amely a brit hivatalos nyelvi tervezés kezdeteit a 9. század végére datálja, a legtöbb szerző a 16. század elejétől, a Tudor-dinasztia uralkodásától kezdve beszél egységes brit nyelvpolitikáról. A fentiekben rávilágítottam, hogy ennél viszont biztosan korábban, már a 14. század végén megjelent az angol nyelv hivatalos státuszának megteremtésére irányuló törekvés, sőt, a nyelvi homogenizáció igénye is.

70

“An Act of the Scottish Parliament to establish a body having functions exercisable with a view to securing the status of the Gaelic language as an official language of Scotland commanding equal respect to the English language, including the functions of preparing a national Gaelic language plan, of requiring certain public authorities to prepare and publish Gaelic language plans in connection with the exercise of their functions and to maintain and implement such plans, and of issuing guidance in relation to Gaelic education.”

A középkori angol királyság nyelvhasználatára egyértelműen a többnyelvűség volt a jellemző, ahol az egyes nyelvek (nyelvváltozatok) szinte végtelenül változatos elrendezésben jelentek meg az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat különféle szinterein. A központi hatalom nyelve nagyobb részben (írásban szinte kizárólag) a latin, kisebb részben az angol volt. Ehhez társult a 11. század végi normann hódítást követően a normann francia, amely a 12. század második felétől kezdve egyre szélesebb körű hivatalos használatban volt a királyság területén, jelentősen visszaszorítva az angolt. Ennek a gyakorlatnak kívánt véget vetni az 1362-es bírósági törvény (*Statute of Pleading*), amely az angol nyelv használatát írta elő a szóbeli polgári peres eljárás során. Ettől kezdve az angol hivatalos nyelvi státusza egyre erősödött, noha a francia és a latin még jó ideig hivatalos használatban maradt.

Paradox módon az angol koronához csatolt területeken az angol nyelv hivatalos státuszának és használatának jogszabályi úton történő biztosítása sokkal hangsúlyosabban érvényesült, mint magában az anyaországban. Mindez azon tézisemet támasztja alá, miszerint a nyelvpolitika az angol uralkodók szemében elsősorban birodalomépítési, azaz hatalompolitikai célokat szolgált. Az asszimilációs célzatú nyelvpolitika legkorábbi jogi dokumentuma az ír parlament által 1366-ban kiadott kilkeny-i statútum, amely – igaz, csak az angol kolónia vonatkozásában – az angol nyelv és szokások használatát írta elő, az írül beszélőket pedig földelkobzással rendelte büntetni.

A 16. századtól a nyelvi jogalkotásban megtestesülő angolosítás olyan méreteket öltött, hogy nem túlzás nyelvi gyarmatosításról beszélni. A Walesre vonatkozó 1535-ös uniós törvény a nyelvi sokféleséget kárhóztatta a királyságban uralkodó megosztottságért és a nép tudatlanságáért. Az angol nyelvnek a közigazgatásban való kötelező használatán kívül kikötötte, hogy a walesiül beszélők semmilyen közhivatalt nem tölthetnek be. Az 1537-ben Írország részére kiadott, az angol rendről, szokásokról és nyelvről szóló törvény a nyelvek, illetve szokások sokféleségét jelölte meg az országban uralkodó „kegyetlen és vad állapotok” fő okaként. Megoldásként az angol nyelv használatát, valamint az angol nyelv terjesztése céljából iskolák felállítását rendelte el. A Tudor-kori nyelvpolitika látszólagos ellentmondásossága abból fakadt, hogy az erőltetett angolosítást össze kellett egyeztetni a reformáció anyanyelvi prédikációról szóló tanításával, így a vallási életben kénytelenek voltak engedményeket tenni a helyi nyelvek számára. A jogszabályokból viszont könnyen kiolvasható az a megfontolás, miszerint az anyanyelvű prédikáció (és oktatás) végső soron megkönnyíti majd az angol nyelv elsajátítását. Ez a politika nem mindig váltotta be a hozzá fűzött reményeket:

tudjuk, hogy a walesi bibliafordítás például kulcsfontosságúnak bizonyult a walesi nyelv fennmaradása szempontjából. Skóciára vonatkozóan I. (Stuart) Jakab – a VIII. Henrik által kitaposott nyomvonalon haladva – 1609-ben és 1616-ban rendelkezett az angol nyelv egyetemes használatáról, valamint a gael nyelv eltörléséről. A korszak jogalkotásában lépten-nyomon visszaköszönnek a kisebbségi nyelvekre, illetve beszélőikre vonatkozó negatív sztereotípiák, „a meghódított népet és kultúráját leértékelő, a gyarmatosítást a kulturális felsőbbrendűség ideológiájával igazoló, imperialista attitűdök”. (PINTÉR 2007, 131.) Mindez az ír koloniális irodalomban már a 12. század végétől megfigyelhető.

A 17. század közepén, a rövid életű angol köztársaság idején egyéges jelleggel előírták az angol nyelv kizárólagos használatát a bírósági eljárások során és a jogkönyvekben. Az 1730-as bírósági törvény ugyanezt mondta ki Anglia és Skócia, 1737-es párja pedig Írország vonatkozásában. Az angol nyelv státusztervezési folyamatát az államilag finanszírozott, kötelező közköztartás bevezetése tetőzte be a 19. század második felében, amelynek kizárólagos tannyelve az angol volt. A walesi és az ír nyelv oktatását csupán tantárgyként, minimális óraszámban, tanterven kívüli választható tárgyként engedélyezték, a skót gaelét még úgy sem. Megfigyelhető, hogy a kortárs nemzetállamok, különösen Franciaország és Spanyolország nacionalista nyelvi ideológiája a brit nyelvjog-alkotásban nem jelenik meg. Az oktatási tárgyú jogszabályok legtöbbször nem is tartalmazzak nyelvi rendelkezést; egyszerűen természetesnek veszik, hogy a formális oktatás nyelve az angol. Mindez két dolgot jelezhet számunkra: egyrészt, hogy a 19. századra a nemzetépítési folyamat az Egyesült Királyságban már teljesen befejeződött, másrészt hogy az angol nyelv hegemoniája olyan mértékben stabil volt, hogy többé nem volt szükség a jogalkotás útján történő nyomásgyakorlásra. (Mindez a dolgozatban nem tárgyalt nyelvhasználati statisztikákkal kiválóan alátámasztható.)

Az asszimilációs nyelvpolitikát a 19. század legvégétől, a 20. század elejétől kezdve lépésről lépésre kezdte felváltani egy toleránsabb, a regionális nyelvek használatának egyre nagyobb teret engedő nyelvpolitika, amely a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályok fokozatos gyarapodásában öltött testet. Ez az irányváltás különösen hangsúlyos a 20. század végétől kezdve, legalább részben a pluralista értékeket valló európai trendek befolyásának köszönhetően. A brit kormány nyelvi toleranciája alapvetően két vonatkozásban nyilvánul meg: egyrészt fontos nemzetközi jogi dokumentumok ratifikálásában, másrészt a három nagy nemzeti

kisebbség által lakott országrésznek (Wales, Skócia, Észak-Írország) történő területi autonómia biztosításában (devolúció). Az Emberi Jogok Európai Egyezményét a brit jogba ültető 1998-as törvény [Human Rights Act 1998 (c. 42)] a szabadsághoz és biztonsághoz, a tisztességes eljáráshoz, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmához kapcsolódó nyelvi jogosítványokat ismer el. Az Egyesült Királyság 1998-ban ratifikálta a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt, és a mai napig három monitoring cikluson van túl. A Nyelvi Chartához 2001-ben csatlakozott,⁷¹ amelynek III. részét a walesi, a skót gael és az ír, II. részét pedig a skót, az ulsteri skót, valamint – egy pár évvel későbbi deklaráció folytán – a korni, illetve a manxi nyelvek tekintetében vállalta. 2007 óta az ír az Európai Unió hivatalos nyelve (igaz, nem a brit, hanem az ír kormány kezdeményezésére), 2008 óta pedig a walesi és a skót gael kvázi társhivatalos nyelvi státusszal rendelkezik, amely azt jelenti, hogy az uniós polgároknak lehetőségük van ezen nyelveken fordulni az uniós intézményekhez.

Az 1990-es évek végén megindult devolúciós folyamatnak köszönhetően a regionális nyelvekre vonatkozó jogalkotás nagy részben az érintett régiók intézményeinek kezébe került. Nyelvi jogi szempontból a mai napig messze a legelőnyösebb a walesi, legkevésbé szerencsés az ír nyelv helyzete: Walesben 2011-ben már a sokadik nyelvtörvényt fogadták el, Skóciában is megalkottak egy a gael nyelv státuszának erősítéséről szóló törvényt 2005-ben, míg az észak-ír nyelvi jogi törvényt évtizedes előkészítő munkálatok ellenére sem sikerült még tető alá hozni. Ugyanez a sorrend tükröződik a Nyelvi Chartában vállalt kötelezettségekben is. Külön Angliára vonatkozó nyelvi jogi szabályokkal nem találkozunk, viszont az angol nyelv továbbra is *de facto* hivatalos nyelvi státusszal bír – természetesen nemcsak Anglia, hanem az egész ország területén. Összességében elmondható, hogy a modern, 20. század végi, 21. század eleji brit nyelvpolitika – legalábbis deklaráltan, a jogalkotás szintjén – a pluralista modell talaján áll (s mint látni fogjuk, számos tekintetben hasonlóságot mutat Spanyolországgal).

⁷¹ Az ötödik országjelentést 2018. januárban, négyéves késéssel adta le; a hatodik jelentés leadásával egyéves késedelembe van. Vesd össze State Periodical Reports for the United Kingdom, MIN-LANG/PR (2002) 5; MIN-LANG/PR (2005) 5; MIN-LANG/PR (2009) 2; MIN-LANG (2013) PR 1; MIN-LANG (2017) PR 8. A Nyelvi Charta Szakértői Bizottságának jelentései és az azok alapját képező országjelentések elérhetők itt: www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations

A nyelvhasználat szabályozásának története Franciaországban

*„Ahhoz, hogy minden előítélet elpusztuljék,
hogy minden igazság, tehetség és erény kifejlődjék,
hogy minden polgár felolvadjék a nemzeti tömegben,
hogy a politikai gépezet berendezése egyszerűbbé
és működése könnyebbé váljék, a nyelvvel való azonosulásra van szükség.”*

Henri-Baptiste Grégoire⁷²

Franciaország nyelvi térképe és a franciaországi regionális nyelvek rövid története

Mivel a francia nyelvi jogi szabályozás esetében nem találkozunk olyan mérvű regionális különbségekkel, mint az Egyesült Királyság vagy Spanyolország esetében, ezért a jogalkotási folyamatot egységben, egy fejezetben mutatom be, előtte azonban a nyelvi helyzet megértése céljából röviden ismertetem a regionális nyelvek és beszélőközösségeik történetét. Az esetleges speciális nyelvi jogi szabályokat itt említem.

Noha Franciaország nyelvi szempontból a legheterogénebb nyugat-európai állam, ennek a nyelvi sokféleségnek csupán 2008-ban adott alkotmányos elismerést. Az ország kontinentális területén egy 1999-es kormányzati jelentés szerint 24 olyan nyelvet beszélnek, amelyek igényt tarthatnak a Nyelvi Charta által biztosított védelemre. (CERQUIGLINI 1999.) Ezek közül területi okokból csak azon hat nyelvi közösség nyelveivel foglalkozom, amelyek a francia államba való betagozódás előtt saját államalakulattal, legalábbis valamiféle jogi-politikai szerveződéssel rendelkeztek (ügynevezett őshonos nemzeti kisebbségek). Északról dél felé haladva ezek a következők: flamand, elzászi, breton, baszk, katalán, korzikai. Az okszitán kulturális jelentősége miatt került a monográfiába.⁷³

⁷² « Pour extirper tous les préjugés, développer toutes les vérités, tous les talents, toutes les vertus, fondre tous les citoyens dans la masse nationale, simplifier le mécanisme et faciliter le jeu de la machine politique, il faut identité de langage. »

⁷³ Ezt a hét franciaországi nyelvet tárgyalja az Európai Bizottság megbízásából 1992–1993-ban készült tanulmány, az Euromosaic (1996b) is (ígaz, a flamand nyelv „holland”, az elzászi pedig „német” megnevezés alatt szerepel).

A flamand⁷⁴

A flamandok Franciaország észak-nyugati csücskében, a hagyományosan *Westhoek*nek nevezett területen élnek, amely nagyjából a *Nord-Pas-de-Calais* régióban található *Dunkerque-i járásnak* (*arrondissement*) felel meg. A flamandok kulturális gyökereiket legalább 892-ig tudják visszavezetni. Ettől kezdve a 14. század végéig *Westhoekot* Flandria grófjai kormányozták, de a flamand nyelv használatáról már 8. századi helységnévtáblák is tanúskodnak. A terület 1384-ben a Németalföld nagy részét egyesítő Burgund Hercegség uralma alá került; Merész Károly halála (1477) után pedig lánya hozományaként a Habsburg-ház birtoka lett. A Flamand grófság nyugati része elvileg a francia király, keleti része a német-római császár hűbérese volt, míg 1526-ban I. Ferenc francia király lemondott róla V. Károly javára. Flandria egyike lett a Habsburgok németalföldi birtokait 1549-től egyesítő Tizenhét Tartománynak, amely a Német-római Birodalom 1556-os felosztását követően II. Fülöp spanyol királyhoz került. A hét északi tartomány (Utrechti Unió) 1581-ben kikiáltotta függetlenségét, míg a déli tartományok, köztük Flandria (Arrasi Unió), hűséget esküdtek a spanyol koronának. A déli tartományok egy része XIV. Lajos uralma alatt, a németalföldi szabadságharcot és a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648), majd a tovább húzódó spanyol–francia konfliktust rendező 1659-es pireneusi békeszerződés révén került végleg Franciaországhoz.

A francia flamand (*Frans Vlaams, Vlaemsch*) a nyugati flamand egyik változata, amely a német nyelvcsalád holland ágába tartozik. A nyelvet egészen a francia forradalomig használták az irodalomban és a helyi igazgatásban. Ma már csak orális formában létezik, s bár 1982 óta államilag oktatható nyelv, az érdeklődés iránta meglehetősen csekély.

Az elzászi⁷⁵

Elzász Franciaország Alsó- és Felső-Rajna (*Bas-Rhin* és *Haut-Rhin*) megyékből (*département*) álló északkeleti régiója. A 843-as verduni szerződés

⁷⁴ A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: EUROMOSAIC 1996b; STEPHENS 1976, 358–361.

⁷⁵ A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: BELL 1988; HUMMER 2005; SCHIFFMAN 1996, 124–147.; STEPHENS 1976, 341–357.

értelmében a Frank Birodalom középső részéhez (*Francia Media*) tartozóként I. Lothár kapta meg. A középső császárságot I. Lothár halála után további részekre darabolták; az Elzászt is magába foglaló északi terület II. Lothár birtoka lett. Az utód nélkül elhunyt II. Lothár földjeire II. (Kopasz) Károly nyugati és Német Lajos keleti frank uralkodók is igényt tartottak. A kettejük közti viszályt a 870-ben kötött merseni szerződés zárta le, amelynek értelmében Lotaringia keleti fele Elzásszal együtt Lajos uralma alá, a későbbi *Sacrum Romanum Imperium*hoz került. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) Elzászt Franciaországhoz csatolta – Strasbourg városát kivéve, amelyet XIV. Lajos csak 1681-ben tudott megszerezni. Elzász egészen a francia forradalomig megőrizhette saját jogát, adminisztratív berendezkedését, és viszonylag szabadon használhatta saját nyelvét. Akárcsak a többi regionális nyelv esetében, a francia forradalom itt is gyökeres változást hozott. 1793-ban egyenesen a franciául nem tudó polgárok agyonlövését irányozták elő. A nyelvi terror enyhülését jelzi Napóleon híres mondása: „Hadd beszéljenek németül, amíg a kardjaikat franciául forgatják!” (STEPHENS 1976, 343–344.) A Napóleon bukását követő kevesebb mint száz év leforgása alatt a térség négyszer cserélt gazdát. 1871-ben a Német Birodalomhoz csatolták, 1919-ben a versailles-i békeszerződés Franciaországnak ítélte, 1940-ben megszállták a nácik, végül 1945-ben ismét francia fennhatóság alá került. Eközben váltott németesítés és franciásítás folyt. A második világháború után az elzászi nyelv oktatását megtiltották – „időlegesen, amíg a francia vissza nem nyeri korábbi pozícióját”. (STEPHENS 1976, 344.) A 80-as években kezdődött decentralizációs folyamat számos jogosítványt adott a régióknak, köztük Elzásznak is.

Az elzászi nyelv (*Elsässerditsch*) a felnémet nyelvek közé tartozó alsó alemannból kialakult különféle német nyelvjárások összessége; önálló nyelvi jellege vitatott. Elzász rendkívül gazdag és régi irodalmi hagyománnyal rendelkezik. Itt írta az első német (konkrétan rajnai frank) nyelvű verset, az *Evangelienbuchot* 868-ban Otfrid von Weissenburg. A latin nyelv hanyatlásának korában Elzász egyike volt az első német tartományoknak, amelyek áttértek a helyi nyelv hivatalos használatára. A reformáció idején először Strasbourgban vezették be a német nyelvű misét, és itt adták ki az első német Bibliát is 1466-ban, hatvannyolc évvel Lutheré előtt.

*A breton*⁷⁶

Bretagne régió Franciaország legnyugatibb csücskét foglalja el. A területre a Kr. e. 1. évezred folyamán kelta törzsek vándoroltak be, majd Kr. e. 56-ban a rómaiak elfoglalták és *Armorica* néven, *Gallia* részeként provinciává szervezték. A kelták újabb hulláma az 5–6. században Délnyugat-Britanniából érkezett, valószínűleg az angolszász invázió elől menekülve. A területen több apróbb királyság létesült, amelyek a 8. század végén frank fennhatóság alá kerültek. Nominoë király 845-ben csapást mért II. Kopasz Károlyra, és egysegésítette Bretagne-t. A 9. századtól kezdve rendszeresek voltak a viking betörések, akik elől a breton papság és nemesség egy része a francia, valamint az angol királyhoz menekült. A vikingeket 938-ban űzte ki végleg Alan Barvek, majd hűséget esküdött IV. Lajos francia királynak, és felvette a hercegi címet. A hazatérők magukkal hozták vendéglátóik nyelvét; a latin helyett a kormányzás és a vallás nyelve lassanként – jóval a Francia Királyságba való beolvadás előtt – a francia lett. Bretagne utolsó breton nyelvű uralkodója a 11. század végén halt meg. A Bretagne-i Hercegség váltakozó irányú dinasztikus politikát folytatott, hol az angol, hol a francia uralkodót támogatva. A hercegség 1532-ben került végleg francia fennhatóság alá, majd hivatalosan 1789-ben törölték el az addig megőrzött privilégiumaival együtt.

A breton (*brezhoneg*) a szigeti kelta nyelvek p-kelta csoportjába tartozik, ekként a walesi és a korni rokona. A nyelvet jobbra csak Bretagne nyugati részén beszélik, a keleti részeken a francia mellett inkább a gallet használják. A breton 1951 óta államilag oktatható nyelv; a belemerítő módszert alkalmazó magániskola-hálózat, a *Diwan* 1977 óta működik.

*Az okszitán*⁷⁷

Az okszitánok Dél-Franciaországban, Monacóban, Olaszország egyes részein (Piemont, Liguria, Guardia Piemontese) és a spanyolországi Arán-völgyben élnek. Ezeket a területeket a 13. század óta hívják *Occitaniának*, amely csak nyelvi-kulturális értelemben használható fogalom. Politikai entitás ezen

⁷⁶ A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: EUROMOSAIC 1996b; KUTER 2004; MOAL 2001; STEPHENS 1976, 362–402.

⁷⁷ A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: EUROMOSAIC 1996b; MARTEL 2007; STEPHENS 1976, 297–308.

a néven sosem létezett, a területet a 13. századi francia hódítás előtt csak rövid időszakokra egyesítették: a római időkben *Aquitánia* néven egyike volt az úgynevezett Hét Tartománynak (*Septem Provinciae*), az 5. században a vizigót *toulouse-i királysághoz* tartozott, a 7–8. században pedig frank fennhatóság alatt állt. A térséget az albigensek elleni keresztes hadjáratok során (1209–1271) olvasztották be a francia királyságba.

Az okszitán (*occitan, lenga d'òc*) számos dialektus formájában élő, a nyugati újlatin nyelvek gallo–román csoportjába tartozó nyelv. Ez az egyik legnagyobb kulturális hagyományokkal rendelkező kisebbségi nyelv Franciaországban, az egész Európába kisugárzó középkori trubadúrköltészet nyelve. Gyakran emlegetik provanszálként, mivel a trubadúr irodalom központja hagyományosan *Provance* tartomány volt. Első írásos emléke a 10. század második feléből származik. Az okszitánt a latin mellett a közigazgatásban is használták; a francia csak a 15. század második felében jelent meg, és a 16. században terjedt el széleskörűen. Az okszitánt a francia forradalom idején egyszerű tájnyelvvé, *patois-vá* fokozták le. Újkori reneszánsza a 19. század közepén alapított *Félibrige-mozgalom* keretében kezdődött. 1951 óta államilag oktatható nyelv. Az első kétnyelvű magániskolát, úgynevezett *Calandretát* 1979-ben alapították.

*A baszk*⁷⁸

A történelmi Baszkföld (*Euskal Herria*) a spanyol–francia határ mentén, a Nyugati-Pireneusok két oldalán fekszik. Államalakulat ezen a néven sosem létezett, az elnevezés a baszk nép által lakott területekre utal. A hét baszk tartományból három – Lapurdi (Labourd), Nafarroa Beherea (Basse-Navarre) és Zuberoa (Soule) – a franciaországi Pyrénées-Atlantiques megyében fekszik, ezeket összefoglalóan Észak-Baszkföldnek (Iparralde) nevezik. A Spanyolországban található négy tartomány jelenleg két autonóm közösséghez tartozik: Navarra önálló autonóm közösség; Araba, Bizkaia és Gipuzkoa pedig a szűk értelemben vett Baszkföldet, azaz a Baszk Autonóm Közösséget (*Pais Vasco, Euskadi*) alkotja.

⁷⁸

A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: EUROMOSAIC 1996b; CARTER 1986; CENOZ 2001; KEEFE 1976, 122–123.; MURPHY 2007, 337–338.; STEPHENS 1976, 317–327.

A baszkok történetének kezdete mintegy kétezer évvel ezelőtre tehető, de a népnek és nyelvének eredetét a mai napig homály fedi. Baszkföldön az idők során számos náció – kelták, rómaiak, vizigótok, frankok, mórók – telepedett le, és többféle államalakulat létezett. Ezek közül kiemelkedik a 7. század elején alapított Baszk Hercegség, amely a 9. század végétől fokozatosan beolvadt a Gascogne-i Hercegségbe; valamint a 9. század elején létrejött Navarrai Királyság (eredeti nevén Pamplonai Királyság). Utóbbi 1076–1134-ig Aragóniához tartozott, majd egyes területei hosszabb-rövidebb ideig Kasztília és a Francia Királyság befolyása alá kerültek. Déli részeit 1512-ben meghódította a spanyol korona, azonban a Navarrai Királyság az északi területekre zsugorodva megőrizte függetlenségét. Amikor 1589-ben III. Navarrai Henrik IV. Henrik néven francia király lett, a két királyság perszónálunióra lépett egymással, majd a területet XIII. Lajos 1620-ban teljesen beolvasztotta a Francia Királyságba (noha a francia uralkodók egészen 1792-ig, majd 1814–1830 között viselték a navarrai király címet is). Navarra déli területe a Spanyol Királyság részeként ugyan, de egészen 1841-ig széles körű közigazgatási és jogi autonómiát élvezett. A baszk *fuerost* 1867-ben törölték el.

A számos nyelvjárársra tagolódó baszk nyelv (*euskara*) az európai kontinens egyetlen izolált nyelve; eredete a mai napig rejtély a nyelvészek számára. Irodalmi nyelvként való használatát a 16. század közepén dokumentálták először. A közigazgatásban sosem használták, és a 19. század végi újjászületési mozgalom (*Euskal Pizkundera*) előtt jelentősebb irodalmi hagyománnyal sem rendelkezett. A francia állami iskolarendszerben 1951-ben engedélyezték tantárgyként való oktatását. Az első baszk nyelvű iskolát, úgynevezett *ikastolat* elkötelezett szülők kis csoportja alapította 1969-ben.

*A katalán*⁷⁹

A történelmi Katalónia Spanyolország északkeleti részét (a katalán, a valenciai és az aragón autonóm közösségeket), a Baleár-szigeteket, Andorrát, valamint a franciaországi Rousillont foglalja magába. A területen a Kr. e. 6. században ibérek, ezt követően görögök, föníciaiak, punok és rómaiak telepedtek meg. 718-ban a mór *Al-Andalus* része, majd a 8. század végén a *Marca Hispanica*

⁷⁹ A fejezet elkészítése során a következő forrásokat használtam fel: EUROMOSAIC 1996b; CHAYTOR 1933; KEEFE 1976, 123–124.; MAY 2012, 255–257.; PUIG I SCOTONI 2001–2002, 398–400.; STEPHENS 1976, 309–316.

részeként frank határőrvidék lett. Az első barcelonai grófot 801-ben iktatta be Nagy Károly, akik ezt követően egészen a 10. század végéig a frank király hűbéresei voltak. 897-ben Szőrös Wilfred örökletessé tette a grófi címet, ezzel a Barcelonai Grófság gyakorlatilag függetlenné vált a frank koronától. 1137-ben a Barcelonai Grófság házasság révén egyesült az Aragón Királysággal, és az így létrejött új államalakulatban, az Aragón Koronában már Katalán Hercegségnek nevezik. Az Aragón Korona a 13–15. században tengeri nagyhatalom volt: meghódította Mallorcát (ma: Baleár-szigetek), Valenciát, Szicíliát, Szardíniát, Korzikát, Nápolyt, sőt még Görögország és Roussillon egyes területeit is. A királyság négy tartománya (Katalónia, Aragónia, Valencia és Mallorca) külön-külön rendi gyűléssel (*cortez*) és kormányzati szervvel (*Generalitat*) rendelkezett. 1469-ben I. Kasztíliai Izabella és II. Aragóniai Ferdinánd házasságkötése révén Katalónia betagozódtott a Spanyol Királyságba. Kivételt képezett Roussillon, amely 1462–1493 között francia uralom alatt állt. 1635-ben, még a harmincéves háború keretében kitört a francia–spanyol háború, amelynek során XIII. és XIV. Lajos – a spanyol korona ellen 1640-ben kitört felkelést támogatva – jelentős katalán területeket ragadott el IV. Fülöp spanyol királytól. A háborút lezáró 1659-es pireneusi béke révén a Roussilloni Grófság, Cerdagne (Cerdanya) és néhány egyéb katalán terület végleg Franciaországhoz került.

Noha XIV. Lajos 1700-ban megtiltotta a katalán nyelv hivatalos használatát,⁸⁰ a magánéletben a nyelv egészen a francia forradalomig szinte semmit nem veszített pozíciójából. A katalán nyelv tantárgyként való oktatását 1951-ben engedélyezték a francia közoktatási rendszerben; a *Bressola* nevű magániskola-hálózat a 70-es évek óta működik. Nyelvi jogi szempontból szinte egyedülálló jelenség Franciaországban (csak Korzikán találkozunk hasonlóval), hogy Pyrénées-Orientales megye tanácsa 2007-ben társhivatalos

⁸⁰ A királyi ediktum szövege mögött rejlő ideológia szinte megelőlegezi a francia forradalomét: « [D]epuis plus de quarante ans que NOUS possédons en pleine Souveraineté les Comtés & Vigueries de Roussillon & Conflans, [...] les Procédures des Justices Subalternes desdits Païs, les Délébrations des Magistrats des Villes, les Actes des Notaires & autres Actes publics, ont continué à y être couchés en Langue Catalane, par un usage que l'habitude seule a autorisé: Mais comme outre que cet usage répugne & est en quelque sorte contraire à Notre Autorité, à l'honneur de la Nation Françoisse & même à l'inclination des Habitats desdits Païs, lesquels en toutes occasions ne témoignent pas moins de zèle et d'affection pour notre service que nos anciens Sujets. « Interdiction officielle de la langue catalane – Edit du Roy. 2 Avril 1700. Elérhető : www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Decret-interdiction-catalan1700.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

nyelvévé tette a katalánt, és az élet minden területén törekszik státuszának erősítésére.⁸¹

A katalán a nyugati újlatin nyelvekhez tartozik, azon belül besorolása nem egyértelmű: hagyományosan az ibero–román nyelvekhez sorolják, de nyelvtanilag a gallo–román nyelvekkel – különösen az okszitánnal – mutat rokonságot. A katalán hivatalos nyelv Spanyolország három autonóm régiójában (Katalóniában, a Baleár-szigeteken és Valenciában), valamint Andorrában; ezen kívül beszélik Aragónia egyes részein (Spanyolország), Roussillonban (Franciaország) és egy archaikus változatát Alghero városában (Szardínia). A nyelv gazdag irodalmi hagyományokkal rendelkezik. Nemcsak a középkori trubadúrköltészetben használták, de a 13. századra felváltotta a latint a hivatalos írásbeliségben is: katalánul íródott az első vernakuláris európai feudális jogkönyv, továbbá az első európai tengerjogi kódex. May szerint a katalán az első újlatin nyelv, amely a tudomány és a filozófia nyelve lett. (MAY 2012, 256.)

A korzikai

A földközi-tengeri sziget – mielőtt végleg Franciaországhoz került volna – évszázadokon át folyamatosan idegen népek befolyása alatt állt. Meghódították a föníciaiak, az etruszkok, a görögök, a karthágóiak, majd a Kr. e. 3. században a rómaiak. 430-ban először a vandálok, majd a gótok rohanták le. A 6. század közepén Bizánc fennhatósága alá került, majd a birodalom összeomlása után megszállták a lombardok. A 8. századtól a 11. század elejéig rendszeresek voltak a mór betörések. A *Karoling-időszakban* a Toszkán Hercegség uralma alá került. Kis Pippin II. István pápának ajándékozta a szigetet, majd a Szentszék 1078-ban a pisai püspökre bízta az igazgatást. A Pisai Köztársaság folyamatos harcban állt a genovaiakkal, akik először a 12. század elején érkeztek Korzikára, majd 1282-ben vetették meg végleg a lábukat. 1359-ben a sziget északkeleti része (*Terra del Comune*) megállapodást kötött Genovával, miszerint éves adófizetés fejében egy hat főből álló korzikai tanács fogja igazgatni a területet Sambucucciu d’Alandu irányításával. A 15. század elején egy rövid

⁸¹ « Le Conseil Général des Pyrénées-Orientales reconnaît officiellement, au côté de la langue française, le catalan comme langue du département. « [Conseil Général du Pyrénées-Orientales: Charte en faveur du Catalan 2007, Art. 1. Elérhető : www.cg66.fr/202-charte-en-faveur-du-catalan.htm (A letöltés ideje : 2018. 02. 21.)]

időre az Aragón Korona vette át az irányítást, majd a 16. század közepén Franciaország hajtotta uralma alá a szigetet. Genova mindkét alkalommal rövid úton visszaszerezte és gyakorlatilag a 18. század közepéig meg is tartotta a hatalmat. (STEPHENS 1976, 328–340.)

A korzikai nép öntudatra ébredését 1729-hez köthetjük, amikor felkelés tört ki a genovai elnyomás ellen. A nemzeti hősként tisztelt *Pasquale Paoli* 1755-ben kikiáltotta a független Korzikai Köztársaságot, és tíz évvel később Rousseau tanait követve megfogalmazta az újkor első írott nemzeti alkotmányát (olasz nyelven). (TANDORI 2002, 12–13.) Ennek ellenére Genova továbbra is saját tulajdonának tekintette a szigetet, és 1768-ban eladta XV. Lajos francia királynak. Paoli Angliában próbált szövetségeseket találni a sziget visszafoglalásához, ami az 1794–1796 közötti időszakra sikerült is, de ezt követően Korzikát teljesen beolvasztották a Francia Köztársaságba. (A britek 1814-ben még egy kísérletet tettek a sziget elfoglalására.) Napóleon sem részesítette kedvezményes elbánásban egykori szülőhazáját. (STEPHENS 1976, 331–332.)

A korzikai nemzeti mozgalom – eleinte csak kulturális téren – már a 19. század második felében ébredezni kezdett. A második világháború idején Mussolini ezt a saját javára szerette volna fordítani, de a szigetet Hitler visszaadta a kollaboráns Vichy-kormánynak. A szövetségesek győzelme után a korzikai autonómiatörekvéseket ugyanúgy csírájában fojtották el, mint a többi kisebbség esetében. Ennek ellenére a korzikai nacionalizmus él és virul, illetve az elmúlt évtizedekben számos sikert könyvelhetett el. (DAFRAY 2000.) Elérték például, hogy az 1960-ban Provence–Alpes–Côte d’Azurhoz csatolt szigetet tíz évvel később leválasszák a régióról; 1982-ben *collectivité territoriale* státuszt (Loi n° 82–214)⁸², majd 1991-ben (Loi n° 91–428) és 2002-ben (Loi n° 2002–92) ennél is szélesebb körű autonómiát kaptak.

A korzikai nyelv (*corsu*) egy déli újlatin nyelvváltozat, amely leginkább az olasz nyelv toszkán dialektusához hasonlít. Bár a szigeten a latint és az olaszt is használták a kezdetektől fogva, a korzikai sosem volt csupán vernakuláris nyelv: hivatalos használatáról már 11. századi iratok is tanúskodnak. (SCALFATI 2003.) Noha állami oktatását csak 1974-ben engedélyezték (lásd a *Nyelvi jogalkotás Franciaországban a 20. század közepétől napjainkig* című részt), a korzikai kivételes jogi helyzetet élvez

⁸² A fejezetben felhasznált jogszabályok a következő URL-címen érhetők el: www.legifrance.gouv.fr

a francia regionális nyelvek között. 1991 óta a rendes tanterv részét képezi Korzika,⁸³ ami 2002 óta heti három kötelező tanórát jelent, sőt, ma már kétnyelvű oktatásra is van lehetőség.⁸⁴ Jogértelmezési kérdéseket vehet fel, hogy az Alkotmánytanács 1991-es döntése „csak a fakultatív és a kötelező tanrenden kívül szervezett oktatás megszervezésére jogosítja a korzikai területi önkormányzatokat” (FARAGÓ 1992, 46–48.), egy 2002-es döntés pedig ugyancsak kimondja, hogy a 2002-es törvény oktatási rendelkezése csak azzal az értelmezéssel alkotmányos, amely szerint a korzikai választható tárgy (Conseil Constitutionnel, Décision n° 2001–454 DC).

A korzikai nemzetgyűlés 2005. július 1-jén ünnepélyes nyilatkozatban nyilvánította ki a korzikai nyelv fontosságát Korzika társadalmi élete, kulturális öröksége és fejlődése szempontjából. (CORSE 2005.) 2007-ben ötéves stratégiai tervet fogadtak el a korzikai nyelv fejlesztéséről, amelyet 2015-ben megújítottak (Plan Lingua 2020). A nyelvstratégia által előírt nyozott *Korzikai Nyelvi Chartát* 2010-ben fogadták el, amelyhez napjainkig a korzikai települési önkormányzatok több mint 40%-a csatlakozott. (FANCHI 2017.) A Charta deklarálja, hogy „a korzikai nyelv használata, a francia mellett, természetes a gazdasági és a társadalmi életben, valamint a közszférában”,⁸⁵ továbbá alanyi jogot biztosít a korzikai nyelv tanulásához. (CORSE 2012.) Noha a korzikai nemzetgyűlés 2013. május 17-én társhivatalos nyelvvé nyilvánította a korzikait, az aktusnak nincs jogi kötőereje, hiszen a nemzetgyűlésnek ebben a kérdésben nincs jogalkotási hatásköre. (Nationalia 2013.)

⁸³ Az 1991-es törvény vonatkozó rendelkezése már nem hatályos, helyette az Oktatási Kódex (Code de l'éducation), valamint a 2002-es korzikai törvény 7. cikke rendelkezik a kérdéstről: « La langue corse est une matière enseignée dans le cadre de l'horaire normal des écoles maternelles et élémentaires de Corse. »

⁸⁴ « L'enseignement de la langue corse est organisé à raison de trois heures hebdomadaires dès le début de la scolarité à la maternelle. « A 2017–2018-as általános iskolai tanterv immáron a nyolcadik a sorban, amely így rendelkezik. Vesd össze Dispositif académique d'enseignement de la langue corse dans le premier degré année scolaire 2017–2018. II–1. http://web.ac-corse.fr/ia2a/Dispositif-academique-de-l-enseignement-de-la-langue-corse-dans-le-premier-degre-2017-2018_a599.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 23.)

⁸⁵ « Tout un chacun a droit à une formation à la langue corse, qui est facteur de cohésion sociale, d'intégration et de développement dans notre société. »

A francia nyelv hivatalos státuszának megteremtése a középkorban és a kora újkorban

A francia nyelv első írásos emléke a 842-ben keletkezett strasbourg-i eskü, amely három nyelven íródott: latinul, ófranciául (*lingua romana*) és ófel-németül (*lingua teudesca*). A dokumentum azt a híres történelmi eseményt rögzítette, amikor Jámbor Lajos frank király és római császár fiai, Kopasz Károly és Német Lajos – akik a nyugati, illetve keleti frank területeket már a birodalom tényleges feldarabolása (843) előtt is uralmuk alatt tartották – a másik országának köznyelvén elmondott esküvel pecsételték meg testvérük, Lothar ellen kötött szövetségüket. (SCHIFFMAN 1996, 124–125.) A francia a 10. században még csak egyike volt a gallo–rómán nyelvek (az újlatin nyelvek nyugati ágának egyik csoportja) népes táborának, jelesül az észak-franciaországi *langues d'oïl* dialektus-kontinuumnak. Szociális, kulturális és gazdasági presztízsét tekintve éppen ugyanakkora esélye volt az államnyelvvé válásra, mint a pikárd, a normann (Hódító Vilmos Angliájának hivatalos nyelve), vagy éppen a dél-franciaországi *langues d'oc* nyelvcsaládba tartozó okszitán nyelvnek. A történelem azonban úgy hozta, hogy 987-ben Capet Hugót koronázták francia királlyá, és a francia királyok egészen 1328-ig a Capeting-dinasztiából kerültek ki. A Capetingek *Ile-de-France-ból* kezdték el kiterjeszteni hatalmukat, ahol a regionális nyelv a *francien* volt. (AGER 1996, 30.)

A nyelvhasználatot az állam évszázadokig nem szabályozta. A hivatalos írásbeliség nyelve a latin volt, a szóbeli kommunikációé pedig a helyi nyelvek. Hogy a francia mégis elterjedt a királyság területén, az elsősorban a franciához mint a hatalom nyelvéhez kötődő presztízsnek, a nyelv ideológiai és kulturális dominanciájának köszönhető. (AGER 1996, 30–31.) A francia nyelv államnyelvvé válásához vezető úton az első lépcsőként rendszerint az 1539-es *villers-cotterêts-i ordonnance-ot* (rendeletet) jelöli meg a szakirodalom, ennek megfelelő értelmezéséhez viszont nem feledkezhetünk meg az előzményekről.

A VIII. Károly (1483–1498) által 1490-ben kiadott *moulins-i ordonnance* arról rendelkezett, hogy Languedoc régióban a bírósági aktusokat francia nyelven vagy az anyanyelven⁸⁶ (értsd: helyi, vernakuláris nyelven) kell lefolytatni és írásba foglalni. (ABALAIN 2007, 108.) XII. Lajos (1498–1515)

86

« Mis et rédigé par écrit en langage François ou maternel. »

1510-ben kiadott rendeletének 47. cikke előírta, hogy „minden büntetőeljárás és vizsgálat, bármi legyen is azok tárgya, vulgáris nyelven és a vidék népének nyelvén (»en vulgaire et langage des päis«) folyjék [...], mivel egyébként semmilyen hatásuk és érvényük nem lesz”. (ABALAIN 2007, 108.; ORTUTAY 2011, 17.) I. Ferenc (1515–1547) 1531-ben – igaz, nem jószántából, hanem a languedoc-beli nemesek nyomására – elrendelte, hogy a tisztviselők a hivatalos iratokban a szerződő felek „vulgáris nyelvét” használják a régióban.⁸⁷ (ABALAIN 2007, 109.) Egy 1535-ös királyi rendelet Provence tartományra vonatkozóan határozott a francia vagy „legalább” („à tout le moins”) a vidék nyelvének írásbeli alkalmazásáról. (LACORNE–JUDT 2002, 99.)

Jól látható, hogy ezek a rendelkezések egyértelműen a latin használata ellen irányultak, amellyel szemben a helyi nyelvek használatát kifejezetten bátorították. A francia a vernakuláris nyelvek között ugyan kiemelt helyen szerepelt, de kizárólagos használatát nem erőltették. Ehhez képest valóban fordulópontot jelent az 1539-es villers-cotterêts-i ordonnance, amely kizárólag a francia használatáról tesz említést, a regionális nyelvekéről nem. A rendelet 110–111. cikkelyei a francia nyelv kötelező alkalmazását írták elő a hivatalos iratokban és az igazságszolgáltatásban. Mindezt a latin nyelv nem ismerete miatt uralkodó jobbizonytalansággal indokolták:

„... hogy a bírói határozatok érthetőségéhez kétség ne férhessék, kívánjuk és elrendeljük, hogy ezek olyan világosan íródjanak, hogy velük kapcsolatban se kétértelműség, se bizonytalanság vagy ezek lehetősége, se az értelmezés szükségessége fel ne merülhessék. Mivel pedig ilyen dolgok gyakran előfordulnak a határozatokban lévő latin szavak értelmezése miatt, azt akarjuk, hogy ezentúl minden, a szuverén, az alárendelt vagy az alsóbb bíróságoktól származó határozat vagy eljárás, legyen az jegyzék, vizsgálati irat, szerződés, megbízólevél, jogi ügylet vagy végrendelet, vagy bármi, ami az igazságszolgáltatással összefügg, a feleknek a francia anyanyelven és ne másképp hirdettessék ki, jegyeztessék be és állíttassék ki.”⁸⁸

⁸⁷ « Ordonnons et enjoignons auxdits notaires (qui rédigeaient leurs actes en latin) passer et escripvre tous et chacuns les contractz en la langue vulgare des contractans. »

⁸⁸ « Afin qu’il n’y ait cause de douter sur l’intelligence des arrêts de justice, nous voulons et ordonnons qu’ils soient faits et écrits si clairement, qu’il n’y ait, ni puisse avoir, aucune ambiguïté ou incertitude, ni lieu à demander interprétation. Et pour ce que telles choses sont souvent advenues sur l’intelligence des mots latins contenus dans lesdits arrêts, nous voulons dorénavant que tous arrêts, ensemble toutes autres procédures, soit de

Az *ordonnance expressis verbis* a latin nyelv közéleti használatának teljes kiküszöbölésére irányult. Úgy tűnik, a latin szívosan tartotta magát, hiszen használatát újra meg újra meg kellett tiltani. Másrészt viszont a szövegből arra is lehet következtetni, hogy a latin ekkor már visszaszorulóban volt (nem kis részben a fél évszázados jogalkotási nyomás hatására), hiszen a rendelet a határozatokban felbukkanó latin szavakról (*mots latins*) beszél, nem latin nyelvű határozatokról.

Hogy mi volt az *ordonnance* álláspontja a regionális nyelvek vonatkozásában, arról megoszlanak a vélemények.⁸⁹ Egyes szerzők szerint a burkolt cél valójában a francia elterjesztése és a regionális nyelvek használatának visszaszorítása volt a provinciákban, mások szerint erről szó sincs. Az értelmezésbeli bizonytalanságot a rendelet sajátos szövegezése okozza, jelesül a „francia anyanyelv” (eredetiben: *langage maternel francoy*) terminus használata. Láthattuk, hogy a korábbi rendeletek a regionális/helyi nyelvek jelölésére szinonimaként használták az anyanyelv, a vulgáris nyelv és a vidék nyelve kifejezéseket. Most először tapasztaljuk, hogy a francia egyben anyanyelvként kerül említésre. Chaurand álláspontjával, miszerint a „francia anyanyelv” alatt a franciát és bármilyen egyéb anyanyelvet kell érteni,⁹⁰ mindazonáltal nem értek egyet. Véleményem szerint a rendelet világosan fogalmaz, amikor előírja, hogy a francia anyanyelven és nem máshogy (*et non autrement*) kell a hivatalos iratokat kiállítani. Biztosan állítható, hogy a villers-cotterêts-i *ordonnance* a francia nyelv státusztervezésének és egyben az állami adminisztráció centralizációjának első komolyabb lépése volt, amely a gyakorlatban nemcsak a latin, de a regionális nyelvek használatának csorbításához is vezetett. A rendelet utat nyitott a francia nyelv térhódításának, amely eleinte „csak” az igazságszolgáltatásban, a kormányzásban és az üzleti életben érvényesült, de lassanként begyűrűzött a tudományos, illetve az irodalmi életbe, az egyetemekre, továbbá a nemesi elit informális nyelvhasználatába is.

nos cours souveraines et autres subalternes et inférieures, soit de registres, enquêtes, contrats, commissions, sentences, testaments, et autres quelconques actes et exploits de justice, soient prononcés, enregistrés et délivrés aux parties, en langage maternel français et non autrement. « (Ordonnance de Villers-Cotterêts 1539.) Elérhető : www.academie-francaise.fr/la-langue-francaise/le-francais-aujourd'hui (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

⁸⁹ Vesd össze ABALAIN 2007; AGER 1996; BELL 1995; LACORNE–JUDT 2002; ORTUTAY 2011.

⁹⁰ Ismerteti ABALAIN 2007, 109.

Tény, hogy mindez nem egyik pillanatról a másikra történt, de az sem tagadható, hogy a francia nyelv – különösen a *langue d'oïl* területén, azaz az északi tartományokban – már az 1539-es rendelet kiadása előtt is széles körben elterjedt. (ABALAIN 2007, 108–109.; LACORNE–JUDT 2002, 100–101.) IX. Károly (1550–1574) 1563 januárjában kiadott roussilloni ediktumának 35. cikke a parlamenti (Franciaországban: felsőbbírószági) eljárások vonatkozásában megerősítette a villers-cotterêts-i ordonnance nyelvi rendelkezéseit.⁹¹ A roussilloni ediktum hatályát 1629-ben kiterjesztették az egyházi bíróságokra, majd a francia királyság területi növekedésével párhuzamosan bevezették Béarnban (1621), Flandriában (1684), Elzászban (1685) és Roussillonban (1700, illetve 1753) is. A déli, úgynevezett *langue d'oc* nyelvterülethez tartozó tartományokban a 16. század végén már a francia volt a közigazgatás nyelve. (ABALAIN 2007, 108.)

A francia nyelv tekintélyének növeléséért igen sokat tett az 1635-ben alapított Francia Akadémia, amely 1694-ben egy a királyi udvar nyelvhasználatát tükröző szótárt is kiadott. (ORTUTAY 2011, 17–20.) A francia nyelv a 16. század második felétől kezdve a nemzetközi diplomáciában is egyre hangsúlyosabb szerephez jutott, a 18. századra pedig – a francia filozófusok tevékenységének kisugárzása következtében – meghonosodott a francia nyelv és a kultúra befolyásának⁹² eszmeisége. (JUDGE 2005, 3–4.)

A francia forradalom nyelvpolitikája és 19–20. századi utóélete

A regionális nyelvek sorsában a döntő fordulatot a francia forradalom jelentette. 1789 decemberében eltörölték a régi közigazgatási egységeket (provinciákat, hercegségeket stb.), és helyettük 83 megyét vezettek be. Mivel Franciaország területi beosztásának átszervezése nem egyszer a hagyományos nyelvi határok megbontásával járt, ezért sok szerző ezt is egyfajta, az „oszd meg és uralkodj” taktikára épülő nyelvpolitikai intézkedésnek

⁹¹ « Les vérifications de nos cours de Parlement sur nos édits, ordonnances, ou lettres patentes, et les réponses sur requestes seront faites d'ores en avant en langage françois, et non en latin, comme ci-devant on avoit accoustumé faire en nostre cour de Parlement á Paris; ce que nous voulons et entendons estre pareillement gardé par nos procureurs généraux. » (L'Édit de Roussillon 1563.) Közli DUPUY 1891, 158.

⁹² « Le rayonnement de la langue et de la culture française. »

tartja. (SCHIFFMAN 1996, 101.) Ami az explicit nyelvpolitikát illeti, két irányvonalat figyelhetünk meg. A nyelvi sokféleséghez való toleráns hozzáállást igen hamar radikális franciásítás váltotta fel, a regionális nyelvek ellen valóságos hadjáratot indítottak. 1790. január 14-én még – a nagy nemzeti összetartás hevében – elrendelték a forradalmi joganyag regionális nyelvekre (*idiômes*)⁹³ történő lefordítását: „A végrehajtó hatalom a Nemzetgyűlés dekretumait a Franciaország területén beszélt összes nyelven jelentesse meg. Így mindenki azon a nyelven olvashatja ezeket, amelyet a legjobban szeret, és a francia törvények mindenki számára ismertek lesznek.”⁹⁴ A folyamat nem ment zökkenőmentesen, így 1792. november 7-én különbizottságot állítottak fel a német, olasz, katalán, baszk és breton nyelvre való fordítás felgyorsítására. (GAZIER 1969, 5.) A jakobinus diktatúra idejére azonban felülkerekedett az a meggyőződés, miszerint a regionális nyelvek akadályozzák a *szabadság, egyenlőség, testvériség* szellemében fogant forradalmi gondolatok terjedését, sötétségben tartják a tömegeket, ezért gyökerestől ki kell őket irtani. (BELL 1995, 1405–1406., 1415–1416.) A regionális nyelvek és az ellenforradalmi mozgalmak összekapcsolásával a nyelvpolitika egyenesen közbiztonsági kérdéssé vált.

Bell szerint a forradalom nyelvpolitikája nem „légüres térben” jött létre, hiszen a katolikus egyház a 16. század óta gyakorlatilag saját nyelvpolitikát folytatott a parasztok között. A forradalmi nyelvpolitika ezen vallási törekvések szellemében vagy ellenében, tehát egy eredetileg vallási kérdést politikai üggyé alakítva jelent meg. Az, hogy kezdetben a nyelvjárásokat használták a forradalmi ideológia közvetítésére, a tridenti zsinat „evangelizációs vállalkozásának” mintáján alapult, míg a nyelvi egységesítő törekvéseket az a gyanakvás táplálta, hogy a rosszindulatú papok a *patois* „okkult eszközt” a babonás és tudatlan parasztok irányítására használják. A forradalom tehát egyaránt törekedett a papság nyelvi hatalmának megtörésére és annak megszerzésére, ami magyarázhatja a regionális nyelvekhez való hozzáállás változásait. (BELL 1995, 1409.; 1434.)

A forradalom nyelvi ideológiáját olyan jelentős közéleti személyiségek táplálták, mint Talleyrand, Henri-Baptiste Grégoire vagy Bertrand Barère

⁹³ A szakirodalom véleménye megoszlik arról, hogy a rendelkezés valóban minden regionális nyelvre vonatkozott-e, hiszen a forradalmi jogalkotás a későbbiekben is különbséget tett *idiômes* (önálló nyelv) és *patois* (nyelvjárás) között. A pejoratív jelentéstartalmú *patois* kifejezést használják a francia nyelv dialektusai és a regionális nyelvek megnevezésére is.

⁹⁴ Idézi ORTUTAY 2011, 24.

de Vieuzac. Grégoire abbé 1790-ben kérdőíveket küldött ki az ország minden sarkába, hogy a nyelvi helyzetről tájékozódjék. Vizsgálódása – amelyet valószínűleg minden idők első szociolingvisztikai felmérésének tekinthetünk – nyomán született meg *A nyelvjárások megsemmisítésének szükségeségéről és eszközeiről, valamint a francia nyelv használatának egyetemességéről* szóló jelentés, amelyet 1794. június 4-én terjesztett a Konvent elé. Ebben megállapította, hogy a 25 milliós lakosságból 6 millióan egyáltalán nem ismerik a francia nyelvet, további 6 millióan pedig alig tudnak rajta egy épkézláb beszélgetést lefolytatni. A mintegy 30 *patois* mellett mindössze hárommillióan beszélnek folyékonyan a nemzeti nyelvet, és még kevesebb azok száma, akik helyesen tudnak írni franciául. Az abbé elmarasztaló következtetése az, hogy Franciaország, amely a szabadság biztosítását illetően élen jár a nemzetek között, a nyelvi kérdésben nem lépett túl a Babel tornyán.⁹⁵ (GRÉGOIRE 1794.)

Barère 1794. január 27-én gyalázatos beszédet tartott a regionális nyelvekről a Közjóléti Bizottság előtt:

„A föderalizmus és a babona bretonul beszél; az emigráció és a Köztársaság gyűlölete németül; az ellenforradalom olaszul, a fanatizmus pedig baszkul. Zúzzuk össze eme káros és tévelygő eszközöket! [...] Mennyi pénzt költöttünk arra, hogy az első két nemzetgyűlés törvényeit lefordítsuk a Franciaországban beszélt megannyi nyelvre! Mintha a mi feladatunk lenne fenntartani ezeket a barbár zsargonokat és durva nyelveket, amelyek csak a fanatikusokat és az ellenforradalmárokat szolgálgják tovább!”⁹⁶ (BARÈRE 1794.)

⁹⁵ A nyelvismeret szintjére („folyékonyan”) vonatkozó kitétel a forrásként használt francia nyelvű szövegből hiányzik, viszont az angol nyelven közölt fordításokban szerepel (néhol „pure Parisian French” vagy „fluently” formájában), és a szöveg egyéb részeivel összevetve is így értelmezhető.

⁹⁶ « Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton; l’émigration et la haine de la République parlent allemand; la contre-révolution parle l’italien, et le fanatisme parle le basque. Cassons ces instruments de dommage et d’erreur! [...] Combien de dépenses n’avons-nous pas faites pour la traduction des lois des deux premières assemblées nationales dans les divers idiomes parlés en France! Comme si c’était à nous à maintenir ces jargons barbares et ces idiomes grossiers qui ne peuvent plus servir que les fanatiques et les contre-révolutionnaires! »

A Konvent még aznap törvényt (Décret du 8 pluviôse an II) alkotott arról, hogy minden településen ki kell nevezni egy franciatanárt azokban a régiókban, ahol a lakosság „idegen nyelveken” (*idiômes étrangers*) beszél. A dekrétum által felsorolt megyék konkrétan a breton, a német (elzászi, lotaringiai), a flamand, az olasz (korzikai) és a baszk nyelvterületeket ölelték fel.⁹⁷ A francia nyelven beszélni, olvasni és írni tanító állami általános iskolák felállítását pár hónappal korábban, 1793. október 21-én (Décret du 30 vendémiaire an II) rendelték el.⁹⁸

A jakobinus nyelvpolitika az 1794. július 20-i (Décret du 2 Thermidor an II) törvényben tetőzött, amely be nem tartásához immár büntetőjogi szankciót is fűzött: a törvény hatályba lépésétől kezdve a Köztársaság egész területén minden közokiratot csak francia nyelven lehetett készíteni (1. cikk). Egy hónap türelmi idővel ez vonatkozott a magánokiratokra is (2. cikk). Az a köztisztviselő, aki ennek ellenére nem francia nyelvű okiratot állított ki, rendőrbíróság elé állított, hathónapnyi elzárásra ítéltetett és állásából elbocsátott (3–4. cikk).⁹⁹

A nyelvi terror (1793–1794) főleg Elzászban és Roussillonban érezte hatását. A nem francia nyelvű kiadványokat és kereskedelmi feliratokat betiltották, a regionális nyelven beszélő személyzetet elbocsátották, az erőszakos lakosságcsere gondolata is felmerült. A strasbourgi konvent egyik látogató tagja egyenesen azzal a szörnyű javaslatral állt elő, hogy Elzász lakosságának egynegyedét a guillotin alá kell küldeni, és mindenki mást száműzni kell, aki nem támogatta aktívan a forradalmat. (BELL 1995, 1416.)

Robespierre bukását követően a nyelvi terror veszített vehemenciájából, és az adott történelmi helyzetben a nyelvi kérdés másodlagossá vált. A korábbi rendeleteket nem tudták vagy nem is akarták végrehajtani, az újak pedig valamivel engedékenyebb hangvételűek voltak. Az 1794. november 17-i (Décret 27 brumaire an III) törvény lehetővé tette a regionális nyelvek kiegészítő nyelvekként való használatát az oktatásban,¹⁰⁰ egy másik, egy évvel későbbi rendelkezés pedig már egyáltalán nem tartalmazott az oktatás

⁹⁷ A dekrétum által megnevezett 12 *département* a következők volt: Morbihan, Finistère, Côtes-du-Nord, Loire-Inférieure, Haut, Bas-Rhin, Corse, Moselle, Mont-Terrible, Nord, Alpes-Maritimes, Basses-Pyrénées. Közli DUVERGIER 1834, 19.

⁹⁸ Közli DUVERGIER 1825, 299–300.

⁹⁹ Közli DUVERGIER 1834, 225.

¹⁰⁰ « L'enseignement sera fait en langue française: l'idiome du pays ne pourra être employé que comme un moyen auxiliaire. » (Décret relatif aux écoles primaires. Ch. IV, Art. 3.) Közli DUVERGIER 1834, 411.

nyelvére vonatkozó kitétel. (SCHIFFMAN 1996, 113–114.) A napóleoni éra (1799–1815) központosítási törekvései, az államnyelven működő hadsereg és közigazgatás, a francia nyelvű hivatalnokok országszerte történő szétküldése ugyanakkor a francia nyelv minden eddiginél nagyobb mértékű terjedéséhez vezetett, továbbá a regionális nyelvek további térvesztését eredményezte. (ORTUTAY 2011, 32–35.)

Amint azt az Egyesült Királyság esetében láthattuk, az államnyelv státuszának bebetonozása és a regionális nyelveknek adott kegyelemdőfés Franciaországban is a 19. században, elsősorban a formális oktatás intézményrendszerén belül valósult meg. Az 1833. június 28-án elfogadott *Loi Guizot* az elemi iskolai oktatás kötelező tárgyai között a francia nyelv alapismereteit is előírta.¹⁰¹ Bár a törvény a regionális nyelvek használatáról kifejezetten nem ejtett szót, a gyakorlatban szigorú tilalom érvényesült. Az oktatás felelősségéről egy percre sem feledkeztek meg, amint azt Finistère alprefektusának 1845-ben a tantestülethez intézett szavai tanúsítják: „Mindenekfelett, uraim, ne felejtsek, hogy Önöket kizárólag azért helyezték ide, hogy kiirtsák a breton nyelvet!”¹⁰² Az 1851. augusztus 17-i szabályozás már expressis verbis kimondta, hogy az oktatás nyelve kizárólag a francia.¹⁰³

Figyelemre méltó, hogy minden franciásítási törekvés ellenére még a 19. század közepén is milyen sokan nem beszéltek a nyelvet. Egy 1863-as hivatalos felmérés adatai szerint Franciaország 37510 településéből 8381-ben egyáltalán nem használták a franciát; a mintegy négymillió iskolás gyermek közül 450 ezer nem beszélt, másfél millió pedig nem tudott írni franciául. (JACOB–GORDON 1985, 114–115.) Hathatósabb megoldásra volt tehát szükség, amely a Harmadik Köztársaság idején, Jules Ferry oktatási miniszter hivatali ideje alatt (1879–1883) realizálódott. A kötelező, ingyenes, szekularizált¹⁰⁴ közköztartás bevezetésével minden eddiginél nagyobb töme-

¹⁰¹ « L'instruction primaire élémentaire comprend nécessairement l'instruction morale et religieuse, la lecture, l'écriture, les éléments de la langue française et du calcul, le système légal des poids et mesures. » (Loi sur l'instruction primaire. Ch. I, Art. 1.) Közli DUVERGIER 1842, 191.

¹⁰² Idézi JACOB–GORDON 1985, 115.

¹⁰³ « Le français sera seul en usage à l'école. Le maître s'efforcera, par des prescriptions, par de fréquentes explications, et surtout par son exemple, de former les élèves à l'usage habituel de cette langue. » [Règlement modèle pour les écoles publiques (17 août 1851). Art. 29.] Idézi VIGIER 1979, 196.

¹⁰⁴ A világi oktatás bevezetése rendkívüli jelentőségű volt, hiszen a (katolikus) egyház mindig is nagy szerepet vállalt a franciaországi regionális nyelvek fenntartásában. A 19. századi francia oktatáspolitikához lásd bővebben HERGER 2010, 33–44.

geket tudtak bevonni az oktatásba, amelynek nyelve – az 1881-es miniszteri rendelet értelmében – kizárólag a francia volt: „Le français sera seul en usage dans l'école.” (Règlement des écoles primaires)

Az iskolai szabályzatok a 19. század végétől egészen az 1970-es évekig teljes mértékben tiltották a regionális nyelvek használatát. Az iskolák falaira kiragasztott, diákoknak címzett utasítások között első helyen találjuk a *patois* használatának tilalmát. A „tájnyelven” való megszólalás megítélése a köpködésével volt egyenértékű.¹⁰⁵ Akárcsak az Egyesült Királyságban, a tilalom megszegése megszégyenítést vont maga után: a renitens diáknak egy apró fatárgyat (*le symbole, la vache*) akasztottak a nyakába, amitől csak úgy tudott megszabadulni, ha egy szerencsétlen társa is elszólta magát. Akinnek a nap végén nyakában lógott a *symbole*, az külön büntetőfeladatra számíthatott. (KASSAI 2011, 297–298.; VIGIER 1979, 196–197.) Nem csoda, hogy a regionális nyelvekkel kapcsolatos intézkedéseket okszitánul *la vergonha-nak* („szégyen”), a rendszert kiszolgáló tanítókat pedig – Charles Péguy írása nyomán – „a köztársaság fekete huszárai”-nak nevezték. (SINGER 1976, 635.)

Nyelvi jogalkotás Franciaországban a 20. század közepétől napjainkig

A regionális nyelvek iránt a 20. század közepétől kezdve figyelhető meg némi enyhülés a központi hatalom szemében, de ez nem jelenti azt, hogy a jogalkotó a francia nyelv hivatalos státuszára innentől kezdve kisebb súlyt helyezett, mint korábban; mint látni fogjuk, ez épp ellenkezőleg történt.

A regionális nyelvek történetében 1951. január 11-e jeles nap. Ekkor hirdették ki az úgynevezett *Loi Deixonne*-t: az első törvényt, amely lehetővé tette a regionális nyelvek állami oktatását. Egészen pontosan a baszk, a breton, a katalán és az okszitán nyelvek választható tantárgyként való oktatását engedélyezte, heti egy órában, illetve csak akkor, ha azt a tanár maga kérte.¹⁰⁶ (Loi n° 51–46) Az elzászi nyelv oktatását, hasonlóan szűk keretek között, 1952-ben tették lehetővé. (Décret n° 52.1347) A *Loi Deixonne*

¹⁰⁵ Egy bretagne-beli általános iskola falán például ez volt olvasható: „Il est défendu de parler breton et de cracher a terre.” Forrás: <http://bretagne.blogs.lalibre.be/archive/2007/11/12/defense-de-cracher-par-terre-et-de-parler-breton.html> (A letöltés ideje: 2018. 08. 26.)

¹⁰⁶ ORTUTAY 2011, 44. szerint az elzászi, a flamand és a korzikai azért nem szerepelt a törvényben, mert egyrészt ezeket csupán a német, a holland és az olasz nyelv dialektusainak tekintették, amelyeket idegen nyelvként egyébként is lehetett tanulni, másrészt

hatályát 1974-ben kiterjesztették a korzikai nyelvre is (Décret n° 74–33), az 1975-ös *Loi Haby* pedig engedélyezte, hogy az oktatás minden szintjén (*tout au long de la scolarité*) lehessen ezeket a nyelveket tanulni. (Loi n° 75–620, Art. 12.) Az egyébként is szűkkeblű törvény végrehajtásának a feltételeit ugyanakkor nem teremtették meg, így csak rendkívül szerény sikereket tudott elérni. (NEVILLE 1987, 152–154.; JACOB–GORDON 1985, 120–124.)

A kétnyelvű oktatásra az 1982-es *Savary-körlevél* óta van lehetőség, amely immáron nem egyes nyelvekre, hanem általában a regionális nyelvekre vonatkozott, tehát a támogatott nyelvek közé került a flamand is. (Circulaire n° 82–261.)¹⁰⁷ A *Loi Deixonne*-t 2000-ben felváltó oktatási kódex (Code de l'éducation, 2000) rendelkezései értelmében a regionális nyelvek és kultúra tanítását az állam és a helyi közösség megállapodása alapján biztosítják.¹⁰⁸ Ezen kívül a tanároknak „nagyilekűen” megengedték, hogy amennyiben a tanítás – különösen a francia nyelv oktatása – érdekében hasznosnak találják, használhatják a regionális nyelveket az óvodában és az általános iskolában. (Code de l'éducation, 2000.)¹⁰⁹ A belemerítő állami nyelvoktatást ugyanakkor a francia Államtanács 2002-ben jogellenesnek minősítette. (Conseil d'État, 2002.)

Míg az 1950-es évek óta a regionális nyelvek egyre kedvezőbb státuszba kerülnek az oktatásban, helyzetük a közszféra egyéb területein sokkal kevésbé rózsás – főként, amióta a politikusok elkezdtek aggódni az angol nyelv térnyerése miatt, és alkottak egy sor, a francia nyelv státuszát erősítendő jogszabályt. Akárcsak az 1539-es villers-cotterêts-i rendeletnél, ezen törvények esetében is az tapasztalható, hogy noha deklaráltan egy idegen (világ)nyelv ellen irányulnak, ezzel egyidejűleg a regionális nyelvek pozícióját is aláássák.

nagyon friss volt még a második világháború emléke, és „nem akarták az irredentizmus szellemét kiengedni a palackból”.

¹⁰⁷ Ismerteti ROGERS–MCLEOD 2006, 354–355.

¹⁰⁸ 2013 előtt hatályos szövegváltozat: « Un enseignement de langues et cultures régionales peut être dispensé tout au long de la scolarité selon des modalités définies par voie de convention entre l'Etat et les collectivités territoriales où ces langues sont en usage. » (Article L312–10.) A 2013-as módosításról a következő fejezetben lesz szó.

¹⁰⁹ 2013 előtt hatályos szövegváltozat: « Les maîtres sont autorisés à recourir aux langues régionales dans les écoles primaires et maternelles chaque fois qu'ils peuvent en tirer profit pour leur enseignement, notamment pour l'étude de la langue française. » (Article L312–11.)

A hivatalos nyelvi törvények sorában az első az 1975-ös *Loi Bas-Lauriol* volt. (Loi n° 75–1349.) A törvény a francia nyelv kötelező használatát írta elő az üzleti életben, jelesen a kereskedelmi feliratokon¹¹⁰ (kivéve a széles körben ismert külföldi eredetű termékek neveit – 2. cikk) és dokumentumokban (például használati útmutató, jótállási jegy), a reklámokban, a televíziós, illetve rádiós műsorok ismertetőiben (1. cikk), a munkaszerződésekben, a cégszabályzatban, valamint a munkavégzésre irányadó egyéb szabályokban (4–5. cikk), továbbá a közhasználatú üzemek, épületek és tömegközlekedési eszközök feliratain (6. cikk). A törvény némely esetben megengedte az idegen nyelvű fordítás alkalmazását a francia szöveg mellett. Az 1. cikkben foglaltak megsértése csalásnak minősült, és a fogyasztóvédelmi törvényben meghatározott szankciókat vonta maga után (3. cikk). A közhasznú üzem használójától meg lehetett vonni a használati jogot (6. cikk), az állami támogatásban részesülőtől pedig vissza lehetett követelni a támogatást (7. cikk). A törvény hatályának húsz éve alatt – homályos fogalmazásmódja, a jogkövetkezmények meghatározásának pontatlansága és a jogalkalmazók felkészületlensége vagy hajlandóságának hiánya miatt – meglehetősen hatástalan maradt, és a sajtóban sem keltett nagy visszhangot. (AGER 1996, 44.; 183–185.)

Nem így az 1994-es *Loi Toubon* (Loi n° 94–665), amely még elődjénél is szigorúbb szabályokat írt elő – részletesebben, pontosabban és a nyelvhasználat minden eddiginél szélesebb területeire bemerészkedve. Ehhez most már alkotmányos jogalap is rendelkezésre állt, hiszen 1992 óta „a Köztársaság nyelve a francia” (Alkotmány, 2. cikk). (Loi constitutionnelle n° 92–554.) Erre hivatkozva a Loi Toubon ékesszólóan kimondja, hogy „a francia nyelv Franciaország identitásának [*personnalité*] és kulturális örökségének alapvető eleme”, valamint „a frankofón közösséget alkotó államok közötti választott kötelék”. „Az oktatás, a munka, a kereskedelem és a közszolgáltatások nyelve a francia” (1. cikk). Az 1975-ös nyelvtörvény előírásainak megtartása

¹¹⁰ A termékfeliratozás részletes szabályait a *Code de la consommation* (fogyasztóvédelmi törvény) tartalmazza. A 2002. augusztus 2-án módosított R112–8. cikk – az Európai Unió Bíróságának a *Geffroy v. Casino France* ügyben (C–366/98) 2000. szeptember 12-én hozott ítéletére tekintettel – már megengedte, hogy a francia mellett másik nyelven is tájékoztassák a fogyasztót a termék tulajdonságairól. 2014. december 11-től azonban ismét csak franciául lehetett a termékeket feliratozni: « En application de l'article 15 du règlement (UE) n° 1169/2011 du Parlement du 25 octobre 2011, les mentions d'étiquetage commercialisées sur le territoire national sont rédigées en langue française. » (Art. R112–6). A nyelvhasználatra vonatkozó szabályt 2016. július 1-vel helyezték hatályon kívül.

mellett a francia nyelv használata ezentúl kötelező minden Franciaországban tartott rendezvényen és konferencián (6. cikk).¹¹¹ Az államilag támogatott idegen nyelvű kiadványokat és újságokat legalább egy francia nyelvű összefoglalóval el kell látni (7. cikk).¹¹² Az oktatás, a vizsgák és a disszertációk nyelve az állami, valamint a magántanintézetekben egyaránt a francia, kivéve a külföldi vagy kifejezetten külföldiek számára fenntartott iskolákat, továbbá amikor az idegen vagy regionális nyelvek tanításának igénye igazolt (11. cikk).¹¹³ A rádió- és televízióműsorok, valamint reklámok nyelve a francia, kivéve a teljes egészében idegen nyelven készült műsorokat (12. cikk).¹¹⁴ Az állami vagy állami megbízású cégek most már kereskedelmi nevükben és márkajelzéseikben sem alkalmazhatnak idegen kifejezéseket, amennyiben rendelkezésre áll azok francia megfelelője (14. cikk). Tekintettel a Loi Bas-Lauriol végrehajtásának tanulságaira, a Loi Toubon részletesen szabályozza a szabályok ellenőrzésének és a szankciók érvényesítésének folyamatát is. A vizsgálóbiztos eljárásának akadályozása bűncselekmény, és pénzbüntetéssel vagy hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő (16–23. cikk). A 21. cikk sovány vigaszként kimondja, hogy a törvény rendelkezései nem a regionális nyelvek használata ellen irányulnak, és nem érintik a regionális nyelvekre vonatkozó szabályozást. Ezzel csak az a probléma, hogy az oktatáson kívül nem találunk a regionális nyelvekre vonatkozó jogszabályt.

A franciaországi nyelvi jogalkotás értékelése

A francia kiemelkedése a térség többi nyelve közül a 11. században, a *Capeting-dinasztia* hatalomra kerülését követően kezdődött. A nyelvhez

¹¹¹ Ezt a szabályt a gyakorlatban szinte egyáltalán nem tartják be, és erre tulajdonképpen a kutatásért felelős miniszter is áldását adta. Forrás : www.senat.fr/questions/base/1990/qSEQ901012253.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

¹¹² A 7. cikk második szakasza eredetileg a kutatóknak nyújtandó állami támogatás feltételeként előírta a kutatási eredmények francia nyelven történő közzétételét, ám a rendelkezést az Alkotmánytanács megsemmisítette. Vesd össze Conseil constitutionnel, Décision n° 94–345 DC, paras. 20–24.

¹¹³ 2000-ben ez a rendelkezés átkerült az oktatási kódexbe.

¹¹⁴ A 12. cikk a kommunikációs szabadságról szóló törvényt módosította: Loi n° 86–1067. A zenei művekre meghatározott kvóta vonatkozik. Lásd bővebben OSI 2005, 693. A francia médiaszabályozásról részletes jelentés olvasható ugyanitt OSI 2005, 637–728.

kötődő presztízsnek és a királyi udvar francianyelv-használatának köszönhetően a francia először az északi tartományokban (a franciával rokon nyelveket felölelő *langue d'oïl* nyelvterületen), majd lassanként az egész országban elterjedt, noha a hivatalos írásbeliség nyelve még jó darabig a latin maradt. A latin használatának visszaszorítására a 15. század végén született először királyi dekrétum, amely a francia mellett még a helyi nyelvek használatát is megengedte. A francia nyelv státusztervezésének kiemelkedően fontos lépése az 1539-es *villers-cotterêts-i ordonnance*, amely a hivatalos iratokban található latin szavak okozta félreértésekből fakadó jogbizonytalanság elkerülése végett a „francia anyanyelv” kizárólagos alkalmazását rendelte el az igazságszolgáltatásban. Az 1563-as *roussilloni ediktum* a parlamenti eljárások vonatkozásában tartalmazott hasonló rendelkezést, melynek hatályát 1629-ben kiterjesztették az egyházi bíróságokra, majd a 17. század során bevezették a francia királysághoz csatolt új tartományokban is.

A regionális nyelvek sorsát a francia forradalom pecsételte meg. A kezdetben toleráns fordítási politikát igen hamar radikális franciásítás váltotta fel, a *patois* és az „idegen nyelvek” ellen valóságos hadjáratot indítottak. A nyelvi terror mögött rejlő ideológia szerint a regionális nyelvek akadályozzák a *szabadság, egyenlőség, testvériség* szellemében fogant forradalmi gondolatok terjedését, sötétségben tartják a tömegeket, ezért a föld színéről is el kell törölni őket. A regionális nyelvek és az ellenforradalmi mozgalmak összekapcsolásával a nyelvpolitika közbiztonsági kérdéssé vált. A nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezések be nem tartása nem egyszer büntetőjogi szankciót vont maga után. A napóleoni rendszer centralizáló törekvései, az államnyelven működő közigazgatás és hadsereg a francia nyelv minden korábbinál nagyobb térhódítását vonta maga után. A regionális nyelvekhez kapcsolódó negatív sztereotípiákat kitermelő forradalmi ideológia a 19. századi oktatáspolitikán is otthagya lenyomatát. A kötelező állami népoktatásban kizárólag a francia tannyelv használatát engedélyezték, a regionális nyelvek oktatását tantárgy formájában sem tették lehetővé. Mindennek megszügyenítő eszközök alkalmazásával szereztek nyomatékot.

Noha a 20. század második fele óta kedvező jogalkotási lépések születtek a regionális nyelvekre nézve (legalábbis az oktatás területén), ezek végrehajtásához az állam alig biztosít anyagi vagy „erkölcsi” támogatást. Az oktatási kódex rendelkezései között például azt olvashatjuk, hogy „a regionális nyelvek és kultúra tanítása az állam és a helyi közösség megállapodása alapján biztosított”. (Loi n° 2013–595 Art. L312–10, 312–11.) Mivel a jogalkotó nem mert vagy nem akart általános érvényű szabályt

hozni, a gyakorlatban az egyes nemzeti-nyelvi kisebbségek elkötelezettségén és érdekérvényesítő képességén múlik, hogy milyen pozíciót tudnak kivívni saját nyelvük számára. Ez természetesen nemcsak az oktatásra, de a nyelvhasználat egyéb színtereire is vonatkozik. A regionális nyelveknek tett apró engedmények inkább az Európai Unió megnyugtatására szolgáló látszatintézkedések, semmint a francia állam valódi elkötelezettségének bizonyítékai. Ezt a nézetet támasztja alá a francia államnyelvi státuszát a lehető legapróbb részletekig körülbástyázó jogalkotási folyamat. Ennek egyik mérföldköve volt az 1992-es alkotmánymódosítás, amelynek értelmében a francia de jure is Franciaország államnyelve lett, valamint európai viszonylatban is egyedülálló „koronaékszere” az 1994-ben született, napjainkban is hatályos nyelvtörvény, a *Loi Toubon*.

A francia közélet figyelmes követői jól láthatják, hogy a közpolitikai gondolkodás a mai napig nem távolodott el az *egy nemzet – egy nyelv* mostanra igencsak elavultnak tűnő doktrínájától, és továbbra is ragaszkodik ahhoz a képtelen állításhoz, hogy kisebbségek márpedig nem léteznek Franciaországban. Ezt az ideológiát nemcsak az állam vezető politikusai hirdetik böszén,¹¹⁵ de a francia forradalomtól eredeztethető oszthatatlan nemzet felfogására és az állampolgári egyenlőségre hivatkozással „a republikánus ideál rottweilereként” működő Alkotmánytanács is képviseli. (GRAZIADEI 2012.) Jó példa erre az alkotmánybírói szerepet betöltő testület 1991. május 9-i döntése, amely a Korzikának öngazgatási jogokat biztosító törvény rendelkezései közül eltörölte a Korzika lakosságát népként elismerő kitélt:

„Mint az 1958-as Alkotmány második paragrafusa kimondja, Franciaország oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális Köztársaság, amely minden állampolgárnak biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, bármilyen származású legyen is. Ennél fogva az, hogy a törvényhozó »a francia nép részét alkotó korzikai népről« beszél, ellentétes az alkotmánnyal. Ez ugyanis csak a francia népet ismeri,

¹¹⁵ Georges Pompidou államfő 1972-ben kijelentette, hogy „a regionális nyelveknek és kultúráknak nincs helyük egy olyan Franciaországban, amely mély nyomot akar hagyni Európán”. (*La politique linguistique du français*, 2017) Nicolas Sarkozy köztársasági elnök hasonló álláspontot képviselt 2007-ben: „Ha megválasztanak, nem fogom támogatni a Regionális Nyelvek Európai Kartáját. Nem akarom, hogy egy európai bíró, aki a kisebbségi probléma terén a miénktől eltérő történelmi tapasztalattal rendelkezik, egyszer csak úgy döntsön, hogy egy regionális nyelv ugyanúgy a Köztársaság nyelve, mint a francia.” (espacesco.free.fr, s.d.)

melyet a francia állampolgárok összessége képez, származásra, fajra vagy vallásra való tekintet nélkül.”¹¹⁶ (Conseil constitutionell, Décision n° 91–290 DC.)

Ennek tükrében nem csoda, hogy Franciaország nem ratifikálta az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezményét, de még az 1999-ben aláírt Nyelvi Chartát sem. Utóbbi dokumentum ratifikációját az Alkotmánytanács a fenti döntéshez igen hasonló érvekkel utasította el:

„[A] Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, mivel külön jogokat biztosít a regionális vagy kisebbségi nyelveket beszélők »csoportjainak« azokon a »területeken«, ahol e nyelveket használják, sérti a Köztársaság oszthatatlanságának, a jogegyenlőségnek és a francia nép egységének alkotmányos elveit. [...] Ezek a rendelkezések az Alkotmány 2. cikkének első bekezdésével is ellentétesek, mivel úgy tűnik, elismerik a francián kívüli nyelvek használatának jogát nemcsak a »magánéletben«, de a »közéletben« is, amelybe a Charta az igazságszolgáltatást, a közigazgatási hatóságokat és a közszolgáltatásokat is beleérti.” (Conseil constitutionell, Décision n° 99–412 DC paras. 10–11.)

A regionális nyelvek történetében rendkívüli horderejű lépés, még ha csak szimbolikus értelemben is, hogy a hosszas viták után 2008-ban elfogadott alkotmánymódosítás végre kimondta: „A regionális nyelvek Franciaország kulturális örökségéhez tartoznak.”¹¹⁷ (Loi constitutionnelle n° 2008–724 Art 40.) Önmagában erre a rendelkezésre alanyi jogokat nem lehet alapítani, ahogyan azt az Alkotmánytanács 2011-es határozatában sietett leszögezni.¹¹⁸ (Conseil constitutionnel, Décision n° 2011–130 QPC para. 3.) Pozitívként értékelhetjük az Oktatási Kódex 2013-as módosítását, amely immár a középfokú oktatásban is engedélyezi a regionális nyelvek használatát, s nem a francia nyelv oktatására tekintettel, hanem annak sérelme nélkül. A kódex elsősorban azon régiókban ösztönzi a regionális nyelvek tanítását, ahol azok használatban vannak. A regionális nyelvek választható

¹¹⁶ Fordította FARAGÓ 1992, 43.

¹¹⁷ Módosította a 75–I. cikket.

¹¹⁸ « [L]’article 75-I de la Constitution [...] n’institue pas un droit ou une liberté que la Constitution garantit. »

tantárgyként, avagy kétnyelvű oktatási formában, a franciával párhuzamosan tannyelvként oktathatók. (Code de l'éducation, Art. L312–10, 312–11.)¹¹⁹

A nyelvhasználat egyéb színterein érdemi előrelépést a Nyelvi Charta ratifikációja és annak következtében konkrét jogszabályokat biztosító rendelkezések megalkotása jelenthetne. Erre sajnos a mai napig nem került sor annak ellenére, hogy 2014. január 28-án a francia nemzetgyűlés elsöprő többséggel megszavazta a ratifikációt lehetővé tevő törvény megalkotását.

¹¹⁹ A ma is hatályos szöveget megállapította: Loi n° 2013–595.

A nyelvhasználat szabályozásának története Spanyolországban

„A nyelv és a kard két fegyver
S ha úgy bánunk velük, ahogy kell,
Nekünk biztonságot nyújtanak
És ezer hasznot hoznak.
De ha bármelyiket kiengedjük kezünkől
Mintha a józan észtl' fosztaná meg,
Halált hoz a bolondra és örültre
Rossz szerencsét a bölcsre és egészségesre.”
(Emblema de la lengua y el espada – A nyelv és a kard emblémája)²⁰

Spanyolország nyelvi térképe

A spanyol állam több évszázados asszimilációs nyelvpolitikája ellenére Spanyolország a mai napig Európa nyelvi szempontból legsokszínűbb államai közé tartozik. Az alkotmányban deklarált államnyelv a kasztíliai (spanyol), de a lakosság egynegyedének nem ez az anyanyelve. Az ország területén használt számos nyelv és nyelvváltozat mindegyike az újlatin nyelvcsaládba tartozik, a baszkot kivéve, amelynek eredetét a mai napig homály fedi. Ezek nyelvi „minősítése” nem egyértelmű, és jó pár esetben az elnevezés tekintetében sincs egyetértés. A legnagyobb beszélőközösséggel és saját autonóm közösségeikben társhivatalos nyelvi státusszal a katalán (*catalán/català*), a baszk (*vascence/euskara*) és a galíciai (*gallego/galego*) nyelv rendelkezik. A három nagy regionális nyelv mellett változó szintű hivatalos elismeréssel bír az aráni,¹²¹ az asztúriai (asztúr–leóni, *bable*) és az aragóniai. (BURGUEÑO 2002; SOLSTEN–MEDITZ 1990, 87.)

A katalán, valamint a baszk nép és nyelv történetét a Franciaországról szóló részben már bemutattam. A Franciaországgal nem közös történelmi fejleményeket az alábbiakban a megfelelő helyeken ismertetem. A Galíciai Királyságot 409-ben a szvévek alapították a Pireneusi-félsziget észak-nyugati csücskében, az akkoriban Lusitániának nevezett területen. Ez volt az első királyság, amely az Ibériai-félszigeten a rómaiak kivonulása után létrejött. 585-ben meghódították a vizigótok, majd 711-ben a mórok fennhatósága alá

¹²⁰ VALLE 2013b, 5.

¹²¹ Az okszitán nyelv gascon dialektusa.

került, akiktől Asztúriai I. Alfonz (739–757) hódította el. A terület a 10. század elejéig az Asztúriai Királysághoz tartozott, majd a Leóni Királyság része lett. 1037-ben a Leóni Királyság egyesült Kasztíliával. Galicia déli része, Portugália tartomány 1128-ban vált ki. Rövid független epizódok után a Galiciai Királyság 1230-ban vált véglegesen a Kasztíliai Királyság részévé, de elnevezését és kisebb-nagyobb mértékű öngazgatási önállóságát 1833-ig megőrizte. (Risco 1952, 53–120.)

A galiciai nyelvet a Galiciai Autonóm Közösségen kívül Asztúria legnyugatibb területein, Leónban és Zamorában, valamint három extremadurai településen beszélik. A galiciai az újlatin nyelvek nyugati, azon belül is ibero–román ágába tartozik. Körülbelül a 14. század közepéig a portugállal közös irodalmi normával rendelkezett. A legrégebből fennmaradt galiciai (pontosabban galaiko–portugál) nyelvű írásos emlék João Soares de Pavia 12. század végén írt szatirikus balladája, az *Ora faz ost'o senhor de Navarra*. A galiciai nyelvet a 16–18. század folyamán egyáltalán nem használták írásban, nem véletlen, hogy ezt a korszakot sötét századoknak (*Séculos Escuros*) nevezik. A galiciai nyelv a 19. században a *Rexurdimentónak* nevezett kulturális megújulási mozgalomnak köszönhetően kapott életre. (Xunta de Galicia, s.d.)

A spanyol állam nyelvpolitikája és a kasztíliai nyelv státusztervezése a 18. századig

Hosszú történelme során az Ibériai-félszigeten népek sokasága telepedett le – ibérek, kelták, görögök, föníciaiak, rómaiak, vizigótok, mórok –, amelyek keveredéséből Spanyolország modern nemzetei kialakultak, és az egyseges spanyol állam létrejöttéig kisebb-nagyobb önálló királyságokat, laza dinasztikus szövetségeket alkottak.

A kasztíliai, vagy közismertebb nevén spanyol nyelv a vulgáris latin alapú *romance* vagy ibero–román nyelvből alakult ki, az újlatin nyelvek nyugati ágába tartozik. (WRIGHT 2013.) Hivatalos használata az 1035-ben alapított Kasztíliai Királyságban VIII. Alfonz uralkodása (1158–1214) alatt kezdődött el. FernándeZ-Ordóñez konkrétan hét *romance* nyelvű bírósági iratot talált ebből az időszakból; a királyi dokumentumok 99,3%-a ekkor még latinul íródott. X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284) idejére a királyi kancellária teljesen áttért a kasztíliai nyelv használatára. (FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ 2011, 328–333.) BölcS Alfonz nevéhez nemcsak az első spanyolországi

vernakuláris jogkönyv, a *Siete Partidas* kiadása fűződik, de a kasztíliai nyelv sztenderdizálásának első lépései is. Továbbá ő volt az első európai király, aki alattvalói vernakuláris nyelvét tette udvarának hivatalos nyelvévé.¹²² (ILLICH 1981, 36.) A Kasztíliai Királyság – 1230-tól Kasztília, illetve León Királysága – a 13. század közepére az Ibériai-félsziget mintegy felét uralma alá hajtotta, és a vernakuláris nyelv pozíciójában viszonylag hamar felváltotta a meghódított területeken beszélt arabot, továbbá mozarabot.¹²³

I. Kasztíliai Izabella és II. Aragóniai Ferdinánd 1469-es házasságkötése révén létrejött a Spanyol Királyság, amely a mórok végleges kiűzése, azaz 1492 után egész Ibériára kiterjesztette hatalmát (Portugália kivételével, amely már 1128-ban kivált Galiciából). Roussillont és Cerdanyát 1493-ban sikerült visszaszerezni a francia királytól (1659-ig), míg Navarra déli része 1512-ben vált a spanyol monarchia részévé. (A Navarrai Királyság az északi területekre zsugorodva még egy darabig megőrizte függetlenségét, majd betagozódtott a Francia Királyságba.) Trenz szerint, mivel a spanyol monarchia inkább a katolikus restaurációval és a külső hódítással volt elfoglalva, mintsem belső területeinek nyelvi és kulturális egységesítésével, ezért az ibér térség nyelvi sokfélesége még jó ideig érintetlen maradt. (TRENZ 2007, 168–169.) Ez a megállapítás azonban nem állja meg teljes mértékben a helyét. A jogi szabályozás hiányának ellenére a kasztíliai nyelv a hatalom nyelvéhez társuló presztízse miatt széles körben elterjedt a spanyol korona európai területén is, különösen az irodalom nyelveként és a művelt felsőbb osztályok körében. (HERRERAS 1994, 139.; PENNY 2004, 21.) Mindehhez nagy mértékben hozzájárult Antonio de Nebrija (1441–1522) andalúz származású humanista tevékenysége. Nebrija folytatta a Bölcs Alfonz által két és fél évszázaddal korábban elkezdett munkát: Kasztíliai Izabellának ajánlott 1492-es grammatikája (*Gramática de la lengua castellana*) az első modern európai nyelven kiadott nyelvtan, egyben a kasztíliai nyelv apológiája volt.

A műhöz írt prólógusban Nebrija rámutat, hogy „a nyelv már az ókortól fogva a birodalmak társa volt” („[s]iempre la lengua fue compañera del imperio”). A kasztíliai nyelv a katonákkal együtt Aragóniába, Navarrába és Olaszországba is eljutott, és ezáltal jött létre Spanyolország szétszórt darabjaiból egy egységes királyság, amit most már századok sem tudnak

¹²² Természetesen nem formális „hivatalos nyelvvé” nyilvánításról volt szó.

¹²³ A mozarab az arab megszállás alatt álló Hispania területén élő, a keresztény vallást megőrző, elarabosodott népesség vulgáris latin eredetű, arab szavakkal kevert újlatin dialektusainak gyűjtőneve. (PENNY 2004, 18.)

ledönteni. Most, hogy a keresztény vallást megtisztították, és mindenhol egyforma jogot alkalmaznak, nem maradt más hátra, mint a művészetek felvirágoztatása. Ezek között első helyen szerepel a nyelv, amely az embert kiemeli az állatok közül. Egészen idáig ez a nyelv „kötetlen és szabályozatlan” (*suelta y fuera de regla*) volt, de Nebrija, aki mindig csak a nemzet (*nuestra nación*) javát tartotta szem előtt, most olyan műalkotást hozott létre, amely az idők végezetéig fennmarad. Ezek után emlékezteti az uralkodónőt az egységes jog és nyelv bevezetésének szükségességére a különféle „idegen nyelveket” (*peregrinas lenguas*) beszélő barbár népek és nemzetek leigázását követően. Külön kiemeli, hogy nemcsak „hitünk ellenségeinek” van szüksége a kasztíliai nyelv ismeretére, hanem a baszkoknak, navarriaknak, franciáknak, olaszoknak és mindenkinek, akik meg akarják értetni magukat Spanyolországban. (NEBRIJA 1492.)

Bár Nebrija szemei előtt még csak a rekonkvizta során „visszafoglalt” területek nyelvi-kulturális egységesítése lebegett, szimbolikus jelentőségű, hogy a könyv kiadásának időpontjában Kolumbusz már az amerikai partok felé hajózott. Mondhatni, hogy Nebrija munkája adta a spanyol monarchia birodalmi nyelvpolitikájának ideológiai megalapozását. A „fegyverek és betűk” (*armas y letras*) jelszó alatt elhíresült koncepció nemcsak a születőben lévő impériumnak nyújtott programot, de a későbbi spanyol királyoknak is mintául szolgált nyelvpolitikájuk kialakítása során. Számos szerző szerint a *Gramática* egyértelműen azt a nézetet képviseli, amely a nyelvet a nemzet definiáló jegyének, valamint a hatalomgyakorlás eszközeként tekinti – a 15. század végén, három évszázaddal a nemzetállami gondolat modern filozófiai megalapozása előtt!¹²⁴ (NICHOLS 2006, 28.; PINTÉR 2008, 98.; RUÁN 2002, 37.)

Akár Nebrija hatására, akár nem, a spanyol monarchia valóban szívügyének tekintette a nyelvi kérdést, aminek köszönhetően az amerikai gyarmatokon a nyelvi homogenizáció meglepően magas szintjét sikerült elérni. Igaz, ez eleinte helyi közvetítőkön, majd a *náhuatl* nyelv terjesztésén keresztül valósult meg. A kasztíliai kizárólagos használatát csak 1770-ben rendelte el III. Károly (1759–1788). (NICHOLS 2006, 28–31.) Ami a kontinentális

¹²⁴ A másik szimbolikus jelentőségű aktus, amely a kasztíliairól mint a diadalmas birodalmi nyelvről szóló diskurzust formálta, I. Károly, az első Habsburg-házi spanyol király (1516–1558-ig, V. Károly néven német-római császár 1520–1558-ig) kasztíliai nyelven tartott 1536-os beszéde volt Rómában, a törökök felett aratott győztes csatát követően. A legtöbb szerző szerint ez az esemény indította el a kasztíliai nyelv nemzetközi karrierjét. (MARTÍNEZ 2013, 44–48.)

Spanyolországot illeti: azon kívül, hogy az államapparátus de facto hivatalos nyelve a kasztíliai spanyol volt (mint láthattuk, egészen a 13. század közepétől), és a spanyol nyelv irodalmi, valamint vernakuláris nyelvként is egyre erősebb pozíciót vívott ki magának (GONZÁLEZ OLLÉ 1994a, 8–12.; MARTÍNEZ 2013, 50.; MENÉNDEZ PIDAL 1950), a Kasztíliahoz csatolt régiók nyelvhasználatát valóban nem háborgatták. Ezek az országrészek nemcsak nyelvüket, de korábbi jogi és politikai intézményeik jó részét is megőrizhették a spanyol koronának való hűségük fejében. Ez alól egyetlen kivételt találtam, amely a kereskedelemre vonatkozott: a pénzintézeteket, a kereskedőket és egyéb személyeket kasztíliai nyelvű számlakibocsátásra, továbbá könyvvitelre kötelezték, ezer dukát pénzbírság terhe mellett.¹²⁵ (Pragmáticas de Cigales de 1549.)

A *moriszkók* és a *cigányok* a többi „kisebbségi nemzetnél” kevésbé voltak szerencsések.¹²⁶ Noha a kereszténységre való kötelező áttérés folytán 1526-ra elméletben egyetlen muszlim sem maradt spanyol földön, I. Károly (1516–1558) jónak látta betiltani az eretneknek tartott arab szokásokat, köztük az arab névviseletést és nyelvet is. A szigorú rendelkezéseket 1567-ben újra kiadták Granadában. (WOOLARD 2013, 64–65.) A cigányokkal kapcsolatban hasonló tartalmú jogszabályt találunk 1619-ből (Real Cédula de 28 de junio de 1619), amelyet számtalan alkalommal megerősítettek a következő évszázadok során.

Spanyolország nyelvi jogi szabályozása a 18–19. században

A nyelvi sokféleséghez való hozzáállás a spanyol örökösödési háborúból győztesen kikerülő *Bourbon-ház* trónra lépésével, az abszolutizmus francia mintára történő kiépítésével vett új fordulatot. A 18. század elejétől kezdve a kasztíliai nyelv hegemóniáját hirdető állami centralizációs politika egyre

¹²⁵ “Mandamos, que de aquí adelante todos los Bancos y cambios públicos, y los mercaderes y otras cualesquier personas, ansí naturales como extrangeros, que trataren ansí fuera de estos Reynos como en ellos, sean obligados á tener y asentar la cuenta en lengua castellana en sus libros de caja y manual, [...] y los que no tuvieren la dicha cuenta de sus libros en lengua castellana sean condenados en pena de mil ducados.” (Pragmáticas de Cigales de 1549) Novísima Recopilación de las Leyes de España (a továbbiakban: *Novísima Recopilación*), Tomo IV, Libro IX, Título IV, Ley XII. 249.

¹²⁶ A katolikus monarchia természetesen a zsidókat is üldözte (KEEFE 1976, 112–114.), de nyelvi vonatkozású jogszabályt velük kapcsolatban nem találtam.

inkább ellentétbe került a térség többi nyelvével és nemzetiségével. Az V. Fülöp (1700–1746) nevéhez fűződő, 1707 és 1716 között kibocsátott, *Nueva Planta (Új Terv)* néven emlegetett törvénycsomag megszüntette Aragónia, Valencia, Mallorca és Katalónia politikai, illetve jogi autonómiáját (a *fueros*), átszervezte területi, valamint adminisztratív beosztásukat, továbbá a kasztíliai tette a közigazgatás hivatalos nyelvév. (BONELL COLMENERO 2010; MEDINA 2013.) (Navarra politikai autonómiáját jóval később, 1841-ben, a baszk *fueros* 1876-ban törölték el.) A Katalónia részére 1716-ban kiadott királyi dekrétum – többek között – kimondta, hogy a *Real Audiencia* (tartományi felsőbíróság, egyben kormányzati szerv) előtti ügyeket kasztíliai nyelven kell intézni: “Las causas en la Real Audiencia, se substanciarán en lengua Castellana.”¹²⁷ (Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña.) Az, hogy a Kasztíliai Tanács (*Real y Supremo Consejo de Castilla*) – a királyi kormányzás legfőbb szerve – V. Fülöpnek írt levelében a katalán nyelv használatának kivételes engedélyezését javasolja az elszigetelt helyzetben lévő települések számára, valamint egyéb helyeken addig, amíg a tisztviselők megfelelően el nem sajátítják a kasztíliai nyelvet, arra utal, hogy a közigazgatás alsóbb szintjein is megkövetelték a kasztíliai nyelv használatát.¹²⁸

III. Károly (1759–1788) különösen nagy gondot fordított a kasztíliai nyelv használatának minél szélesebb körű terjesztésére. 1768. június 23-án kiadott rendelete a kasztíliai az alapfokú oktatás (*escuelas menores*) és az igazságszolgáltatás kizárólagos nyelvév tette, ezáltal nemcsak a regionális nyelvek, de a latin hivatalos használatának is véget vetett. Az indoklás ugyanaz, amivel már az angol és a francia példánál találkoztunk: jelesül a jogbiztonság megteremtése, mivel a felek által nem ismert idegen nyelv használata a bírósági eljárás során „késedelmet, zavart és nagy károkat” okoz;

¹²⁷ Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña, establecida por su Magestad, con decreto de diez y seis de enero de mil setecientos diez y seis. (Novísima Recopilación, Tomo II, Libro V, Título IX, Ley I, Art. 4. 405–409.) Egy titkos utasítás egy évvel később a lehető legnagyobb gondosságra intette a hercegség vezető tisztségviselőit a kasztíliai nyelv bevezetése terén, hogy intézkedéseik észrevétlenül fejtsék ki hatásukat. Közli MILIAN I MASSANA 1984, 124.

¹²⁸ “[Salvo en la Real Audiencia], se permita por aora el uso de la [lengua] catalana, hasta que los escrivanos se vayan instruyendo en la castellana... [Hace también la salvedad para] aquellos lugares que por su miseria y situación en la Montaña, en que será justo se dispense esta condición.” Idézi GONZÁLEZ OLLÉ 1994b, 7.

továbbá a királyság egységének és „harmóniájának” fenntartása „a nemzet általános nyelvének” terjesztésén keresztül.¹²⁹

1780-ban elrendelték az állami nyilvános iskolák felállítását, ahol természetesen a kasztíliai volt a tannyelv. Ami talán meglepő lehet, az a nyilvánvalóan arcátlan retorika, amely természetesnek veszi, hogy a királyságban minden gyermeknek ez az anyanyelve: „A Királyság minden iskolájában a gyermekek anyanyelvét a Királyi Nyelvi Akadémia által összeállított és kiadott nyelvtan alapján kell tanítani.” (Real Cédula de 22 de septiembre de 1780.)¹³⁰ A Spanyol Királyi Akadémiát 1713-ban alapították a kasztíliai nyelv sztenderdizálása céljából. Alapszabályát egy évvel később hagyta jóvá a király. (Real Cédula de 3 de octubre de 1714.)¹³¹

A spanyol monarchia nemcsak a kasztíliai nyelv hivatalos státuszának megerősítésére, hanem teljes spanyolosításra törekedett. Ezt bizonyítja, hogy a közsféra és az oktatás nyelvén kívül az állam számos egyéb nyelvhasználati színtér működésébe beavatkozott. Egy 1764-es és egy 1772-es királyi rendelet előírta, hogy a kereskedők kasztíliai nyelven vezessék üzleti könyveiket (GONZÁLEZ OLLÉ 1994b, 7–8.), 1778-ban bevezették a kasztíliai

¹²⁹ “VI. – En la Audiencia de Cataluña quiero que cese el estilo de poner en latin las Sentencias, y lo mismo en qualesquiera Tribunales Seculares donde se observe tal práctica, por la mayor dilación y confusión que esto trae, y los mayores daños que se causan, siendo impropio que las Sentencias se escriban en lengua estraña, y que no es perceptible a las Partes, en lugar que escribiéndose en romance, con mas facilidad se explica el concepto, y se hace familiar a los interesados; por cuya razón desde el Santo Rey Don Fernando Tercero cesó en Castilla la práctica de actuar en latin, y en Aragón se fue desterrando el lemosino desde Fernando el primero, contribuyendo esta uniformidad de lenguas a que los Procesos guarden mas uniformidad en todo el Reyno; y a éste efecto derogo y anulo todas qualquier resoluciones, o estilos, que haya en contrario, y esto mismo recomendará el mi Consejo a los Ordinarios Diocesanos, para que en sus Curias se actúe en lengua Castellana. VII. — Finalmente mando, que la enseñanza de primeras Letras, Latinidad y Retórica se haga en lengua Castellana generalmente, donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y Justicias respectivas, recomendándose también por el mi Consejo a los Diocesanos, Universidades, y Superiores Regulares para su exacta observancia, y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía, y enlace recíproco.” (Real Cédula de su Magestad, a consulta de los señores del Consejo, reduciendo el arancel de los derechos procesales a reales de vellón en toda la Corona de Aragón, y para que en todo el Reyno se actúe y enseñe en lengua castellana, con otras cosas que se expresa) Közli LLOMPART 1965, 365–367. Vesd össze MILIAN I MASSANA 1983, 358.

¹³⁰ *Novísima Recopilación*, Tomo IV, Libro VIII, Título I, Ley IV, 3–5.

¹³¹ *Novísima Recopilación*, Tomo IV, Libro VIII, Título XX, Ley I, 166–168.

kizárólagos használatát az egyházi életben (LLOMPART 1965, 357–364.), a századfordulón pedig még a színházi előadásokról is száműzték a regionális nyelveket.¹³²

Ugyanez a tendencia folytatódott a 19. században is, most már a francia forradalom által kitermelt nemzetállami ideológia köntösében. A nemzetállami gondolat azonban nemcsak a központi államot, de a „perifériát” is megihlette: Spanyolország nemzeti öntudatra ébredt „kisebbségi nemzetei” felvették a kesztyűt az állam asszimilációs politikájával szemben. A kezdetben csupán nyelvi-kulturális jellegű, úgynevezett „újjászületési” mozgalmak (Katalóniában a *Renaixença*, Galiciában a *Rexurdimento*, Baszkföldön az *Euskal Pizkundea*) a század vége felé egyre inkább politikai színezetet öltöttek és határozott öngazgatási követelésekkel léptek fel. A központi állam és a nemzetiségek nacionalizmusainak szembenállása a 19–20. században folyamatos alkotmányos instabilitást idézett elő, ismételt államesínyekhez, forradalmakhoz, továbbá véres polgárháborúhoz vezetett. (EHRlich 1999–2000, 302–303.; MEDINA–VALLE–MONTEAGUDO 2013, 27–28.)

A spanyol állam 19. századi liberális nemzetállam-építési projektjének fő eszköze a formális oktatás intézményrendszere, legfontosabb célja pedig azon keresztül a teljes nyelvi homogenitás elérése volt. (VILLA 2013, 91.) Az állami iskolák egyedüli tannyelve a kasztíliai, a regionális nyelveket tantárgy formájában sem tűrték meg. Mindezt már a spanyol parlament 1821-ben, az úgynevezett *Quintana-terv* alapján elfogadott általános közoktatási szabályzata tartalmazta (Reglamento general de Instrucción Pública decretado por las Córtes en 29 de junio de 1821),¹³³ majd megerősítette az 1849-es, úgynevezett normális iskolák tárgyában született királyi rendelet (Real Decreto de 30 de marzo de 1849),¹³⁴ valamint az 1857-es *Ley Moyano* (Ley de Instrucción Pública de 9 de septiembre de 1857, Art. 2., 14., 88.)¹³⁵ is. Utóbbi az első átfogó spanyol oktatási törvénynek tekinthető (VILLA 2013, 100.), amely – akárcsak 1780-as elődje – a Spanyol Királyi Akadémia

¹³² “En ningún teatro de España se podrán representar, cantar ni bailar piezas que no sean en idioma castellano.” (Instrucción para el arreglo del Teatros y Compañías Cómicas de estos Reinos fuera de la Corte, de 2 de marzo de 1801) Egy két évvel korábbi királyi rendeletre (Real Orden del 28 de Diciembre de 1799) utalással, mely csak a madridi színházakra vonatkozott. Idézi REGUERA 2003, 18. 1867-ben II. Izabella megerősítette a tilalmat, lásd alább.

¹³³ Közli ARAQUE HONTANGAS 2013, 277–294.

¹³⁴ Madrid, Imprenta de la Publicidad, a cargo de M. Rivadeneyra.

¹³⁵ http://personal.us.es/alporu/historia/ley_moyano_texto.htm (A letöltés ideje: 2018. 08. 26.)

által kidolgozott nyelvtan és helyesírás használatát írta elő. A tanulókat hasonló megszégyenítő eszközökkel próbálták visszatartani a regionális nyelvek használatától, mint amilyenekkel Franciaországban és az Egyesült Királyságban találkoztunk.¹³⁶ Egy 1902-es királyi dekrétum azokat az általános iskolai tanárokat rendelte büntetni, akik „a kasztíliai nyelven kívül más nyelvet vagy dialektust” merészeltek használni az oktatás során.¹³⁷

A nemzeti nyelv használatát azonban nemcsak a közoktatásban, de a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a kereskedelemben és a kulturális életben is tovább erőtítették. Jogszabályok születtek a kasztíliai nyelv kötelező használatáról a büntetőeljárásban (1820), a kereskedők üzleti könyveiben (1829),¹³⁸ a közjegyzői iratokban (1862),¹³⁹ a színházban (1867),¹⁴⁰

¹³⁶ Lásd például a Baleár-szigetek kormányzóságának 1837-es utasítását: “Cada maestro ó maestra tendrá una sortija de metal, que el lunes entregará á uno de sus discípulos, advirtiéndolo á los demás que dentro del umbral de la escuela ninguno hable palabra que no sea en castellano, so pena de que oyéndola aquel que tiene la sortija, se la entregará en el momento, y el culpable no podrá negarse á recibirla; pero con el bien entendido de que en oyendo este en el mismo local que otro condiscípulo incurre en la misma falta, tendrá acción á pasarle el anillo, y este á otro en caso igual, y así sucesivamente durante la semana hasta la tarde del sábado, en que á la hora señalada aquel en cuyo poder se encuentre el anillo sufra la pena.” (Disposición del Gobierno Superior Político de Baleares, 22 de febrero de 1837, közli MELCHOR-BRANCHADELL 2002, 127.)

¹³⁷ “Los maestros y maestras de Instrucción Primaria que enseñasen a sus discípulos la Doctrina Cristiana u otra cualquiera materia en un idioma o dialecto que no sea la lengua castellana serán castigados por primera vez con amonestación por parte del inspector provincial de Primera Enseñanza, quien dará cuenta del hecho al Ministerio del ramo, y si reincidiese, después de haber sufrido una amonestación, serán separados del Magisterio oficial, perdiendo cuantos derechos les reconoce la Ley.” (Real Decreto de 21 de noviembre de 1902, Art. 2., idézi HERRERAS 1994, 141.)

¹³⁸ “Los libros de comercio se llevarán en idioma español. El comerciante que los lleve en otro idioma, sea extranjero, o dialecto especial de alguna provincia del reino, incurrirá en una multa que no bajará de mil reales, ni excederá de seis mil; se hará a sus expensas la traducción al idioma español de los asientos del libro que se mande reconocer y compulsar, y se le compelerá por los medios de Derecho á que en un término que se le señale transcriba en dicho idioma los libros que hubiere llevado en otro.” [Código de Comercio decretado, sancionado y promulgado en 30 de Mayo de 1829, Art. 54. *Edición oficial de Real Órden* (1858) Madrid, Oficina de D. L. Amarita. 18.]

¹³⁹ “Los instrumentos públicos se redactarán en lengua castellana.” (Ley de 28 mayo de 1862, del Notariado, Art. 25., közli ALCUBILLA 1869, 472–476., 473.)

¹⁴⁰ “[Haciendo] notar el gran número de producciones dramáticas [...] escritas en los dialectos de algunas provincias [...], y considerando que esta novedad ha de contribuir forzosamente á fomentar el espíritu autóctono de las mismas, destruyendo el medio más eficaz para que se generalice el uso de la lengua nacional, la Reina (q. D. g.) ha

az anyakönyvekben (1870) és a polgári peres eljárásban (1881). (MELCHOR-BRANCHADELL 2002, 126.; GONZÁLEZ OLLÉ 1994b, 9–10.)

Látható, hogy az állam a hivatalos nyelvhasználat szinte minden színterét igekezett szabályozni, és a magánéletben is gondot fordított a kasztíliai nyelv használatára, különösen a kereskedelem, illetve a színház terén. Bizonyos területekre vonatkozó rendelkezéseket újra és újra kiadtak, valamint egyre hangsúlyosabban – akár büntetés terhe mellett – próbálták az érintetteket rászorítani az előírások betartására. Mindez nemcsak az állam fokozott nyelvi homogenizációs igényét jelzi a 19. században, de azt is, hogy a kasztíliai nyelv kizárólagos használatának követelményét csak nagy nehezen vagy egyáltalán nem tudták keresztülvinni.¹⁴¹ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a spanyolországi regionális nyelvek sokkal erősebben tudták tartani pozíciójukat a franciaországi és Egyesült Királyság-beli sorstársaiknál.

Spanyolország nyelvi jogi szabályozása a diktatúrák századában

A 20. század elején némi enyhülés következett be az állam centralizációs politikájában. Katalóniának Enric Prat de la Riba elnöksége alatt egy rövid időre még autonómiát is sikerült kivívnia magának (*La Mancomunitat de Catalunya*, 1914–1925). Ennek azonban idejekorán véget vetett Miguel Primo de Rivera diktatúrája (1923–1930). A generális autoriter és nyíltan erőszakos politikát folytatott a nemzetiségekkel szemben, amelynek során egyre-másra írták alá XIII. Alfonz királlyal (1886–1931) a nyelvhasználatot (is) korlátozó jogszabályokat. Rögtön a katonai diktatúra kezdetén, *a társadalmi béke visszaállítása céljából* kiadták az úgynevezett szeparatizmus elleni rendeletet, amely ugyan *nagylelkűen* kinyilvánította, hogy a különféle

tenido á bien disponer que en adelante no se admitan á la Censura obras dramáticas que estén esclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España.” (Real Orden disponiendo que en adelante no se admitan á la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España. Idézi LALAMA 1867, 111.)

¹⁴¹ Erről panaszkodott a Spanyol Királyi Akadémia a közoktatási minisztériumnak írt levelében 1916-ban(!): “[E]n muchos lugares de esta monarquía no se cumplen los preceptos legales [referentes a la práctica de español] [...] Y hasta acontece que en gran número de escuelas está proscrito el idioma nacional o se enseña como si fuese una lengua extranjera.” Idézi GONZÁLEZ OLLÉ 1994b, 11.

nyelvek és dialektusok használata a regionális dalokban, táncokban, illetve népszokások gyakorlása során semmiféle korlátozás alá nem esik, de azt is leszögezte, hogy nemzeti vagy nemzetközi jellegű hivatalos cselekmények során a bármiféle közhatalmat gyakorló személyek csak a kasztíliait, azaz a spanyol állam hivatalos nyelvét használhatják.¹⁴² Ezt követően számos további rendelkezés született, korántsem csak az állami aktusok mezején maradván. Egy 1925-ös királyi rendelet például előírta, hogy a nem spanyol nyelvű tankönyvet „azonnal ki kell tépni a nebulók kezéből”, a tanító egyidejű felfüggesztése és fizetésének megvonása mellett.¹⁴³ Ugyanez volt a jussa azoknak a tanítóknak, akik a „hivatalos nyelv tanítását iskolájukban megtiltják, elhanyagolják vagy akadályozzák”. A „visszaesőket” át helyezhették olyan tartományba, ahol csak a hivatalos nyelvet beszélik, sőt a renitens iskolát végső soron bezárás fenyegette.¹⁴⁴

Érdemi előrelépés a regionális nyelvek jogi helyzetében a második Spanyol Köztársaság idején történt, de sajnos ez sem tartott sokáig, másrészt a spanyol nyelv nacionalista ideológiával alátámasztott hegemóniája semmivel sem kapott kisebb hangsúlyt, mint korábban. (MEDINA–VALLE–MONTEAGUDO 2013.) A Köztársaság alkotmányát 1931-ben fogadták el, és hivatalosan 1939-ig volt hatályban. Ez volt az első spanyol alkotmány, amely – amellet, hogy nem unitárius államberendezkedést tükrözött – a nyelvhasználatra vonatkozó

¹⁴² “Expresar o escribir en idiomas o dialectos las canciones, bailes, costumbres y trajes regionales, no son objeto de prohibición alguna; pero en los actos oficiales de carácter nacional o internacional, no podrá usarse por las personas investidas de autoridad otro idioma que el castellano, que es el oficial del estado español.” (Real Decreto del 18 de septiembre de 1923. Közli ÁLVAREZ REY 2006, 66.)

¹⁴³ “[S]i [los libros de texto] no estuviesen escritos en español [...] los harán retirar inmediatamente de manos de los niños y procederán a formar expediente al maestro, suspendiéndolo de empleo y sueldo.” (Real Orden del 13 de octubre de 1925. Közli ÁLVAREZ REY 2006, 80.)

¹⁴⁴ “Artículo 1. Los Maestros nacionales que proscriban, abandonen o entorpezcan la enseñanza en su Escuela del idioma oficial en aquellas regiones en que se conserva otra lengua nativa, serán sometidos a expediente, pudiendo serles impuestas la suspensión de empleo y sueldo de uno a tres meses.

Artículo 2. En caso de reincidencia podrá acordarse su traslado libremente por el Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes a otra provincia donde no se hable más que la lengua oficial, en localidad de igual o menor vecindario.

Artículo 3. Si se tratase de Escuelas de Primera enseñanza públicas o privadas, cuyos Maestros no estén comprendidos en lo dispuesto en los anteriores artículos, podrán ser clausuradas temporal o definitivamente.” (Real Decreto del 11 de junio de 1926.) Közli HERRERAS 1994: 141.

rendelkezést tartalmazott. A 4. cikk kimondta, hogy a Köztársaság hivatalos nyelve a kasztíliai, amelyet minden spanyolnak kötelessége ismerni, és jogában áll használni. Garanciális szabályként rögzítette, hogy azon jogok, amelyeket az állam törvényei a tartományok vagy régiók nyelvei tekintetében ismernek el, nem szenvedhetnek csorbát, az ezen speciális jogszabályokban foglaltakon kívül viszont senkit sem lehet egy regionális nyelv ismeretére vagy használatára kötelezni. Az 50. cikk értelmében az autonóm régióknak lehetőségük van az oktatás saját nyelvükön való megszervezésére, de a spanyol nyelvet az alap- és középfokú tanintézetekben kötelező tanítani, és oktatási nyelvként is használni kell.¹⁴⁵ (Ezek a rendelkezések mintául szolgáltak az 1978-as alkotmány megszövegezése során.) Az alkotmány felhatalmazása alapján 1932-ben elfogadták Katalónia, 1936-ban pedig Baszkföld és Galicia autonómiatörvényeit, amelyek társhivatalos nyelvi státuszt biztosítottak (volna) a katalán, a baszk, valamint a galíciai nyelvnek.¹⁴⁶ (MAY 2012, 258.; MILIAN I MASSANA 1984, 139.)

A régiók autonómiáját csírájában fojtotta el a véres polgárháború (1936–1939). A küzdelemből győztesen kikerülő fasiszta Franco-rezsim (1936/9–1975) a centralizált nemzetállam felfogásának megfelelően durva asszimilációs politikát folytatott: a nemzeti kisebbségek létét nem ismerte el, a regionális politikai intézményeket felszámolta. Az állam által egyedül elfogadott nyelv a kasztíliai lett, és a regionális nyelvek használatát nemcsak a közigazgatás, az oktatás, a tömegtájékoztatás, továbbá a kultúra területén, de az egyházi életben, a kereskedelemben, illetve a magánérintkezésben is

¹⁴⁵ “El castellano es el idioma oficial de la República. Todo español tiene obligación de saberlo y derecho de usarlo, sin perjuicio de los derechos que las leyes del Estado reconozcan a las lenguas de las provincias o regiones. Salvo lo que se disponga en leyes especiales a nadie se le podrá exigir el conocimiento ni el uso de ninguna lengua regional.” Art. 50: „Las regiones autónomas podrán organizar la enseñanza en sus lenguas respectivas, de acuerdo con las facultades que se conceden en los estatutos. Es obligatorio el estudio de la lengua castellana y ésta se utilizará también como instrumento de enseñanza en todos los centro de instrucción primaria y secundarias de las regiones autónomas. El Estado podrá mantener o crear en ellas instituciones docentes de todos los grados en el idioma oficial de la República.” (Constitución de la República Española, 9 de diciembre de 1931, Art. 4) www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/ConstEsp1812_1978/Const1931 (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

¹⁴⁶ Galicia autonómiastatútumát népszavazás megerősítette ugyan, de a spanyol parlamentnek a polgárháború előestéjén nem volt ideje elfogadni, így baszk párjával ellentétben formálisan sem lépett hatályba.

tiltották és válogatott eszközökkel üldözték. A baszk kivételével a regionális nyelveknek még a nyelvi minőségét is tagadták, és a kasztíliai pusztadialektusaivá fokozták le őket. A nem kasztíliai nyelvű iskolákat bezárták, a feliratokat lecserélték, a regionális nyelveken beszélő hivatalnokokat elbocsátották, a regionális nyelvű színdarabokat betiltották, egyáltalán: a regionális nyelvek helyzetét a lehető legleleményesebb módokon – a fizikai erőszaktól sem visszariadva – teljesen ellehetetlenítették. (HERRERAS 1994, 142–145.; MAY 2012, 258–259.; MILIAN I MASSANA 1984, 128.) A diktatórikus intézkedések mögött rejlő ideológiát (CASTILLO RODRIGUEZ 2013, 359–362.) kiválóan összefoglalja az alábbi idézet, amely magának a *Generalisimónak* a szájából hangzott el:

„Spanyolország egy átfogó totalitárius koncepció mentén szerveződik, a teljességét, egységét és folytonosságát biztosító nemzeti intézményeken keresztül. Minden régió karakterét tiszteletben fogjuk tartani, de a nemzeti egység sérelme nélkül, amelyet abszolút módon kívánunk [megvalósítani], egyetlen nyelvvel, a kasztíliaival, és egyetlen egységgel, a spanyollal.”¹⁴⁷

A korszak – beleértve a polgárháború éveit is – szinte kimeríthetetlen tárháza a nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályoknak. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül ismertetek néhányat. A rendelkezések kiválogatásánál arra is tekintettel voltam, hogy tükröződjék a jogalkotás mögött rejlő ideologikus tartalom. San Sebastián kormányzójának 1937. április 16-i rendelete szerint a közös nyelv használata a legjobb módja a kölcsönös ragaszkodás kifejezésének Spanyolország népei között. Minő szerencse, hogy ehhez rendelkezésre áll a gyönyörű kasztíliai nyelv, amely nemcsak a testvéri szeretet, de a felbőszült harci kiáltások kifejezésére is kiválóan alkalmas.¹⁴⁸

¹⁴⁷ “España se organiza en un amplio concepto totalitario, por medio de instituciones nacionales que aseguren su totalidad, su unidad y continuidad. El carácter de cada región será respetado, pero sin perjuicio a la unidad nacional, que la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española.” A konkrét időpont és helyszín megjelölése nélkül idézi TORREALDAI 1987, 73. Az élet iróniája, hogy a kasztíliai nyelv bajnoka Galiciában született és anyanyelve nem is a kasztíliai, hanem a galíciai volt.

¹⁴⁸ “[U]no de los mejores medios de demostrar esa compenetración de cariño y de ideas es emplear el idioma común, sobre todo cuando se dispone, como nosotros, de uno tan hermoso como el castellano para poder expresar lo mismo nuestros cariños de

A *Generalísimo* 1937. május 29-i körlevele felszólította a lakosságot, hogy mindenkit fel kell jelenteni, aki a kasztíliaitól eltérő nyelvek és dialektusok használatának tilalmára vonatkozó rendelkezést megszegi.¹⁴⁹ Egy 1938. május 18-i igazságügy-minisztériumi rendelet megtiltotta a nem spanyol nevek anyakönyvezését, mivel azt a haza egysége elleni fellépésnek és a „regionalista érzület” kifejezésének tekintették. Mivel „Franco Spanyolországa nem tűrheti el a nyelvi egység elleni agressziót” (sic!), ezért „minden esetben, spanyolokról lévén szó, kasztíliaiul kell bejegyezni a neveket”.¹⁵⁰ A biztonság kedvéért kicsit később hozzátették, hogy a nem kasztíliai nyelven tett bejegyzések érvénytelenek.¹⁵¹ Több miniszteri rendelet született arról, hogy az adott minisztérium felügyelete alá tartozó intézmények címeikben, márkaneveikben, alapszabályukban vagy egyéb rendelkezéseikben, gyűléseiken, ünnepeiken stb. a kasztíliain kívül nem használhatnak más nyelvet.¹⁵² A nemzeti oktatási minisztérium 1939. március 1-jei rendeletében a *Hazafias Spanyol Katekizmus* tankönyvként való használatát rendelte el, amelyben a tanulók kérdés-felelet formájában sajtáíthatták el a hazával kapcsolatos alapvető ismereteket. Ebből többek között megtudhatjuk, hogy Spanyolországot az isteni gondviselés a világ közepén helyezte el; a kasztíliai

hermanos como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos.” (Bando del 16 de abril de 1937 del Gobernador Militar de San Sebastián. Közli TORREALDAI 1987, 90.)

¹⁴⁹ “Se denunciará a todo aquel se infrinja lo dispuesto sobre la prohibición de hablar idiomas y dialectos diferentes del castellano.” (Comunicación del General Primer Jefe. Közli TORREALDAI 1987, 90–91.)

¹⁵⁰ “Debe señalarse también como origen de anomalías registrales la morbosa exacerbación en algunas provincias del sentimiento regionalista, que llevó a determinados Registros buen número de nombres; que no solamente están expresados en idioma distinto al oficial castellano, sino que entrañan una significación contraria a la unidad de la patria. [...] La España de Franco no puede tolerar agresiones contra la unidad de su idioma [...] En todo caso, tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en castellano.” [Orden del Ministerio de Justicia del 18 de mayo de 1938. *Boletín Oficial del Estado* (a továbbiakban: *BOE*), núm. 577, 21 mayo 1938, 7435–7436.]

¹⁵¹ “Se considerarán también nulas y sin valor legal las inscripciones que se hallen practicadas en idioma o dialecto distinto al idioma oficial castellano.” [Orden del Ministerio de Justicia del 12 de agosto de 1938 (*BOE*), núm. 48, 17 agosto 1938, 758.]

¹⁵² Lásd például: “Queda terminantemente prohibido el uso de otro idioma que no sea el castellano en los títulos, razones sociales, Estatutos o Reglamentos, y en las convocatorias y celebraciones de asambleas, o Juntas de las entidades que dependan de este Ministerio.” [Orden del Ministerio de Organización y Acción Sindical del 21 de mayo de 1938 (*BOE*), núm. 582, 26 mayo 1938, 7532.]

az eljövendő civilizáció nyelve, mivel az angol és a francia már megindult a hanyatlás útján; az országban valójában csak a kasztíliai nyelvet beszélik, hiszen a baszkot csak néhány eldugott tanyán használják, de nyelvi szegénysége miatt ott is már inkább csak nyelvjárási „funkcióban”; ezen kívül négy fő dialektust (sic!) találunk: a katalánt, a valenciat, a mallorcait és a galiciat. (MENENDEZ-REIGADA 1939.) 1939. április 8-án betiltották a nem spanyol nyelvű kifejezések használatát a szálláshelyeken. Ez alól egyetlen kivételként a külföldi földrajzi neveket engedélyezték a szálláshelyek elnevezésében.¹⁵³ 1940. május–július folyamán három ipari és kereskedelmi minisztériumi rendelet is született a termékelíratok, hirdetések, márkanévek stb. kasztíliai nyelvűségéről. Az idegen szavakat természetesen „nem az idegengyűlölet gonosz szelleméből kifolyólag”, hanem a saját nyelvnek kijáró tiszteletből kell kigyomlálni¹⁵⁴ – az idegen szavak és a kasztíliaitól különböző nyelvjárássok tudniillik ellentétesek a nemzeti érzülettel.¹⁵⁵ (Orden de 16 de mayo de 1940; Orden de 20 mayo de 1940; Orden de 8 de julio de 1940.)¹⁵⁶ 1940. július 28-án figyelmeztették a Katalóniában dolgozó hivatalnokokat, hogy ha az önkormányzati épületekben az állam nyelvén kívül más nyelven mernek megszólalni, azonnal elbocsátják őket. Ugyanezért a vétségért a tanárok tanítási jogukat veszítették el.¹⁵⁷ A cenzúra kiterjedt működésének egyik fényes bizonyítéka a mozik részére 1940-ben kiadott szabályzat, amelynek értelmében minden filmet kasztíliai nyelven kell készíteni, „a dialektusok (sic!) teljes mellőzésével”. Az epizód szereplőknek „előzékenyen” megengedték, hogy „nyelvjárási kiejtést” használjanak. (Normas del Departamento

¹⁵³ “Asimismo queda prohibido el empleo de términos distintos del español para nomenclatura de los hospedajes en España, sin perjuicio de que puedan usarse nombres geográficos del Extranjero en la titulación de los mismos.” [Orden del Ministerio de la Gobernación de 8 de abril de 1939, Art. 3. (*BOE*), núm. 104, 14 abril 1939, 2091.]

¹⁵⁴ “No por un mezquino espíritu de xenofobia, sino por exigencias del respeto que debemos a lo que es entrañablemente nuestro, como el idioma.”

¹⁵⁵ “Palabras extranjeras o pertenecientes a dialectos distintos del idioma castellano [...] están en pugna con el sentimiento nacional y españolista.”

¹⁵⁶ *BOE*, 17 mayo 1940, 3370.; 30 mayo 1940, 3680.; 22 de julio de 1940, 5088.

¹⁵⁷ “[T]odos los funcionarios contractuales de las corporaciones municipales de la región que se expresen en el exterior o en el interior de los edificios municipales en una lengua que no sea la del Estado serán inmediatamente destituidos, sin que tengan derecho a reclamar. Por lo que se refiere a maestros públicos y particulares, tal falta comportará la pérdida de los derechos a enseñar.” (Circular de 28 de julio de 1940 del Gobernador Civil de Barcelona. Idézi HERRERAS 1994, 142.)

Nacional de Cinematografía del 20 de octubre de 1940.)¹⁵⁸ A közjegyzőkre vonatkozó 1944-es rendelet előírta, hogy a közokiratokat „szükségszerűen” spanyol nyelven kell kiállítani. (Decreto de 2 de junio de 1944.)¹⁵⁹ 1945-ben még a hajók nem kasztíliai nyelvű elnevezését is betiltották (Orden de 11 de enero de 1945),¹⁶⁰ s ezt a szabályt 1953-ban megerősítették (Orden de 17 de febrero de 1953 Art. 3.).¹⁶¹ A polgári nyilvántartásról szóló 1957-es törvény továbbra is a személynevek kasztíliai nyelven történő anyakönyvezését írta elő – „spanyolokról lévén szó” – (Ley de 8 de junio de 1957),¹⁶² azonban az 1958-as végrehajtási szabályzat lehetővé tette a regionális és idegen nyelvű nevek bejegyzését, de csak akkor, ha nincs bevett kasztíliai megfelelőjük. (Decreto de 14 de noviembre de 1958 Art. 192.)¹⁶³

A Franco-diktatúra nyelvi elnyomása az 1950-es évek végén kezdett enyhülni. (HERRERAS 1994, 143–144.) Mindez a jogalkotás terén annyiban tükröződik, hogy újabb korlátozó jogszabályok nem születtek, s noha a korábbiak többsége formálisan hatályban maradt, már nem alkalmazták olyan szigorúan őket. A kulturális életben megtűrték a regionális nyelveket, de a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban továbbra is kizárólagos maradt a kasztíliai nyelv használata. (TORREALDAI 1987, 72–73.) Az 1970-es oktatási törvény a spanyol mellett már tartalmazta a „natív” nyelvekre való utalást az alapfokú állami oktatásban (Ley 14/1970. Art. 14., 17.),¹⁶⁴ de ezen lehetőség gyakorlatba ültetésére majd csak az öt évvel későbbi végrehajtási rendelet alapján kerül sor. Az 1433/1975. számú oktatási miniszteri rendelet kísérleti jelleggel („con carácter experimental”) lehetővé tette a spanyolországi „natív” nyelvek szabadon választható tantárgyként való oktatását, de a végső cél ez esetben is a kasztíliaihoz mint „nemzeti és hivatalos nyelvhez” való hozzáférés megkönnyítése volt, s csak másodlagosan az anyanyelvi kultúrával való megismerkedés. (Decreto 1433/1975.)¹⁶⁵ A 2929/1975. számú kormányrendelet az első spanyol jogszabály, amely átfogóan szabályozta a regionális nyelvek használatát. Státuszától eltekintve azt is mondhatnánk, ez volt Spanyolország első – és ebben a formában utolsó – nyelvi

¹⁵⁸ Idézi ALCARAZ RAMOS 1999, 17.

¹⁵⁹ BOE, núm. 189, 7 julio 1944, 5244.

¹⁶⁰ Idézi HERRERAS 1994, 143.

¹⁶¹ BOE, núm. 53, 22 febrero 1953, 1051.

¹⁶² BOE, núm. 151, 10 junio 1957, 377.

¹⁶³ BOE, núm. 296, 11 diciembre 1958, 10990.

¹⁶⁴ BOE, núm. 187, 6 agosto 1970, 12529.

¹⁶⁵ BOE, núm. 156, 1 julio 1975, 14249–14250.

törvénye. A rendelet három héttel az akkor már nagybeteg diktátor halála előtt keletkezett, és rendelkezései már valamelyest az új, demokratikus korszakba való átmenetet tükrözik: a regionális nyelvek a spanyol nemzet kulturális örökségéhez tartoznak, s mint ilyenek, nemzeti nyelveknek tekintendők, továbbá állami védelemben részesülnek. Használatuk a nyomtatott, illetve a szóbeli médiában és a kulturális eseményeken engedélyezett, de az állam hivatalos nyelve továbbra is a kasztíliai marad. Apró engedményként a helyi szintű közigazgatási szerveknek belső működésük során engedélyezték a regionális nyelvek szóbeli használatát, a plenáris üléseket kivéve. A rendelet még arra is ügyelt, hogy a nyelvi alapon történő megkülönböztetést kimondja – a regionális nyelveket nem ismerő/használó személyek védelmében: „Ningún español podrá ser objeto de discriminación por no conocer o no utilizar una lengua regional.”¹⁶⁶ (Decreto 2929/1975.)¹⁶⁷

Az 1978-as alkotmány által teremtett nyelvi rezsim

A valódi demokratizálódási folyamat Franco 1975-ös halálát követően kezdődött meg. A sokat méltatott 1978-as alkotmány a nyelvi kisebbségek ügyét a közigazgatás területi beosztásához, valamint hatásköri decentralizációjához kötötte. (SZAJBÉLY 2003, 695.) Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a „kisebbségek”¹⁶⁸ területi autonómia formájában gyakorolhatják nyelvi és egyéb jogosítványait. A területi alapú önszerveződés és önrendelkezés lehetősége azonban nemcsak a saját nyelvvel rendelkező, úgynevezett történelmi régióknak adott, hanem az egyéb (kasztíliai nyelvű) területeknek is, amennyiben azt nemzeti érdek indokolja (úgynevezett *café para todos* vagy szimmetrikus devolúció).¹⁶⁹

¹⁶⁶ „Egyetlen spanyolt sem érhet hátrányos megkülönböztetés azért, mert nem ismeri vagy nem használja a regionális nyelvet.”

¹⁶⁷ BOE, núm. 274, 15 noviembre 1975, 23877.

¹⁶⁸ Sem a szakirodalom, sem az érintett közösségek nem szeretik ezt a szót. Véleményük szerint nem a többségi társadalom peremére szorult csoportokról, hanem Spanyolország egyenrangú nemzetiségeiről van szó; (nemzeti) kisebbség helyett helyénvalóbb tehát a kisebbségi nemzet vagy nemzetiség, kisebbségi nyelv helyett pedig a regionális nyelv kifejezés használata. Vsd össze PUIG I SCOTONI 2001–2002, 397.; TRENZ 2007, 170.

¹⁶⁹ GUIBERNAU 2006, 61–62. szerint a katalánok és a baszkok jelentős része az aszimmetrikus devolúciót támogatná, amely elismerné Spanyolország történelmi nemzetiségeinek különleges státuszát.

Az alkotmány által életre hívott *autonómiák állama* (Estado de las Autonomías) egyfajta kompromisszumnak tekinthető az unitárius állam és a föderáció között. A politikai hatalom a központi állam és tizenhét – különböző mértékű öngazgatási jogokkal bíró – autonóm közösség (régión) között oszlik meg,¹⁷⁰ de – a hagyományos értelemben vett szuverenitás iránti aspirációk elkerülése végett – nyomatékos hangsúly helyeződik „a Spanyol Nemzet felbonthatatlan egységére”, amely „minden spanyol közös és oszthatatlan hazája”. (Constitución Española de 1978, Art. 2.)¹⁷¹ A spanyol államberendezkedés abban is különbözik egy szövetségi államtól, hogy az alkotmány nem sorolja fel az egyes autonóm közösségeket, ehelyett bizonyos feltételek teljesülése esetén lehetőséget ad az önszerveződésre. Autonómiájuk tartalmát az egyes közösségek az alkotmány keretei között saját maguk állapítják meg. Az autonóm közösség saját nyelvének tanítása az alkotmány 148.1.17. cikkének megfelelően például kifejezetten autonóm hatáskörbe tartozhat.

Az alkotmány 3. cikkének értelmében az állam hivatalos nyelve a kasztíliai, amelyet minden spanyolnak kötelessége ismerni és jogában áll használni. Emellett az egyes autonóm közösségek a spanyol mellett más nyelveket is hivatalos nyelvvé nyilváníthatnak. Spanyolország nyelvi sokszínűsége (szó szerint: a különféle nyelvi változatok gazdagsága) a kulturális örökség részeként speciális tiszteletet és védelmet élvez.¹⁷²

Láthatjuk, hogy míg az alkotmány minden spanyol kötelességévé teszi a kasztíliai nyelv ismeretét, addig ilyen kötelezés nem áll fenn a regionális nyelvek vonatkozásában. (KASHA 1996, 659–660.) Mindezt a spanyol Alkotmánybíróság 1986-os ítéletében le is szögezte: „Csak a kasztíliai ismeretére vonatkozóan áll fenn alkotmányos egyéni kötelezettség.” (Tribunal

¹⁷⁰ Továbbá létezik két autonóm város is Marokkó területén: Ceuta és Melilla.

¹⁷¹ BOE, núm. 311, 29 diciembre 1978, 29313–29424. at 29315.

¹⁷² “1. El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla. 2. Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos. 3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección.” (Constitución Española de 1978, Art. 3.) A 2. bekezdés szó szerinti fordítása az, hogy a „többi spanyol(országi) nyelv is hivatalos az érintett autonóm közösségekben” (a *serán* a *lenni* ige jövő idejű alakja, magyarrá itt jelen időben fordítjuk). Úgy tűnik, az alkotmány nem egyszerűen lehetőséget teremt a társhivatalos nyelvek bevezetésére, de egyenesen az érintett régiók kötelességévé teszi azt. A gyakorlatban azonban nem a szó szerinti értelmezés érvényesül. Ehhez és a 3. cikkel kapcsolatos egyéb értelmezési kérdésekhez lásd bővebben MILIAN I MASSANA 1984.

Constitucional de España, Sentencia 82/1986.)¹⁷³ Sőt, egy 1994-es ítéletben olyan különvéleménnyel is találkozunk, amely szerint az alkotmány 3. cikke értelmében kifejezetten tilos bárkit akarata ellenére egy autonóm nyelv használatára kötelezni (ahogy azt az 1931-es alkotmány annak idején *expressis verbis* ki is mondta).¹⁷⁴ Több esetben alkotmányossági kérdésként merült fel, hogy mindez hogyan egyeztethető össze azzal, hogy a többnyelvű régiók kötelezővé tették a saját nyelvük tanulását. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatos érvelése leginkább egy arra irányuló törekvésnek tekinthető, hogy „a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon”. A taláros testület szerint ugyanis különbséget kell tenni a hatóságoknak a regionális nyelv oktatására vonatkozó kötelezettsége, valamint a diákoknak a regionális nyelv ismeretére való kötelezése között. Az autonóm közösségek jogszabályai mindössze egy elerendő célt tűznek ki a hatóságok részére, nem pedig a diákokra rónak kötelezettséget. Eme „liberális” értelmezésen felbuzdulva Katalónia 2006-os autonómiastatútumának 6.2. cikke már az oktatási szférán is túllépve, kifejezetten a katalán nyelv ismeretére kötelezi a katalán polgárokat. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban egy rendkívüli műgonddal megszerkesztett, ötszáz oldalas ítéletében arra jutott, hogy bizonyos helyzetekben igenis megvan a helye a regionális nyelvek ismeretére való kötelezésnek:

„Katalónia autonómiastatútumának 6.2. cikke akkor lenne alkotmányellenes és érvénytelen, ha ugyanolyan értelemben követelné meg a katalán ismeretét, mint ami a kasztíliai ismeretének alkotmányos kötelezettségéből következik [...] [A] rendelkezés természetesen megenged egy másik, az alkotmánnyal összhangban lévő értelmezést is [...] Nem egy általános, Katalónia minden polgárára vonatkozó kötelezettségről [...] van szó, hanem egy egyéni kötelezettség megállapításáról, [...] amelynek megvan a maga sajátos helye az oktatás területén [...] és azokban

¹⁷³ *BOE*, núm. 159, 4 julio 1986, 20–28.

¹⁷⁴ „El art. 3 de la Constitución [...] establece un modelo de cooficialidad lingüística en el que [...] es pieza esencial el principio de libertad de elección, conforme al cual todo residente en una Comunidad Autónoma bilingüe tiene el derecho de elegir, en sus relaciones con los poderes públicos, la lengua castellana como medio exclusivo de expresión lingüística, de tal forma que no se le puede imponer en contra de su voluntad el uso obligatorio del idioma autonómico.” (Tribunal Constitucional de España, Sentencia 337/1994, Voto particular del Magistrado Excmo. Sr. don Eugenio Díaz Eimil. *BOE*, núm. 19, Suplemento, 23 enero 1995, 24–60. at 56.)

a különleges alá-fölérendeltségi kapcsolatokban, amelyek a katalán igazgatást a tisztségviselőivel összekapcsolják.”(Tribunal Constitucional de España, Sentencia 31/2010, fundamento jurídico 14. b.)¹⁷⁵

Az alkotmány nyelvi rezsímjének további jellemzője (és kritikája), hogy a társhivatalos nyelvi rendszer megteremtése csupán az autonóm közösségek hatóságaira ró kötelezettségeket, a kisebbségi beszélők részére viszont nem biztosít jogokat (RUIZ-RICO RUIZ 1996, 116–117.), ami nyilván a jogérvényesítés kérdését veti fel.

Az alkotmány tulajdonképpen egy kevert nyelvi rezsímet hozott létre, amely teljes mértékben sem a területi, sem a személyi elvet nem követi. Előbbit azért nem, mert kizárja a területi nyelv elsőbbségét (kivéve természetesen a kizárólag spanyol nyelvű területek esetét), az utóbbit pedig azért nem, mert a többnyelvű közösségek polgárai által élvezett jogok nem érvényesíthetők az adott régió területén kívül. (MILIAN I MASSANA 1983, 365–366.)¹⁷⁶ A területi elvből kifolyólag az állam legnagyobb – a hat, társhivatalos nyelvvel rendelkező régió kivüli – részén továbbra is szigorú egynyelvűség uralkodik a nyelvhasználat hivatalos színterein. Mint láttuk, ugyanez a helyzet az Egyesült Királyságban is, azzal a különbséggel, hogy ott „csupán” *de facto* hivatalos nyelv az angol, míg Spanyolországban *de jure* rendelkeznek a kasztíliai nyelv státuszáról. A vonatkozó ágazati jogszabályok értelmében mind a bírósági, mind az államigazgatási eljárás nyelve a kasztíliai. A regionális nyelveket csak az adott közösség területén és csak akkor lehet használni, ha egyik félnek sincs kifogása ellene. A regionális nyelven keletkezett hivatalos iratok „teljes érvényűek” ugyan, de ahhoz, hogy az adott régió kivüli joghatállyal bírjanak, kasztíliai nyelvre kell fordítani őket. A spanyol egynyelvű régiókban folytatott

¹⁷⁵ BOE, núm. 172, Suplemento, 16 julio 2010, 1–491. at 277.

¹⁷⁶ Ezt az Alkotmánybíróság is megállapította: „[N]o se desprende la lesión de ningún derecho constitucional, porque, aun admitiendo a efectos dialécticos que tal podría ser el caso si la negativa se hubiera producido en las declaraciones efectuadas en dichas provincias, donde la lengua vasca es oficial, lo cierto es que, efectuadas fuera de las mismas, los demandantes no tienen derecho a exigir que sus manifestaciones ante los órganos del poder se hagan en una lengua que no sea la castellana...” (Tribunal Constitucional de España, Sentencia 30/1986, fundamento jurídico 4. BOE, núm. 69, Suplemento, 21 marzo 1986, 20–26. at 23.)

büntetőeljárás során tolmácsot kell kirendelni azon személyek részére, akik nem tudnak kasztíliaiul.¹⁷⁷

Az autonóm közösségek nyelvi joga

Noha a jogforrási hierarchiában az autonóm nyelvi jog az alkotmány (és bizonyos állami törvények) alatt helyezkedik el, de mégis az autonóm közösségek saját hatáskörébe tartozó jogalkotásról van szó, ezért helyesebbnek tartom azt a spanyol állam nyelvi jogát tárgyaló fejezettől elkülönítve tárgyalni. A társhivatalos nyelvvel bíró régiók nyelvi joga az elmúlt közel négy évtized alatt olyan méreteket öltött, hogy többszörösen meghaladja az eddig ismertett időszakok joganyagát, a jogalkalmazási és alkotmányossági kérdésekről nem is beszélve. Az alábbiakban ezért csak az autonóm közösségek nyelvi jogi rendszerének alapelemeit, valamint az oktatásra mint az egyik legfontosabb nyelvhasználati színtérre vonatkozó konkrét szabályokat ismertetem.

A társhivatalos nyelvek státuszáról az autonóm közösségeknek a spanyol parlament által megerősített *autonómiastatútumai* rendelkeznek. Spanyolország tizenhét autonóm régiója közül hat rendelkezik regionális társhivatalos nyelvvel. Katalóniában társhivatalos nyelv a katalán és az okszitán/aráni, Valenciában a valenciai,¹⁷⁸ a Baleár-szigeteken a katalán, Galiciában a galíciai, Baszkföldön, valamint Navarrában pedig a baszk.¹⁷⁹ Egyes autonóm

¹⁷⁷ Vessd össze Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial, Art. 231. Ref.: BOE-A-1985-12666; Real Decreto de 14 de septiembre de 1882, aprobatorio de la Ley de Enjuiciamiento Criminal, Art. 440. Ref.: BOE-A-1882-6036; Ley 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil, Art. 142. Ref.: BOE-A-2000-323; Ley 39/2015, de 1 de octubre, del Procedimiento Administrativo Común de las Administraciones Públicas, Art. 15. Ref.: BOE-A-2015-10565. Az ehelyütt és – amennyiben nem jelzem külön – a következőkben hivatkozott jogszabályok eredeti és hatályos szövege elérhető a spanyol hivatalos közlöny (Boletín Oficial del Estado, BOE) online kiadásában, ahol a módosítások is könnyedén nyomon követhetők. Elérhető: www.boe.es A könnyebb kereshetőség végett mindenhol megadom a referenciaszámot.

¹⁷⁸ Valencia a mai napig külön nyelvként kezeli a valenciait, holott a szakirodalom egyöntetűen a katalán egy dialektusának tartja azt.

¹⁷⁹ Lásd bővebben Ley Orgánica 6/2006, de 19 de julio, de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña, Art. 6. Ref.: BOE-A-2006-13087; Ley Orgánica 5/1982, de 1 de julio, de Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana, Art. 6. Ref.: BOE-A-1982-17235; Ley Orgánica 1/2007, de 28 de febrero, de reforma del Estatuto de Autonomía de las Illes Balears, Art. 4. Ref.: BOE-A-2007-4233; Ley Orgánica 1/1981, de 6 de abril, del Estatuto de Autonomía para Galicia, Art. 5. Ref.: BOE-A-1981-9564. Ley Orgánica

közösségek elismernek és védelemben részesítenek egyéb nyelveket is anélkül, hogy társhivatalos státuszt biztosítanának számukra. Ezek közé tartozik Aragónia két saját nyelve (*la lengua aragonesa propia de las áreas pirenaica y prepirenaica*, valamint *la lengua aragonesa propia del área oriental*),¹⁸⁰ a bable/asztúriai és a galíciai/asztúriai Asztúriában,¹⁸¹ valamint a leóni, illetve a galíciai Kasztília és Leónban.¹⁸² Az egyes autonómiastátutumok nyelvi rendelkezései meglehetősen hasonlítanak egymásra: deklarálják az autonóm közösség saját nyelvének (*lengua propia*) hivatalos jellegét, mindenki jogát annak ismeretére és használatára, a nyelvi alapú diszkrimináció tilalmát, valamint a közintézetek köteleességévé teszik a saját nyelv *hivatalos*, illetve *normális* használatának biztosítását, továbbá a saját nyelv ismeretéhez szükséges eszközökről való gondoskodást.

A társhivatalos nyelvek használatának részletes szabályait az úgynevezett *nyelvi normalizációs törvények*¹⁸³ tartalmazzák, de találunk nyelvi vonatkozású szabályokat számos ágazati jogszabályban is. A nyelvi normalizációs törvények a regionális nyelvek hátrányos helyzetének kiküszöbölését és az államnyelvvél való egyenlő helyzetük megteremtését tűzik ki célul

3/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para el País Vasco, Art. 6. Ref.: BOE-A-1979-30177; Ley Orgánica 13/1982, de 10 de agosto, de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra, Art. 9. Ref.: BOE-A-1982-20824. Navarra az egyetlen régió, amely nem autonómiastátutummal rendelkezik, hanem középkori kiváltságlevelit (az úgynevezett *fuerost*) állították helyre és korszerűsítették.

¹⁸⁰ A két nyelvtörő elnevezést politikai okokból találta ki az autonóm közösség 2013-as új nyelvtörvénye. (Ley 3/2013 de uso, protección y promoción de las lenguas y modalidades lingüísticas de Aragón. Ref.: BOE-A-2013-6103.) A korábbi törvény (Ley 10/2009, de 22 de diciembre, de uso, protección y promoción de las lenguas propias de Aragón. Ref.: BOE-A-2010-1711) kifejezetten az aragón (fabla) és a katalán nyelvekre utalt. A módosítás jelentőségéről és politikai háttéréről lásd bővebben: PUJADAS 2015, 1285–1295.

¹⁸¹ Lásd bővebben Ley 1/1998, de 23 de marzo, de uso y promoción del bable/asturiano. Ref.: BOE-A-1998-10126

¹⁸² Lásd bővebben Ley Orgánica 14/2007, de 30 de noviembre, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla y León, Art. 5. Ref.: BOE-A-2007-20635

¹⁸³ Lásd bőveben Ley 10/1982, de 24 de noviembre, básica de normalización del uso del euskera. Ref.: BOE-A-2012-5539 (Baszkföld); Ley 7/1983, de 18 de abril, de normalización lingüística en Catalunya. Ref.: DOGC-f-1983-90036 (Katalónia, 1998-ig volt hatályban); Ley 1/1998, de 7 de enero, de Política Lingüística. Ref.: BOE-A-1998-2989 (Katalónia, hatályos); Ley 3/1983, de 15 de junio, de normalización lingüística. Ref.: DOG-g-1983-90056 (Galicia); Ley 4/1983, de 23 de noviembre, de uso y enseñanza del valenciano. Ref.: BOE-A-1984-1851 (Valencia); Ley 3/1986, de 19 de abril, de normalización lingüística. Ref.: BOE-A-1986-19091 (Baleár-szigetek); Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence. Ref.: BOE-A-1987-1257 (Navarra).

a köz- és magánszférában egyaránt. Az autonóm közösségek joga e tekintetben is hasonló, bár „aktivitásbeli” eltérések megfigyelhetők. A „legintervencionistább” jogalkotás Katalóniáé, amely még a magánmédiával szemben¹⁸⁴ is támaszt nyelvi követelményeket. A szemléletbeli különbség az elnevezésben is tükröződik: Katalóniának 1998-ig volt nyelvi normalizációs törvénye, azóta nyelvpolitikai törvénye van.

Az oktatásra vonatkozó nyelvi szabályozást¹⁸⁵ nemcsak azért érdemes bemutatni, mert a regionális nyelvek státuszának konszolidációja szempontjából kiemelt nyelvhasználati színtérről van szó, de azért is, mert ezen keresztül szemléletesen érzékeltethetők az autonóm közösségek nyelvjogalkotásában rejlő különbségek és hasonlóságok. A hat, társhivatalos nyelvvel rendelkező régió oktatási modellje megegyezik abban, hogy a középfokú oktatás végére mind az államnyelv, mind a közösség saját nyelve elsajátítását megkövetelik. Továbbá mindenhol biztosítják azt a jogot, hogy a gyerekek anyanyelvükön részesüljenek az iskola előtti és az alapfokú oktatásban. Ez azt jelenti, hogy a szülőknek jogában áll a gyermekeik számára megválasztani a tannyelvet (legalábbis az oktatás első fázisában).

Navarra,¹⁸⁶ Baszkföld¹⁸⁷ és Valencia¹⁸⁸ az úgynevezett *nyelvi szeparációs modell*¹⁸⁹ követi, amelynek értelmében az oktatási programok a diákok anyanyelve vagy az adott terület fő nyelve (spanyol vagy a regionális nyelv) szerint különülnek el. Navarrában és Valenciában a regionális nyelv tanulása csak a baszkföldön zónában, illetve a valenciai nyelvű térségben kötelező. A területek nyelvi besorolását jogszabály állapítja meg. Baszkföldön és Navarrában három kétnyelvű program közül lehet választani (az egynyelvű

¹⁸⁴ Lásd bővebben Ley 1/1998, de 7 de enero, de Política Lingüística, Art. 26.

¹⁸⁵ Az oktatási modellek bemutatásához a vonatkozó jogszabályokon kívül felhasználtam RUIZ VIEYTES 2007 dolgozatát és a MERCATOR 2013 anyagát.

¹⁸⁶ Lásd bővebben Decreto Foral 159/1988 de incorporación del vascuence a la enseñanza no universitaria de Navarra. http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/na-d159-1988.html (A letöltés ideje: 2018. 08. 23.)

¹⁸⁷ Lásd bővebben Ley 1/1993, de 19 de febrero, de la Escuela Pública Vasca. Ref.: BOE-A-2012-2008

¹⁸⁸ Lásd bővebben Decreto 127/2012, de 3 de agosto, del Consell, por el que se regula el plurilingüismo en la enseñanza no universitaria en la Comunitat Valenciana. www.dogv.gva.es/portal/ficha_disposicion_pc.jsp?sig=007636/2012&L=1 (A letöltés időpontja: 2018. 08. 23.)

¹⁸⁹ A *nyelvi szeparációs modell* és *nyelvi integrációs modell* elnevezéseket Milian Massanától (1983) kölcsönöztem, de az egyes autonóm közösségeket magam soroltam a fenti modellek valamelyikébe a hatályos szabályozás alapján.

kasztíliai program mellett): az A-modellben a tannyelv a spanyol, a baszk kötelező tantárgy. A B-modellben a baszkot és a spanyolt körülbelül egyenlő arányban használják oktatási nyelvként. A D-modell tannyelve a baszk, a spanyol nyelv és irodalom kötelező tantárgy. A valenciai oktatási rendszer nemrég tért át a kétnyelvű programokról a többnyelvűekre, ahol a spanyol és a valenciai mellett az angol is oktatási nyelv. A két többnyelvű program közül az egyikben a kasztíliai, a másikban a valenciai a fő oktatási nyelv.¹⁹⁰

A *nyelvi integrációs modellt* követő régiókban a diákok elkülönítése nyelvi alapon kifejezetten tilos. A regionális nyelv tanítása az oktatás minden szintjén és típusában kötelező. Míg Katalóniában¹⁹¹ a kasztíliaihoz képest sokkal nagyobb hangsúly helyeződik a katalán nyelvre (főszabály szerint a katalán az oktatási nyelv mindenhol), Galicia¹⁹² és a Baleár-szigetek¹⁹³ háromnyelvű oktatási programjai megpróbálnak egyensúlyt teremteni a két hivatalos nyelv között. Katalóniában és a Baleár-szigeteken kísérleteztek a kötelező nyelvi belemerítésen alapuló oktatási rendszer bevezetésével, de ezt az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta. (Tribunal Constitucional de España, Sentencia 337/1994.) A nyelvi belemerítés rendszere továbbra is létezik, de csak választható jelleggel. Az Alkotmánybíróság 2010-ben megerősítette korábbi álláspontját, miszerint a spanyol nyelvet nem lehet kizárni az oktatásból.¹⁹⁴

¹⁹⁰ A háromnyelvű oktatási modellt 2014-ben Baszkföldön is bevezették, kísérleti alapon, de az eredmények értékelése még várat magára. Vesd össze State Periodical Report for Spain, MIN-LANG (2014) PR 5, 97.

¹⁹¹ Lásd bővebben Ley 12/2009, del 10 de julio, de Educación. Ref.: BOE-A-2009-13038

¹⁹² Lásd bővebben Decreto 79/2010 para el plurilingüismo en la enseñanza no universitaria de Galicia. http://noticias.juridicas.com/base_datos/CCAA/ga-d79-2010.html (A letöltés ideje: 2018. 08. 23.)

¹⁹³ Lásd bővebben Decreto 15/2013, de 19 de abril, por el cual se regula el tratamiento integrado de las lenguas en los centros docentes no universitarios de las Illes Balears. Alkotmányellenesnek nyilvánította: www.legaltoday.com/informacion-juridica/jurisprudencia/constitucional-y-comunitario/sentencia-num-382016-tribunal-constitucional-madrid-03-03-2016 (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

¹⁹⁴ “Siendo [...] que ambas lenguas [catalán y castellano] han de ser no sólo objeto de enseñanza, sino también medio de comunicación en el conjunto del proceso educativo, es constitucionalmente obligado que las dos lenguas cooficiales sean reconocidas por los poderes públicos competentes como vehiculares.” (Tribunal Constitucional de España, Sentencia 31/2010, fundamento jurídico 24) *BOE*, núm. 172, 16 julio 2010, 1–491. at 287.

A spanyol állam nyelvpolitikájának értékelése

A kasztíliai nyelv (pontosabban annak őse, az ibero–román) hivatalos használatára a Kasztíliai Királyságban a 12. század második felében kezdődött el. A 13. század közepére a királyi kancellária teljesen áttért a kasztíliai használatára. Ekkorra a Kasztíliai Királyság gyakorlatilag az Ibériai-félsziget felét uralma alá hajtotta, és a kasztíliai a vernakuláris nyelv pozíciójában felváltotta az arabot, továbbá a mozarabot. X. (Bölcs) Alfonz volt az első európai király, aki alattvalói vernakuláris nyelvét tette udvarának hivatalos nyelvénvé, valamint az ő nevéhez fűződik a kasztíliai nyelv sztenderdizálásának kezdete is. Ezekben a lépésekben több szerző a nemzeti identitás csíráinak megjelenését véli felfedezni. (MEDINA–VALLE–MONTEAGUDO 2013, 24.)

Az I. (Kasztíliai) Izabella és II. (Aragóniai) Ferdinánd házasságkötése révén létrejött Spanyol Királyság a 16. század elejére Portugália kivételével az egész Ibériai-félszigetre kiterjesztette uralmát. A spanyol monarchia eleinte a katolikus restaurációval és a külső hódítással volt elfoglalva, így a Kasztíliához csatolt régiók nyelvhasználatát nem háborgatták. A jogi szabályozás hiányának ellenére azonban a kasztíliai nyelv a hatalom nyelvéhez társuló presztízse miatt széles körben elterjedt.

A spanyol állam nyelvi sokféleséghez való hozzáállása a 18. század elején, a Bourbon-ház trónra lépésével vett új fordulatot. Innentől kezdve már egyértelműen, magából a jogszabályi szövegekből kimutatható, hogy a nyelvpolitika a politikai hatalom szisztematikus centralizációját szolgálta. V. Fülöp nemcsak a francia mintát leste el abszolutista államának kiépítéséhez, de nyelvpolitikájának ideológiai megalapozásához rendelkezésére állt Nebrija 1492-es kasztíliai nyelvtana is. Az *armas y letras* koncepciója nemcsak az impérium tengeren túli konszolidációjához, de a kontinentális területek nyelvi homogenizációjához is programot nyújtott az abszolutista uralkodók számára. Az 1707 és 1716 között kibocsátott intézkedéscsomag, a *Nueva Planta* megszüntette Aragónia, Valencia, Mallorca és Katalónia politikai és jogi autonómiáját (a *fueros*), tartományokká szervezte át őket, és a kasztíliait tette a közigazgatás hivatalos nyelvénvé. III. Károly 1768-as rendelete a kasztíliai nyelv kizárólagos használatát írta elő az alapfokú oktatásban és az igazságszolgáltatásban, ezáltal a regionális nyelvek és a latin hivatalos használatának is véget vetett. A spanyol monarchia azonban nemcsak a kasztíliai nyelv hivatalos státuszának megerősítésére, hanem teljes spanyolosításra törekedett. Ezt bizonyítja, hogy a közszférán és az oktatáson

kívül az állam számos egyéb nyelvhasználati szintér – kereskedelem, vallási élet, kultúra – működésébe beavatkozott.

Ugyanez a nyelvi asszimilációs tendencia folytatódott a 19. században is, immáron a francia forradalom által kitermelt nemzetállami ideológia köntösében. A spanyol állam liberális nemzetállam-építési projektjének fő eszköze a formális oktatás intézményrendszere volt. Az iskolák tannyelve csak a kasztíliai lehetett, a regionális nyelvek használatát tantárgy formájában sem engedélyezték. Mindezt a politikai öntudatra ébredő nemzetiségek egyre kevésbé tűrték el. A központi állam és a nemzetiségek nacionalizmusainak szembenállása a 19–20. században folyamatos alkotmányos instabilitást idézett elő.

A 20. század eleji nyelvi toleranciát igen hamar katonai diktatúra váltotta fel, amely nyíltan erőszakos politikát folytatott a nyelvi kisebbségekkel szemben. A regionális nyelvek jogi helyzetében a második Spanyol Köztársaság hozott érdemi előrelépést. Az 1931-es volt az első spanyol alkotmány, amely *expressis verbis* deklarálta a spanyol államnyelvi státuszát. Az alkotmányszövegben helyet kaptak a regionális nyelvek jogai is, de a polgárháború kitérése miatt az új rendszer nem tudta kifutni magát. A Francisco Franco nevével fémjelzett rezsim (1936/9–1975) Primo de Rivera diktatúrájához hasonlóan durva asszimilációs politikát folytatott; a nemzeti kisebbségek létét nem ismerte el, a regionális politikai intézményeket felszámolta. Az állam által egyedül elfogadott nyelv a kasztíliai volt, és a kisebbségi nyelvek használatát nemcsak a közigazgatás, az oktatás és a kultúra területén, de a magánérintkezésben is tiltották, és válogatott eszközökkel üldözték.

A nyelvi elnyomás az 1950-es évek végén kezdett enyhülni, de a valódi demokratizálódási folyamat Franco halála után indult meg. Az 1978-as alkotmány értelmében az állam hivatalos nyelve a kasztíliai, amelyet minden spanyolnak kötelessége ismerni, és jogában áll használni. Emellett az egyes autonóm közösségek a spanyol mellett más nyelveket is hivatalos nyelvvé nyilváníthatnak. A társhivatalos nyelvek státuszáról a régiók autonómiastátútumai, a regionális nyelvek használatának legfontosabb szabályairól pedig az úgynevezett nyelvi normalizációs törvények rendelkeznek. Emellett számos ágazati (mind állami, mind autonóm) törvényben találunk nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseket. A jelenlegi spanyol nyelvi jogi rezsim tehát többretegű, amelyben – az államhatalom decentralizációjának megfelelően – az autonóm közösségek nyelvi joga igen hangsúlyos szerepet játszik.

Noha a spanyol *Estado de las Autonomías* a szakirodalom szinte egyöntetűen sikerként könyveli el, amely kiváló példát nyújt az etnikai kérdések

kezelésére egy többnemzetiségű államban (MARTÍNEZ PAOLETTI 2009, 159.), a spanyol nyelv- és kisebbségpolitika a mai napig súlyos konfliktusokkal terhelt. (KEATING 2000, 23.) Az alkotmány nyelvi rendelkezéseinek értelmezésével kapcsolatban számos nehézség merül fel a gyakorlatban, amely az alkotmány elfogadásának sajátos körülményeivel, politikai kompromisszumos jellegével magyarázható. (EHRlich 1999–2000, 315.) Az alkotmánybírók nem egyszer kényszerül „jogértelmezési akrobatamutatványokra” annak érdekében, hogy az autonóm nyelvi jogalkotás egyes elemeit át tudja préselni az alkotmányossági szűrőn.

A nyelvi sokféleség iránti elköteleződése jelül a spanyol állam 1992-ben az elsők között írta alá, majd 2001-ben ratifikálta a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját. Spanyolország szintén az első körben lett tagállama a kisebbségvédelmi keretegyezménynek, és ezidáig négy monitoring cikluson van túl. 2005-ben a spanyol kormány kezdeményezésére az Európai Unió kvázi társhivatalos nyelvi státuszt biztosított a katalán, a baszk és a galíciai nyelveknek, ami azt jelenti, hogy ezeken a nyelveken is lehet az uniós intézményekhez fordulni. Noha a Nyelvi Charta mellett működő Szakértői Bizottság több esetben is a kisebbségi nyelvek védelmének európai élharcosaként méltatta Spanyolországot, a bizottsági jelentésekből az is kiderül, hogy a kötelezettségvállalások tényleges megvalósítása több esetben csorbát szenved, valamint a spanyol hatóságok ismételten figyelmen kívül hagyják a bizottság javaslatait.¹⁹⁵ A gyakorlati problémák ellenére tény, hogy az évszázadokon át folytatott asszimilációs célzatú, a 20. század bizonyos időszakában a francia forradaloméhoz hasonlítható, nyíltan agresszív nyelvpolitikáról a spanyol állam figyelemreméltó hirtelenséggel váltott át a pluralista modellre. Az 1978-as alkotmány által életre hívott nyelvi jogi rezsim európai viszonylatban példaértékűnek számít, és rugalmas jogértelmezéssel az autonóm nyelvi jogalkotásban rejlő lehetőségek is jobban kibonthatók.

¹⁹⁵ Vesd össze COMEX Evaluation reports for Spain: ECRML(2005)4; ECRML(2008)5; ECRML(2012)5; ECRML(2016)7. A spanyol állam négyéves késéssel adta le a negyedik országjelentést, míg az ötödik jelentést 2017. januárban kellett volna leadnia.

A nyelvhasználat szabályozásának története Ausztriában

„*És ha a sors különös fintora folytán e hatalmas birodalom népek ily sokszínű családját egyesítette, hát nem a gondviselés által kijelölt azon szerepét kell-e látunk az egységnek ebben a birodalomban, hogy az egyéneknek és a kisebbségeknek, akik szétszóratva élnek a világban, védelmet nyújtson?*”
(HERBST 1868)

Az ausztriai nyelvi kérdés tárgyalásának megkezdése előtt néhány terminológiai és módszertani kérdést kell tisztázni. Ausztriának szűk és tág értelemben is több elnevezése létezik, ezek egy része természetesen a Habsburg-dinasztiával kapcsolódik össze. A térség államformája és területi lehatárolása az egyes korszakokban vitatott, a Német-római Birodalommal való összefonódása pedig még bonyolultabbá teszi a helyzetet. Gyakorlatilag az Osztrák Császárság 1804-es megalakulásáig nem beszélhetünk a nyugat-európai értelemben vett, konszolidált állammról. (KANN 1950, 4–28.) Joggal hasonlítja Ausztriát az egyik leghíresebb Habsburg-történész, R. J. W. Evans foltvarráshoz. (EVANS 1979, 157–158.) A földrajzi határok folyamatos fluktuációja és az államiság jellegének tisztázatlan volta miatt az állandóságot sokkal egyszerűbb az uralkodók személyében megtalálni.

Ezért használom a kötetben az 1918 előtti időszakra az egyszerűség kedvéért a Habsburg Birodalom, helyenként a szóismétlés elkerülése végett a Habsburg Monarchia elnevezést (természetesen egyik kifejezés sem közjogi kategória, és pontosan nem is ugyanazt jelentik), értelemszerűen megtartva a földrajzi értelemben vett Ausztriához való kötődést.

A fentiek fényében a térség nyelvi jogi helyzetét valójában már 1278-tól (ekkor foglalta el Ausztriát és Stájerországot I. Rudolf, a nagy interregnum utáni első választott német – formálisan: római – király, az első Habsburg-házi uralkodó), vagy 1282-től (ekkor iktatták be Rudolf fiait a két hercegségbe) indokolt volna nyomon követni. Az 1526 előtti időszakra vonatkozóan viszont mindössze annyit tudunk elmondani, hogy a hivatalos írásbeliség nyelve a latin és a német volt, amint azt a birodalmi választási kapitulációk (*Wahlkapitulationen*) 1519-től kifejezetten meg is erősítették. (EVANS 2004, 4.) A nyelvi kérdés igazában 1526-tól válik érdekessé, amikor is a Habsburgok megszerzik a cseh és a magyar–horvát koronát.

Dolgozatom szempontjából másodlagos jelentőségű, hogy mely területeket pontosan mikortól, meddig és milyen közjogi konstrukció formájában tartotta uralma alatt a dinasztia.

A Habsburg Birodalom létrejöttét, terjeszkedésének történetét, a meghódított területek sajátos jogállását terjedelmi okokból nem tudom bemutatni. Ezzel nem térek el a monográfiában egységesen követett irányvonalától, amely a központi hatalom nyelvpolitikáját és nyelvijog-alkotását vizsgálja. Ebből az is következik, hogy ezen rész fejezetekre bontását nem a szakirodalomban általánosan bevett alkotmánytörténeti korszakolás szerint végzem el, hanem a nyelvi kérdés szempontjából jelentős mérföldkövek alapján.

Hivatalosnyelv-használat és a német nyelv státusza 1526-tól a 18. század közepéig

I. Ferdinánd (1521/26–1564) 1555-ös leirata következtében a 16. század közepétől a latint teljesen a német váltotta fel a bíróságok nyelvhasználatában. A király kegyesen megengedte, hogy a korábban latin nyelven készült okiratok érvényesek maradjanak.¹⁹⁶ Nem sokkal később a rendi szervek hivatalos nyelve is a német lett. Mindez azonban csak a belső-ausztriai területekre vonatkozott. Csehországban a huszita mozgalom hatására a cseh vernakuláris nyelv európai összehasonlításban igen korán, már a 15. században hivatalos státuszt vívott ki magának, és I. Ferdinánd reformjai után is a kormányzás és az igazságszolgáltatás nyelve maradt, csupán a bécsi központi hatóságokkal kellett németül levelezni. (BURIAN 1970, 83–84.; EVANS 2004, 4–5.) Az osztrák uralkodók a Magyar Királyság nyelvhasználatába sem avatkoztak be, s ha voltak is tervek a térség elnémetesítésére, azt a gyakorlatba nem ültették át (bár jó páran úgy gondolták, a zabolátlan magyarok betörésének ez lenne az egyetlen módja).¹⁹⁷

¹⁹⁶ „So ist unser gnädigster Willen, dass es hinführan bei dem alten gemeinen Gerichts Brauch bleiben und keinem gestattet werden solle, in einer andern Sprach dann teutsch zu procediren. Aber des von Edling Sach belangend, dieweil Wir in derselben lateinisch zu verfahren schon bewilliget, so lassen Wir es bei solcher gethanen Bewilligung auf diesesmal gnädigst bleiben.” Rescript Kaiser Ferdinand I. vom 8. August 1555. Közli FISCHER 1910, 3–4. Nr. 5.

¹⁹⁷ Kollonits Lipót 1689-es *berendezési tervéből*: „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn) sem lett semmi: „das Königreich [...] nach und nach germanisiert, das

A cseh nyelv hivatalos státuszát a rendek 1615-ben részletesen szabályozták, amelyet II. Mátyás megerősített. Nemcsak a közhivatalokban volt kötelező a cseh használata, de a betelepülő nemesektől és városi polgároktól is megkövetelték annak ismeretét, valamint előírták, hogy a bevándorlók gyermekeiket is tanítsák meg a cseh nyelvre. (*Das böhmische Sprachenzwangsgesetz vom Jahre 1615.*)¹⁹⁸ A helyzetet a rekatolizációs célzatú uralkodói politika alapjaiban változtatta meg. Az 1620-as fehérhegyi csata után Csehország és Morvaország részére kiadott, a két rendi gyűléssel kényszer útján, 1627-ben és 1628-ban ratifikáltatott megújított tartományi rendtartás (*Obnovené zřízení zemské/Verneuerte Landesordnung*) jelentősen megnyirbálta a rendek előjogait, továbbá utat nyitott az abszolutista hatalomgyakorlás előtt. A rendelet nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezései értelmében a németnek a csehvel egyenlő pozíciót kell élveznie a hivatalos életben. Tehát nem törölték el egy az egyben a cseh hivatalos nyelvet, pusztán a német státuszát kívánták ahhoz képest megerősíteni, mintegy az 1615-ös „nyelvtörvény” ellenében. (FISCHEL 1910, 10–17. Nr. 14.) Noha a 17. század közepétől a cseh hivatalos használata erősen hanyatlani kezdett, bizonyos területeken még mindig előnyt élvezett a némettel szemben. A rendi gyűlés kiáltványait és határozatait rendszerint cseh nyelven hirdették ki, valamint a fellebbviteli bíróság bírától megkövetelték a cseh nyelv-tudást is. (EVANS 2006, 214.)

Hungarische zu Revolutionen und Unruhen geneigte Geblüt mit dem teutschen temperiret und mithin zur beständigen Treu und Lieb ihres natürlichen Erbkönigs [...] aufgerichtet werden möchte.” Idézi EVANS 2006, 11. A tudós Marsigli (1658–1730) hasonlóan vélekedett a magyarok vérmérsékletéről: „A magyar nemzet mindenben ellentéte a németnek; természete szerint állhatatlan és újdonságkereső, akadémikusodó és gőgös, mint ahogy azon nemzetek hajlamosak erre, amelyek szabadnak tartják magukat.” Idézi EVANS 2006, 12.

¹⁹⁸ Közli FISCHEL 1910, 7–10. Nr. 12. A cseh rendi gyűlés már 1526 előtt is ügyelt arra, hogy a cseh nyelv hivatalos használatát jogszabályi úton biztosítsa. Ilyen rendelkezést tartalmazott például az 1500-ban (a litván származású lengyel királyi dinasztiahoz tartozó II. Jagelló Ulászló uralkodása alatt) kiadott rendelet. Lásd bővebben EVANS 2004, 4.

A nyelvhasználat szabályozása a 18. század második felétől a 19. század közepéig, különös tekintettel II. József nyelvrendeleteire

A Mária Terézia uralkodásától (1740–1780) kezdődő, a 19. század közepéig tartó időszak nyelvi helyzetét a szakirodalom gyakran annyival intézi el, hogy a királynő és felvilágosult fia, II. József (1780–1790) adminisztratív reformjai és centralizáló törekvései következtében a Habsburg Birodalomban mindenhol a német lett az egyedüli hivatalos nyelv, beleértve az újonnan megszerzett Galíciát és Bukovinát is. Kivételt szerintük egyedül a belga területek képeztek, valamint Magyarország vonatkozásában elismerik, hogy a német szupremáciája ott csak 1790-ig állt fenn. (BURIAN 1970, 84.) A helyzet azért ennél árnyaltabb.

Kétségtelen, hogy a német nyelv státusztervezésének kezdetei ehhez a korszakhoz köthetők, ugyanakkor ez nem járt együtt az egyéb nyelvek „kigyomlálásával”. Az 1848-ig terjedő időszak nyelvpolitikáját röviden úgy lehet leírni, mint a német nyelv terjesztésének ösztönzését az egyéb nyelvek egyidejű toleranciája mellett. (VETTER 2003, 278.) Az 1774-ben kiadott, az örökös tartományokra vonatkozó általános iskolai szabályzat (*Allgemeine Schulordnung*) kifejezett hangsúlyt fektetett arra, hogy az alapfokú oktatás a tanulók anyanyelvén folyjék. (Ennek magyarországi „megfelelője” volt a Ratio Educationis néven elhíresült 1777-es tanügyi rendelet, amelyet a későbbiek során értékelek.) Azokon a területeken, ahol a diákok anyanyelve nem a német volt, a német tanítását is előírták. Ez különösen Csehországot érintette, ahol 1776-ban elrendelték, hogy a német nyelvet a cseh nyelvterületeken is tanítani kell,¹⁹⁹ majd 1779 januárjában betiltották a cseh tannyelv használatát az utolsó három csehországi gimnáziumban, ahol az oktatás még cseh nyelven folyt. (NEWERKLA 2003, 183–184.)

Míg Mária Terézia nyelvi rendelkezései csak az oktatásra terjedtek ki, addig II. József intézkedései már átfogó nyelvpolitikáról árulkodnak. Nyelvrendeletei a németet a Habsburg Birodalom összes tartományában

199

„Die deutsche Sprache soll auch da, wo übrigens blos böhmisch gesprochen wird, von den Lehrern den Schülern beigebracht werden.” (Verordnung vom 18. Oktober 1776. Közli FISCHER 1910, 29. Nr. 42.)

és országában – a Magyar Királyságot is beleértve²⁰⁰ – a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egységes nyelvén kívánták tenni. Az egységes birodalmi nyelv (*Reichssprache, Universalsprache, lingua generalis monarchica*) bevezetése a birodalmi centralizációt, a különböző nyelvű és nemzetiségű tartományok szorosabb összefogását hivatott szolgálni. Ez a szándék világosan kiderül a Galíciára vonatkozó 1785-ös udvari határozatból:

„Azon előnyök felismerése, melyekben az egész állam részesülni fog, ha egy és ugyanazon kormány különböző tartományai egy közös nyelv kötelékében szorosabban egyesülnek, [...] arra indított bennünket, hogy elrendeljük, a közügyeket a tartományi kormányzatban és a megyei tanácsokban ezentúl német nyelven kell vinni.” (*Hofentschließung vom 1. December 1785*)²⁰¹

Semmi olyan elgondolást nem találunk itt, amivel a nyugat-európai példánál ne találkoztunk volna. A különbség az ezen országokhoz képest való megkésettégen túl az, hogy míg az angol, spanyol és francia uralkodóknál az egységes nyelv kiválasztása erősen valószínűsíthetően a „nemzeti érzület”, avagy (proto-)nacionalizmus jelének tekinthető, addig II. József esetében a germanizációs célzat nem bizonyítható. Ha mindenképpen érzelmi tényezőt akarunk keresni a rendelkezés mögött, azt a birodalmi patriotizmusban lelhetjük meg; egyébiránt a Habsburg Monarchia anacionális jellege szinte szakirodalmi közhely.²⁰² Sokkal inkább egy racionális bürokrata felfogásról, a felvilágosult abszolutizmus „hasznossági elvéről” van szó, amely mögött az a felismerés rejlik, hogy a latin nyelv már nem felel meg a modern közigazgatás kihívásainak. (Soós 2005, 262–265.; SZEKFI 1926, 7–9.)

II. József a Mária Terézia által megkezdett oktatási reform záróakordjaként 1784-ben a középiskolák (*Lyzeen*) és egyetemek tannyelveként a németet írta elő. (VETTER 2003, 279.) Számos jogszabály rendelkezett

²⁰⁰ A Magyar Királyság részére kiadott 1784-es nyelvrendeletekről a *Habsburg nyelvi beavatkozás a 18. század második felében: a Ratio Educationis és II. József nyelvrendelete* című részben lesz szó.

²⁰¹ Közli FISCHER 1910, 34. Nr. 59.

²⁰² Vessd össze BENDA 1972, 234–235.; EVANS 2006, 26–27., 61–64., 73–74. Ha osztrák nemzetállamról nem is beszélhetünk 1918 előtt, ez nem jelenti azt, hogy a nacionalizmus mint politikai nézetrendszer ne jelentkezett volna. Az osztrák-német és egyéb ausztriai nacionalista mozgalmakhoz lásd bővebben JUDSON 2006; KWAN 2013.

a bírósági eljárás nyelvhasználatáról. Az 1781-es bírósági rendtartás (*Josephinische Gerichtsordnung*) értelmében a tárgyaláson mindkét félnek a tartományban szokásos nyelvet²⁰³ kell használnia.²⁰⁴ (Ugyanezt mondja ki majd az 1796-ban Nyugat-Galícia részére kiadott rendtartás.) (*Allgemeine Gerichtsordnung für Westgalizien vom 19. December 1796. 14. §*)²⁰⁵ A belső- és felső-ausztriai fellebbviteli bíróságok részére 1787-ben kiadott udvari dekrétum szerint a birodalom olasz területein található összes bíróságnak három éven belül át kell térnie a német nyelv használatára, kivéve a trieszti kereskedelmi és tengerészeti törvényszéket.²⁰⁶ Ez az előírás azonban a felek nyelvhasználatát biztosan nem érintette, ami az egyéb jogszabályokkal való összevetésből kiderül. Egy ugyanezen évben keletkezett udvari dekrétumban figyelmeztették a bíróságok elnökeiket, hogy a bírák kinevezési feltételei között a szükséges nyelvtudás is szerepeljen.²⁰⁷ Nyilván a „tartományban szokásos” nyelv ismeretéről van

²⁰³ A szokásos nyelv (*landesübliche Sprache*) kifejezésnek több bevett magyar fordítása létezik. Pontos jelentése a *tartományban szokásos(an használt) nyelv*, amelyet a dolgozatban nehézkes hangzása ellenére végig megtartottam, három okból: egyrészt, hogy lássuk a folyamatosságot a jogszabályok szóhasználatában; másrészt, mert később éppen ez a *szokásos* kitétel lesz az értelmezési viták tárgya; harmadrészt, a *tartományi* vagy *országos nyelv* fordítás megtévesztő, hiszen utóbbit a *Landessprache* számára kell fenntartani. A két kifejezés közötti különbség az, hogy a tartományi nyelv mint tágabb kategória az adott tartományban beszélt összes nyelvet magában foglalta, míg a tartományban szokásos nyelv csak az adott intézmény (közigazgatási szerv, bíróság, iskola stb.) joghatósága alá tartozó térségben használatos nyelveket jelentette. Ez a különbségtétel azonban nem mindig volt tudatos, és a jogalkotói szándék megállapítása számos esetben értelmezési nehézségeket okozott. Vesd össze CZEITSCHNER 2003, 83.

²⁰⁴ „Beide Theile sowohl als ihre Rechtsfreunde haben sich in ihren Reden der landesüblichen Sprache zu gebrauchen und aller Weitläufigkeiten, Wiederholungen und Anzüglichkeiten zu enthalten.” (*Josephinische Gerichtsordnung vom 1. Mai 1781, 13. §. Közli FISCHER 1910, 30. Nr. 45.*)

²⁰⁵ Közli FISCHER 1910, 45. Nr. 89. A rendtartást lengyelül és latinul is kiadták, de kétség esetén a német változat volt az irányadó. Vesd össze FISCHER 1910, 44. Nr. 88.

²⁰⁶ „Nach Verlauf von 3 Jahren soll bei allen Gerichtshöfen der wälschen Confinen, dann von Görz, Gradisca und Triest der Gebrauch der italienischen Sprache abgestellt und in der ganzen gerichtlichen Verhandlung von Parteien, Richter und Advocaten sodann keiner anderen als der deutschen Sprache sich bedient werden.” (Hofdecret vom 26sten März 1787 an das inner- und ober-österreichische Appellationsgericht. Közli FISCHER 1910, 37. Nr. 68.)

²⁰⁷ „Da vorgekommen, dass zu den magistraten Vorsteher und Rätthe gewälet worden, die der in ihrem Gerichtsbezirke üblichen Landessprache nicht kundig sind, so sollen die

szó, amelyet a feleknek az 1781-es rendtartás értelmében használnia kell. Az 1788-as büntető perrendtartás szerint, ha az eljárás alá vont személy csak olyan nyelven beszél, amelyet a bíróságon senki vagy csak egyvalaki ismer, akkor tolmácsot kell kirendelni.²⁰⁸ (Ugyanezt mondja majd ki az 1803-as büntető törvénykönyv.)²⁰⁹ Fontos, hogy a héber és a jiddis használata semmilyen körülmények között nem jöhetett szóba, hiszen az 1782-es zsidópátens előírta ezen „nyelvek és írásmódok” eltörlését.²¹⁰ Ezért nem találkozunk a héberrel és a jiddissel később sem az ausztriai nyelvi jogalkotás története során.

II. József halála után, különösen a Metternich-éra (1809–1848) alatt az azt megelőző és követő időszakokhoz képest jóval kevesebb nyelvhasználatra vonatkozó jogszabály született.²¹¹ Ezek többsége azt írta elő, hogy a lakossággal közvetlen kapcsolatban álló hivatalnokok kötelesek a helyi nyelvet tökéletesen ismerni. (FELLERER 2003, 139.; FISCHEL 1910, 56. Nr. 124.; 60. Nr. 137.; 61. Nr. 139.; 62–63. Nr. 143–145.) Az 1807-es udvari kancelláriai dekrétum értelmében a tartományi jogszabályokat németül, valamint a tartományi nyelven (*Landessprache*) kell kiadni. Az oktatás során bizonyos kedvezményeket biztosítottak a nem német nyelvek számára. 1816-ban engedélyezték a cseh tannyelv használatát a cseh vagy vegyes (cseh–német) nyelvterületen található gimnáziumokban (NEWERKLA 2003,

Appellationsgerichte darob sein, das bei Ertheilung der Eligibilitätsdecreten auch auf die nöthige Sprachkenntnis gehörige Rücksicht genommen werde.” (Hofdecret vom 30. November 1787. Közli FISCHEL 1910, 39. Nr. 71.)

²⁰⁸ „Wenn der Untersuchte nur eine solche Sprache redet, die bei dem Kriminalgerichte niemand oder nur einer vollkommen besitzt, so muß dem Verhöre ein Dollmetscher beigezogen werden, der des Lesens und Schreibens in dieser Sprache wohl kundig ist.” (Patent vom 17. Juni 1788 über das Kriminalverfahren, 97. §. Közli FISCHEL 1910, 40. Nr. 75.)

²⁰⁹ „Wenn der Beschuldigte nur eine solche Sprache redet, welche der die Untersuchung führende Beamte nicht besitzt, so muß dem Verhöre ein Dollmetscher, der des Lesens und Schreibens in dieser Sprache wohl kundig ist, beigezogen und wenigstens ein dieser Sprache kündiger Beisitzer gewählt werden.” (Strafgesetzbuche vom 3. September 1803, 356. §. Közli FISCHEL 1910, 47. Nr. 94.)

²¹⁰ „Die hebräische und hebräisch mit deutsch vermengte sogenannte jüddische Sprache und Schrift abgeschafft werde.” (Judenpatente für Niederösterreich vom 2. Jänner und für Mähren vom 13. Februar 1782. Közli FISCHEL 1910, 30–31. Nr. 48.)

²¹¹ A jogalkotási pangás érzékeltetéséhez nézzük meg, hány tételt tartalmaz a Fischel-féle, több mint ötszáz tételes jogszabálygyűjtemény ezen időszakokból: II. József uralkodása alatt: 38, azaz 3,8 db/év; 1790–1848: 87, azaz 1,5 db/év; 1848–1867: 129, azaz 6,8 db/év; 1867–1909 (itt zárta le Fischel a gyűjtést): 249, azaz 5,8 db/év.

184.), 1818-ban pedig Galícia és Bukovina görögkatolikus iskoláiban elrendelték a rutén tannyelv használatát.²¹²

Nyelvi egyenjogúsítás: Habsburg nyelvpolitika az 1848–49-es forradalmi időszakban, valamint a neoabszolutizmus idején

Az 1848–49-es forradalmak alapjaiban változtatták meg a nyelvkérdéshez való hozzáállást mind az állam, mind az egyes nemzetiségek szemében. A forradalmi mozgalmak amellett, hogy a rendi struktúrák lebontását és az állampolgári jogegyenlőségre épülő polgári társadalom megteremtését követelték, a dinasztikus legitimitás idejétmúltjának ítélt elve helyett a nemzeti elvet kívánták a politikai szerveződés alapjává tenni. (DEÁK 2000, 8.) Ehhez a mintát magától értetődő módon a nyugat-európai nemzetállamok nyújtották, azzal az alapvető különbséggel persze, hogy míg a nyugat-európai modellben egyetlen nemzet képezte a politikai szerveződés magját, addig a soknemzetiségű Habsburg Birodalomban ezt lehetetlen lett volna keresztülvinni – már csak azért is, mert egyetlen nemzetiség sem rendelkezett számottevő többséggel nemcsak a birodalom egészét tekintve, de tartományi szinten sem.²¹³

A nemzeti mozgalmak a nemzetek egyenjogúságát tüzték zászlajukra, amely nyelvi szempontból a birodalom népei által beszélt nyelvek egyenjogúsításában öltött tetet. A *Gleichberechtigung* egészen az 1849-es oktrojált alkotmány felfüggesztéséig, azaz 1851. augusztus 20-ig valóban a birodalmi kormányzat egyik legitimációs elveként szerepelt, amikor is szembekerült egy másik, fontosabb szerepet élvező célkitűzéssel, jelesül az egységes összmonarchiai (*Gesamtösterreich*) megteremtésével. Metternich kancellár találó megjegyzését idézve az új Ausztria építőmesterei

²¹² „Der Religionsunterricht muss der griechisch-katholischen Jugend in allen Volksschulen Galiziens und der Bukowina durch Geistliche dieses Ritus in der ruthenischen Sprache erteilt werden.” Allerhöchste Entschliebung vom 16. April 1818 für Galizien und die Bukowina. Közli FISCHER 1910, 56. Nr. 124a.)

²¹³ Ennek ellenére a birodalom azon nemzetiségei, amelyek az állami önállóság többkevesebb elemét megőrizték – különösen a magyarok, kisebb mértékben a csehek és a horvátok – később mégis kísérletet tettek az egyetlen nemzetiség és annak nyelve hegemoniájára épülő nemzetállam megteremtésére. A nemzetállam kategóriáját közjogi értelemben persze valójában helytelen használni, hiszen a birodalmon belüli jogállásról volt szó.

„a birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjogúságának Kharübdiszé között” vergődtek,²¹⁴ és úgy tűnik, ezen az ellentmondáson nem sikerült felülkerekedniük. A problémát alapvetően két dolog jelentette. Amellett, hogy a nemzeti mozgalmak a birodalom területét nemzeti meghatározottságú közigazgatási egységekre kívánták bontani, amely a birodalom politikai és területi integritását veszélyeztette, a birodalom népei által beszélt nyelvek egyenjogúsága ütközni látszott a központosított, egységes és hatékony államszervezet igényelte egységes hivatalos nyelv követelményével.²¹⁵ Véleményem szerint az ellentmondás csupán látszólagos. A nyelvi sokszínűség és az egységes államszervezet az „ausztriai politikai nemzet” megalkotói számára azért tűntek összeférhetetlen elveknek, mert a követendőnek tartott nyugat-európai államépítési modell erre nem nyújtott mintát; a sikeresen működő birodalmaknak egyedül az egynyelvű, centralizált változatát ismerte. Az előző fejezetekben bemutattam, hogy a 19. század közepén a nyugat-európai államok nem ismerték a többnyelvű közigazgatás gyakorlatát. Néhány kivételtől²¹⁶ eltekintve ez a megállapítás jóval későbbi időszakokra, valamint az európai államokra általában is igaz.

A korszak első nyelvhasználatra vonatkozó jogszabálya az uralkodó által 1848. április 8-án kibocsátott *Cseh Charta* volt. Ez volt egyben a bécsi kormányzat első intézkedése, amelyben egy nemzeti csoport egyenjogúságra vonatkozó igényét ismerte el:

„A cseh nemzetiség a cseh nyelvnek az állami igazgatás minden ágában és a közoktatásban a némettel való teljes egyenjogúsítása útján mint alapelv jut érvényre [...] Ezentúl közhivatalt és bírósági tisztséget Csehországban csak olyan személy tölthet be, aki mindkét tartományi nyelvet bírja.”²¹⁷

²¹⁴ Idézi DEÁK 2000, 9.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Deák (2000, 11.) szerint a svájci példa „sokkal inkább egyedi specifikumnak tűnt a kortársak számára, mint lehetséges modellnek”, de ott is csak az 1848-as alkotmány szabályozta először normatív módon a többnyelvű közigazgatás követelményeit. Erről, valamint hogy miért nem jelenthetett a svájci példa valódi mintát a Habsburg Birodalom számára, lásd bővebben ALTERMATT 1998.

²¹⁷ „I. Die Böhmische Nationalität hat durch vollkommene Gleichstellung der Böhmischen Sprache mit der Deutschen in allen Zweigen der Staatsverwaltung und des öffentlichen Unterrichts als Grundsatz zu gelten. [...] 9. Von nun an sollen in Böhmen alle öffentlichen Ämter und Gerichtsbehörden nur durch Individuen, welche beider Landessprachen kundig sind, besetzt werden.” Resolution Kaiser Ferdinands über die Petition der Bewohner

Az ugyanezen év április 25-én kiadott, a csak az örökös tartományokra vonatkozó, úgynevezett Pillersdorf-féle birodalmi alkotmány lakonikusan minden néptörzs (*Volksstamm*) számára garantálta nemzetisége és nyelve sérthetetlenségét.²¹⁸

A nyelvkérdés fontosságát jelzi, hogy az 1848 nyarán Bécsben összeülő alkotmányozó birodalmi gyűlés tagjai szinte öltre mentek egymással amiatt, hogy egyáltalán milyen nyelven működjön a testület. A heves vita kompromisszummal zárult: a tárgyalások és a jegyzőkönyv nyelve a német, de minden indítványt le kell fordítani a németül nem tudó képviselők számára. (BURIAN 1970, 87.) A Kremsierbe áttelepült birodalmi gyűlés 1848 őszi elfogadott alapjogi javaslata az egyenjogúság fogalmát ekképpen bontotta ki:

„A birodalom minden néptörzse egyenjogú. Minden néptörzsnek sérthetetlen joga van általában véve nemzetiségének, különösen pedig nyelvének megőrzésére és ápolására. Az állam biztosítja a tartományban szokásos nyelvek egyenjogúságát az iskolákban, a hivatalokban és a nyilvános életben.”²¹⁹

Látható, hogy a jogalkotó egyértelműen a nyelvhasználatot tekintette az egyenjogúsítás fő elemének – Deák Ágnes szerint azért, mert ez volt az a terület, ahol „a legnagyobb lehetőségek nyíltak a kormányzat számára a nemzetiségi mozgalmak igényeinek kielégítésére”. (DEÁK 2000, 191.) Éppen ezért a kormányzat már 1849 nyarán fontolgatta egy, az egész birodalomra kiterjedő nyelvtörvény kidolgozását, de erre végül nem került sor (később sem), mivel úgy ítélték meg, az egyes koronartományok helyzete túlságosan különbözik egymástól. (DEÁK 2009, 43.) A birodalmi alkotmányozó gyűlés feloszlásával egy időben, 1849. március 4-én kibocsátott olmtüzi

Prags vom 8. April 1848. Közli Fischel 1910, 73–76. Nr. 170.) Deák (2000, 19.) fordítását egy helyen pontosítottam, a „tartományi” jelző beiktatásával a „mindkét nyelv” közé.

²¹⁸ „Allen Volksstämmen ist die Unverletzlichkeit ihrer Nationalität und Sprache gewährleistet.” (Pillersdorff’schen Verfassungsurkunde vom 26. April 1848, 4. §. Közli FISCHEL 1910, 76. Nr. 171.)

²¹⁹ „Alle Volksstämme des Reiches sind gleichberechtigt. Jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wohnung und Pflege seiner Nationalität überhaupt und seiner Sprache insbesondere. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staate gewährleistet.” [Entwurf des Österreichischen Reichstages, 19. §. Elérhető : https://is.muni.cz/elportal/estud/praf/pso8/recht/no_av/doc/Kremsier_Entwurf.pdf (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)]

oktrojált alkotmány ugyan átemelte a kreamsieri tervezet 19. cikkének első fordulatát, de a nyelvek egyenjogúságáról szóló rendelkezést kihagyta:

„Minden néptörzs egyenjogú, s minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzésére és ápolására.”²²⁰

Az alkotmány részét képező alapjogi pátens afelől igyekezett megnyugtadni a vegyes lakosságú országrészekben élő, kisebbségben lévő népeket, hogy ők is meg fogják kapni a nyelvük ápolásához és oktatásához szükséges forrásokat.²²¹

Az olmützi alkotmány tartományi jogalkotásról szóló IX. fejezetének 71. §-a kifejezetten Magyarországra vonatkozó rendelkezést tartalmazott:

„Magyarország alkotmánya olyképen tartatik fenn, hogy mindazon szabályai, melyek a birodalmi alkotmánnyal összhangzásban nincsenek, érvényüket veszítik; s hogy minden nemzetiség és divatozó nyelv egyenjogúsága a nyilvános és polgári élet összes viszonyaiban célszerű intézmények által biztosíttassék. Ezen viszonyok külön szabályok által lesznek rendezendők.”²²² [Közli BALOGH (2002, 37–40).]

Az alábbiakban a nyelvi egyenjogúsítás lépéseit a jogalkotás, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás és az oktatás területén követem nyomon. A brit, francia és spanyol példákából tudjuk, hogy ezen nyelvhasználati szinterek a hatalomhoz való hozzáférés szempontjából kiemelt fontossággal bírnak, nem véletlenül ezekért folyt a legádázabb küzdelem.²²³

²²⁰ „Alle Volksstämme sind gleichberechtigt, und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache.” (Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich, 5. §. Közli FISCHEL 1910, 87. Nr. 182.)

²²¹ „Für allgemeine Volksbildung soll durch öffentliche Anstalten, und zwar in den Landestheilen, in denen eine gemischte Bevölkerung wohnt, derart gesorgt werden, dass auch die Volksstämme, welche die Minderheit ausmachen, die erforderlichen Mittel zur Pflege ihrer Sprache und zur Ausbildung in derselben erhalten.” [Kaiserliches Patent über die durch die constitutionelle Staatsform gewährleisteten politischen Grundrechte (Grundrechtspatent), 4. §. Közli FISCHEL 1910, 87. Nr. 183.]

²²² Ehelyütt és a továbbiakban az idézett jogszabályok szövegét eredeti írásmóddal közlöm.

²²³ Az 1848 és 1867 közötti két évtized az ausztriai nyelvúj-jog-alkotás legtermékenyebb időszaka. A Fischel által 1526–1909-ig gyűjtött, több mint ötszáz tételes joganyag egynegyede ebből a korszakból való, ami évi 6-7 nyelvi tárgyú jogszabályt jelent. Noha igyekeztem a lehető legtöbb koronartományra és nyelvhasználati szintérre

Ami a *jogalkotást* illeti, 1849 tavaszán a birodalmi törvénylapot (*Reichsgesetzblatt*) a birodalomban szokásosan használt tíz nyelven²²⁴ jelentették meg (kétnyelvű változatban, a német nyelvű szöveg mellékelésével), s azt valamennyi községnek az általa kért nyelven ingyen küldték meg. Az országos törvény- és kormánylapokat (*Landesgesetz- und Regierungsblätter*) szintén az adott tartományban divatozó valamennyi nyelven, német nyelvű változat kíséretében kellett kiadni. A császári rendelet értelmében a „különböző tartományi nyelveken fogalmazott szövegek egyenlő hitelességgel” bírtak. (Kaiserlichen Patente vom 4. März 1849.)²²⁵ Az 1852 decemberében kelt császári pátens elrendelte a birodalmi törvénylap német egynyelvű kiadását; Lombardia–Velence kivételével, ahol az olaszul jelenhetett meg. A tartományi törvény- és kormánylapok továbbra is többnyelvűek maradtak, de csak a német nyelvű változat volt hiteles. (Kaiserlichen Patente vom 27. December 1852.)²²⁶ 1860. január 1-jétől császári nyílt parancs szüntette meg az országos kormánylapokat, s innenől kezdve a birodalmi hatóságok határozták meg, hogy mely törvényeket és rendeleteket mely koronaországokban, mely nyelveken kell kiküldeni a községeknek. (FISCHEL 1910, 122–123. Nr. 243.; DEÁK 2000, 193–194.)

Ami a közigazgatást és az igazságszolgáltatást illeti, általánosságban elmondható, hogy erőteljesebb németesítés érvényesült: 1. a közigazgatásban – szemben az igazságszolgáltatással; 2. a belső ügykezelésben – szemben a lakossággal való érintkezéssel, ahol rendszerint a felek (adott tartományban szokásosan használt) nyelvének használatát írták elő; 3. az állami hivatalokban – szemben az autonóm közigazgatási szervekkel, amelyek nyelvhasználatába ritkábban avatkoztak be; 4. a birodalom nyugati felében – szemben a keleti tartományokkal.

Lássuk először a *közigazgatásra* vonatkozó szabályokat! A *Magyarországon* állomásozó császári-királyi biztosok részére 1849 tavaszától kiadott utasítások előírták, hogy bármely nyelvű beadványt kötelesek elfogadni,

vonatkozó minél több jogszabályt ismertetni, a válogatás elkerülhetetlenül szelektív. Ugyanez vonatkozik az 1867–1918 közötti időszak joganyagára is, amelyből Fischel (1909-ig) mintegy 250 tételt közöl.

²²⁴ A félreértések elkerülése végett ezen nyelvek körét külön miniszteri rendelet állapította meg: német, olasz, magyar, cseh, lengyel, rutén, szlovén, szerb–illír cirill betűs írásmóddal, szerb–illír latin betűs írásmóddal, román. (Verordnung der k. k. Ministerium des Innern und der Justiz vom 2. April 1849. Közli FISCHEL 1910, 88. Nr. 186.)

²²⁵ Közli FISCHEL 1910, 87–88. Nr. 184. Ismerteti DEÁK 2000, 43.

²²⁶ Közli FISCHEL 1910, 104–105. Nr. 217.

s az ügyet a beadvány nyelve szerint intézni. Az ügyfelekkel azok anyanyelvén, a községekkel azok nyelvén kellett érintkezniük, hirdetményeiket az adott vidék minden nyelvén nyilvánosságra kellett hozni. A megyei és járási hivatalok belső ügykezelésében az ott „gyakorlatban lévő nyelv”, avagy az adott közigazgatási egység lakói többségének köznapi társalgási nyelve (*Umgangssprache*) használatát írták elő. Ennek érdekében a többnemzetiségű vidékeken alkalmazott tisztségviselőktől megkövetelték a helyi nyelvek ismeretét.²²⁷ A német nyelv használatát eleinte csak a kerületi főispánoktól egymás között, valamint a felettes vagy melléjük rendelt hatóságokkal való érintkezésben írták elő, bár egy 1849. december végi utasítás már utalt arra, hogy a kerületi tisztviselők lehetőség szerint a megyei és a járási tisztviselőkkel is német nyelven levelezzenek. (DEÁK 2000, 43., 198–200., 222.) Geringer 1850. január 9-én utasítást adott ki arról, hogy az ügyeket a megyefőnökök, de lehetőleg már a járási vezetők is németül vigyék. Wohlgemuth 1850. február 28-án rendelte el a kerületi parancsnokok számára, hogy a hivatalok hivatali nyelve kizárólag a német legyen. A Vajdaságban Mayerhofer 1850 tavaszán döntött a hivatalok egymás közötti érintkezésében a német nyelv használatáról, s a szolgabíróktól is megkövetelte a német nyelven való jelentést. 1851 elején már Geringer egyértelmű kívánsága volt a nem magyarnak tekintett kerületek főispánjaival szemben, hogy teljesen német nyelvű igazgatást érvényesítsenek. A magyar kerületekben egyelőre maradhatott a magyar nyelvű ügyintézés, de nem sokáig. Az 1851. július 20-i miniszteri rendelet nyomán a kerületi és megyei hatóságok közötti érintkezés nyelveként mindenhol a németet határozták meg, hacsak „súlyos hivatali megfontolások” másképp nem indokolták. Helyi szinten továbbra is a többség nyelve maradt az irányadó a belső ügykezelésben, a egyes lakosságú területek településeit viszont arra kötelezték, hogy a járási-megyei hivataloknak németül írjanak. Mindemellett a lakossággal való érintkezés továbbra is a felek nyelvén folyt, bár ennek gyakorlati megvalósítása sokszor nehézségekbe ütközött. (DEÁK 2000, 201–207.)

Galicában az állami hatóságok belső ügykezelése 1869-ig németül folyt, a lakossággal való érintkezésben azonban 1859-től a német mellett

²²⁷ Ez nem csak Magyarországra, hanem az osztrák koronatarományokra általában vonatkozott. Vesd össze Erlas des k. k. Ministeriums des Innern vom 23. Februar 1849: „Die aufzunehmenden Aussagen in Polizeiübertretungsangelegenheiten, dort wo der illyrischen Landessprache kundige Beamte vorhanden sind und die Aussagen in der illyrischen Sprache stattfinden, die Aufnahme derselben in die Untersuchungsprotokolle auch in derselben Sprache zu geschehen habe.” Közli FISCHEL 1910, 87. Nr. 181.

megengedték a lengyel és a rutén használatát is. (FELLERER 2003, 122–123.)²²⁸ A sokáig kivételes helyzetet élvező *Horvátországban* és a két észak-itáliai tartományban²²⁹ körülbelül 1853-tól kezdtek törekedni a német nyelv hivatalos használati körének fokozatos kiterjesztésére. Horvátországban az 1850. április 7-én kiadott uralkodói pátens engedélyezte a horvát ügykezelési nyelv használatát mind a közigazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban (ezt a pénzügyi igazgatás területén rövidesen korlátozták). 1853 februárjában kezdték előkészíteni egy egységes nyelvi szabályozás tervzetét Horvátország számára. Ennek értelmében a felsőbb szervekkel való érintkezés nyelve a német volt, de a megyei bíróságok az egymás közötti levelezésben használhatták mind a német, mind a horvát, mind az olasz nyelvet. A felek a három nyelv bármelyikén fordulhattak a bírósághoz, az eljárás az általuk választott nyelven folyt. Jellasics hiába próbált egyezkedni: az uralkodó 1854. október 17-i döntése alapján október 29-én kiadott miniszteri rendelet a báni tábla és az elsőfokú bíróságok, valamint megyei szintig bezárólag a közigazgatási szervek belső ügyviteli, illetve levelezési nyelveként is a németet írta elő (Fiume kivételével, ahol az olasz használatát továbbra is megengedték). A németül nem tudóknak három évig megengedték a horvát nyelv használatát. (DEÁK 2000, 211–213.)

Az *igazságszolgáltatás* nyelvével a minisztertanács csak 1850 tavaszán kezdett foglalkozni. A Legfelsőbb Bíróságot és a Semmitőszéket létrehozó 1850. augusztusi uralkodói pátens elrendelte, hogy a bírói tanács kellő számú olyan taggal rendelkezzen, akik bírják azt a nyelvet, amelyen az ügyet az alsóbb fokú bíróságok tárgyalták. Ezen felsőbbíróságok hivatalos nyelve a német volt, amelyet a szóbeli és írásbeli eljárásban használni kellett. Ha a tárgyalást korábban nem németül folytatták, akkor az ítéletet németül és az illető másik nyelven is ki kellett hirdetni.²³⁰ Az 1853-as büntető

²²⁸ Vesd össze Erllass des k.k. Ministeriums des Innern vom. 20 December 1859. Közli FISCHER 1910, 119–122. Nr. 242.

²²⁹ 1853. augusztus 13-án az uralkodó kinyilvánította, hogy minden eszközzel törekedni kell az itáliai tartományokat szorosabb egységbe vonni a birodalom többi részével: „E célból az ottani nemzeti érzések tanácsos tiszteletben tartásával fel kell ébreszteni és megerősíteni a német elemet, a német nyelv és tudomány tanulmányozására módot teremteni, s a nyelv ismeretét az igazgatás magasabb szintjeire történő felvétel elengedhetetlen feltételévé tenni.” Idézi DEÁK 2000, 192.

²³⁰ „In jedem Senate zur Entscheidung der demselben zugewiesenen Rechtssachen eine genügende Anzahl von Rätthen befinde, die der Sprache, in welcher die Verhandlung stattfand, vollkommen mächtig sind.” (Patente vom 7. August 1850, betreffend die

perrendtartás értelmében, ha a tanú nem érti a bíróság nyelvét, főszabály szerint hivatásos tolmácsot kell kirendelni. Tolmács nélkül csak akkor lehet kihallgatni, ha mind a vizsgálóbíró, mind a jegyzőkönyvvezető érti a tanú nyelvét. Az első esetben a jegyzőkönyvet két nyelven veszik fel, a második esetben a tanúvallomásra hiteles fordítást kell készíteni a bíróság nyelvén, és azt csatolni az iratokhoz.²³¹ A peren kívüli eljárásokra vonatkozó 1854-es rendelet szerint az írásbeli kérelmet a bíróság valamelyik szokásos nyelvén (*bei Gericht üblichen Sprachen*) kell benyújtani. (Patente vom 9. August 1854 Nr. 208. 4. §)²³² Ezek a jogszabályokon túl a közigazgatásához hasonló egységes szabályozás nem született, ehelyett miniszteri utasításokat adtak ki azon tartományokban, ahol az a több tartományi nyelvre tekintettel szükségesnek mutatkozott. (DEÁK 2000, 208.)

Horvátország helyzetéről fent már szóltam. *Erdélyben* nem a minisztérium, hanem az erdélyi katonai és polgári kormányzóság szabályozta a nyelvhasználatot. 1849. október 20-i rendeletében Wohlgemuth megkövetelte a bíraktól a németen kívül egy, a tartományban „divatozó” nyelv ismeretét. Az 1850. február 28-ai rendelet a bíróságok belső ügykezelési és levelezési nyelveként a németet írta elő. A külső érintkezésre az a szabály vonatkozott, hogy ha a fél saját maga készíti el beadványát, azt megteheti német, román vagy magyar nyelven. Ez esetben a beadvány nyelve lesz a szóbeli tárgyalás nyelve, valamint az ítéletet ki kell adni ezen a nyelven is. Viszont ha ügyvédet vesz igénybe, a beadvány, a tárgyalás és az ítélet nyelve is csak a német lehet. (DEÁK 2000, 213.) A *Szerb Vajdaság és Temesi Bánságra* vonatkozóan az igazságügyminiszter 1851. november 19-i rendelete a bíróságok belső ügykezelési nyelveként a németet írta elő. Ami a külső érintkezés nyelvét illeti: a temesi, torontáli és nagybecskereki tartományi törvényszékeknel

Errichtung eines Obersten Gerichts- und Kassationshofes. Közli FISCHER 1910, 93. Nr. 199.)

²³¹ „Ist ein Zeuge der Gerichtssprache nicht kundig, so kann die Vernehmung des Zeugen ohne Dolmetscher nur dann geschehen, wenn sowohl der Untersuchungsrichter als der Protokollführer der Sprache des Zeugen zureichend kundig sind. In diesem Falle ist den Acten eine beglaubigte Uebersetzung des Protokolles in der Gerichtssprache beizulegen. Außer diesem Falle aber hat die Vernehmung mit Zuziehung eines beeidigten Dolmetschers stattzufinden, und es muss jede Frage und Antwort sowohl in der Sprache, in welcher der Zeuge vernommen wird, als auch in der Uebersetzung in die Gerichtssprache zu Protokoll gebracht werden. Der Dolmetscher kann auch selbst als Protokollführer verwendet werden.” (Allgemeinen Strasproccessordnung vom 29. Juli 1853. 123. §. Közli FISCHER 1910, 109. Nr. 222.)

²³² Közli FISCHER 1910, 109. Nr. 224.

ez a német volt; Újvidéken, Lugoson és Zomborban a felek kérhették valamely, a tartományban szokásos nyelv (*landesübliche Sprache*) használatát, ez esetben a jegyzőkönyvet ezen a nyelven kellett vezetni, továbbá az ítéletet ezen a nyelven is ki kellett adni. (DEÁK 2000, 213.) A *galíciai* viszonyokat 1852 októberében az erdélyihez hasonlóan szabályozták. A felek saját beadványaikat beadhatták német, lengyel vagy rutén nyelven (de csak latin betűs írással),²³³ az ügyvédi beadványokat viszont csak németül fogadták el; a jegyzőkönyveket, ha a felek nem tudtak németül, a beadvány nyelvén készítették; ha a vádlott nem tudott németül, ítéletet a beadvány nyelvén hirdettek. Ezesetben a tárgyaláson a fél használhatott a németen kívül más nyelvet is, de az ügyész és az ügyvéd ekkor is csak németül szólalhatott fel, s az ügyvéd ügyfele számára tolmács útján foglalta össze az elhangzottakat. A belső ügykezelési és a hivatalok közötti levelezési nyelv a német volt. (DEÁK 2000, 210–211.)²³⁴ *Magyarországon* az 1850. augusztus 7-én a bécsi Legfelső Ítélszék magyarországi szekciója számára kiadott pátens „az osztrák törvények ezen országokban történő bevezetéséig”, „kivételesen” engedélyezte, hogy az előterjesztések azon a nyelven is készülhessenek, amelyen az eredeti tárgyalás folyt. A határozatokat a birodalomban használatos minden nyelven közzé kellett tenni. (DEÁK 2000, 207.) Egységes szabályozás később sem készült a „főtörvényszéki kerületek nyelvviszonyainak oly változatos különbségei” miatt, ehelyett a miniszter külön-külön értesítette a kerületi főtörvényszékek elnökeit „a kívánatos irányról”. Először a levelezésre vonatkozóan született rendelkezés: az igazságügy-miniszter 1852. augusztus 10-i rendelete előírta, hogy az ügyészségek és bíróságok a politikai, valamint a katonai hatóságokkal németül érintkezzenek. 1852 novemberében már minden olyan szervvel németül kellett levelezniük, amelynek ügykezelési nyelve a német volt. 1855. január 1-jén az ügyészségek nyelve egységesen a német lett. 1856 augusztusában előírták, hogy a bíróságok a büntetésvégrehajtó intézményekkel, a minisztériummal és a legfelsőbb törvényszék magyar szekciójával is németül levelezzenek. (A bíróságok egymás közötti levelezését nem szabályozták.) Ami a belső ügykezelést illeti, az egyes kerületekben más-más volt a szabályozás és a gyakorlat is. A német nyelv használatát nem mindenhol írták elő, nagyon sok helyen

²³³ A cirill betűs írásmód használatát 1861-ben engedélyezték először. (Erlass des k. k. Staatsministeriums vom 10. April 1861. Közli FISCHEL 1910, 139–140. Nr. 262.)

²³⁴ Vessd össze Erlass des Justizministeriums vom 22. October 1852. Közli FISCHEL 1910, 101–103. Nr. 215.

a magyar maradt az ügyintézés nyelve (sokszor még a kifejezett előírás ellenére is). Teljesen német nyelvű ügykezelés csak az eperjesi és a pozsonyi törvényszéki kerületben valósult meg. A pozsonyi kerületben a magyarországi kormányzóság rendelte el 1854. március 18-án, hogy az új vegyes szolgabíróságok ügykezelési nyelve a német legyen, majd 1854. április 11-én ezt miniszteri rendelet erősítette meg a többi kerületi bíróságnál is. (DEÁK 2000, 214–218.) A bírósági eljárás során a feleknek a többi tartományhoz hasonlóan – elvben – joguk volt anyanyelvük használatához (amennyiben az valamelyik országos nyelv volt). (DEÁK 2000, 209–210.)

Összességében a bíróságok külső érintkezésében „a lehetőségekhez képest” teret engedtek a tartományban szokásos nyelvek használatának; viszont a belső ügykezelésben és az egymás közötti érintkezésben ragaszkodtak az egységes hivatali nyelv használatához. Ez pedig Lombardia–Velence és Dalmácia kivételével a német volt.

Utolsóként a neoabszolútizmus *oktatásra* vonatkozó nyelvi szabályozását vizsgálom meg. Az alapfokú oktatás területén az egész birodalomban az anyanyelvi oktatás elve érvényesült, egész pontosan az oktatási nyelvet az adott iskolába járó tanulók többségének nyelve alapján határozták meg. (VETTER 2003, 282.) Magyarországra a Thun oktatásügyi miniszter (1849–1860) 1849. október 9-i leirata alapján Geringer által kiadott 1849. november 6-i rendelet vonatkozott az oktatási rendszer ideiglenes szervezetéről (Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn 1849),²³⁵ amely előírta „az eddig behozott vagy bármely nyelvi kényszer eltávolítását mindennemű tanodákból”. (DEÁK 2000, 248.) Ez a kitétel a magyar nyelv tanítására utalt, amit a Helytartótanács 1844–1845-ös rendeletei szabályoztak [lásd *A magyar államnyelv bevezetésének története (1790–1844)* című fejezet]. Az 1849-es rendelet az iskolák újjászervezését „az egyes néptörzsek szükségleteit sajátásaikhoz képest lehetőségig tekintetbe” véve irányozta elő, ami a néptanodákban az anyanyelven történő oktatást jelentette, „ha a’ nemzetiségeknek egy helybeni vegyülete azt részenként lehetetlenné nem tette”. A kormányzat nemcsak papíron, de a gyakorlatban is ösztönözte az addig hátrányos helyzetű nemzetiségek – különösen a románok és a rutének – alapfokú oktatásának fejlesztését: elősegítette az új iskolák létesítését; képzett tanári gárda kialakítására törekedett; tankönyveket készíttetett stb. Az uralkodó 1853. január 6-i rendelete kifejezetten kimondta, hogy csak a román egyházközségek kaphatnak államsegélyt elemi iskoláik fenntartására

²³⁵ Közli SEIDL–BONITZ–MOZART 1850, 119–125.

(egyébiránt a költségeket az adott községnek kellett állnia). Az 1851-es császári rendelet központosította a tankönyvkiadást, és valódi erőfeszítéseket tett a különböző nyelvű tankönyvek előállítására érdekében; bár a román, a rutén, a szlovák és a szerb nyelv kapcsán nehézségekbe ütközött. A színvonalas anyanyelvi oktatáshoz természetesen képzett tanítókra is szükség volt. Ennek érdekében a császár 1855. december 14-i patense előírta, hogy a tanítóképzők oktatási nyelvének meghatározásánál „megfelelő tekintettel kell lenni azon nemzetiségek szükségleteire, melyek számára az adott iskolák szánva vannak”, és „a tanítási nyelvnek összhangban kell lennie annak az intézménynek a tanítási nyelvvel, melyhez a tanítóképző kapcsolódik, s mellyel közös igazgatás alatt áll”. (DEÁK 2000, 251–257.)

Ami a középiskolai oktatást illeti, az 1849 őszén egész Ausztriára vonatkozóan kibocsátott rendelet ugyancsak az anyanyelvi oktatás talaján állt:

„Bármely nyelv lehet tanítási nyelv. Mellyik legyen az, meghatározhatni a lakosság nemzetiségéből. Hol vegyes nemzetiségű a lakosság, a tanítási nyelv kettő is lehet, különböző tanodaosztályokra-, vagy különböző tantárgyakra nézve. Ha az illető tanigazgatóság a tanítási nyelv meghatározásában megegyezni nem tudna, ennek meghatározása a Martius 4-ki alkotmány 4 §-a szerint a kerület jogaihoz tartozik. Ezen szabály a status és nyilvános gymnasiumokat illeti. Magán-gymnasiumokban a tanítási nyelvet az alapító határozza meg.” (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich 1849.)²³⁶

A rendelet értelmében minden iskolában tanítani kellett a diákok anyanyelvét és annak irodalmát, valamint lehetőséget kellett biztosítani a német és a tartományi nyelvek elsajátítására. Ugyanezeket a szabályokat tartalmazta – a magyarországi középiskolák tekintetében – a már említett 1849. november 6-i körrendelet is. A német nyelvet kötelező tantárgyként és érettségi vizsgatárgyként 1850. november 8-án vezették be, de ez – elméletben – az iskolák tannyelvét nem érintette. (DEÁK 2000, 258–266.) A német oktatási nyelv fokozatos bevezetésére a kormányzat 1853–1854-től tett határozott lépéseket. Az 1854. december 16-án kiadott miniszteri rendelet értelmében a gimnáziumok felső osztályaiban a tárgyak túlnyomó többségét minden tartományban németül kellett tanítani. A szabály alól Lombardia–Velence képezett kivételt, ahol a németet csak kötelező tárgyként írták elő.

²³⁶ Közli DEÁK 2000, 258.

(Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 16. December 1854.)²³⁷

A német tannyelv bevezetése a középfokú oktatásban is maga után vonta a tanárképzésre vonatkozó szabályok megváltoztatását. Magyarország vonatkozásában Albert főherceg 1853. január 1-jei rendelete a gimnáziumi tanárjelöltektől még csak „gyakorlati ismeretet és jártasságot” követelt a német nyelvben, azonban Thun 1855. január 1-jei rendelete már előírta, hogy a jövőben alkalmazandó tanárok egy tárgyukat képesek legyenek németül tanítani. Az egész birodalomra egységesen kiadott 1856. július 24-i rendelet a nem német nyelven oktató tanárok számára is előírta a német nyelvű írásbeli feladat teljesítését (Lombardia–Velencében könnyítéssel). (DEÁK 2000, 268.)

1855-től miniszteri rendeletek sora született, amelyek nemcsak a felsőbb osztályokban terjesztették ki egyre jobban a német tannyelvet, de az alsóbb osztályok bizonyos tantárgyaiba is próbálták becsempészni azt. Ez mindenhol akkora felbuzdulást váltott ki, hogy Thun 1859. augusztus 8-án végül arra kényszerült, hogy visszavonja a felsőbb osztályok tárgyai „túlnyomó többségének” németül való tanítására vonatkozó 1854-es rendeletét. A német érettségi vizsga követelményéből viszont nem engedett. (Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 8. August 1859.)²³⁸

A felsőoktatás kapcsán a már említett, Magyarországra vonatkozó 1849. november 6-i körrendelet az egyetemek feladataként elsősorban a tudományos képzést, másodsorban a nemzeti nyelvek ápolását határozta meg. Ez a rendelkezés a többnyelvű oktatási gyakorlat mellett tört lándzsát, s a német tanítási nyelvet nem említette, még ha azt a gyakorlatban ösztönözték is. Az egyes intézmények oktatási nyelvéről esetenként, uralkodói páténszel döntöttek, emellett a kormányzat támogatta a külön tanszékek felállítását az egyes nyelvek számára. (DEÁK 2000, 278–285.)

A neoabszolútizmus nyelvpolitikájának megítélése az oktatás területén is vegyes, hiszen a német nyelv tanításának erőltetése mellett – amelyet természetesen az egységes hivatali nyelv bevezetése előfeltételének tekintettek – kétségtelen, hogy a „gyengébb” nemzetiségi nyelvek az eddigieknél sokkal kedvezőbb pozícióba kerültek. Ami a nyelvi egyenjogúsítás

²³⁷ Közli FISCHER 1910, 110–111. Nr. 227. Az 1854. december 16-i rendeletet 1855. január 1-jén terjesztették ki Magyarországra, Erdélyre, valamint a Vajdaságra és a Bánságra. (DEÁK 2000, 267–268.)

²³⁸ Közli FISCHER 1910, 116. Nr. 239.

programját illeti, tény, hogy azt nem sikerült maradéktalanul keresztülvinni. A kezdetben toleráns, sőt, kifejezetten pluralista nyelvpolitikát viszonylag hamar – hangsúlyosabban az úgynevezett szilveszteri pátens kiadása után, kb. 1852-től – a német nyelv hivatalos és tannyelvi használatának előírása, a szakirodalom által előszeretettel alkalmazott kifejezéssel élve: germanizáció váltotta fel. A helyzetet plasztikusan jellemzi a bécsi Lloyd 1853. augusztusi száma: „A tarka öltöny szétszakadt, melybe Ausztriát akarták beleerőszakolni.” (DEÁK 2000, 12.) Ugyanakkor a nyelvi egyenjogúsítás bizonyos részeredményei mindvégig megmaradtak, és egyes területeken – jelesül a közigazgatás és igazságszolgáltatás alsóbb fokain, valamint az alapfokú oktatásban – a német nyelv elsőbbségének igénye nem akadályozta a lakosság anyanyelvhasználatát (legalábbis elméletben). Deák Ágnessel egyetértve, a neoabszolutizmus nemzetiségpolitikája összességében kudarcot vallott, mégis „a svájci példát nem számítva ez volt az első kísérlet arra, hogy egy államon belül szabályozzák és a gyakorlatban megvalósítsák a modern nacionalizmus követelményeinek bizonyos mértékű figyelembevételével különböző nemzeti csoportok együttélésének normáit s az államhatalom viszonyát e nemzeti csoportok önérvényesítési igényei[hez]”. (DEÁK 2000, 12.)

Ez a következtetés illeszkedik a neoabszolutizmus pozitív (polgári, modernizációs) aspektusaira rávilágító, a rendszernek a régebbi magyar szakirodalomban hangsúlyozott önkényuralmi, „idegen test” jellegét új megvilágításba helyező kutatási irány eredményeire.²³⁹

Az 1867-es alkotmány nyelvi rendelkezései és utóélete (1867–1918)

A Habsburg nyelvi jog fejlődésének következő jelentős állomása az 1867-es, úgynevezett decemberi alkotmány, amely az új államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia Lajtán túli része, azaz az Osztrák Császárság állambe rendezkedését határozta meg. Valójában nem egy alkotmánylevélről, hanem hat alkotmánytörvényről van szó, amelyek közül az ötödik egy klasszikus szabadságjogi katalógus, benne a nemzeti és nyelvi egyenjogúságról szóló híres 19. cikkel. (RUSZOLY 2011, 535–539.) Már maga a fogalom elárulja, hogy nem vákuumban született rendelkezésről van szó, hiszen a *Gleichberechtigung*ról unos-untalan hallottunk az elmúlt másfél évtizedben,

²³⁹ Vesd össze K. LENGYEL 2008.

s az az 1860-as években továbbra is terítéken maradt a hivatalos iratokban. A 19. cikk gyakorlatilag egyenes folyománya az 1859 végén menesztett rezsimet felváltó új birodalmi kormány „nyelvpolitikai irányváltásának”.

1859 végétől fokozatosan enyhítették a német nyelv hivatali és oktatási életben való előírásának követelményét, valamint egyre tágabb teret engedtek a nemzetiségi nyelvek használatának. (Emellett persze az államélet jelentős része német nyelvű maradt, különösen a legfelső szintű államigazgatási szerveknél és a katonaságnál.²⁴⁰) 1862-től Csehországban, Morvaországban és a szlovének lakta területeken például engedélyezték az állampolgárok, továbbá a községek számára, hogy az állami hatóságokkal saját nyelvükön érintkezzenek, míg Horvátországban a belső ügykezelés ismét horvátul folyhatott. Az országos nyelvek körét tartományonként újra meghatározták: Magyarországon például megyei szinten 10%-os küszöb érvényesült, így a magyar a német mellett az egész országban hivatali nyelvvé vált. Galíciában hivatali nyelv lett a lengyel és a rutén (Erlauss des k. k. Staatsministeriums vom 10. April 1861),²⁴¹ Bukovinában a román és a rutén (Erlauss des k. k. Ministeriums des Innern vom 9. December 1860).²⁴² A birodalmi lap nyelve továbbra is a német maradt, de rendelkeztek a többi országos nyelven való külön lenyomatok készítéséről. Az 1861. februári pátenssel felállított birodalmi tanácsban a képviselők saját nyelvükön szólalhattak fel, igaz, a jegyzőkönyvbe csak a német felszólalások kerültek be. Az 1863-as erdélyi országgyűlés a románokat immáron nemzetként elismerve, nyelvüket a magyar és a német mellett egyenjogú országos nyelvekké nyilvánította (a két törvény közül a másodikat csak 1865-ben szentesítette az uralkodó). (DEÁK 2009, 21–32.) Csehországban 1866 januárjában egyenjogúnak minősítették a cseh és a német tannyelvet. Egy iskolának csak egy tannyelve lehetett, de a másik nyelvet is tanítani kellett: az általános iskolákban választható, a középiskolákban kötelező tantárgy formájában.²⁴³ 1867 februárjától

²⁴⁰ Vessd össze BURIAN 1970, 91.

²⁴¹ Közli FISCHER 1910, 139–140. Nr. 262.

²⁴² Közli FISCHER 1910, 135. Nr. 257.

²⁴³ „1. Beide Landessprachen im Königreiche Böhmen sind gleichberechtigt, in der Schule als Unterrichtssprache zu dienen. 2. Unterrichtssprache an den öffentlichen Schulen in Böhmen soll in der Regel nur einer der beiden Landessprachen sein. 3. An Volksschulen mit vier Classen (Hauptschulen) und an den mit solchen vierclassigen Volksschulen verbundenen Unterrealschulen ist über Beschluss derjenigen, die sie erhalten, auch die zweite Landessprache zu lehren; doch soll dieses erst von der dritten Hauptschulklasse angefangen, und nur in ausserordentlichen (unobligaten) Lehrstunden geschehen. 4.

az országos törvényeket mindkét nyelven meg kellett jelentetni. (Gesetze vom 15. Februar 1867.)²⁴⁴ Galíciában 1866 júniusától az országos törvényeket már nemcsak németül, hanem lengyelül, valamint ruténül is kiadták, és a lengyel volt a hiteles változat.²⁴⁵

Az 1867-es decemberi alkotmány tehát gyakorlatilag nem teremtett új nyelvi jogi helyzetet, hanem az elmúlt évek fejleményei nyomán jogilag és ténylegesen is létező többnyelvű közigazgatási gyakorlatot rögzítette alapelvi szinten. A jogalkotási hierarchia csúcán elfoglalt presztízséhez kapcsolódó szimbolikus jelentősége mellett az új szabályozás abban jelentett igazán nagy horderejű előrelépést, hogy jogérvényesítési garanciát tartalmazott: az alapjogok, köztük a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság sérelme esetén a birodalmi bírósághoz (*Reichsgericht*) lehetett fordulni jogvédelemért (ez a mai napig így van). Lássuk az alapjogi alkotmánytörvény 19. cikkének szövegét:

„Az állam minden néptörzse egyenjogú, és minden néptörzsnek sértethetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megőrzésére és ápolására. Az állam elismeri a tartományokban szokásosan használt nyelvek (*landesüblichen Sprachen*) egyenjogúságát az iskolákban, a hivatalokban és a közéletben. Azon tartományokban, ahol több néptörzs él, a nyilvános oktatási intézményeket úgy kell létrehozni, hogy egy második tartományi nyelv (*Landessprache*) kényszerű tanulása nélkül minden néptörzs megkapja a szükséges eszközöket a saját nyelvű képzéshez.”²⁴⁶

Láthatjuk, hogy a 19. cikk első két fordulatának megfogalmazásában a kremsieri alkotmánytervezethez nyúlt vissza a jogalkotó, a harmadik fordulat viszont

In den Mittelschulen mit böhmischer Unterrichtssprache ist die deutsche Sprache und in derlei deutschen Schulen die böhmische Sprache ein obligater Lehrgegenstand.” (Böhmische Sprachenzwangsgesetz vom Jahre 1866. Közli FISCHEL 1910, 156. Nr. 288.)
²⁴⁴ Közli FISCHEL 1910, 161. Nr. 296.

²⁴⁵ „Im Landesgesetz- und Verordnungsblatte in polnischer Sprache als der autentischen, dann in ruthenischer Sprache, wie nicht minder nach Bedarf in deutscher Übersetzung kundzumachen.” (Gesetze vom 10. Juni 1866. Közli Fischel 1910, 158. Nr. 291.)

²⁴⁶ „Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt, und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staate anerkannt. In den Ländern, in welchen mehrere Volksstämme wohnen, sollen die öffentlichen Unterrichtsanstalten derart eingerichtet sein, daß ohne Anwendung eines Zwanges zur Erlernung einer zweiten Landessprache jeder dieser Volksstämme

teljesen új.²⁴⁷ A nyelvi kényszer tilalma (*Sprachenzwangsverbot*) mögött álló nemes szándék, jelesen a nyelvi asszimiláció elkerülése negatív következményekkel is járt: nyelvi szegregációt eredményezett az oktatásban, és néhol jól működő kétnyelvű oktatási gyakorlatot tett tönkre. (NEWERKLA 2003)²⁴⁸ Az alapfokú oktatásban az volt a szabály, hogy ha öt éven keresztül átlagosan évi 40, az iskolától legfeljebb egy órányira fekvő településen élő gyermek szülője jelezte egy adott nyelven való oktatás iránti igényét, akkor a hatóságoknak kötelességük volt az oktatás megszervezéséhez szükséges forrást biztosítani. A középfokú oktatási intézmények tannyelvének megállapítása az egyes koronartományok hatáskörébe tartozott, így különböző nyelvi gyakorlatokkal találkozunk. Karintiában például kifejezetten támogatták a kisebbségi nyelvek tanulását, Tirolban kevésbé. (VETTER 2003, 284–286.)

Lássuk, hogy az 1867-es alkotmány hogyan befolyásolta a nyelvi helyzet alakulását az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban! Elsősorban azt kell leszögezni, hogy a kormányzat a 19. cikket következetesen úgy értelmezte, mint amely az állam és polgárai közötti kapcsolatra vonatkozik, tehát a közigazgatási rendszeren belüli viszonyokat nem változtatja meg. Ennek értelmében az államigazgatási szervek és bíróságok belső ügykezelésének nyelve főszabály szerint a német maradt, amely a polgárok alkotmányos jogait a kormányzat álláspontja szerint semmiben sem érintette. (BURIAN 1970, 95.) Voltak kivételek is. Galíciában 1869-től a németet felváltotta a lengyel (*Verordnung des Gesamtministeriums vom 5. Juni 1869; Statthaltereii Präsidialerlass vom 11. Juni 1869*),²⁴⁹ az Adrián és Tirol olasz nyelvterületein pedig kezdettől fogva az olasz volt hivatalos használatban. (BURIAN 1970, 92.) Egyéb tartományokban csak későn, vagy egyáltalán nem sikerült megváltoztatni a *status quót*, ami némely esetben nem is az állam szűkmarkúságán múlt: amikor 1897-ben az új kormányfő, Badeni Cseh- és Morvaországra vonatkozó rendeletei a cseh hivatali használatát egyenlő alapokra kívánták helyezni a némettel, valamint a köztisztviselőktől mindkét nyelv ismeretét

die erforderlichen Mittel zur Ausbildung in seiner Sprache erhält.” (Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder. Közli FISCHER 1910, 168–169. Nr. 305.

²⁴⁷ A rendelkezést az egy évvel korábban hozott cseh oktatási törvény által a csehországi németek körében kiváltott felháborodás motiválta. (EVANS 2004, 20–21.; VETTER 2003, 285.)

²⁴⁸ FELLERER 2011, 724. azonban rámutat, hogy a kétnyelvű oktatást sokszor éppen a domináns nyelv irányába való nyelvcsere „trójai falvaként” alkalmazták.

²⁴⁹ Közli FISCHER 1910, 179–180. Nr. 328.; 1910, 180–181. Nr. 330.

megkövetelték (volna), a helyi németek olyan heves tiltakozásba fogtak, hogy a rendeleteket pár hónapon belül vissza kellett vonni.²⁵⁰ (FELLERER 2011, 721.; FISCHEL 1910, 247–251. Nr. 417–420.) Dalmáciában 1909-ben engedélyezték a szerb–horvát nyelv használatát a belső ügykezelésben is. (FELLERER 2011, 721.)

Az állami hivatalok a külső érintkezésben az ügyfelek anyanyelvét kellett használni, amennyiben az valamely a tartományban szokásosan használt nyelv volt. A *landesüblichen Sprachen* körének megállapítása azonban nem mindig volt egyértelmű. Galíciában például ilyennek minősült a lengyel, de a rutén csak a keleti országrészben, és a kifejezett feljogosítás²⁵¹ ellenére a gyakorlatban ott is szinte csak a lengyelt használták. (FELLERER 2003.) A probléma a nem állami, tehát az autonóm tartományi vagy helyi közigazgatás szintjén is felmerült. 1903-ban például az észak-csehországi Česká Lípa németül üléselőző megyegyűlése nem volt hajlandó megengedni a szomszédos megyében található Semily város követének a cseh nyelv használatát, mondván, az nem szokásos nyelv a megyében. Az ügyet végül a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság döntötte el, a cseh nyelv javára. (FELLERER 2011, 722.)

Ami az igazságszolgáltatást illeti, a felsőbb bíróságok főszabály szerint a németet használták (de például 1886-tól a cseh tartományi felsőbb bíróság a cseh nyelvet is). (Erlaß des Justizministeriums vom 23. September 1886.)²⁵² Az alsóbb bíróságok külső érintkezésében elsősorban a praktikum játszott szerepet: azt a nyelvet választották, amelyet az eljárás legtöbb résztvevője követni tudott. (BURIAN 1970, 93.) A büntetőeljárásban azon iratokat, amelyeket nem a bíróság nyelvén nyújtottak be, hivatásos tolmáccsal le kellett fordítani. A bíróság nyelvén nem értő tanút tolmács segítette, de ez lehetett akár a bíró vagy a jegyzőkönyvvezető is, ha bírták az adott nyelvet. (Strafprozessordnung vom 23. Mai 1873.)²⁵³ A polgári eljárásban 1895-ig az 1781-es, II. József-féle bírósági rendtartás, valamint a Nyugat-Galíciára vonatkozó 1797-es perrendtartás maradt hatályban, amelyek a bíróság székhelye szerinti tartományban szokásosan használt nyelv alkalmazását írták

²⁵⁰ Ezt megelőzően a Taaffe–Stremayr-féle, 1880. április 19-én, Cseh- és Morvaország részére kiadott bel- és igazságügyminiszteri rendeletek tettek komoly engedményeket a cseh hivatali nyelvnek. Vesd össze Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 19. April 1880. Közli FISCHEL 1910, 208–209. Nr. 373.; KANN 1950, 439–441.; KWAN 2013, 160–161., 203.; RINGLHAAN 1927, 3–4.

²⁵¹ Vesd össze 225. lábjegyzet.

²⁵² Közli FISCHEL 1910, 230. Nr. 397a.

²⁵³ Közli FISCHEL 1910, 200. Nr. 358.

elő.²⁵⁴ Ha a felek anyanyelve ezen nyelvek közé tartozott, akkor az eljárást azon a nyelven folytatták. Ez vonatkozott a „kisebb” nyelvekre, például a szlovénre is. A grazi tartományi felsőbbíróság elnökének címzett 1882-es igazságügy-minisztériumi rendelet kifejezetten kimondta, hogy a nyelvi egyenjogúság elve most már garantált jog, nem pusztá eszköz azon eset kezelésére, amikor az egyik fél nem tud németül:

„Amikor a bíróságok a szlovén kérelmeket pusztán azon az alapon utasítják el, hogy a kérelmező tud németül, ebben én nem látok mást, mint egy egyszerű, de semmiképp sem jogszerű kifogást az egyenjogúság egész kérdésének visszautasítására.” (Erlass des Justizministeriums vom 18. April 1882, an das Oberlandesgerichts-Präsidium Graz.)²⁵⁵

A központi hatóságok közül a katonaságnál tartotta magát legtovább a német egyeduralma, s bár ott is belátták az anyanyelvhasználat fontosságát, a vezényleti és szolgálati nyelv mindvégig a német maradt.²⁵⁶ 1917-től a nem német nyelvű felszólalásokat (amelyekre 1861-től volt mód) is rögzítették a Reichsrat jegyzőkönyvében. (EVANS 2004, 15.) A tartományok autonóm hatáskörébe tartozó területek nyelvhasználatába (például tartományi gyűlések tárgyalási nyelve, tartományi jogszabályok közzétételének nyelve, autonóm közigazgatási szervek nyelve) pedig csak annyiban avatkozott be a kormányzat, amennyiben ezek kötelesek voltak az alkotmány 19. cikkében biztosított nyelvi egyenjogúságot tiszteletben tartani.

²⁵⁴ Ezen az 1895-ös polgári eljárási törvény sem változtatott. Vess össze CZEITSCHNER 2003, 79.; FELLERER 2011, 722.

²⁵⁵ Közli FISCHER 1910, 213–216. Nr. 379.

²⁵⁶ Vö. Erlass des k.u.k. Kriegsministeriums vom 19. November 1903. Közli FISCHER 1910, 288–290. Nr. 449. Lásd bővebben hozzá EVANS 2004, 18–19.

*Nyelvijog-alkotás és nyelvpolitika Ausztriában 1918-tól napjainkig*²⁵⁷

A Habsburg Birodalom felbomlása után az osztrák nyelvi jog fejlődését értelemszerűen az 1918. október 17. óta szövetségi köztársaságként működő Ausztriában követem nyomon. A nyelvi jogi szabályozás kiindulópontja továbbra is az 1867-es alapjogi törvény, amelynek szövegét a későbbi alkotmányok rendre átvették, a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúsításra vonatkozó 19. cikkel együtt.²⁵⁸

Az első világháború utáni határátrajzolások következtében korábbi területének egyharmadára zsugorodó Ausztriában maradó nyelvi kisebbségek – legnagyobb számban horvátok, szlovének és magyarok – védelméről az 1919. szeptember 10-i saint-german-en-laye-i békeszerződés III. részének V. szakasza (62–69. cikkek) rendelkezett. (Staatsvertrages von St. GERMAIN)²⁵⁹ Az osztrák szerződés a monográfia *Nyelvi jogok a nemzetközi jogban* című részfejezetében tárgyalta lengyel „mintaszerződéshez” nagyon hasonló megfogalmazással az alábbi nyelvi jogokat biztosítja:

1. az osztrák állampolgároknak általában:
 - a) az élet és szabadság teljes védelme, törvény előtti egyenlőség, valamint a többi állampolgárral azonos polgári és politikai jogok nyelvre tekintet nélkül;
 - b) szabad nyelvhasználat a magánéletben, a kereskedelemben, a vallási életben, a sajtóban vagy egyéb természetű közzététel terén, a nyilvános összejöveteleken;
2. a nyelvi kisebbséghez tartozó személyeknek:
 - a) megfelelő könnyítések a saját nyelv bíróságán történő használatához szóban vagy írásban;

²⁵⁷ A fejezetben hivatkozott jogszabályok az osztrák kormány hivatalos online jogi adatbázisában, a következő URL-címen érhetők el: www.ris.bka.gv.at

²⁵⁸ Bár a hatályos szövetségi alkotmány 149. cikkének 1. bekezdése egyértelműen kimondja, hogy az 1867-es alapjogi törvény alkotmány szintű jogszabálynak minősül („als Verfassungsgesetze zu gelten”), hatályát ennek ellenére az alkotmányjogászok egy része vitatja. Vess össze VOGEL 2001, 190–191.

²⁵⁹ Staatsgesetzblatt (a továbbiakban: StGBL.) Nr. 303, 21. Juli 1920, 1045–1047. Az alkotmány 149. cikke értelmében a békeszerződés V. szakasza ugyancsak az alkotmányjog részét képezi. Amint arra VOGEL 2001, 192. felhívja a figyelmet, ez a Népszövetség égisze alatt született egyetlen kisebbségvédelmi jogszabály, amely a mai napig hatályban van.

- b) szabad nyelvhasználat a saját költségükre alapított szociális, kulturális és oktatási intézményekben;
- c) saját nyelvű elemi oktatás ott, ahol az adott kisebbséghez tartozó jelentős számú állampolgár él.

Az 1920-ban elfogadott szövetségi alkotmány (Bundes-Verfassungsgesetz, B-VG) 8. cikke értelmében „a köztársaság hivatalos nyelve a német, a nyelvi kisebbségeknek a szövetségi törvényekben biztosított jogai sérelme nélkül”.²⁶⁰ Ez a rendelkezés a különféle alkotmányos dokumentumokban az egész 20. század során jóformán változatlan maradt.²⁶¹

A békeszerződésbe és az alkotmányba foglalt nyelvi rendelkezéseket konkretizáló első jogszabály az 1937-es burgenlandi tartományi iskola-törvény volt, amely a horvát és a magyar nyelv oktatását a népiskolák első négy osztályában tette lehetővé. (Ezt megelőzően a tartomány 1921-ben történő Ausztriához csatolása ellenére a magyar iskolatörvények voltak érvényesek.) Egynyelvű nemzetiségi iskolákat ott lehetett működtetni, ahol a kisebbségi lakosság aránya meghaladta a 70%-ot. A kétnyelvű oktatáshoz 30% feletti arányt követeltek meg. Ez alatt a német tannyelvű iskola maga dönthetett arról, hogy szabadon választható tantárgyként engedélyezi-e a kisebbségi nyelv oktatását.²⁶² (Burgenländisches Landesschulgesetz).²⁶³ Az 1937-es törvényt Ausztria 1938-as német annektálását követően hatályon kívül helyezték (hatályát 1945-ben állították vissza). A nemzeti szocialista időszakban a kisebbségeket üldözték, szervezeteiket feloszlatták, saját nyelvük használatát tiltották, a szlovén lakosság egy részét kitelepítették. (COMEX Evaluation Report for Austria, ECRML(2005)1, 5–8.; STEPHENS 1976, 5.; SZOTÁK 2003, 9.)

²⁶⁰ „Die deutsche Sprache ist, unbeschadet der den sprachlichen Minderheiten bundesgesetzlich eingeräumten Rechte, die Staatssprache der Republik.” (Gesetz vom 1. Oktober 1920. StGBL., Nr. 450, 5. Oktober 1920, 1791–1809.)

²⁶¹ Vesd össze Verordnung des Bundeskanzlers vom 1. Jänner 1930 [Bundesgesetzblatt (a továbbiakban: BGBl.) Nr. 1, 2. Jänner 1930, 1–27]; Kundmachung der Bundesregierung vom 1. Mai 1934 (BGBl. Nr. 1, 1. Mai 1934, 1–32.); Verfassungsgesetz vom 13. Dezember 1945, womit verfassungsrechtliche Anordnungen aus Anlaß des Zusammentrittes des Nationalrates und der Landtage getroffen werden (2. Verfassungs-Überleitungsgesetz 1945). StGBL Nr. 232, 18. Dezember 1945, 86.; Bundes-Verfassungsgesetz-Novelle 1994. BGBl. Nr. 1013, 21. Dezember 1994, 7301–7307.

²⁶² Vesd össze CsÁSZÁR 2007, 138–139.; VOGEL 2001, 196.

²⁶³ Landesgesetzblatt (LGBl.) Nr. 40/1937.

Az Ausztria függetlenségét helyreállító 1955. évi államszerződés 7. cikkelye a karintiai, burgenlandi és stájerországi szlovén és horvát kisebbségekhez tartozó állampolgárok részére biztosít speciális kisebbségi, köztük nyelvi jogokat. Ezek a következők: 1. saját nyelvű sajtóhoz, elemi oktatáshoz és arányos számú középiskolához való jog; 2. Karintia, Burgenland és Stájerország szlovén, horvát vagy vegyes lakosságú kerületeiben a szlovén vagy a horvát nyelv a német mellett hivatalos nyelvnek minősül, a topográfiai feliratokat ezeken a nyelveken is fel kell tüntetni.²⁶⁴ (Staatsvertrag, 1955.)²⁶⁵

Az államszerződés végrehajtását a szlovén nyelv vonatkozásában kezdték el, a burgenlandi horvátok és magyarok vonatkozásában úgy tűnik, elegendőnek találták az 1937-es szabályozást.²⁶⁶ A többször módosított, de ma is hatályos 1959-es karintiai kisebbségi iskolatörvény három anyanyelvi oktatási modellt intézményesített: lehetőség van a szlovén nyelv kötelező tantárgyként tanulására, avagy oktatási nyelvként való használatára akár szlovén–német kétnyelvű, akár szlovén egynyelvű oktatási formában, a német utóbbi esetben kötelező tantárgy. (Minderheiten-Schulgesetz für Kärnten 1959.) A szintén 1959-ben elfogadott karintiai bírósági nyelvtörvény (Gerichtssprachengesetz für Kärnten 1959),²⁶⁷ amely a szlovén kisebbséget érintő kilenc körzeti bíróságból háromra vonatkozott, az 1976-os népcsoporttörvény hatályba lépésével hatályát veszítette. Erre a sorsra jutott az 1972-es helységnévtáblatörvény (Ortstafelgesetz 1972)²⁶⁸ is, amely a kétnyelvű topográfiai jelzések használatát rendelte el Karintia szlovén és vegyes lakosságú területein. A kihelyezett kétnyelvű feliratokat a német nemzetiségű osztrákok rövid úton erőszakkal eltávolították. (VOGEL 2001, 195–196.)

Az 1976-os népcsoporttörvény (Volksgruppengesetz 1976)²⁶⁹ széle körü hivatalos nyelvhasználati jogokat biztosít immáron nemcsak a burgenlandi horvát és a karintiai szlovén, de a burgenlandi magyar és a bécsi cseh kisebbség számára is, valamint rendelkezik ezen kisebbségek saját népcsoporttanácsának felállításáról.²⁷⁰ (SZÉPFALUSI et al. 2012, 76., 79–81.) Azon hatóságok és hiva-

²⁶⁴ A 7. cikk ugyancsak alkotmányos szintű, hatályos jogszabály.

²⁶⁵ BGBl. Nr. 152, 30. Juli 1955. 725–745.

²⁶⁶ Az 1937-es burgenlandi oktatási törvény 7. §-a egészen 1994-ig hatályban volt.

²⁶⁷ BGBl. Nr. 102/1959.

²⁶⁸ BGBl. Nr. 270/1972.

²⁶⁹ BGBl. Nr. 396, 5. August 1976. 1421–1426.

²⁷⁰ A stájerországi szlovének 2003-ban delegálhattak először tagot a szlovén népcsoporttanácsba. Lásd bővebben COMEX Evaluation Report for Austria, ECRML (2005)1, 11.

tali szervek kijelölése, ahol a nyelvhasználati jogokkal élni lehet, valamint azon területek meghatározása, ahol kétnyelvű topográfiai megjelöléseket kell alkalmazni, a tartományi kormányok hatáskörébe tartozik. A nyelvi jogoknak a kisebbségi jogokon belül elfoglalt kiemelkedő szerepére utal már az is, hogy a törvény a népcsoport fogalmának sine qua nonjaként a nem német anyanyelvet és a saját népi hagyományt (*nichtdeutscher Muttersprache und eigenem Volkstum*) határozza meg.

A népcsoporttörvény által biztosított nyelvhasználati jogok érvényesítésének előfeltétele tehát az érintett települések, hatóságok stb. kijelölése. Mindez a szlovének vonatkozásában már 1977-ben megtörtént, amikor is a szövetségi kormány egy napon három rendeletet adott ki a topográfiai jelzések, a hivatali nyelvhasználat és az egyes települések szlovén elnevezése ügyében (Verordnungen Nr. 306–308. vom 31. Mai 1977).²⁷¹ A többi nyelvi kisebbségnek még jó darabig várni kellett a sorára. A horvát nyelv hivatalos használatára kötelezett bíróságok, közigazgatási hatóságok és egyéb hivatalok meghatározása 1990-ben történt meg. (Verordnung der Bundesregierung, 1990.)²⁷² A magyar, horvát és romani²⁷³ nyelv tanítását a szövetségi szintű, 1994-es burgenlandi kisebbségi iskolatörvény a szlovénekhez hasonló módon szabályozta. (Minderheiten-Schulgesetz für das Burgenland, 1994.)²⁷⁴ A szabályozás jelentősége, hogy megszűnt a népszámlálási eredményeken alapuló százalékos feltétel. Ezentúl Burgenland bármely településének iskolájában oktatható a három kisebbségi nyelv, ha megvan az osztályok vagy csoportok elindításához szükséges, törvényben előírt létszám (iskolatípustól függően kb. 5–12 fő). Az általános iskolában a kisebbségi nyelv tantárgyként, kétnyelvű (kisebbségi nyelv és német) vagy egynyelvű (a német nyelv tantárgy) oktatási formában tanulható, a középiskolákban egynyelvű kisebbségi oktatásra nincs lehetőség. 1995 óta a bölcsődékben és óvodákban is folyhat kétnyelvű nevelés. (SZOTÁK 2012, 130–131.)²⁷⁵ A burgenlandi horvát– és magyar–

²⁷¹ A kétnyelvű topográfiai jelzésekkel érintett települések körét 2006-ban kétszer is módosították. Lásd bővebben Verordnungen Nr. 306–308. vom 31. Mai 1977. BGBl. Nr. 306–308., 14. Juni 1977, 1007–1010. Vesd össze Topographieverordnung-Kärnten; Topographieverordnung-Kärnten. BGBl. II. Nr. 263.

²⁷² BGBl. Nr. 231, 8. Mai 1990, 2231–2232.

²⁷³ A romák első népcsoporttanácsát 1995-ben hozták létre. Lásd bővebben COMEX Evaluation Report for Austria, ECRML (2005)1, 8.

²⁷⁴ BGBl. Nr. 641, 19. August 1994, 5269–5273.

²⁷⁵ Karintiában nincs a burgenlandihoz hasonló óvodai törvény, ezért a szlovén nyelvű óvodai nevelés megszervezése a helyi hatóságok belátására van bízva. Lásd bővebben

német kétnyelvű helységnevtáblákról (Topographieverordnung-Burgenland 2000),²⁷⁶ valamint a magyar hivatalos nyelv használatáról szóló rendeletek (Amtssprachenverordnung-Ungarisch 2000)²⁷⁷ megszületése az ezredfordulóig váratott magára.

2011-ben szövetségi törvény helyezte hatályon kívül a korábbi, topográfiai és hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó rendeleteket. Ezek a szabályok most egységes szerkezetben, a népcsoporttörvény mellékletében szerepelnek. (Bundesgesetz 2011.)²⁷⁸ A leglényegesebb módosítás, hogy az új törvény kétszer annyi (összesen 164) dél-karintiai településen írja elő a kétnyelvű szlovén–német helységnevtáblák használatát, mint korábban. Ez a gyakorlatban azon településeket jelenti, ahol a kisebbségi lakosság aránya meghaladja a 17,5%-ot, ami félúton áll a korábbi népcsoporttörvényben szereplő 25%-os küszöb és az osztrák alkotmánybíróság joggyakorlatában irányadónak tekintett 10% között. A „felemás kompromisszummal” a népcsoporttanácsok többsége természetesen nincs megelégedve. (VÁLENT 2011.) Magyar vonatkozásban a helyzet nem változott a 2000-es szabályozáshoz képest, azaz a magyar nyelvű topográfiai feliratok és a magyar nyelv hivatalos használata az alábbi négy településen, továbbá községeikben kötelező: Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőőr (Oberwart), Őrisziget (Siget in der Wart) és Alsóőr (Unterwart).

A népcsoportok alkotmányos védelmét megerősíti a 2000-ben módosított alkotmány 8. cikkének új bekezdése. A német államnyelvi státuszát a nyelvi kisebbségek jogainak sérelme nélkül deklaráló első bekezdés változatlanul hatályos. Az új második bekezdés értelmében a köztársaság elkötelezett az őshonos népcsoportokban (*autochthonen Volksgruppen*) kifejeződő nyelvi és kulturális sokszínűség iránt, amelyet tisztelni, védeni és támogatni rendel.²⁷⁹

COMEX Evaluation Report for Austria, ECRML (2005)1, 35.

²⁷⁶ BGBl. II. Nr. 170, 21. Juni 2000, 1437–1438.

²⁷⁷ BGBl. II. Nr. 229/2000. Módosította: BGBl. II Nr. 335/2000.

²⁷⁸ BGBl. Nr. 46, 26. Juli 2011, 1–2.

²⁷⁹ „Die Republik (Bund, Länder und Gemeinden) bekennt sich zu ihrer gewachsenen sprachlichen und kulturellen Vielfalt, die in den autochthonen Volksgruppen zum Ausdruck kommt. Sprache und Kultur, Bestand und Erhaltung dieser Volksgruppen sind zu achten, zu sichern und zu fördern.” (Änderung des Bundes-Verfassungsgesetzes. BGBl. I. Nr. 68, 8. August 2000, 757.)

Ausztria nyelvi jogának értékelése

Míg Nyugat-Európában a 18. század végétől egyre inkább a nemzetállami eszme vált az állami szerveződés alapjává, addig a Habsburg Birodalom a régi típusú dinasztikus birodalmak mintapéldányaként mindvégig népek és országok tarka együttese maradt. (DEÁK 2000, 7–8.) Az angol, francia és spanyol térségben már legalább az abszolutizmus korától jelen van a *nemzeti nyelv* terjesztésére, valamint hivatalos státuszának megteremtésére vonatkozó nyelvpolitika (azaz ahol a nyelvi jogalkotás egy meghatározott cél elérésére irányul, szisztematikus, megalapozott, egy irányba mutató). Ehhez képest, miközben a Habsburg Birodalom *lingua francája*, azaz az államapparátus fő nyelve, valamint a népesség egy privilegizált helyzetben lévő csoportjának az anyanyelve a német volt, a központi kormányzatban az egy nyelvűsítés gondolata fel sem merült egészen a 18. század végéig. II. József komolyabb előzmények nélküli, kérészetű (1784–1790) nyelvi reformja azonban elvetélt kísérletnek bizonyult, ráadásul a nyelvi asszimilációs célzat fennállása itt sem bizonyítható. A birodalom összetartó erejét a nyugati mintával szemben nem egy erős, központosított, egynyelvű államhatalom jelentette, hanem a közös uralkodó személyében megtestesülő dinasztikus legitimitás. (DEÁK 2000, 7–8.)

Az 1848–1849-es forradalmi időszakban több alkotmányos dokumentum is deklarálta a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság elvét. Az elvet felemás módon ugyan, de a neoabszolutizmus korában is megpróbálták érvényesíteni. Az ezzel párhuzamosan megfogalmazott, a jozefinista tradícióhoz visszanyúló „germanizációs” program körülbelül annyit ért meg, mint II. József fél évszázaddal korábbi kísérlete, hogy azután 1867-ben ismét az alkotmányos szinten deklarált többnyelvűség elvének adja át a helyét. Az új szabályozás nemcsak nyelvi autonómiát biztosított az egyes nemzetiségeknek, de egy második tartományi nyelv tanulására való kényszerítést is tiltotta. Sajnos ez utóbbi, a nyelvi asszimiláció ellenében született rendelkezés a gyakorlatban gátolta az egyéni többnyelvűség kialakulását és az egyre inkább egynyelvűvé váló közösségek közötti feszültség eszkalációjához vezetett. Nem sikerült továbbá felülkerekedni azon az ellentétben, amely a hagyományos társadalmi elit hegemon követelései, valamint az alárendelt pozícióban lévő népcsoportok nyelvi igényei között feszült. A központi állam ezen két célkitűzés között manőverezve időben és térben differenciált nyelvpolitikát

folytatott, amely adott esetben figyelemre méltó nyelvi jogi megoldásokat termelt ki.²⁸⁰

1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia elemeire hullott szét. A szakirodalomban gyakran hangoztatott álláspont szerint a háborús vereségek és az antanthatalmak politikája mellett ez leginkább az elhibázott osztrák – és még inkább magyar – nemzetiségpolitikának volt köszönhető. A birodalom egyébként is bukásra volt ítélve, és az első világháború nélkül is saját sírjába táncolt volna.²⁸¹ Mivel jelen könyv nem általában véve a nemzetiségi kérdéssel, hanem kizárólag a nyelvi jogi szabályozással foglalkozik, ezért a vitában nem szükséges állást foglalnom. A 19. század második felének és a 20. század elejének osztrák nyelvpolitikáját értékelve megállapítható, hogy ellentmondásossága és a gyakorlati megvalósítás hiányosságai ellenére a birodalom nyelvi kavalkádját az egyes népek nyelvi autonómiájának tiszteletben tartásával kezelni próbáló, egy pluralista nyelvi jogi modellt megvalósító szabályozással van dolgunk. Evans szerint éppen ez a nyelvi sokszínűség iránti tolerancia vezetett a birodalom összeomlásához: „Vajon véletlen egybeesés csupán, hogy a régi Ausztria az egyetlen modern európai hatalom, amely teljesen megszűnt, és egyben az egyetlen, amelynek nem volt saját nyelve?” (EVANS 2004, 2.)

Az 1918 után szövetségi köztársaságként működő Ausztriában a változatos kormányzati rendszerekben a nyelvi jogi szabályozás kiindulópontja mindvégig az 1867-es alapjogi törvény volt, amelynek szövegét az egyes alkotmányok rendre átvették, a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúsításra vonatkozó 19. cikkel együtt. A köztársaság hivatalos nyelve a német, emellett a nyelvi kisebbségek jogait az alkotmány, nemzetközi szerződések, valamint szövetségi és tartományi szintű törvények garantálják.

Ausztria 1998-ban ratifikálta az Európa Tanács kisebbségvédelmi keret-egyezményét, és napjainkig négy monitoringcikluson van túl. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját 1992-ben az elsők között írta alá, de csak 2001-ben ratifikálta, amelynek III. részét az alábbi három nyelv tekintetében vállalta: horvát (Burgenlandban), szlovén (Karintiában) és magyar (Burgenlandban). Az alapszintű védelmet biztosító II. rész vonatkozik a szlovén

²⁸⁰ Vesd össze HASLINGER 2008; RINDLER SCHERVJE 2003a; 2003c; RINDLER SCHERVJE-VETTER 2007.

²⁸¹ A legújabb kutatások ezt a nézetet cáfolják, vesd össze például CLARK 2012; COHEN 2007; RAPTIS 2005. Ez a kutatási irány persze nem előzmények nélküli, vesd össze például FEJTŐ 1997 [1988].

nyelvre Stájerországban, a magyar, a cseh és a szlovák nyelvekre Bécsben, valamint a romani nyelvre Burgenlandban. A Szakértői Bizottság alapvetően elégedett az osztrák szabályozással, bár többször utalt az osztrák kormány „status quo megközelítésére”. Ez azt jelenti, hogy Ausztria pontosan annyi kötelezettséget vállalt, amennyit hatályos jogrendje már egyébként is biztosított. Erre jó példa, hogy noha a II. rész hatálya alá tartozó nyelvekre vonatkozó osztrák szabályozás megközelíti a III. rész által biztosított védelem szintjét, a kormány nem mert a III. részbe kerüléshez szükséges számú kötelezettséget vállalni, ugyanis az további jogalkotási erőfeszítéseket igényelt volna részéről.²⁸² Ebből a szempontból a Charta ratifikációja nem sok előrelépést jelentett az Ausztriában élő nyelvi kisebbségek számára. Ugyanakkor az osztrák nyelvi jogi szabályozás európai összehasonlításban magas színvonalát a Szakértői Bizottság is elismeri, s jobbra csak a végrehajtás hiányosságaira panaszkodik (mint a Chartát ratifikáló összes többi ország esetében). [COMEX Evaluation Reports for Austria, ECRML(2005)1; (2009)1; (2012)7]

A magyar kutatók többsége ehhez képest közel sincs megelégedve az osztrák szomszéddal.²⁸³ A helységnevtáblák fel- és leszerelésével kapcsolatos botrányok, valamint a topográfiai és hivatalos nyelvi rendeletekkel érintett körzetek kijelölése körül folytatott politikai sakkozás közismert a – kisebbségi kérdést akár csak felületesen nyomon követő – hazai lakosság számára. Igazságot ebben a kérdésben sem teszek, hiszen jelen kötet keretei között feladatom pusztán a nyelvi jogi szabályozás, nem annak végrehajtási körülményei vagy a kisebbségi kérdés egészének értékelése. E tekintetben úgy vélem, hogy az osztrák szabályozás alapjaiban pozitív, viszont nem szerencsés a területiség elvéhez ilyen mereven ragaszkodni. Ausztria helyzete alapvetően más, mint az Egyesült Királyságé vagy Spanyolországé, ahol a területi autonómia részeként nagy kiterjedésű, komoly önkormányzati hagyományokkal rendelkező régiókra lehetett bízni a nyelvi kérdés szabályozását. Ausztriában

²⁸² Az osztrák kormány által készített első három országjelentés szerkezete megtevesztő: a ténylegesen a II. rész hatálya alá tartozó nyelvekre vonatkozó egyes rendelkezéseket a III. rész hatálya alá tartozóként tünteti fel. Vesd össze State Periodical Reports for Austria, MIN-LANG/PR (2003) 5; (2007) 9; 3rd Report of the Republic of Austria 2011 – ez utóbbi dokumentum számát nem tüntették fel. A negyedik országjelentés szerkezete már megfelel a tényleges vállalásoknak: MIN-LANG (2017) PR 5. Ausztria a negyedik országjelentés leadásával hat évet késett, az ötödik és a hatodik országjelentést pedig a mai napig nem adta le.

²⁸³ Az elégedetlenkedők közé tartozik például SZARKA 2003; SZOTÁK 2003; 2012; SZÉPFALUSI et al. 2012; az osztrák kisebbségpolitikát pozitívan értékeli VOGEL 2001.

jóval kisebb az egyes nyelvi kisebbségekhez tartozók létszáma, és ezek egy része már régóta nem történelmi régiójában, hanem az állam egész területén szétszórva vagy a fővárosban lakik, ennél fogva a legtöbb nyelvhasználati jogtól elesik (ez különösen igaz a romani nyelvre). Ilyen esetben egyes területek kiemelt helyzetének megtartása mellett – ahol a demográfiai változások miatt sajnos elkerülhetetlenül folytatódni fog a „tili-toli játék” – indokoltnak tartanám a személyi elven alapuló nyelvi jogosítványok biztosítását is.

A nyelvhasználat szabályozásának története Magyarországon

*„Azon kor, mely a polgári jogok teljes egyenlőségét mondotta ki,
mely minden vallásfelekezeti különbség nélkül
a vallásoknak egyenlő szabadságát állapította meg,
az a polgároknak nyelvök használatára nézve is
hasonló szabadságát követeli.”*
Eötvös József²⁸⁴

A magyar olvasóknak talán nem is kell magyarázni, miért tárgyalom Magyarország nyelvi jogi szabályozását külön fejezetben annak ellenére, hogy az ország majdnem négy évszázadon keresztül a Habsburg Monarchiához tartozott. Az államiság 1526 előtti és 1918 utáni egyértelműen független időszakairól nem is beszélve a kutatók túlnyomó többsége egyetért abban, hogy a Magyar Királyság sosem volt olyan értelemben része a Habsburg Birodalomnak, mint a többi koronataromány. (EVANS 2004, 235–274.; KANN 1950, 127–129.) Az ország alkotmányos különállását, a magyar törvények és szokások tiszteletét, a nemesi szabadságokat számtalan törvénycikk megerősítette már a vegyesházi királyok korában is.²⁸⁵ Így helyénvaló a Magyar Királyság nyelvi jogi szabályozását Ausztriától külön tárgyalni az 1526–1867/1918 közötti korszakban is, természetesen rámutatva a kölcsönhatásokra, összefüggésekre és a direkt Habsburg nyelvi beavatkozásokra.

²⁸⁴ Br. Eötvös József vallás-és közoktatásügyi miniszter beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor. Közl. KEMÉNY 1952, 138–141. at 140.

²⁸⁵ Vessd össze 1439. évi V. tc.; 1458. évi VII. tc.; 1464. évi I. tc.; 1492. évi VII. tc.; 1500. évi XXXV. tc.; 1523. évi XVII. tc.; 1525. évi IV. tc.; 1536. évi XLII. tc.; 1546. évi XV. tc.; 1559. évi VIII. tc.; 1567. évi XL. tc.; 1572. évi II. tc.; 1597. évi XLIII. tc.; 1608. évi X. és XVI. tc.; 1659. évi XXXVIII. tc.; 1687. évi I. tc.; 1715. évi II. és III. tc.; 1723. évi I. és II. tc.; 1741. évi I., II., IV., VIII., XI., XV. és XVI. tc. Ezen törvénycikkek többsége kifejezetten is szól az egyes tisztségek idegenek részére adományozása és/vagy az idegen szokások szerinti kormányzás tilalmáról. A fejezetben hivatkozott, 2003-ig kiadott törvények forrása FILEI et al. 2003. Ahol a törvény eredeti nyelve nem magyar volt, és rendelkezésemre állt a latin eredeti, ott annak forrását külön feltüntettem. A 2003 után kiadott, illetve hatályos törvények forrása: <http://net.jogtar.hu/>

Hivatalosnyelv-használat és nyelvpolitika a Magyar Királyságban az államalapítástól a 18. század végéig

A honfoglaló és államszervező magyarság által természetesen használt, országos fő nyelv, ha úgy tetszik, de facto államnyelv, valamint a törzsek közötti közvetítő nyelv a magyar volt. Az államalapítás után az államszervezet és a hatalomgyakorlás nyelvét a latin vált, de biztosan állítható, hogy a magyar közvetítő szerepe, *lingua franca* funkciója ezután is megmaradt. (NÁDOR 2002, 28., 43–45.) Noha a kormányzás és az államigazgatás hivatalos nyelve a 18. század végéig *de facto* a latin volt (majd a 19. század közepéig egyes hivatalos nyelvhasználati színtereken *de jure* is), a magyar nyelvet is használták a közélet bizonyos színterein, különösen a királyi tanácsban, az országgyűléseken, a vármegyegyűléseken és a községi igazgatásban. A vármegyék magyarul is leveleztek egymással, valamint a periratok tanúsága szerint egyes birtok-, határ- és úriszéki perek magyarul folytak. A szabad királyi városok egy részének ügyintézési nyelve a német volt.²⁸⁶ (BERKESZI 1898; HERCZEG 1904, 20–74.; SOÓS 2005, 296.) Az írásbeli dokumentumok nyelve (*lingua diplomatica*) túlnyomórészt a latin volt, a magyart inkább a közélet szóbeli fórumain (*lingua publica*) használták, de például Berkeszi a királyi előterjesztések (*propositiones*) és leiratok, az országgyűlés két háza között váltott üzenetek, az országgyűlések feliratai, a törvénytövegek

²⁸⁶ Mindezt a magyar jogtörténész kollégák saját forráskutatási tapasztalatuk alapján könyvüszszerrel alátámaszthatják. Béli Gábor (2014, magánközlés) szerint például „az ügyek intézése az Árpád-korban magyarul történt, ugyanakkor a latin írásbeliség mindent meghatározott: ha per folyt, minden egyes lényegi eljárási cselekményről levelet vettek fel bizonyosság végett, amit a levélszerkesztő a szóbeli közlések alapján állított össze szokásos formulák felhasználásával. Tudott, hogy nemegyszer a levéllel bizonyítónak fogalma sem volt, hogy mit tartalmazott a kezében lévő bizonyíték. Csak a törvénytörvények előtt derült ki, amikor a jegyző megvizsgálta, felolvasta, és elmondta köznyelven (vulgo), hogy a levélnek semmi köze az üggyhöz. A XVI–XVII. századból ismertek szép számmal magyar nyelvű megyei statútumok, német nyelvű városiak stb. A megyei közgyűlésben magyarul folyt a diskurzus, ezzel együtt a nemesség tanult eleme a XVII. század végétől kétnyelvű, a latint beszéli és írja. Az országgyűlésen a késő rendi korszakban a szólás latin, ami nem okoz gondot. A XVIII. századi megyei törvénytörvényi büntetőperek iratai egyes megyékben, mint például Zalaiban, időnként vegyes nyelvűek. Jellemzően a hivatali formák, klisék latinul rögzülnek, de a terhelt szabad vallatásáról felvett jegyzőkönyvek magyarul készülnek úgy, ahogy a vallatott, maga a vallatott is magyarul beszélt. A magyar nyelvű írás tökéletesen követi a beszélt nyelvet, egészen a helyi dialektusra jellemző magánhangzó-használatig (például Zala erősen ö-ző).”

és az országgyűlési naplók tanulmányozása alapján a jogalkotás szférájában szépen kimutatja a magyar írásbeli használatát is. (BERKESZI 1898.) Emellett az ország lakosságát a természetes két- vagy többnyelvűség jellemezte, amely egyben az akkor használatos élő nyelvek egyenrangúságát jelentette. (NÁDOR 2002, 47.)

A helyzet a Habsburg-ház uralomra kerülésével annyiban változott, hogy a 16. század elejétől a 18. század végéig egyre nagyobb teret foglalt a latin hivatalosnyelv-használat. Erdély kivételt képezett, mivel itt a magyar nyelvet egészen 1690-ig, az I. Lipót-féle *Diploma Leopoldinum* kiadásáig hivatalosan használták, s csak ezt követően tértek át a latinra. (NÁDOR 2002, 55.) Herczeg közlése szerint I. Ferdinánd 1527. január 19-i és 1531. július 17-i leveleiben kifejezetten megígérte, hogy a magyar nemzet szabadságát és nyelvhasználati szokásait tiszteletben fogja tartani.²⁸⁷ Ez így is történt, hiszen a 18. század közepéig nem találunk a német nyelv behozatalára vonatkozó jogszabályt. Ami azt illeti, egyáltalán a nyelvhasználatra vonatkozó előírást elvétve találni. Lássuk ezeket!

A szakirodalom hagyományosan Szent István király Imre herceghez írt intelmeit tartja az első nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezésnek, amely arra figyelmeztet, hogy az egynyelvű s -szokású ország gyenge és törékeny.²⁸⁸ Ezt a dokumentumot a nyelvpolitika értékelésénél legfeljebb iránymutatásként lehet figyelembe venni. Nyelvi vonatkozású *jogszabályt* először a 16. században találunk. Ezek a törvények a király Magyarországra költözését sürgetik a helyi viszonyok megismerése végett, s helyenként a hazai nyelv megtanulását is szorgalmazzák. Ebben az összefüggésben az 1550. évi V. tc.²⁸⁹ kifejezetten a magyar nyelvet, az 1569. évi XXXIII. tc.²⁹⁰ a nemzet nyelvét

²⁸⁷ „Wollen och Zukunftigen Zeit die ungarische Sprache und Nation mit allen unseren Krefften und Vormogen handhaben.” (Kovachich Suppl. ad. Vest. Comit. III. k. 104. és Kassa város Archiv. 108. sz. Kaprainai Manuscriptum. B. 125. sz. XXVII. Tom. 204.) Idézi HERCZEG 1904, 63.

²⁸⁸ „Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.” Idézi Eötvös 1865, 20.

²⁸⁹ „Kéri, hogy Miksa király Spanyolországból Magyarország kormányzójául hívassék be. Hogyha ez semmiképen sem történhetné meg, akkor méltóztassék legalább szeretett fiát, fenséges Miksa fejedelmet, Csehország királyát, Spanyolországból minél előbb Magyarországba behívni és ebben az országban az ő hivei között megtelepíteni, hogy a köztársaság kormányát vigye és a magyar nyelv használatát, meg a katonai fegyelmet megtanulja.”

²⁹⁰ „Arra az esetre, ha Ő felsége az országtól hosszabb időre találna távol lenni, azoknak [Rudolf és Ernő ausztriai főhercegek – a szerző megjegyzése] egyikét (hogy a nemzet nyelvét is megtanulják) a meddig csak lehet, maga helyett Magyarországon hagyja.”

említi. Az 1500. évi XI. tc. értelmében az ítéelőleveleket kiadásuk előtt az ítéelőmesterek tartozzanak „a többi ítéelőmesterek meg ülnökök előtt fölolvadni, azok számára pedig, a kik nem értik, köznyelven megmagyarázni, nehogy azokat a leveleket másképen adják ki, sem mint az ítéletet hozták”. A köznyelv a nem latin nyelveket jelenti, amely természetesen nem csak a magyar lehetett. Az 1500. évi XXXV. tc. előírta, hogy az egyházi bíróságokon az egyházi személyek helyettesei ne külföldiek, hanem

„egyedül magyar nemzetbeliek legyenek, nehogy a perlekedők a helyettesek nyelvének és beszédének meg nem értése miatt kénytelenek legyenek úgy a tolmácsokat, mint ügyvédeküket is fölöslegesen megfizetni, de leginkább azért, nehogy a tolmácsok útján adandó feleleteikben hibázni és magát a pert is elveszteni kényszerüljenek”.

Mivel a rendi felfogás értelmében csak a nemesek voltak a magyar nemzet (*natio Hungarica*) tagjai, de ők etnikai származásuktól és anyanyelvüktől függetlenül, így ebből a törvényből nem lehet megállapítani, hogy milyen nyelv(ek)re utalt – valószínűleg a latinra, hiszen az egyházi perek latinul folytak. Hasonló a helyzet az 1569. évi XXXVIII. törvénycikkkel, amely azt kérte a császártól, hogy a magyar ügyekben a magyarok tanácsával éljen, egyúttal egy-egy tolmács tartásáról rendelkezett a császári kamaránál és a haditanácsnál, hogy „gyorsabban és rövidebben végezzenek és hogy azon kiadásokon is, a melyeket eddig [...] a tolmácsokra fordítani kénytelenek voltak, könnyíteni lehessen”. Ezeket a törvénycikkeket egyes szerzők – és annak idején a magyar államnyelv bevezetése kapcsán a rendek – a magyar hivatalos használatára vonatkozó előírásokként citálják elő, de véleményem szerint ezekből ez nem derül ki egyértelműen. Az 1741. évi XVI. törvénycikk kapcsán – amely szerint a kanonokságokra „az ország törvényeit és szokásait s a hazai nyelvet tudó magyarok alkalmaztassanak” – például szinte biztosan állítható, hogy hazai nyelven (*patria lingua*) a latint értették, hiszen Mikó szerint még a 18. század végén is ez volt a helyzet. (MIKÓ 1943, 5.)

Amennyiben a központi hatalom a hivatalos nyelvhasználatot nem szabályozta, akkor gondolhatjuk, hogy a magánéletit még annyira sem. Az ország különböző nyelvű lakosait nem háborgatták nyelvük használatában, s ha voltak is példák a kölcsönös gyűlölködésre, az interetnikus kapcsolatokat általában véve a békés egymás mellett élés jellemezte. A 18. század közepéig Magyarországon sem tudatos nyelv-, sem tudatos nemzetiségpolitikáról nem

beszélhetünk, ebből kifolyólag szándékolt nemzetiségi elnyomásról vagy nyelvi asszimilációról sem.²⁹¹ (ACS 1996, 6–8.; EÖTVÖS 1865, 19–23.; SZEKFI 2002 [1935]; 2002 [1940].) Sőt, egyes közösségek politikai autonómiát kaptak királyainktól, mint például a horvátok 1091-ben I. Lászlótól, az erdélyi szászok II. Gézától és 1224-ben II. Andrástól (*Andreanum* vagy *goldene Freibrief*, 1486-ban I. Mátyás által megerősítve) vagy a szerbek 1691-ben I. Lipóttól (I. József és III. Károly által megerősítve). (BINDORFFER–DÓCZÉ–KÁLLAI 2010, 80.; 92.; 119.)

Habsburg nyelvi beavatkozás a 18. század második felében: a Ratio Educationis és II. József nyelvrendelete

A Magyar Királyság *laissez faire* nyelvpolitikájába való első tudatos beavatkozást Mária Terézia oktatási reformja jelentette (lásd *A nyelvhasználat szabályozása a 18. század második felétől a 19. század közepéig, különös tekintettel II. József nyelvrendeleteire* című részt). Az 1777-es tanügyi rendelet, a *Ratio Educationis*²⁹² a latin oktatási hagyományokon alapult, de emellett az anyanyelv és a német oktatását is elő kívánta mozdítani. A rendelet értelmében a német nyelv tanítását már a népiskolákban meg kellett kezdeni, hogy azt „minden tanuló különbség nélkül elsajátítsa”. A tankönyveket hasábosan kellett szerkeszteni, oly módon, hogy az anyanyelvi szöveg mellett a német fordítás is szerepeljen. A gimnáziumokban még nagyobb hangsúlyt helyeztek a német nyelv oktatására. (Soós 2005, 264.) Noha a *Ratio* Mária Terézia általános oktatásügyi reformjának részét képezte, Magyarországon az oktatást az osztrák örökös tartományokétól eltérő irányvonalak mentén kellett megszervezni, hiszen itt továbbra is az egyház maradt az iskolák alapvető intézményi fenntartója. Az 1777-es tanügyi rendelet ekként csak a katolikus iskolákra vonatkozhatott, mivel ezek tartoztak a kormányzat közvetlen hatáskörébe, míg az evangélikus, református és szerb ortodox egyházak autonómiája kizárta az oktatási ügyeikbe való állami beavatkozást. (PUTTKAMER 2013, 174–176.; LAJTAI 2004, 29–30.) Ugyan a magyar nyelv már a 18. század első évtizedeitől jelen volt az iskolai oktatásban – szórványosan,

²⁹¹ Ellenkező álláspontot képvisel Mályusz Elemér (1939, 270., 398.; 2002, 159–176.), legalábbis a 14. század végéig terjedő időszak vonatkozásában.

²⁹² Magyar szövegét közli MÉSZÁROS 1981.

egy-egy gimnáziumokban – (MARGÓCSY 2005, 128–147.), a magyarnyelv-oktatás ettől kezdve vett nagyobb lendületet. A *Ratio* alapfokon kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, előírta a kisgimnáziumokban a kisebb anyanyelvi fogalmazásokat, a gimnáziumokban a fordításokat latinból anyanyelvre és németre, a magasabb osztályokban a beszédgyakorlást a hazai nyelven, továbbá anyanyelvű tankönyvek elkészítését. A Helytartótanács nyolc nyelven (magyar, német, szlovák, román, horvát, szerb, rutén, olasz), összesen 18 tantárgyból rendelte meg a tankönyveket, amelyekből németül 14, magyarul 10, szlovákul 4, horvátul 4, szerbül 2, a többi nyelven egy sem készült el. (MARGÓCSY 2005, 108–109.)

II. József nyelvpolitikájáról általánosságban már szoltam az ausztriai nyelvi joggal foglalkozó részben.²⁹³ Ehelyütt csak a Magyarországra vonatkozó nyelvrendeletét tárgyalom.²⁹⁴ Az uralkodó 1784. április 19-én még csak arról rendelkezett, hogy a Magyar Királyi Helytartótanács és az erdélyi *Gubernium* az osztrák örökös tartományok kormányzségeivel németül érintkezzék. (Soós 2005, 265.) Alig egy hét múlva, április 26-án a magyar kancellárnak megküldött királyi leiratában már az ország összes hatóságánál be kívánta vezetni a német nyelvet: a központi hatóságok (dikasztériumok) féléves haladékat kaptak, a vármegyék és a városok további egy évet (1785. november 1-ig), de ezt követően a kancelláriának már két nyelven, latinul és németül kellett hozzájuk intéznie iratait. Három év letelte után kizárólag a német lehetett a világi és az egyházi törvényszékek nyelve is. A rendelet a német nyelv ismeretéhez kötötte az összes hivatali állás betöltését, a középiskolába való felvételt és az országgyűlési követül választást. Egyedül a törvények nyelve maradhatott a latin. (Soós 2005, 266–267.; SZEKFI 1926, 7–8.)

A hivatalos indoklás az volt, hogy a latin holt nyelv, amelyet Európa művelt nemzetei már régóta nem használnak a közügyek intézésében, helyébe pedig azért nem kerülhet a magyar, mert nem ez az egyetlen általánosan elterjedt nyelv az országban, sőt, azt valójában csak a lakosság kisebbik része beszéli. Eszterházy Ferenc kancellár a királyi leiratra adott válaszában hiába vonultatta fel ellenérvek hadát, a császárt nem tudta eltéríteni döntésétől, amelyről végül a Helytartótanács 1784. május 18-án értesítette az érintett hatóságokat. Az ellenérvek közül bennünket ehelyütt csak az érdekel, amely

²⁹³ Vesd össze *A nyelvhasználat szabályozása a 18. század második felétől a 19. század közepéig, különös tekintettel II. József nyelvrendeleteire* című fejezetet.

²⁹⁴ A rendelet szövegét lásd *Magyar Hirmondó* 1784.

a korszak hivatalos nyelvhasználatára vonatkozóan tartalmazott információt. Eszerint az országgyűlés és a vármegyei közgyűlések nyelve a magyar volt, a tisztviselőknek pedig a néppel való érintkezésben annak nyelvét kellett használniuk. A nemesi családok „összes kiváltságait, szabadságjogokat, okirataikat, pereiket latin és magyar nyelven bírják”. (Soós 2005, 266–269.) Noha az uralkodó a kancellárnak adott válaszlevelében *expressis verbis* kinyilvánította, hogy a rendelet nem a „magyar anyanyelv” ellen irányul, a magyar közéletben ez volt az általános meggyőződés. (Soós 2005, 270–300.) A császár végig kitartott azon meggyőződése mellett, hogy a birodalmat csak egy egységes nyelv útján lehet hatékonyan kormányozni. Hogy a német nyelv kiválasztásában nem valamiféle német, még kevésbé osztrák „nemzeti érzület”, hanem racionális megfontolások vezérelték, az kiderül egy magyar panaszlevélre adott válaszából:

„A német nyelv birodalmam egyetemes nyelve (*Universalsprache*), miért engedném a törvényeket és a közügyeket egyetlen tartományban annak nemzeti nyelvén tárgyalatni? Én a német birodalom császára vagyok, ennél fogva azok a többi államok, melyeket birtoklok, az egész állammal egy testet alkotó tartományok, melyeknek feje én vagyok. Ha Magyarország volna az első és legfontosabb birtokaim közül, úgy annak nyelvét tenném meg tartományaim fő nyelvévé; így azonban máshogy áll a dolog.” (Közli Soós 2005, 300.)

A nyelvrendelet – a rendek passzív ellenállása, a német nyelv nem, illetve kényszeredett tanulása, a hivatali ügyintézés nehézkessége miatt (Soós 2005, 301.) – csúfosan megbukott, s azt a „kalapos király” a halála előtt visszavonni kényszerült. Hosszú távon azonban sokkal nagyobb, előre nem látható hatást váltott ki: ironikus módon éppen ez indította el a magyar nyelv hivatalos pozíciójának megerősítéséért, illetve államnyelvi státuszának megteremtéséért vívott küzdelmet, amely a következő fejezet témája.

A magyar államnyelv bevezetésének története (1790–1844)

Az előző korszak nyelvi helyzetét akként összegezhethetjük, hogy a 18. század végéig Magyarország hivatalos, oktatási és kulturális életének minden színterét a latin nyelv dominanciája jellemzi. Még ha a latinul társalgó pásztorok történetét (MARGÓCSY 2005, 77.) csak a mondavilághoz soroljuk is,

kétségtelen, hogy a latin nyelv a hétköznapi életben is széles körben elterjedt volt. Ezen a helyzeten II. József hírhedt német nyelvrendelete változtatott, csak éppen nem a kívánt irányban. KANN (1950, 203.) metaforájával élve, ez a törvény nyitotta ki a nyelvi kérdés „Pandóra-szelencéjét” Magyarországon. Valóban, 1790-től kezdve a nyelvi kérdés európai összehasonlításban kivételes prioritást élvezett az országgyűlési vitákban.²⁹⁵ (EVANS 2004, 9.)

A magyar államnyelv bevezetésének története szorosan összefonódik a Jászi Oszkár által találóan a demokrácia archimedeszi pontjának titulált nemzetiségi kérdés történetével.²⁹⁶ (JÁSZI 1912, vii.) A központi hatalom nemzetiségekkel kapcsolatos politikájáról korábban szoltam. Maga a *nemzetiségi kérdés* azonban a 18. század előtti Magyarországon nem létezett, mégpedig a feudális magyar államjog sajátosságából kifolyólag: „Ahogy a nobilis Hungarus az egész nemességet, a nemesség egyetemét jelentette nyelvi és származási különbségekre való tekintet nélkül, úgy [...] a hungarus is az ország minden lakosára vonatkozott. A feudális magyar államjog, amely oly mély szakadékot vont nemes és nem nemes közé, magyar és nem magyar között semmiféle különbséget sem tett”. (ROMSICS 2002, 7–8.)

Maga a nemzetiségi csoporttudat természetesen nem volt ismeretlen a középkorban sem, de más tartalmat hordozott, mint a 19. századi, valamint alárendelődött a keresztény-univerzális, monarchikus-territoriális, hűbéri-tartományi, később a rendi-korporatív kereteknek. (ÁCS 1996, 8.) A magyar államnyelv bevezetése azért volt sérelmes a nemzetiségek számára, mert a latin elhagyása egyúttal az etnikai kereteken átnyúló, kulturálisan semleges és szupranacionális *hungarus-tudat* feladását is jelentette. (EVANS 2004, 9.) Eötvös szavaival élve, „a diák nyelvnek a törvényhozás és közigazgatás körében elhagyása [...] által az ország magyarul szóló polgárai oly előnyben részesültek, mellyel előbb nem birtak”. (EÖTVÖS 1865, 24.)

A magyar nyelv államnyelvvé válása 1790-től – hangsúlyosabban 1830-tól – 1844-ig, az uralkodótól apránként elnyert engedmények sorozataként, több lépcsőben valósult meg. Fontos megjegyezni, hogy ezek a törvények túlnyomórészt az anyaországra (*intra fines regni Hungariae*) vonatkoztak,

²⁹⁵ Az országgyűlési vitákhoz lásd bővebben MARCZALI 1907; MIKÓ 1943; SZEKFŰ 1926. A magyar nyelvi mozgalomhoz általában lásd bővebben MOLNÁR CSIKÓS 1998.

²⁹⁶ A nemzetiségi kérdéshez lásd bővebben ÁCS 1996; ARATÓ 1960; BINDORFFER 2010; EÖTVÖS 1865; JÁSZI 1912; MÁLYUSZ 2002; MIKÓ 1944; SETON-WATSON 1908; SZEKFŰ 2002 [1942].

a kapcsolt részekre, azaz a Horvát–Szlavón–Dalmát társországoakra, valamint Erdélyre²⁹⁷ és a határőrvidékre nem.

Az 1790. június 10-én, huszonöt év után először összeült országgyűlés nagy ügybuzgósággal már második ülésnapján arról határozott, hogy a két tábla egymással váltott üzenetei, valamint a jegyzőkönyvek ezentúl magyarul íródjanak (utóbbit latinra is lefordítják), a tárgyalások úgyszintén magyarul folyjanak, de a magyar nyelven nem tudók továbbra is latinul szólhatnak fel. (*A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelve dolgában.*)²⁹⁸ Az uralkodó által szentesített törvény ehhez képest szerény eredményeket tartalmaz. Az egyetlen körmondatból álló 1790/91. évi XVI. törvénycikk²⁹⁹ biztosította a rendeket, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv (*lingua peregrina*) nem fog használatni”; „hogy pedig a magyar hazai nyelv (*nativa lingua hungarica*) jobban terjedjen és csinosodjék”, magyarnyelv-tanárok kinevezését irányozta elő a gimnáziumokban, akadémiákon és a magyar (azaz a pesti) egyetemen. A kormányszéki ügyek intézése terén azonban fenntartotta a latin nyelv használatát. A magyar nyelv tanításáról és használatáról szóló 1792. évi VII. törvénycikk³⁰⁰ a magyar királyság területén rendes, a kapcsolt részekben rendkívüli tantárgyként írta elő a magyar nyelv oktatását, hogy bizonyos idő elteltével „közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik [...] a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják”. Ugyanakkor arra a kérelemre nézve, mely szerint „a királyi helytartó-tanács azon vármegyéknek, melyek magyar nyelven teendik fölterjesztéseiket, ugyanazon ügyekben magyarul válaszoljon”, csak újabb ígéret érkezett: ennek mikéntjéről egy bizottság fog a legközelebbi országgyűlés elé jelentést terjeszteni.

Az 1791–1792-es törvények megfogalmazásából kitűnik, hogy programjellelű normákról volt szó, amelyek főként a jövőre nézve tettek ígéretet. Az egyetlen konkrétum a magyar nyelv mint *tantárgy* középiskolai és egyetemi oktatására vonatkozott, ami a *Ratio Educationis* óta már több helyen elindult. 1791 után más felsőfokú intézményekben is magyar

²⁹⁷ Erdély hivatalos nyelvhasználatához lásd bővebben Pál 2005, 3–26. Vesd össze 1791. évi 31. erdélyi tc. – De negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hungarica pertractandis (SZEKFŰ 1926, 247.), valamint az 1847. évi 1. erdélyi tc. a magyar nyelvről (SZEKFŰ 1926, 622.).

²⁹⁸ Közli SZEKFŰ 1926, 213–215. Vesd össze MARCZALI 1907, 362–365.

²⁹⁹ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 229.

³⁰⁰ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 258–259.

tanszékek alakultak, a gimnáziumok többségében a magyar nyelv mint tantárgy oktatása az általános tanrend része lett, sőt, pár helyen néhány egyéb tantárgyat is magyar nyelven kezdtek oktatni. A Helytartótanács elrendelte, hogy a továbbiakban csak az nevezhető ki gimnáziumi tanárrá, aki tud magyarul. A magyarul nem tudó tanárokat állásvesztés terhe mellett a „hazai nyelv” három éven belüli elsajátítására kötelezték. (*A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről.*)³⁰¹ Margócsy figyelmeztet bennünket arra, hogy „e nagy és impozáns nyelvi program ebben a korban még távolról sem volt közönségesen elfogadott”. (MARGÓCSY 2005, 73.) Nagyon sok helyen továbbra is ragaszkodtak a latin kizárólagos használatához, sőt volt, ahol tiltották a magyar beszédet.³⁰² (MARGÓCSY 2005, 73.) A magyar nyelv oktatásának ügye a jogalkotás szintjén 1805-ben került elő legközelebb, az 1792-es törvényt megerősítendő (lásd alább). Ezután adták ki a második *Ratio Educationist* 1806-ban,³⁰³ amely alapján majd a Helytartótanács 1819-es rendeletei véglegesítik a magyar nyelv és irodalom rendes tantárgyként való oktatását a középiskolákban. (LAJTAI 2004, 32–33.) Ehhez képest az országgyűlés által az 1791-es törvény felülvizsgálata céljából kiküldött tanulmányi bizottság 1828-ban úgy vélte, hogy „a magyar nyelv művelése a tudós társaságnak, és nem az iskoláknak a feladata”. Még a pesti magyar egyetem 1826-os szabályzata is a latint határozta meg oktatási nyelvként, s a magyar nyelv használatát csak a magyar tanszéken engedélyezte. Nem csoda, hogy a Helytartótanács 1830-ban értetlenül állt a helyzet előtt: „miért nem tanítják a felsőbb oskolákban a magyar nyelvet?” (MARGÓCSY 2005, 73–75.)

A Ferenc császár-féle „kabineti abszolutizmus” idején szinte teljesen elsikkadt a magyar nyelv hivatalos használatának ügye.³⁰⁴ A külpolitikai vereségek hatására megenyhült osztrák monarchia a magyar nyelv

³⁰¹ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 211–212. Lásd bővebben hozzá MARGÓCSY 2005, 72–73.

³⁰² Az 1795-ös debreceni gimnáziumi rendtartás például kimondta, hogy „szoros kötelessége lészen a tanítóknak, hogy ezen oskolabéli tanítványaikkal soha magyarul ne beszéljenek”. A pápai rendtartás értelmében: „mindenki latin nyelven beszéljen, [...] s a sáfárnak gondja legyen az anyanyelven beszélő megfenyítésére is.” Nagykőrösön pedig „a magyarul való beszéllésekért” ekképp rendelték büntetni a diákokat: „először megintsék, másodsor lefektessék, mintha meg akarnák verni, harmadszor pedig, okos mérséklés szerint, meg is vesszőzzék”. (MARGÓCSY 2005, 74.)

³⁰³ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 283–285. A magyar nyelv oktatására vonatkozó 40. cikket magyarul közli NÁDOR 2002, 110–111.

³⁰⁴ Vesd össze SZEKFŰ 1926, 62–104.

használatáról szóló 1805. évi IV. törvénycikkben³⁰⁵ mindössze az alábbiakat engedélyezte: az Ófelsége, valamint a Magyar Királyi Kancellária elé terjesztendő feliratokat hasábosan – magyar és latin nyelven – kell szerkeszteni; a törvényhatóságok a Helytartótanáccsal magyarul levelezhetnek; a perek magyarul megkezdhetők, de a Kúrián még latinul kell őket befejezni. Végül a király ígéretet tett a magyar nyelv mint rendes tantárgy felvételére vonatkozó 1792-es rendelkezés végrehajtásának foganatosítására. Ezt követően kerek huszonöt évig semmit sem sikerült kicsikarni az uralkodótól. A megyék azonban saját hatáskörükben rendelkeztek a magyar nyelv terjesztéséről; sajnos nem voltak ritkák a túlkapasok.³⁰⁶ (Ács 1996, 137.)

Az 1825-ös reformországgyűléstől kezdve felélénkültek a magyar nyelv államnyelvi státuszának kivívására, valamint ápolására, fejlesztésére irányuló törekvések.³⁰⁷ Ennek első lépéseként gróf Széchenyi István híres felajánlását követően 1827-ben elrendelték – az egyesületként működő – Tudós Társaság (1845-től hivatalosan is Magyar Tudományos Akadémia néven emlegetett intézmény) létrehozását. (1827. évi XI. tc.) A nemzeti nyelv (*linguae nationalis*) használatáról szóló 1830. évi VIII. tc.³⁰⁸ értelmében a Helytartótanács most már kötelezően magyarul válaszol a törvényhatóságoknak, és a Kúria a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. A kerületi táblák, a vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek előtt folyó pereket „szabad lesz [...] magyar nyelven vinni; de az említett bíróságok, melyeknél tudniillik a magyar nyelv eddig nem volt használatos, a perekben akár magyar, akár latin nyelven határozhatnak”. A törvény arról is rendelkezett, hogy magyarnyelv-tudás nélkül ezentúl nem lehet közhivatalt betölteni (a szolgálatban lévőköt ez a szabály nem érinti), valamint 1834 után ügyvédi vizsgát tenni. A magyar nyelvről szóló 1836. évi III. törvénycikk a törvények két nyelven, latinul és magyarul történő szerkesztését írta elő, kétség esetén a magyar változat a mérvadó.³⁰⁹ Innentől kezdve a Királyi Ítéltábla előtt is folyhatnak magyarul a perek, és a királyi udvari főtörvényszéknek ezekben magyarul kell határoznia. A törvény rendelkezett a magyar nyelvű

³⁰⁵ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 276.

³⁰⁶ A megyék magyarosító intézkedései nagyrészt az 1806-os és az 1830–1836-os esztendőkre estek. Ebből az időszakból számos vármegyei határozatot idéz ARATÓ 1960, 185–190.

³⁰⁷ Lásd bővebben hozzá PAIS 1955; különösen Pais Dezső, Deme László és Terestyéni Ferenc tanulmányai.

³⁰⁸ Latin eredetiben közli SZEKFŰ 1926, 399.

³⁰⁹ Ez a szabály már erre a törvényre is vonatkozott, tehát az elektronikus *Corpus Jurisban* közölt magyar nyelvű szöveg az eredeti.

hiteles kiadások és anyakönyvezés lehetőségéről, valamint az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben magyar nyelvi tanszék felállításáról. A magyar nyelvről szóló 1840. évi VI. törvénycikk értelmében: *a)* az országgyűlés és a világi törvényhatóságok feliratai kizárólag magyar nyelven íródnak; *b)* a királyi Helytartótanács leiratait és körleveleit kötelezően magyarul küldi ki; *c)* a világi törvényhatóságok egymással, valamint az egyházi törvényhatóságokkal és a magyar ezredek kormányaival magyarul leveleznek; *d)* az udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelez. Hároméves határidővel ott is magyarul kell vezetni az anyakönyveket, ahol a szertartás nyelve nem a magyar; egyházi szolgálatba – vallásra vagy felekezetre tekintet nélkül – ezentúl csak magyarul tudó személyek választhatók.

A magyar nyelv államnyelvvé válásának folyamatát a magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. törvénycikk tetőzte be, amely az országgyűlés, a törvénycikkek, a magyar udvari kancellária által kibocsátott iratok, a Magyar Királyi Helytartótanács tárgyalásai és jegyzőkönyvei, valamint az ítélőszékek nyelvüül – immáron „kirekesztőleg” – a magyart határozta meg. A horvátoknak megengedték, hogy még hat évig latinul szólhassanak az országgyűlésen. A király rendelkezést tett a magyar közoktatási nyelv bevezetése iránt is. A még a törvény elfogadása előtt, 1844. augusztus 6-án kelt helytartótanácsi rendelet értelmében az ország 44 katolikus gimnáziumában magyar lesz a tannyelv. A nem tisztán magyar vidékeken fekvő 17 gimnáziumban egyelőre a latin maradhatott a tanítási nyelv, de ezek közül kilenc mégis áttért a magyarra. A tananyag magyarázatához segédnyelvként lehetett használni az adott nemzetiségi nyelvet. A protestáns egyházak által fenntartott intézmények szabadon választhatták meg tanítási nyelvüket. A gyakorlatban az evangélikus középiskolákban a Felvidéken a német és a szlovák, Erdélyben a német, a református középiskolákban pedig a magyar lett a tannyelv. A *Magyarország elemi tanodáinak szabályait* tartalmazó 1845. július 16-i helytartótanácsi rendelet (az úgynevezett *harmadik Ratio Educationis*) alapján a csak kétéosztályos falvakban anyanyelven folyt a tanítás, a városokban magyarul, de a nem magyarok által lakott vidékeken anyanyelven is. Az elemi iskolák felső két osztályában a magyar nyelvtan, írás és olvasás kötelező tantárgy lett mindenki számára, továbbá a negyedik osztályban a német nyelvtan oktatását is el kellett kezdeni. A rendeletet 1846-ban az osztrák kormány nyomására módosították, és a nem magyar vidékeken a magyar nyelv kikerült a tananyagból. (DEÁK 2000, 248–249.; LAJTAI 2004, 32–33.; SZEKFI 1926, 194–196., 592–594., 617–621.)

Az 1848–1849-es forradalom és a neoabszolutizmus nyelvpolitikája

A magyar nyelvi küzdelemmel párhuzamosan az ország egyéb nemzeti ségei is nemzeti öntudatra ébredtek, s amint a magyarok sérelmezték II. József német nyelvrendeletét, úgy a nemzetiségek sem voltak elragadtatva attól, hogy a magyar az ő nyelveik „rovására” államnyelvi státuszba került. Az 1848–1849-es események csak tovább rontottak a helyzeten, mivel a polgári forradalom vívmányai közül kimaradt a nemzetiségek nemzeti létének és jogainak elismerése. (KATUS 2002.) Az 1848. áprilisi törvények közül kettő érintette a nyelvhasználat kérdéskörét. Az országgyűlési követek választásáról szóló V. tc. a passzív választójog feltételül szabta a magyar nyelv ismeretét (3. §), a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló XVI. tc. pedig a megyei bizottmányok és gyűlések tanácskozási nyelveként Magyarország területére nézve egyedül a magyart határozta meg [2. § e) pont.]

A mélypontra süllyedt nemzetiségi viszonyból kiütkeresést jelentett a Szegeden üléselő országgyűlés által 1849. július 28-án elfogadott határozat, amely „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése” érdekében fontos nyelvi rendelkezéseket fogalmazott meg. „Országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben mint diplomatikai nyelv a magyar használtatván”, egyebekben szabad nyelvhasználatot biztosított. Ez pontosan a következőket jelentette: *a)* a községi és törvényhatósági tanácskozásokon mindenki anyanyelvén szólhat; *b)* a községi jegyzőkönyveket szabad választás szerinti nyelven vezetik (ez az úgynevezett községi nyelv), a törvényhatóságokét pedig magyarul, illetve a lakosság számának felét meghaladó nemzetiség nyelvén is. Ugyanezt a szabályt irányozták elő az esküdszékek és az első bíróságú törvényszékek előtti eljárásokra is a szóbeli eljárás behozatala esetére. Az elemi iskolákban a községi, illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni, folyamodványát pedig mindenki anyanyelvén is bárhová benyújthatja.³¹⁰ Az európai összehasonlításban egyedülálló nyelvhasználati szabadságot biztosító határozat a szabadságharc bukása miatt sajnos nem kerülhetett végrehajtásra, haladó rendelkezéseit félresöpörte a császári önkény.

³¹⁰ A képviselőház 1849. július 28-ai határozata. Közli BALOGH 2002, 43–44.

Az 1849. márciusi oktrojált alkotmány kimondta a nyelvi egyenjogúsítás elvét, amely egyúttal a magyar államnyelvi státuszának is véget vetett. A *Gleichberechtigung* azonban sajnos hamar megtört a neoabszolutista kurzus németesítő törekvésein. A korszak nyelvi jogi szabályzását Magyarország vonatkozásában is részletesen ismertettem a *Nyelvi egyenjogúsítás: Habsburg nyelvpolitika az 1848–49-es forradalmi időszakban, valamint a neoabszolutizmus idején* című fejezetben. Láthattuk, hogy az új kormányzat eleinte nagy lendülettel fogott a nem magyar nemzeti mozgalmak programjának talán legfontosabb eleme, a saját nyelv használatához való jog megvalósításához. Az ennek nyomán kialakult nyelvi kavalkádót azonban egyre kényelmetlenebbnek találták, különösen a centralizációs törekvések fényében. A legtovább az igazságszolgáltatásban engedtek teret a nemzeti nyelvek használatának, 1853–1854-től azonban ott is a német került túlsúlyba, legalábbis az írásbeliség szintjén. Míg a lakossággal való érintkezésben mindvégig fenntartották az állampolgárok jogát anyanyelvük használatához, addig a belső ügykezelésben a központosított államszervezetet jobban szolgáló egységes hivatali nyelv modellje érvényesült. Deák Ágnes (2000, 221.) összefoglalása szerint: „A kormányzat első lépcsőként a vegyes lakosságú területeken – részben az egymásnak feszülő nemzetiségi igények neutrális feloldásaként feltüntetve – igyekezett a német nyelvet a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alsó szintjein is bevezetni. [...] A két magyarnak tekintett kerületben a hivatali apparátus óvatos ellenszegülő politikájának sikerült fenntartani a magyar nyelvű igazgatási gyakorlatot.”

A nemzetiségek számára kedvező elemeket is tartalmazó nyelvpolitikát a magyarok két okból sem tudták értékelni: egyrészt mert az ország politikai autonómiáját megsértve, „vasvesszővel” kényszerítették rájuk, másrészt mert a magyar nyelv nagy nehezen kivívott hegemon pozícióját ásta alá. Hogy utóbbi az osztrák kormány kimondott célja volt, az kiderül a minisztertanács 1849. április 10-i ülésének jegyzőkönyvéből, amely feladatául tűzte ki

„a magyar nyelvnek a nemzetiségek egyenjogúságával ellentétben álló szupremáciájának megszüntetését Magyarországon, a különböző nemzetiségek felszabadítását az eddigi [...] kényszer alól az iskolákban és a hivatalokban, de kellő tekintettel a bírósági nyelvre és a vegyes lakosságú körzetekre”.³¹¹

³¹¹ Idézi DEÁK 2000, 43–44.

Így tehát, ha nem is értek egyet Szekfű Gyulával abban, hogy a nemzeti egyenjogúsítás „magyarországi megvalósítása nem volt egyéb, mint minden nemzetiségnek egyformán megfosztása jogaitól”, a rendszer logikájára végeredményben helytálló azon megállapítása, miszerint „a nem magyar népek Bécstől ugyanazt nyerték jutalomként, mint amit a magyarok büntetésül”. (SZEKFŰ 1926, 532.)

A nyelvhasználat szabályozása a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918)

A nemzetiségi törvény és öröksége

Az 1849-es képviselőházi határozat szellemisége nem tűnt el nyomtalanul a történelem süllyesztőjében: a német hivatalos nyelv mintegy húszévnyi uralma után visszatért hozzá a nemzetiségi egyenjogúság³¹² tárgyában született 1868. évi XLIV. törvénycikk.³¹³ A törvény tárgyi meghatározásából („a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni”), valamint abból, hogy összes rendelkezése a nyelvhasználatra vonatkozik, egyértelműen következik, hogy nyelvtörvényről van szó. Ez nem véletlen: a magyar politikusok zöme a nemzetiségi kérdésnek szinte kizárólag a nyelvi – kisebb mértékben a vallási – vonatkozásait vette figyelembe, bárminemű területi vagy politikai autonómiáról, a nemzetiségek külön nemzetként való elismeréséről (a horvátok és az erdélyi szászok

³¹² A terminus már jó ismerősünk: a német *Gleichberechtigung* tükörfordítása. Deák (2009) szerint a nemzetiségi törvény egyebekben is merített az osztrák előzményekből.

³¹³ A nemzetiségi törvény Horvátországra nem vonatkozott, hiszen „a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről” külön törvény rendelkezett. Az 1868. évi XXX. törvénycikk nyelvi vonatkozású rendelkezései értelmében a koronázási oklevél horvát nyelven is kiállítandó (2. §); Horvátország területén a törvényhozás, a közigazgatás és a törvénykezés nyelve a horvát (56. §); Horvátország területén a közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelve a horvát (57. §); horvát-szlavón előterjesztések és beadványok a közös minisztérium által is elfogadandók, s azokra válasz ugyanazon a nyelven adandó (58. §); a közös országgyűlésen és annak delegációjában a horvát nyelvet is használhatják (59. §); a közös törvényhozás által Horvátország részére alkotott törvények horvát eredeti szövegben is kiadandók (60. §).

kivételével) hallani sem akart,³¹⁴ miközben erre vonatkozó igényeiket a legnagyobb nemzetiségek képviselői már 1848–1849-ben megfogalmazták. (KATUS 2002.)

A nemzetiségi törvény kiindulópontját a magyar politikai nemzet képezte:

„Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja. ... [E]zen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik.” (1868. évi XLIV. tc., preambulumban.)

A törvény *expressis verbis* kimondta, hogy Magyarország államnyelve a magyar, rendelkezései azonban jóval tágabb teret engedtek a nemzetiségi nyelvek használatának, mint amit a vizsgált nyugat-európai országoktól az államnyelv-kisebbségi nyelvek viszonyában megszokhattunk. A törvény részletszabályait a három fő hatalmi ág szerint csoportosítva mutatom be.

1. *Törvényhozás*: Az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve a magyar. A törvények magyar nyelven alkottatnak, de minden nemzetiség nyelvén hiteles fordításban kiadandók.
2. *Végrehajtás*
 - a) A *kormány* hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában a magyar. A kormányhoz intézett beadványait mindenki anyanyelvén nyújthatja be,³¹⁵ a beadványokra hozott magyar végzéshez a beadvány nyelvén készült hiteles fordítás csatolandó.
 - b) *Törvényhatósági* (azaz megyei szintű, illetve törvényhatóságú jogú városi) igazgatás: A jegyzőkönyvek és a belső ügyvitel nyelve az államnyelv, de mindazon nyelvek is használhatók, melyeket a képviselők egyötöde jegyzőkönyvi nyelvül óhajtott. A gyűléseken mindenki anyanyelvén szólhat fel. A tisztviselők

³¹⁴ Természetesen ellenpélda is akad: köztudomású, hogy például Eötvös az önkormányzatiság híve volt.

³¹⁵ A beadványok anyanyelven való benyújtásának jogát a törvény 23. §-a a saját község, egyházi hatóság és törvényhatóság vonatkozásában is kimondja.

a törvényhatóság területén a községekkel, magánosokkal, egyesületekkel stb. való hivatalos érintkezéseikben lehetőleg ezek nyelvét használják.

- c) Községi (azaz helyi szintű) igazgatás: A községi gyűlések maguk választják meg jegyzőkönyvük és ügyvitelük nyelvét; ezen kívül azt a nyelvet is használni kell, amelyet a szavazóképes tagok együtöde kíván. A tisztviselők a községbeliekkel azok nyelvét kötelesek használni. A községi gyűléseken mindenki anyanyelvén szólhat.

3. Igazságszolgáltatás

- a) *Elsőfokú bíróságok*: Saját községi bírósága előtt mindenki anyanyelvét, más községi bíróság előtt az illető község jegyzőkönyvi nyelvét, saját járási bírósága előtt saját községének jegyzőkönyvi nyelvét, más bíróságok előtt pedig azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, amelyhez az illető bíróság tartozik. A tanúkihallgatást és egyéb bírói cselekményeket a bíró a perben álló felek/kihallgatott személy nyelvén eszközli. A tárgyalási jegyzőkönyv és bírói határozat nyelve a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyike lehet (20%-os szabály).
- b) *A kormány által kinevezett bíróságok* (azaz a fellebbviteli és a felsőbbbíróságok) nyelve a magyar.

Mivel az *oktatásról* részletesen külön törvénycikk rendelkezett, a nemzetiségi törvény csupán annyit szögezett le e tárgyban, hogy a közoktatási miniszter köteles „az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik”. (1868. évi XLIV. tc. 17. §) Emellett ezentúl is fennállt bármely nemzetiségű polgároknak éppúgy, mint a községeknek, egyházaknak „saját erejükkel vagy társulás útján” iskolákat alapítani. (1868. évi XLIV. tc. 26. §) Az egyházak továbbra is autonómiát élveztek, így maguk határozhatták meg az általuk működtetett intézmények, testületek nyelvét. (1868. évi XLIV. tc. 10., 14., 15., 25., 26. §)

A törvény még egy nyelvi diszkriminációs klauzulát is tartalmazott:

„A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.” (1868. évi XLIV. tc. 27. §)

A törvény szövegét elolvastva bárki elfogultság nélkül megállapíthatja, hogy széles körű nyelvhasználati jogokat tartalmazott,³¹⁶ és kiállja az összehasonlítás próbáját az 1867-es osztrák alkotmánnyal. A kontraszt a korabeli angol, francia és spanyol szabályozással viszont óriási: ezek az országok nemhogy nem engedélyezték, de adott esetben még kifejezetten tiltották is az államnyelven kívül más nyelvek használatát. A nemzetiségi képviselők azért nem voltak meglepődve, mert ők a magyarokéhoz hasonló, politikai jogosítványokat magába foglaló, területiális-közjogi alapú, nemzeti autonómiát szerettek volna. Egy „szűkkeblű” nyelvtörvény ezeknek az igényeknek vajmi kevésbé felelt meg.³¹⁷ (Bár pozitívumait később az eleinte szenvedélyesen tiltakozó nemzetiségi képviselők is felismerték.) Az inkább magyarázatra szorul, hogy miért kezeli méltatlanul a törvényt a legtöbb mai szerző. Véleményem szerint ennek két oka van. Egyrészt, a törvény kortárs kritikusainak érvrendszerére támaszkodva, a nemzetiségi kérdés tágabb kontextusától elszakadni képtelen módon, a gyereket a fürdővízzel kiöntve figyelemre se méltatják a nyelvi jogi szempontból valós értékeit. Másrészt,

³¹⁶ ANDRÁSSY (2013a, 176–177.; 2017, 7–10.) a szabályozás tartalmából egyenesen arra következtet, hogy Magyarországnak de facto nem egy, hanem legalább hét államnyelve volt.

³¹⁷ „[A] meglévő nemzetiségi törvény nem más, mint sérelmeink törvényesítése... Ha egyáltalában a mostani magyar szabadság – méz, amit azonban úgy hiszem, csak a kormánypárt állít, akkor mi még ezt a mézet is [...] csak a nemzetiségi törvény üvegén keresztül nyaljuk.” (PAULINY-TÓTH 1870.) „Nem az a kérdés uraim: vajon szabad-e folyamodványt szerb, tót, román vagy szász nyelven járásbiróságokhoz benyújtani? Hanem az a kérdés, hogy az önkormányzat alapján a községek, városok, a megyék egyes nemzetiségnek típusát viseljék: úgy, hogy minden magyar honpolgár, szerb, tót, román, szász otthon érezze magát, hogy ne legyen idegen saját hazájában.” (POLIT 1875.) Vesd össze JÁSZI 1912, 340–341., 348.

ha el is ismerik a szabályozás példamutató oldalát, rögtön semmissé teszik a kijelentésüket azzal, hogy a törvényt egyébként sem hajtották végre.³¹⁸ Sajnos alig áll rendelkezésünkre olyan empirikus bizonyíték, amely alapján a kérdést eldönthetnénk. A magyar nacionalista sajtó és néhány túlbuzgó politikai magyarosító, nemzetiségek ellen szító nyilatkozatait nem lehet tekintetbe venni annak megítélésénél, hogy a törvényt végrehajtották-e vagy sem? A nemzetiségi képviselők folyamatos panaszkodása és az általuk közölt adatok bizonyítják, hogy a törvény bizonyos rendelkezéseinek gyakorlatba ültetése legalábbis csorbát szenvedett,³¹⁹ mindazonáltal ez alapján nem lehet egy, a nyelvhasználat számos közösségi színterét szabályozó jogszabályról egy az egyben kijelenteni, hogy nem hajtották végre. Az egyes hatóságok ügyforgalmát vizsgáló szisztematikus levéltári kutatás még várat magára.

A nemzetiségi törvény utóéletének értékelésénél elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy nem sokkal a törvény születése után átszervezték a bírósági rendszert. Elválasztották a közigazgatást az igazságszolgáltatástól, a községi, járási és törvényhatósági bíróságok helyébe pedig a királyi járásbíróságok és királyi törvényszékek kerültek. Noha a bíróság teljes egészében állami intézménnyé vált, ez nem jelentette azt, hogy az igazságszolgáltatás nyelve kizárólag a magyar lett – bár értelemszerűen most már minden tagjától megkövetelték az államnyelv ismeretét. Az 1869. évi IV. tc. 6. §-a kifejezetten kimondta, hogy a nemzetiségi törvény 13. §-a, amely a kormány által kinevezett bíróságok hivatalos nyelveként kizárólag a magyart határozza meg, „ezenül is csak a felsőbb bíróságokra értetik”. A községi bíróság ugyan megszűnt, de a királyi járásbíróságok és a királyi törvényszékek nyelvére vonatkozóan továbbra is érvényben maradt a 20%-os szabály. Ennek érdekében az 1869. évi IV. tc. előírta, hogy „a bírói állományok betöltésénél különös figyelem fordítandó arra, hogy a kinevezések [...] az illető törvényszéki kerületben lakó különböző nemzetiségi egyénekre való méltányos tekintettel történjenek”. (1869. évi IV. tc. 4. §) Bírói hivatalt csak olyan személy viselhetett, aki a nemzetiségi törvény „rendeleteinek

³¹⁸ Ezt az álláspontot képviseli a nemzetiségi kérdés iratait összegyűjtő BALOGH Sándor (2002) és KEMÉNY G. Gábor (1952), utóbbi a kommunista ideológiának megfelelően kifejezetten malíciózus felhanggal; CSERNICKÓ István (2013, 66., 72–73.), a külföldi szakirodalomból EVANS (2004, 17.), valamint a *Scotus Viator* álnéven publikáló skót SETON-WATSON (1908). Ellenkező véleményen van például ANDRÁSSY György (2017, 10–11.).

³¹⁹ Vesd össze például KEMÉNY 1999 [1952], 216–217., 238–241., 281–286., 463–466., 476–481.; JÁSZI 1912, 458–464., 471–477.

megfelelni képes”. (1869. évi IV. tc. 6. §) Ez utóbbit elvárták az ügyészekről is. (1871. évi XXXIII. tc. 15. §) A nemzetiségi nyelvek használatát a bírósági eljárásban a fentiekén kívül tolmács előírásával biztosították.³²⁰

A nemzetiségi törvénynek való megfelelést a közigazgatásban is megkövetelték: a közjegyzőktől (1874. évi XXXV. tc. 2. §), a törvényhatósági tisztviselőktől (1870. évi XLII. tc. 68. §; 1886. évi XXI. tc. 82. §), valamint a községi tisztviselőktől is (1886. évi XXII. tc. 77. §). A törvényhatósági és községi igazgatásban semmit sem változtattak a nemzetiségi törvény rendelkezésein. Egy 1907-es belügyminiszteri rendelet előírta, hogy:

„Azok a vármegyei tisztviselők, akik a néppel hivataluknál fogva folytonos és sűrű érintkezésben vannak, tehát elsősorban a járási főszolgabírák és szolgabírák, az illető járás lakosságának nyelvét bírják, vagy legalábbis oly mérvű nyelvismerettel rendelkezzenek, hogy a néppel akadálytalanul érintkezni, annak előadását megérteni, saját intézkedéseiket pedig megérteni képesek legyenek.” (1907. évi 152 635. sz. körrend.)³²¹

A jogalkotói akarat őszinteségéhez a fentiek alapján nem férhet kétség. Mivel a végrehajtás maga a községek és a törvényhatóságok hatáskörébe tartozott, így a gyakorlat persze községről községre, megyéről megyére változhatott. (KATUS 1999, 156.)

A nyelvhasználat szabályozása az oktatásban

A nemzetiségi népiskolai közoktatásról szóló, Eötvös József nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. törvénycikk *anyanyelvi oktatás* biztosítását írta elő az elemi és a felsőbb népiskolákban, valamint a polgári iskolákban (58., 63. és 75. §):

„Minden növendék az anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.”

³²⁰ A bírósági nyelvhasználat részletes áttekintését lásd bővebben MIKÓ 1944, 360., 399–405.

³²¹ Közli BALOGH 2002, 201.

Emellett a nem magyar tannyelvű felsőbb népiskolákban, polgári iskolákban és tanítóképezdékekben *kötelező tantárgyként* kellett oktatni a magyart. (1868. évi XXXVIII. tc. 64., 74. és 88. §)

A népoktatási tanintézetekben történő magyarnyelv-tanításról szóló 1879. évi XVIII. törvénycikk immáron az elemi népiskolákban is *kötelező tantárgyként* írta elő a magyar nyelv tanítását. Emellett a nem magyar nyelvű tanítóképzés esetében meghatározta a magyar nyelv ismeretének kötelező szintjét: a tanítóképezdékekben a magyar nyelv „oly óraszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa”. (1879. évi XVIII. tc. 1. §) A törvény az 1882 utáni időszakra vonatkozóan kimondta, hogy „tanítóul vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban taníthassa”. (1879. évi XVIII. tc. 2. §) A magyar nyelv népiskolákban való oktatására vonatkozó rendelkezést fokozatosan kellett életbe léptetni: ahol van olyan tanító, aki a magyar nyelv tanítására képes, ott a magyar nyelv oktatását a törvény hatálybalépését követő évben meg kellett kezdeni, ahol viszont ilyen tanító nincs, ott csak akkor, mihelyt „a magyar nyelv tanítására képes tanító alkalmazva leend” – azaz legkorábban 1882-ben. (1879. évi XVIII. tc. 4. §)

A nemzetiségi képviselők a magyar nyelv oktatásának kötelezővé tételében egyenjogúságuk megsértését, valamint a nemzetiségi törvény anyanyelvi oktatásra vonatkozó 17. §-ának sárba tiprását látták.³²² A helyzet megfelelő értékeléséhez több körülményt kell figyelembe venni. Először, az oktatási törvények az iskolákat az egyházak fennhatósága alatt hagyták, így az egyes iskolák oktatási nyelvéről ők döntöttek. Az állam csak ott lépett közbe saját iskola alapításával, ahol az egyházak nem tudtak a törvényben foglalt követelményeknek megfelelő oktatást biztosítani. (PUTTKAMER 2013, 176–178.) Másodszor, ennek ellenére az 1879-es törvény az egyházi iskolákra is vonatkozott, hiszen az oktatási miniszter a törvény végrehajtása tárgyában kiadott 17.284/1879. számú rendeletét az egyházmegyei hatóságoknak is megküldte.³²³ Harmadszor, a kormány nem adott engedélyt újabb nemzetiségi középfokú oktatási intézmények megnyitásához, valamint többet megszüntetett közülük. A nagyrócei, a znióváraljai és a turócszentmártoni szlovák gimnáziumok 1874–1875-ös bezáratásával például a szlovákok

³²² Vesd össze: *Iratok a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló 1879. XVIII. tc. történetéhez*. Közli KEMÉNY 1999 [1952], 589–624.

³²³ Közli BALOGH 2002, 520–522.

esetében megszűnt az anyanyelvű középiskolai képzés.³²⁴ Negyedszer, a magyar nyelv oktatására vonatkozó rendelkezéseket a nemzetiségi iskola-fenntartók és tanárok sikeresen szabotálták. Ez derül ki a kultuszminiszteri rendeletek sorából, amelyek huszonöt éven keresztül próbálták a törvény végrehajtását kikényszeríteni.³²⁵

A magyar nyelv tanítását az oktatás további színtereire terjesztette ki a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló 1883. évi XXX., valamint a kisdedovásról szóló 1891. évi XV. törvénycikk. A középiskolai törvény a gimnáziumokban és reáliskolákban *rendes tantárgyként* írta elő a magyar nyelv oktatását. (1883. évi XXX. tc. 3–4. §) Az érettségi bizonyítványt magyarul kellett kiadni, amelyhez kérésre mellékeltek az illető iskola tannyelvén vagy latin nyelven készült fordítást. (1883. évi XXX. tc. 22. §) A középiskolai tanári képesítő vizsgálat nyelve a magyar lett, amely alól tíz évig felmentést adhatott a kultuszminiszter. (1883. évi XXX. tc. 70. §) Az óvodai törvény értelmében a 3–6 éves nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatását össze kellett kötni a magyar nyelv mint államn nyelv ismeretébe való bevezetéssel (1891. évi XV. tc. 8. §), minek okán a kisdedovánonóktól és dajkáktól természetesen megkövetelték a magyar nyelv ismeretét. (1891. évi XV. tc. 12. §)

Noha az oktatási tárgyú jogszabályok a *tannyelvre vonatkozó rendelkezést* egyáltalán *nem tartalmaztak*, mégis, a magyar egynyelvű, a magyar–nemzetiségi kétnyelvű, valamint a nemzetiségi egynyelvű iskolák arányában a 19. század második felében jól érzékelhető eltolódás következett be az előbbieik javára. Amíg 1869-ben az elemi iskolák 42,2%-a volt magyar, 47,3%-a nemzetiségi és 10,5%-a két tannyelvű, addig 1890-re az elemi iskolák 53,5%-a vált magyar, 29,5%-a nemzetiségi, 17%-a pedig két tannyelvűvé. Az 1901/1902-es tanévre vonatkozó adat: 62% magyar, 19% nemzetiségi és 19% két tannyelvű népiskola. (BALOGH 2002, 9., 173–174.) Mindennek okát a kötetben nem vizsgált, ámde annál fontosabb társadalmi-gazdasági tényezőkben, valamint többek között az iskolák finanszírozásával kapcsolatos politikában kell keresni. Példának okáért a községi,

³²⁴ Közli IBID. 11., 102.

³²⁵ Ezek 1879-ben, 1882-ben, 1883-ban, 1885-ben, 1890-ben, 1902-ben és 1905-ben születtek (1882-ben és 1905-ben kettő is). Közli BALOGH 2002, 520–522., 122–124., 522–523., 149–152., 176–185.; KEMÉNY 1999 [1952], 662–663. Az 1882. júniusi, valamint az 1883-as körlevél a két forrásgyűjtemény egyikében sem szerepel, de az 1885-ös körlevél szövegében történik utalás rájuk. Az 1879-es törvény végrehajtásának nehézségeihez lásd bővebben KÉRI 1997.

valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893. évi XXVI. törvénycikk az államsegély nyújtását a tanítók alkalmazásánál és fegyelmi ügyénél történő állami beavatkozás lehetőségéhez kötötte. Utóbbinak különösen az „államellenes irány” esetén volt jelentősége, amely többek között az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása elleni vétségben nyilvánulhatott meg. (1893. évi XXVI. tc. 13. §)

Amint fentebb említettem, az 1879-es oktatási törvény végrehajtását számos vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet próbálta kikényszeríteni – kevés sikerrel. Berzeviczy Albert kultuszminiszter 1904-es törvényjavaslatához fűzött indoklása rámutatott, hogy „a kizárólag nem magyar tannyelvű felekezeti iskolákból magyarul beszélni tudó gyermek alig kerül ki”, és „1340 olyan elemi népiskolánk van, amelyben a magyar nyelv nem tanított” (az 1901–1902-es tanévre vonatkozó adat).³²⁶ A kormány úgy ítélte meg, itt az ideje a szigorúbb fellépésnek. Berzeviczy tervezetét a nemzeti-ségi értelmiség erős ellenérzéssel fogadta, s noha abból a Tisza István-féle kormány bukása miatt nem lett törvény, tartalma jelentős részben bekerült a későbbi kultuszminiszter, gróf Apponyi Albert nevével fémjelzett törvény-csomagba. (BALOGH 2002, 175.)

A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti tanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. törvény (az úgynevezett *Lex Apponyi*) – részben az egyébként üdvözölhető fizetésemelés, továbbá az ehhez nyújtott államsegély feltételeként – az eddigieknél is jelentősebb állami beavatkozást tett lehetővé a községi, valamint felekezeti iskolák autonómiájába. Példaként említhető az állam fegyelmi joghatóságának megállapítása. Fegyelmi vétségnek minősült többek között az, ha a népiskolai tanító a magyar nyelv tanítását elhanyagolta, vagy azt nem a törvényben kitűzött célnak megfelelő átlagos eredménnyel tanította. (1907. évi XXVII. tv. 22. §) Másrészt a törvény immáron az *oktatási nyelv*re, valamint a magyarnyelv-tudás elérendő szintjére vonatkozó előírásokat is tartalmazott. Ami az előbbit illeti:

³²⁶ A 17 299 népiskolából 3343 (19%) volt nemzeti-ségi egy tannyelvű, ezeknek pedig 97%-a (3249 iskola) volt felekezeti fenntartású. Vesd össze BALOGH 2002, 173–174.

„A hol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, [...] ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tannyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a huszat eléri, vagy az összes beirt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beirt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható. Az összes elemi népiskolák ismétlő tanfolyamában a tanítás nyelve a magyar.” (1907. évi XXVII. tv. 18. §)

A magyar nyelv oktatásának mértékét a nem magyar tannyelvű iskolákban akképpen határozták meg, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. (1907. évi XXVII. tv. 19. §)

A *Lex Apponyit* keletkezésétől fogva a mai napig sokan bírálják, és sokszor félre is értelmezik a külföldi és a hazai szakirodalomban egyaránt.³²⁷ Az állami felügyelet minden eddiginél erősebb voltát nem tagadva koncentráljunk kizárólag a törvény nyelvi rendelkezéseire: először is, az iskolák tannyelve csak akkor lett magyar, ha a tanulók legalább fele magyar anyanyelvű volt – ezen arányszám alatt csak a magyar gyerekek részére kellett magyar tannyelvet használni. Másodszor, még a magyar tannyelvű iskolákban is engedélyezte a törvény, hogy az iskolafenntartó a nem magyar gyerekek részére anyanyelvű oktatást biztosítson. Az is fontos, hogy a törvényt ne mai szemmel, hanem kortárs összehasonlításban szemléljük. Ne feledjük, hogy a 18. század végétől az Egyesült Királyságban, Spanyolországban és Franciaországban a közoktatás kizárólag államnyelven folyt, és a kisebbségi nyelvek tanítását nemhogy oktatási nyelvként, de tantárgy formájában sem engedélyezték (a heti egy, tanterven kívüli walesi és ír tanóra kivételével). A helyzet csak a 20. század elején kezdett javulni az Egyesült Királyságban; Spanyolországban és Franciaországban csak a 20. század közepén. Az 1868-as

³²⁷ Lásd bővebben például SETON-WATSON (1908, 227–233.) elmarasztaló ítéletét. Értelmezésével – néhol pontatlanul, de alapvetően meggyőzően – szembeszáll MARÁCZ (2002, 287–291.).

oktatási törvény szabadelvű felfogásához képest ugyan visszalépést jelentett az 1907-es törvény, de a korszak nyugat-európai szabályozásainál még így is jelentősen nagyvonalúbb volt.

A nemzetiségi kedélyek megnyugtására az oktatási miniszter 1914-ben két rendeletet is kiadott. Az első értelmében a hitoktatást a népoktatási tanintézetekben a tanuló anyanyelvén kell ellátni; a második engedélyezte a nem magyar anyanyelv kiegészítő nyelvként való felhasználását az állami elemi népiskolák I. és II. osztályában, valamint rendes tantárgyként való tanítását a 3–5. osztályban. (1914. évi 114 000. sz. rend.; 1914. évi 1797. eln. sz. megkeresés.)³²⁸ A félreértések elkerülése végett: utóbbi rendelet nem a nemzetiségi nyelvű iskolákra, hanem a népiskolák mintegy 10%-át kitevő állami iskolákra vonatkozott, ahol ezidáig kizárólag a magyar volt az oktatási nyelv.³²⁹ A nemzetiségi iskolák tannyelvét a rendelet nem érintette, azzal kapcsolatban továbbra is a *Lex Apponyi* által előírt 50%-os küszöb érvényesült.

A nyelvhasználat egyéb színtereinek szabályozása

Az eddigiekben bemutatam a dualizmus kori Magyarország nyelvhasználatát szabályozó legfontosabb törvényeket. Néhány jogszabály maradt hátra, amelyek a nemzetiségi törvény hatálya alá nem tartozó nyelvhasználati színtereket szabályoztak, és jellemzően a korszak vége felé születtek. Ezen törvények nagyobbik része a magyar nyelv hivatalos státuszának további megerősítését szolgálta, de itt is találni olyan jogszabályokat, amelyek nyelvi jogokat biztosítottak a nem magyar nyelvű lakosság számára. A közegészségügyi törvény módosításáról szóló 1908. évi XXXVIII. törvénycikk például ugyan az orvosi kinevezés feltételéül szabta a magyarnyelv-tudást, de az orvostól azt is megkövetelték, hogy a működési körében túlnyomórészt használt nyelvet „legalább oly mértékben sajátítsa el, hogy orvosi hivatásának megfelelhessen”. (1908. évi XXXVIII. tc. 7. §)

Az 1890. évi V. törvénycikk 18. §-a a honvédség szolgálati és vezényleti nyelvként a magyart, Horvátországban a horvátot írta elő. A község-és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvénycikk elrendelte, hogy

³²⁸ Közli BALOGH 2002, 205., 206–209.

³²⁹ Vessd össze *A népiskolák iskolafenntartók és tannyelv szerinti megoszlása az 1901/02-es tanévben*. Közli BALOGH 2002, 173–174.

minden községnek csak egy hivatalos neve lehet, amelyet egy kifejezetten e célból alakítandó, a belügyminiszter felügyelete alatt álló bizottság fog megállapítani. Ugyan a törvény nem mondta ki, hogy a hivatalos névnek magyarnak kell lennie, de a gyakorlatban a két- vagy többnyelvű települések esetében ez a szabály érvényesült. (KÁPOLNAI 1997.) Az állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecséteken, bélyegzőkön, illetve jelzőtáblákon, továbbá a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben, térképeken, nyomtatványokon és pecséteken kizárólag a hivatalos nevet szabadott feltüntetni, de többek között az iskolai tankönyvekben és nyomtatványokon zárójelben másik elnevezés is szerepelhetett. (1898. évi IV. tc. 5. §) Az 1907. évi XLIX. törvénycikk a vasút szolgálati nyelveként a magyart határozta meg, Horvátországban is, de ott a horvát nyelv ismeretét is megkívták a vasúti alkalmazottaktól.

Nyelvi jogok a két világháború között

Az első világháború kitörése után egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nemzetiségek egy része úgy érzi, az ország határain kívül „tágasabb”. 1918 októberében felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia. Az őszirózsás forradalom után megalakult Károlyi-kormány már politikai autonómiát is hajlandó volt (lett volna) adni a nemzetiségeknek. 1918-ban a kárpátaljai ruszinok, 1919-ben a magyarországi németek és „a szlovákok autonóm jogterülete” részére biztosítottak önkormányzati jogokat. (1918. évi X. tv.; 1919. évi VI. tv.; 1919. évi XXX. tv.)³³⁰ A Tanácsköztársaság alatt, 1919. április 6-án elfogadott rendelet tömören annyit mondott, hogy „minden hatóság köteles a Magyarországon használatos nyelvek bármelyikén kiállított hozzátartozó beadványt elfogadni és az elintézést a beadvány nyelvén közölni”. Ezzel gyakorlatilag garantálta a nemzetiségi nyelvek teljes egyenjogúságát a közigazgatásban. (XLI. sz. rend.)³³¹ A Tanácsköztársaságot követően, 1919. augusztus 21-én kiadott 4044/1919. M. E. számú rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról³³² még a nemzetiségi törvénynél is szélesebb körű

³³⁰ Közli BALOGH 2002, 216–223.

³³¹ Közli BALOGH 2002, 225.

³³² Közli BALOGH 2002, 234–236. A *nemzeti/nyelvi kisebbség* a Párizs környéki békék mészava (vesd össze BALOGH 1940) 1920–1945-ig, majd 1990–2011-ig *nemzetiség* helyett ezek a bevett kifejezések Magyarországon.

anyanyelvhasználatot biztosított a törvényhozásban(!), a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, továbbá az állam feladatává tette az anyanyelvi oktatásról való gondoskodást az elemi, valamint a középiskolákban. Ezek az intézkedések azonban már nem tudták megváltoztatni a történelem menetét. A vesztes háborút lezáró trianoni békeszerződés következtében Magyarország majdnem homogén etnikumú nemzetállammá vált, amely radikálisan új alapokra helyezte a nemzetiségi-nyelvi kérdést.

A két világháború között a magyar nyelv- és nemzetiségpolitika fókuszában a területi revíziós törekvések, illetve a szomszédos államokhoz került 3,5 milliós magyarság jogvédelme állt. Számos szerző szerint Magyarország azért tartotta be a trianoni békeszerződés rendelkezéseit, sőt, vállalt a kezdetektől fogva többet magára, hogy „senki sem vethesse a szemünkre, hogy vizet prédikálunk, de bort iszunk, és hogy a magyar kisebbségek jogait reklamáljuk, de magunk sem adjuk meg az[oka]t saját kisebbségeinknek”.³³³ Ez a vád a mai napig megfogalmazódik a magyar kisebbségpolitikával szemben (BALOGH 2002, 561.; BINDORFFER 2010, 24.; CHOLNOKY 1996, 30., 33–34.; EGRY 2010, 5–6.; KÁLLAI–VARJÚ 2010, 179–180.), mindez azonban a nyelvi jogi szabályozás értékelésén mit sem változtat.

A trianoni békeszerződés (1921. évi XXXIII. tc.) kisebbségvédelemmel foglalkozó része (III. rész, VI. cím, 54–60. cikkek) az osztrák békeszerződéssel megegyezően az alábbi nyelvi jogokat tartalmazta:

1. a magyar állampolgároknak általában:
 - a) az élet és szabadság teljes védelme, törvény előtti egyenlőség, valamint a többi állampolgárral azonos polgári és politikai jogok nyelvire tekintet nélkül;
 - b) szabad nyelvhasználat a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy egyéb természetű közzététel terén, a nyilvános gyűléseken;
2. a nem magyar anyanyelvű állampolgároknak:
 - a) megfelelő könnyítések a saját nyelv bíróságán történő használatához szóban vagy írásban;
 - b) szabad nyelvhasználat a saját költségükre alapított jótékonyági, vallási, szociális és oktatási intézményeikben;
 - c) saját nyelvű elemi oktatás ott, ahol az adott kisebbséghez tartozó jelentős számú állampolgár él.

³³³ Bethlen Istvánt idézi Mirkó 1944, 285.

Noha a nemzetiségi törvény formálisan még mindig hatályban volt, és rendelkezései tökéletesen kielégítették a trianoni békeszerződés követelményeit (Mikó 1944, 280–284.), Bethlen István miniszterelnök – biztos, ami biztos alapon – 1923. június 21-én rendeletet bocsátott ki a kisebbségvédelmi cikkek végrehajtására (4800/1923. M. E. sz. rend.), ami deklaráltan és rendelkezései tartalmát tekintve is gyakorlatilag nem volt más, mint a nemzetiségi törvény „modern kiadása”.³³⁴

Az országgyűsapodás koráig Bethlen törvényerejű rendeletén kívül két jogszabály szabályozta a nyelvhasználatot. Az 1924. évi II. törvénycikk a nemzetiségi törvénynek a közhivatalok betöltésének feltételeiről szóló 27. §-át egészítette ki azzal, hogy az olyan járásbírósnál, törvényszéknél, állami és önkormányzati hatóságnál, illetve hivatalnál, amelynek működési területén a lakosságnak legalább egyötöde ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik, olyan személyeket kell alkalmazni, akik az illető nyelvben jártasak. A rendelkezés be nem tartásához a törvény egyedülálló módon szankciót fűzött: aki az illető nyelvet két éven belül nem sajátítja el, áthelyezhető vagy munkajogi eljárás alá vonható.

Az 1923. augusztus 24-én kiadott, nemzetiségi népiskolákról szóló rendelet (110 478 VIII. a. sz. rend.)³³⁵ értelmében azon iskolai körzetekben, ahol ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó tanköteles gyerekek száma a negyvenet eléri, vagy a nyelvi kisebbséghez tartozók a lakosság többségét teszik ki, az állami és községi iskolákban az oktatás *egészben vagy részben a kisebbség nyelvén* folyik. A rendelet a kisebbségi elemi iskolák három típusát állapította meg. Az A típusban a tanítási nyelv a kisebbségi nyelv, a magyar tantárgy; a B típusban a tárgyak körülbelül felét magyarul, másik felét kisebbségi nyelven oktatják; az úgynevezett nyelvoktató, C típusú iskolák magyar tannyelvűek, a kisebbségi nyelv tantárgy. A középiskolákban párhuzamos osztályokat kellett indítani a nyelvi kisebbséghez

³³⁴ Oszwald Györgyöt idézi Mikó (1944, 288.). Mikó (uo.) szerint a kormányzat „arra az álláspontra is helyezkedhetett volna, hogy csak a békeszerződésben vállalt kisebbségvédelmi kötelezettségek végrehajtásáról gondoskodik, és felhasználja ezt az alkalmat az [azokon] túlmenő nemzetiségvédelmi rendelkezések hatályon kívül helyezésére. A törvényhozó nem ezt az utat választotta s ezáltal is bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy Magyarországon a kisebbségvédelem nem külföldi nyomásra elvállalt kényszerűség, hanem az államvezetés egyik alap gondolata, nem nemzetközi oktroj, hanem az alkotmányfejlődés eredménye” (kiemelés az eredetiben). Vesd össze még EGRY 2010, 9.

³³⁵ Közli BALOGH 2002, 276–278.

tartozó tanulók számára. 1935-ben a Gömbös-kormány megszüntette az A és a C típusú kisebbségi iskolákat, és egységesen vegyes tannyelvű oktatást vezetett be, de 1941-ben a második Teleki-kormány visszatért az 1923-as három iskolatípushoz.³³⁶

1938–1941 között megvalósult a területi revízió. A „Magyar Szent Korona testébe” visszatért felvidéki területek kisebbségeinek védelméről az 1938. évi XXXIV. törvénycikkkel törvénybe iktatott első bécsi döntés rendelkezett, a kárpátaljai ruténeknek pedig az 1939. évi VI. törvénycikk felhatalmazása alapján kiadott 6200/1939. M. E. sz. rendelet biztosított önkormányzati és széles körű nyelvhasználati jogokat. Utóbbiak közül a legjelentősebb rendelkezés a 11. §, amely Kárpátalja területén a magyar mellett az állam hivatalos nyelvén nyilvánította a magyar-orszt is. (A Kárpátaljai vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslat 4. §-a az erőszakolt magyar-orosz elnevezés helyett a rutént használta, s biztosított volna neki „a magyar nyelvvel egyenjogú hivatalos” státuszt, azonban a törvényjavaslat nem került tárgyalásra.) (MIKÓ 1944, 295–300.) A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészek kisebbségeinek védelméről az 1940. évi XXVI. törvénycikkkel törvénybe iktatott második bécsi döntés gondoskodott. Ugyanez a törvény fogadta el az 1940. augusztus 30-án kelt, a magyar királyi és a német birodalmi kormányok között létrejött, kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyvet, az úgynevezett bécsi népcsoportegyezményt. (1940. évi XXVI. tc.)³³⁷ Ez nyelvi jogi szempontból semmi újat nem hozott, hiszen a német nyelvű oktatást, valamint a német nyelvnek a magán- és közéletben való használatát a magyar jogrendszer ezt megelőzően is biztosította.

Nyelvi jogok a szocializmus időszakában (1945–1989)

A szovjet csapatok magyarországi bevonulása után „a nemzetiségpolitika egyik központi kérdése a győztes anyaországok kisebbségei számára az anyanyelven folyó oktatás mihamarabbi beindítása, a másik pedig a németek

³³⁶ Vesd össze 11000/1935. M. E. sz. rendelet az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetéséről. Közli BALOGH 2002, 282–283. 700/1941. M. E. sz. rendelet az 1923. évi nemzetiségi iskolarendelet három iskolatípusához való visszatéréséről. Közli BALOGH 2002, 298–299.

³³⁷ Közli BALOGH 2002, 295–297. A német kisebbségre vonatkozó két világháború közti nemzetiségpolitikához lásd bővebben BRENNER 2014a.

kollektív megbüntetése volt”. (BINDORFFER 2010, 25.) A nemzetiségek egyenjogúságának, valamint egyéni és kollektív jogainak biztosítására már 1945 augusztusában készült egy törvénytervezet (*A magyarországi nemzetiségek jogi helyzetét szabályozó rendelet alapelvei*),³³⁸ amely a nyelvhasználat terén is tartalmazott újdonságokat, de ezt végül nem hozták nyilvánosságra. A nemzetiségi kérdés átfogó újrendezésére az egész korszakban nem került sor. Miután a Magyar Népköztársaság alkotmánya garantálta a polgárok jogegyenlőségét, valamint a nemzetiségek számára az anyanyelven való oktatás és a nemzeti kultúra ápolásának lehetőségét,³³⁹ a kormányzatban a 60-as évekig uralkodó maradt az úgynevezett automatizmus szemlélet, amelynek jegyében úgy gondolták, a nemzetiségi problémák a szocializmusban maguktól is megoldódnak majd. (BINDORFFER 2010, 30.)

A nyelvhasználat kérdését ugyanakkor számos jogszabály érintette. A közigazgatásra és az igazságszolgáltatásra vonatkozó egyes ágazati jogszabályok kivétel nélkül biztosították az anyanyelv szóban és írásban történő használatának jogát. Ha az eljáró hatóságnak nem volt kellő jártassága a fél által használt nyelvben, tolmácsot kellett alkalmazni.³⁴⁰ Ami az oktatást illeti, a 10030/1945. M. E. sz. rendelet³⁴¹ megszüntette a vegyes tannyelvű kisebbségi iskolatípust. Az új szabályozás szerint azokban a népiskolákban, ahol a jelenlegi oktatási nyelv megváltoztatására irányuló kívánság merült fel, legalább tíz tanuló szülőjének kérésére, titkos szavazással döntöttek arról, hogy gyermekeik számára anyanyelven folyó oktatást kívánnak-e a magyar nyelv mint tantárgy tanításával, vagy az anyanyelvet csupán külön tantárgyként tanítsák. Ezt a szabályt alig több mint két hónap múlva hatályon kívül helyezte a 330/1946. M. E. számú rendelet.³⁴² Az ennek végrehajtására kiadott 1946. február 16-i 1200/1946. VKM számú rendelet alapján a nemzetiségi iskolákat nem a szülők kérésére, hanem a népszámlálási adatok alapján kellett felállítani. A rendelet csak egyféle kisebbségi iskolatípust ismert: a nemzetiségi tannyelvűt, amit legalább tizenöt tanuló jelentkezése esetén kellett elindítani. (BINDORFFER 2010, 28.) Ez a szabályozás az 1947-es párizsi békeszerződéssel trianoni területére visszapa-rancsolt Magyarországon is hatályban maradt, annyi módosítással, hogy

³³⁸ Közli BALOGH 2002, 663–666.

³³⁹ Vessd össze 1949. évi XX. tc. 49. §

³⁴⁰ Vessd össze 1951. évi III. tv. 8., 61. §; 1952. évi III. tv. 8., 184. §; 1954. évi II. tv. 6. §; 1957. IV. tv. 12., 30. §; 1972. IV. tv. 7. §; 1973. I. tv. 8., 80. §

³⁴¹ Közli BALOGH 2002, 313–315.

³⁴² Közli IBID. 320–322.

1948 februárjától a népesedési adatok helyett ismét a szülők (legalább tíz fő) kérésétől tették függővé az iskolák elindítását. (2100/1948. VKM sz. rend.)³⁴³ A németek nemzetiségi oktatását csak 1951-ben indították el, iskolahálózatuk 1958-ra épült ki. (BALOGH 2002, 693.) Az 1960-as években sokadszor is újjászervezték a nemzetiségi iskolarendszert. A nemzetiségi tannyelvű iskolákat (A típus) megszüntették, és helyette a nyelvvoktató (C típus) és két tannyelvű (B típus) iskolákat vezették be.³⁴⁴ (1961. évi III. tv.) Az 1970-es évek elején az automatizmuselméletet felváltotta a kölcsönösségelmélet, amelynek a Trianon utáni revíziós politikához hasonlóan az volt a kiindulópontja, hogy a szomszédos országokban élő magyarok akkor fognak „előzékeny bánásmódban részesülni”, ha a Magyarországon élő nemzeti kisebbségeket példamutatóan kezelik. A nemzetiségeknek híd szerepet szántak a környező szocialista országokkal való kapcsolattartásban. (BINDORFFER 2010, 37–38.; TILKOVSKY 1998, 162–165.) Ez a pártpolitikai szemléletbeli változás a nyelvi-jog-alkotás terén kevésbé jelentkezett. Az 1972. évi I. törvénnyel módosított alkotmány annyi változást hozott, hogy az egyenjogúság, az anyanyelven való oktatás, valamint a saját kultúra megőrzése és ápolása mellé beiktatták az anyanyelv használatának jogát (61. §), amit az egyes ágazati törvények eddig is biztosítottak. Valódi előrelépésnek az új oktatási törvény tekinthető, amely egyrészt kimondta, hogy az óvodai és iskolai nevelés-oktatás nyelve a magyar és az országban beszélt minden nemzetiségi nyelv, valamint a nyelvvoktató, illetve két tannyelvű iskolák mellé visszahozta a nemzetiségi tanítási nyelvű iskolákat. (1985. évi I. tv. 7. §)

Nyelvi jogok a rendszerváltástól napjainkig

A rendszerváltás a nyelvi és kisebbségi jogalkotás szempontjából is korszakhatár. Bár a nemzetiségek jogait egységesen szabályozó törvény előkészítése már a 80-as évek végén megkezdődött, azt az új, demokratikus rendszerben hozták tető alá. (BALOGH 2002, 490–491.; KÁLLAI-VARJÚ 2010, 178–182.) Az 1993-as kisebbségi törvény „a 20. század Magyarországnak egyetlen nagy nemzetiségi törvényalkotása”, amelynek jelentősége az 1868-as nemzetiségi törvényéhez hasonlítható. (TILKOVSKY 1998, 196.) A magyar nyelvi jogi szabályozás filozófiája nem változott: a nyelvi jogok zöme továbbra is

³⁴³ Kőzli *IBID.* 372–374.

³⁴⁴ Vessd össze BINDORFFER 2010, 34–35.; NÁDOR 2002, 122–123.

kisebbségi jogként fogalmazódik meg, és nem találunk olyan tanulmányt, amely a nyelvjog-alkotást ne a kisebbségpolitika keretein belül értékelné.

A hatályos nyelvi jogi szabályozás három fő szintjét az alkotmány (2012-től Alaptörvény), a kisebbségi törvény (2012-től nemzetiségi törvény), valamint az egyes ágazati jogszabályok képezik. Ezek részint kisebbségi nyelvi jogokat fogalmaznak meg, részint a magyar nyelv hivatalos használatát, valamint hivatalos nyelvi státuszát garantálják. Ami a kisebbségi nyelvi jogokat illeti: míg az 1989–2012 közötti szabályozás az etnikai, nemzeti vagy nyelvi kisebbségek kifejezéseket használta, addig 2012-től ismét a nemzetiség a hivatalos terminus. (A siket közösség természetesen nem nemzetiségnek, hanem nyelvi kisebbségnek minősül.) Mivel a nyelvhasználat szabályozásának szempontjából a különbségtételnek nincs jelentősége, ezért a 2012 előtt keletkezett, de ma is hatályos jogszabályok ismertetésénél a nemzetiség kifejezést fogom használni.

Az 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított alkotmány 68. §-a az alábbiakat rögzítette:

„(1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek³⁴⁵ részei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. (2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és nyelvi kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.”

A korábbi alkotmányhoz képest nyelvi jogi szempontból egyedüli újdonság a névhasználathoz való jog alkotmányos szintű elismerése volt.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 14 kisebbségi nyelvet ismert el: bolgár, cigány (romani és beás), görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán. (42. §) A kisebbségek részére biztosított nyelvi jogok a következők:

1. egyéni jogok: családi ünnepek és az ezekhez kapcsolódó egyházi szertartások anyanyelven történő megtartása, névviselés és anyakönyveztetés anyanyelven; az anyanyelv ápolása, továbbadása; anyanyelvű oktatás és művelődés (11–13. §);

³⁴⁵ Az 1990. évi XL. törvénnyel módosított alkotmányban *nyelvi* helyett már *etnikai* kisebbségek szerepeltek. A nemzeti és etnikai kisebbség közötti megkülönböztetés elsősorban azon alapult, hogy az adott kisebbségnek van-e anyaországa vagy sem. Ebben az értelemben a cigányok és a ruszinok minősültek etnikai kisebbségnek. (KÁLLAI-VARJÚ 2010, 187.) 2012 óta ők is nemzetiségnek számítanak.

2. kollektív jogok: a kisebbségi nyelv ápolása és fejlesztése; anyanyelvű vagy anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) óvodai nevelés, alsó-, közép- és felsőfokú oktatás feltételei megteremtésének kezdeményezése, illetve saját nevelési-oktatási, tudományos hálózat kiépítése (16., 18. §).

A kisebbségi oktatási jogokat a törvény VI. fejezete (42–50. §) bontotta ki részletesebben. A főszabály az, hogy egyazon kisebbséghez tartozó nyolc tanuló szülőjének kérése esetén kötelező kisebbségi osztályt vagy tanulócsoportot indítani, de lehetőség és igény szerint külön kisebbségi óvoda vagy iskola is alapítható. Az oktatás megszervezésében a helyi települési és kisebbségi önkormányzat együttműködik, de a kisebbségi önkormányzat át is veheti az adott oktatási intézményt. A kisebbségi nyelv oktatása a már jól ismert három típus szerint valósulhat meg: 1. *anyanyelvű* oktatás (azaz a kisebbségi nyelv a tannyelv, a magyar kötelező tantárgy); 2. *anyanyelvi* oktatás (kisebbségi–magyar vegyes tannyelvű iskolák); 3. magyar nyelvű oktatás (*nyelvoktató* iskolák, ahol a kisebbségi nyelv csak tantárgy).³⁴⁶

További nyelvhasználati jogokat tartalmaz a VII. fejezet (51–54. §). Különösen jelentős az 51. § (1) bekezdése, amely deklarálta az anyanyelvhasználat szabadságát: „A Magyar Köztársaságban anyanyelvét bárki mindenkor és mindenhol szabadon használhatja.” Ez tehát mindenkire, a nyelvi többséghez és kisebbséghez tartozó személyekre egyaránt vonatkozik. Mivel a gyakorlatban rendszerint a kisebbségi nyelvhasználat szokott nehézségeket okozni, ezért a törvény külön leszögezi, hogy ennek feltételeit – külön törvényben meghatározott esetekben – az állam biztosítani köteles. Az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban való nyelvhasználat kapcsán a jogalkotó a vonatkozó eljárási törvényekre hivatkozik, egyébiránt az alábbi kisebbségi nyelvi jogokat nevesíti:

1. anyanyelvhasználat az Országgyűlésben;
2. anyanyelvhasználat a helyi önkormányzat képviselő-testületében (a kisebbségi nyelvű felszólalás magyar nyelvű szövegét vagy

³⁴⁶ A kisebbségi nyelvek oktatásának részletszabályait az alábbi jogszabályok tartalmazták: 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról; 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról; 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti Alapintérv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról; 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról; 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról.

- kivonatát az ülés jegyzőkönyvéhez csatolni kell, de a jegyzőkönyveket és határozatokat lehet két nyelven is vezetni, illetve szövegezni);
3. a kisebbségi önkormányzat igényének megfelelően:
 - a) a helyi önkormányzati rendelet, hirdetmény közzététele a kisebbség nyelvén is;
 - b) a kisebbség anyanyelvén készült közigazgatási nyomtatványok;
 - c) a helység- és utcanévtáblák, valamint a közhivatalok elnevezését feltüntető táblák feliratai és a működésükre vonatkozó közlemények feltüntetése kisebbségi nyelven is;
 4. a helyi köztisztviselői és közalkalmazotti állások betöltése során az adott településen élő kisebbség anyanyelvét is ismerő személyek alkalmazása.

A kisebbségi törvénnyel kapcsolatban elsősorban a kisebbségi önkormányzati rendszer szabályozását és működését illetően merültek fel problémák, emiatt a törvényt 2005-ben és 2010-ben módosították.³⁴⁷ (KÁLLAI–VARJÚ 2010, 194–198.) Ezek a módosítások a meglévő nyelvi jogokat alig érintették, mivel az arra vonatkozó szabályozást nem érte kritika. Inkább a nyelvi jogok gyakorlati érvényesülése vetett fel aggályokat, különösen az oktatásban, főleg finanszírozási és infrastrukturális (megfelelő tankönyvek, képzett pedagógusok hiánya stb.) problémák miatt.³⁴⁸ A 2005. évi CXIV. tv. egyrészt a települési kisebbségi önkormányzathoz kapcsolódóan biztosít új nyelvi jogokat, másrészt az oktatási jogosítványokat bővíti. A kollektív kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó helyi önkormányzati rendeletet ezentúl csak a kisebbségi önkormányzat egyetértésével lehet megalkotni (39. §), valamint a kisebbségi önkormányzat ülésén készült jegyzőkönyvet a magyar mellett az adott kisebbség nyelvén is lehet vezetni, és ilyen esetben a kisebbségi nyelvű változat a hiteles (39. §). Ami az oktatást illeti, újdonság a cigány nyelv oktatásának kifejezett említése (46. §), valamint az a szabály, miszerint ha a tanulólétszám nem teszi lehetővé a kisebbségi oktatás egy településen belüli megszervezését, az érintett országos önkormányzat kezdeményezésére a megyei (fővárosi) önkormányzatnak kell megteremtenie a kiegészítő kisebbségi oktatás feltételeit (45. §).

³⁴⁷ A német kisebbségi önkormányzatok működéséhez lásd bővebben BRENNER 2014b.

³⁴⁸ Vessd össze A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosának éves beszámolóit, 1995–2010. www.kisebbségiombudsman.hu/kateg-292-1-beszamolok.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

A kisebbségi nyelvi joghoz tartozik a 2009. évi CXXV. jelynelvi törvény is, amelyet Európa legkorszerűbb jelynelvi törvényeként tartanak számon. A siket közösséget nyelvi kisebbségként meghatározó jogszabály értelmében 2017. szeptember 1-jétől a magyar jelyelv és a magyar nyelv oktatása kötelező a siket gyermekek számára fenntartott kétnyelvű iskolákban, míg az integráló intézményekben a kétnyelvű oktatást akár egy siket gyermek szülőjének kérelmére is biztosítani kell.

Az igazságszolgáltatásra és a közigazgatásra vonatkozó ágazati jogszabályok nyelvi rendelkezései egészen mostanáig nem változtak a szocialista rendszerben született szabályokhoz képest. A polgári, büntető- és közigazgatási eljárások nyelve tehát továbbra is a magyar, a magyar nyelv nem tudása miatt azonban senkit nem érhet hátrány. Mind szóban, mind írásban mindenki az anyanyelvét vagy az általa ismertként megjelölt más nyelvet használhatja. Bár az anyanyelv magától értetődően lehet nemzetiségi nyelv is, a jogalkotó biztos, ami biztos alapon a nemzetiségi nyelv, valamint – a Nyelvi Chartának való megfelelés érdekében – a regionális nyelv használatának jogát külön is biztosítja. Az eljárás fontosabb iratait le kell fordítani, szükség esetén tolmácsot kell kirendelni (2010 óta külön említik a jelynelvi tolmácsot). A közigazgatási eljárásban 2008 óta lehetőség van arra, hogy a nemzetiségi önkormányzat saját hatáskörébe tartozó hatósági eljárás nyelve a magyar mellett más nyelv legyen.³⁴⁹ A 2018. január 1-jén hatályba lépett új polgári perrendtartás nyelvi rendelkezéseiben lényeges változás, hogy az anyanyelvhasználat joga már csak a szóbeli eljárásban illeti meg a feleket, az írásbeli beadványok és a bírói határozatok nyelve a magyar. (2016. évi CXXX. tv. 113. §) A törvényből továbbá kikerült „a magyar nyelv nem tudása miatt azonban senkit nem érhet hátrány” fordulat.³⁵⁰ A 2018. július 1-jétől hatályos új büntetőeljárás törvény (2017. évi XC. tv.) nyelvi tárgyú szabályai nem változtak, egyetlen új rendelkezéstől eltekintve, amely a migrációs válsághoz kapcsolódik.³⁵¹

³⁴⁹ Lásd bővebben 1952. évi III. tv. 6. §, 78. § (4a), 184. §, 191. § (6); 1998. évi XIX. tv. 114. §, 219. § (3), 250. § (1), 262. § (1), 339. § (2); 2004. évi CXL. tv. 4. § (1), 9–11. §, 29. § (1), 52. § (2)–(3), 60. §.

³⁵⁰ Lásd bővebben 2016. évi CXXX. tv. 61. §, 67. § (5), 113. §, 171. § (2), 320. § (1), 325. § (2).

³⁵¹ Lásd bővebben 2017. évi XC. tv. 8. §, 39. § (4), 78. §, 201. §, 423. § (2), 455. § (6), 576. § (1) b), 795. § (3). A 833. § értelmében határozattal kapcsolatos bűncselekmény esetén történő eljárás során a terhelt a vádirat, illetve az ítélet lefordításáról lemondhat.

Az igazságszolgáltatáson és a közigazgatáson kívül a kereskedelem³⁵² és egyes közösségi területek vonatkozásában találunk nyelvi tárgyú jogszabályokat. Ezek közül a legfontosabb a sajtóban egyszerűen csak magyar nyelvtörvénynek titulált 2001. évi XCVI. törvény, amelynek deklarált célja a magyar nyelv megóvása „az állandósult és megsokasodott idegen nyelvi hatásokkal” szemben. A nyelvtörvény elnevezés igencsak túlzó, tekintve, hogy a jogszabály csak egy igen szűk nyelvhasználati szintérre, az úgynevezett vizuális nyelvhasználathoz tartozó kereskedelmi feliratokra és egyes közérdekű közleményekre vonatkozik. Az alábbi három típusú szövegeket kell magyar nyelven közzétenni: 1. *magyar nyelvű* sajtóban, rádió- és tévé-műsorban, továbbá szabadtéri reklámhordozón közzétett gazdasági reklám, azon belül is a reklám szövege (a vállalkozás neve, megjelölése és az árjelző nem); 2. az üzletek feliratain az üzlet elnevezése (kivételesen a vállalkozás neve, az árjelző és a vezérszó) és a fogyasztókat tájékoztató közlemények; 3. közterületen, a középületeken, a mindenki számára nyitva álló magánterületen és épületeken, valamint a közforgalmú közlekedési eszközökön elhelyezett tájékoztató közlemények. Minden esetben megmaradhat az idegen nyelvű szöveg is, azzal a feltétellel, hogy magyar megfelelőjét legalább ugyanolyan jól érzékelhetően, legalább ugyanakkora méretben megjelenítik. A törvény nem vonatkozik a nemzetiségi nyelvű gazdasági reklámokra és feliratokra azon településeken, ahol az érintett nemzetiségnek önkormányzata működik.

2011-ben új alkotmányt (Alaptörvényt) és új kisebbségi törvényt fogadott el az országgyűlés. A 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvény már a nemzeti hitvallásnak keresztelt preambulumban fennkölt hangnemben szól a magyar nyelv („egyedülálló nyelvünk”) és a magyarországi nemzeti nyelvek védelméről. Kissé szerencsétlen megfogalmazással ugyan, de már itt kinyilvánítja, hogy a nemzetiségek államalkotó tényezők,³⁵³ majd ezt

³⁵² Az 1997. évi CLV. törvény előírta, hogy az áru címkéjén a fogyasztók tájékoztatásához szükséges legfontosabb adatoknak (9. §), valamint a használati és kezelési útmutatónak magyar nyelvűnek kell lennie. Az Európai Unió Bíróságának a *Geffroy v. Casino France* ügyben (C-366/98) 2000. szeptember 12-én hozott ítéletére tekintettel született módosítás a magyar nyelv mellett más nyelvek használatát is engedélyezte, majd 2008-ban mindenféle nyelvi előírás megszűnt.

³⁵³ „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.” – A mondat első feléből szó szerinti értelmezéssel az következne, hogy a nemzeti hitvallást kinyilatkoztató „mi, a magyar nemzet tagjai” a nemzetiségeket nem foglalja magába, ők csak „velünk” élnek. Ezt a *non-inkluzív* megfogalmazást bírálta a Velencei Bizottság 2011-es véleményében. (Opinion no. 621/2011. 40. §) Véleményem szerint

a 39. cikkben megismétli. A H) cikk értelmében Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, amelyet az állam a magyar jelnyelvvvel együtt a magyar kultúra részeként véd. Ez a fajta kötelezettségvállalás a nemzetiségi nyelvek vonatkozásában csak a gyengébb normatív erővel rendelkező preambulumban szerepel. (Opinion no. 621/2011. 45. §, 82. §) A magyar nyelv hivatalos státuszának kimondása főként szimbolikus értelemben teremt új helyzetet, hiszen a magyar eddig is hivatalos nyelv volt (nemcsak *de facto*, hanem számos ágazati jogszabályban *de jure* is). Lássuk, milyen nyelvi jogokat biztosít az Alaptörvény a nyelvi kisebbségek számára! A XXIX. cikk értelmében:

„Minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználatához, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználatához, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz.”

Ezen szakasz szó szerinti értelmezéssel egyetlen egyéni nyelvi jogot biztosít: a saját nyelven való névhasználat jogát (ami egyben kollektív jog is). Az anyanyelvhasználat és az anyanyelvű oktatás kollektív jogként jelenik meg.³⁵⁴ Ezen kívül az Alaptörvény kifejezetten tiltja a nyelven és nemzeti származáson alapuló hátrányos megkülönböztetést.

A 2012. január 1-jén hatályba lépett, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény a kisebbségi ombudsman jogalkotási javaslatok jelentős részének figyelembevételével elsősorban a nemzetiségi önkormányzatok jogállási és működési szabályait pontosította,³⁵⁵ a nyelvi jogi szabályozás legtöbb elemét változatlanul átvette a korábbi kisebbségi törvényből. A továbbiakban

abból a kitételből, hogy „a nemzetiségek államalkotó tényezők”, egyértelműen következik, hogy őket a magyar nemzet tagjainak kell tekinteni.

³⁵⁴ A megkülönböztetésnek az egyéni jogérvényesítés egyedi eseteiben lehet jelentősége. Az egyelőre csak hipotetikus problémát az Alkotmánybíróság könnyűszerrel feloldhatja: az anyanyelvhasználat és az anyanyelvi oktatás joga egyrészt levezethető az önazonosság megőrzéséhez való egyéni jogból, másrészt a kollektív jogokból általában is levezethetők egyéni jogok. Fordítva viszont nem áll a helyzet. A nemzetközi jog emberi jogokon alapuló rendszere és a legtöbb állam nyelvi joga hagyományosan el is zárkózik a „rendszeridegennek” tekintett kollektív kisebbségi jogoktól. Ebből a szempontból az Alaptörvény megfogalmazása még előrelépésnek is tekinthető.

³⁵⁵ Vesd össze *A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosának véleménye a készülő nemzetiségi törvény tervezetéről*. 2011. november 15. www.kisebbségiombudsman.hu/hir-706-velemeney-keszulo-nemzetisegi-torveny.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 25.)

ezért csak az új – nyelvi vonatkozású – szabályokat ismertetem. A törvény talán legfontosabb újítása, hogy egyes nyelvhasználati jogok kötelező biztosítását az adott nemzetiség népszámlálás során regisztrált arányához köti. (Ha ez az arány nincs meg, a képviselő-testület az adott nemzetiséghez tartozó szervezetek, személyek kérésére akkor is biztosíthatja e jogokat.) 20%-os arány kell a képviselő-testület jegyzőkönyveinek és határozatainak kétnyelvű szövegezéséhez, valamint a nemzetiségi nyelvet ismerő helyi tisztviselők alkalmazásához; 10% a helyi önkormányzati rendeletek, hirdetések, nyomtatványok, helység- és utcanevtáblák és a közhivatalok feliratainak nemzetiségi nyelven való feltüntetéséhez (a magyar nyelvű szöveg mellett), valamint ahhoz, hogy a helyi médiaszolgáltató rendszeres, nemzetiségi nyelvű közszolgálati műsort sugározzon.³⁵⁶ A médiához kapcsolódó jogok (2011. évi CLXXIX. tv. 44–49. §) között újdonság annak deklarálása, hogy a nemzetiségeknek joguk van az információkhoz való szabad hozzáféréshez és azok továbbadásához, a tömegkommunikációs eszközök útján történő tájékozódáshoz és tájékoztatáshoz, mégpedig saját anyanyelvükön. A nemzetiségek oktatási és kulturális jogairól szóló fejezetet a törvény a nemzetiségek által használt nyelvek felsorolásával kezdi. Zavaros a cigány nyelvek megnevezése: „roma/cigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma)” [2011. évi CLXXIX tv. 22. § (1)], ráadásul a beás nem roma nyelv. (BARTHA–HÁMORI 2011.) Nem kevésbé érthetetlen, mit ért a jogalkotó az alatt, hogy a roma és az örmény nemzetiség esetében a magyar nyelv is nemzetiségek által használt nyelvek minősül. [2011. évi CLXXIX. tv. 22. § (1)] Egyrészt a többi nemzetiség is használja a magyar nyelvet, másrészt azt egy nemzetiségi törvény keretei között felesleges külön védelemben részesíteni. A három hagyományos oktatási típus (anyanyelvű, nemzetiségi két tanítási nyelvű, nemzetiségi nyelvvoktató), valamint a kiegészítő nemzetiségi oktatás mellett szerepel a roma nemzetiségi köznevelés, amely kizárólag magyar nyelven is folyhat.³⁵⁷ [2011. évi CLXXIX. tv. 22. § (3)] A nemzetiségi törvénnyel a véleményezésre felkért Velencei Bizottság összességében elégedett volt, és annak ellenére, hogy

³⁵⁶ Vessd össze 2011. évi CLXXIX. tv. 5–6. §

³⁵⁷ A cigány kisebbségi oktatás külön típusként korábban is létezett, csak a kisebbségi törvény szintjén nem szabályozták. A nemzetiségi nyelvek oktatásának részletszabályait jelenleg az alábbi jogszabályok tartalmazzák: 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről; 17/2013. (III. 1.) EMMI rendelet a nemzetiség óvodai nevelésének irányelve és a nemzetiség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról; 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról; 2011. évi CCIV. tv. a nemzeti felsőoktatásról.

a szabályozást helyenként bonyolultnak és túl részletezőnek ítélte, úgy találta, hogy az „megerősíti Magyarország nemzetközileg elismert elkötelezettségét a kisebbségvédelem iránt”. (Opinion no. 671/2012. 82. §)

Magyarország nyelvi jogának értékelése

A nyelvhasználatot törvényeink a 18. század végéig nem szabályozták. A közszférában de facto a latint használták, bizonyos nyelvhasználati színtereken és főleg szóban a magyart, illetve más vernakuláris nyelveket is. A német nyelv bevezetése az oktatásban Mária Terézia nevéhez fűződik, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg, amely egyben az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető hazánkban. Ezzel kezdődött a magyar hivatalos nyelv bevezetése iránti küzdelem, amely 1790-től 1844-ig több lépcsőben, az uralkodótól nyert engedmények sorozataként valósult meg. A magyar államnyelvi pozíciójának kivívásáért folytatott harc az osztrák monarchiával vívott hatalmi csatározások részeként értelmezhető és ekként érthető is, ugyanakkor az egyéb nyelvek negligálása egy olyan történelmi korszakban, amikor a nem magyar nemzetiségek az ország lakosságának többségét alkották,³⁵⁸ nem aratott osztatlan sikert. Az ország nyelvi sokféleségét a lehető legteljesebb mértékben elismerő 1849-es képviselőházi határozat a szabadságharc bukása miatt nem kerülhetett végrehajtásra. A neoabszolutizmus alatt a német nyelv hegemoniája érvényesült, emellett a nemzetiségi egyenjogúsítás programja a magyar nyelv pozíciójából visszalépést, a nemzetiségi nyelvek szempontjából előrelépést jelentett.

A nyelvi jogi szabályozás alapja az egész dualista korszakban (sőt, azután is) az 1868-as nemzetiségi törvény volt. A törvény az egységes magyar politikai nemzet koncepciójából kiindulva a magyart tette államnyelvvé, ugyanakkor az 1849-es alapokon széles körű nyelvhasználati szabadságot biztosított, a nemzetiségi nyelvek használatát a hivatalos élet minden színterén garantálta. A törvény a magyar nacionalistáknak túl sok, a nemzetiségeknek túl kevés volt; napjainkban általában a végrehajtás állítólagos anomáliáira hivatkozva negatívan ítélik meg. A nyelvi jogi szabályozás értékeit azonban nem lehet

³⁵⁸ A 19. század közepén Magyarország 13 millió lakosából mindössze 5,4 millió fő, tehát a népesség mintegy 40%-a volt magyar nemzetiségű. A „maradék” 60%-ból 2,5 millió a román; 1,8 millió a szlovák; 1,5 millió a német; 1 millió a szerb; 0,5 millió a ruszin; 0,5 millió pedig egyéb nemzetiséghez tartozott. (BALOGH 2002, 5.)

elvitatni, különösen a kortárs nyugat-európai példák fényében. Ami az oktatást illeti, a tannyelvre vonatkozó rendelkezést a magyar törvények 1907-ig egyáltalán nem tartalmazták, pusztán a magyar nyelv tantárgyként történő oktatását írták elő. Még a sokat kárhóztatott *Lex Apponyi* is jóval nagyobb teret engedett a nemzetiségi nyelvek oktatásának, mint a kortárs angol, spanyol vagy francia szabályozás. A magyarosítás a jogalkotás szintjén semmiképp sem jelentkezett olyan mértékben, amint azt a legtöbb szerző állítja, ráadásul a nemzetiségek mindvégig sikeresen ellenszegültek a magyar nyelv oktatására vonatkozó törvények végrehajtásának. Valószínűleg a két tényező együtthatásának köszönhető, hogy jelentős nyelvi asszimiláció ebben a korszakban még nem történt.³⁵⁹ A dualista korszak második felében a magyar nyelv hivatalos használatát egyre több területen írták elő, de emellett a jogalkotó mindvégig törekedett a nemzetiségi nyelvek használatának biztosítására is.

A történeti Magyarország nyelvi jogi szabályozását és nyelvpolitikáját összességében értékelve megállapítható, hogy az deklaráltan mindvégig a nyelvi sokféleség talaján állt, ekként az osztrák szabályozással együtt a pluralista normatív modellbe sorolható.

A vesztes háborút lezáró trianoni békeszerződés következtében Magyarország majdnem homogén etnikumú nemzetállammá vált, amely radikálisan új alapokra helyezte a nemzetiségi-nyelvi kérdést. A két világháború között a magyar nyelv- és nemzetiségpolitika fókuszában a területi revíziós törekvések, illetve a határon túl rekedt magyar közösségek jogvédelme állt. A 20. századi magyar jogrendszer a trianoni békeszerződésben előírtakon felül széles körű nyelvi jogokat biztosított a nemzetiségeknek. Mindez a szocialista rendszerre is igaz: noha a kisebbségek védelmét sem az automatizmus-, sem a hídelmélet jegyében nem sikerült megnyugtatóan rendezni, a közigazgatásra és az igazságszolgáltatásra vonatkozó egyes ágazati jogszabályok kivétel nélkül biztosították a szóban és írásban történő anyanyelvhasználatot.

³⁵⁹ A népszámlálási adatokból kiderül, hogy míg a 19. század közepén a magyar etnikum aránya 40% volt, addig 1880-ra ez az arány 45%-ra növekedett, a századfordulón 51,5%-kal átlépte a többségi küszöböt, majd 1910-ben elérte az 54,5%-ot. Ez fél évszázad alatt mindössze 14,5%-os növekedést jelent. Vesd össze BALOGH 2002, 5.; ROMSICS 2002, 15. 1900-ban az anyaország népességének 41%-a, a nem magyar anyanyelvű lakosságnak pedig 84%-a nem tudott magyarul, tehát egynyelvű nemzetiségi beszélő volt. 1910-ben ez az arány még mindig csak 35, illetve 77,5% volt. Vesd össze Magyar Kir. KSH 1907, 204–229.; 1912, 7.

A rendszerváltás utáni Magyarország kisebbségi és nyelvi jogalkotását egészen az utóbbi időkig különösen pozitívan értékelték a kortársak. A magyar nyelv de jure államnyelvvé nyilvánítása a 2012-es Alaptörvényben szimbolikus jelentőségű, a nemzetiségi nyelvek használatára vonatkozó jogokat nem csorbítja. Magyarország az összes kisebbségi-nyelvi vonatkozású nemzetközi instrumentumot az elsők között írta alá és ratifikálta, beleértve a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt, illetve a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját is.³⁶⁰ A Nyelvi Charta III. részét eredetileg a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák és a szlovén nyelvek tekintetében vállalta, majd a 2008-ban a cigány (romani és beás) nyelvekre is kiterjesztette a védelmet.³⁶¹ A Szakértői Bizottság minden alkalommal kiemeli a magyar nyelvi szabályozás példamutató voltát, ugyanakkor a végrehajtás anomáliáira is rámutat, különösen az oktatás, az igazságszolgáltatás és az államigazgatás területén. A jól kiépített jogi háttér ellenére a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének szervezeti, infrastrukturális és anyagi feltételei sok esetben hiányoznak. A nemzetiségi nyelveket szinte csak tantárgyként oktatják, a nemzetiségi tanárképzés helyzete kritikus. Nemzetiségi nyelveket a polgári, büntető- és közigazgatási eljárásban csak papíron lehet használni, és a Bizottság hiába kapacitálja a magyar hatóságokat azon földrajzi területek kijelölésére, ahol a nemzetiséghez tartozó személyek száma indokoltá tehetné a kapcsolódó vállalások gyakorlatba ültetését. A cigány nyelvekre vonatkozó szisztematikus nyelvpolitika és nyelvi tervezés hiányát a kezdetektől kifogásolják. A magas fokú nyelvi asszimiláció miatt a nemzetiségek tagjai nem érdeklődnek nyelvi jogaik iránt, a nyelvi többség pedig szinte tudomást sem vesz arról, hogy az országban a magyaron kívül más nyelveket is beszélnek. Elsődleges fontosságú lenne ezért a tájékoztatás, a probléma tudatosítása a nyelvi kisebbségi és többségi társadalomban egyaránt. [COMEX Evaluation Reports for Hungary, ECRML(2001)4; ECRML(2004)5; ECRML(2007)5; ECRML(2010)2; ECRML(2013)6; ECRML(2016)6]

³⁶⁰ Magyarország jelen kézirat lezárásakor a Keretegyezmény negyedik, a Nyelvi Charta hetedik monitoring ciklusán van túl.

³⁶¹ Vessd össze 1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről; 2008. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaságnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája 2. cikk 2. bekezdése szerinti kötelezettségvállalásai cigány (romani és beás) nyelvekre történő kiterjesztéséről.

III. fejezet

Hasonlóságok és különbségek a nyelvhasználatra vonatkozó nemzeti jogok között: az asszimilációs és a pluralista nyelvi jogi modell

*„Egyetlen nemzet sem talált hatalmasabb eszközt
az elmék egyesítésére a nyelv közösségénél.”*
(FYNES MORYSON, 1616)³⁶²

Könyvemben öt európai ország jogi szabályozását mutattam be, illetve értékelttem a nyelvhasználatra vonatkozó első jogszabályok keletkezésétől napjainkig. Megfigyelhető, hogy egyfelől az Egyesült Királyság, Franciaország és Spanyolország, másfelől Ausztria és Magyarország – 20. századig terjedő nyelvi jogi szabályozásukat figyelembe véve – sok tekintetben hasonlóságot mutatnak egymással. Ezek a hasonlóságok a történelem során tendenciaszerűen, szisztematikus jelleggel jelentek meg, a nyelvi jogi szabályozás tágabb fejlődési folyamatába illeszkedve. Kutatási eredményeim alapján két történeti, normatív nyelvi modellt állítottam fel: az *asszimilációs*, illetve a *pluralista* mintát. Az alábbiakban ismertetem a két modellt, majd a pluralista szabályozáshoz vezető út lépéseit vázoló fel, végül az öt ország hatályos szabályozását hasonlítom össze.

A nyelvi jogok asszimilációs történeti modellje

Az asszimilációs nyelvi jogi modellt akként lehet összefoglalni, mint amelyben *a nyelvi homogenizáció a birodalmi törekvések eszközeként legalább az abszolutizmus korától megfigyelhető volt, majd a 18–19. századi nemzetállami*

³⁶² Közli CROWLEY 2000, 64.

ideológiához jól illeszkedő, az „egy nemzet – egy nyelv” koncepciójára építő elnyomó, korlátozó szabályozásban csúcsosodott ki.

A nyelvi homogenizáció vagy asszimiláció jogi eszközei közé az alábbiak tartozhatnak: egyetlen nyelv (az úgynevezett nemzeti nyelv és/vagy államnyelv) hivatalos nyelvként történő meghatározása, kizárólagos használatának előírása bizonyos közeleti, adott esetben magánéleti nyelvhasználati szintereken, az államnyelven kívüli összes nyelv (kisebbségi nyelvek, regionális nyelvek, tájnyelvek) használatának korlátozása, tiltása, végső esetben magánjogi vagy akár büntetőjogi eszközökkel való szankcionálása. A szankciók köre rendkívül változatos lehet: pénzbírság, vagyonekobzás, fogház, közhivatal viselésének megtiltása, tanítási jog elvesztése, áthelyezés, adott jogi dokumentum érvénytelensége, megszegyenítés stb. Ezen intézkedésekre Angliában már egész korán, az abszolutista rendszer kiépítését megelőzően, a 14. század közepétől, Franciaországban a 15. század végétől, Spanyolországban a 18. század elejétől kezdve találunk példát.

Noha az egyes kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó statisztikai adatokat csak példálózó jelleggel közöltem, magukból a jogszabályokból is kikövetkeztethető, hogy *minél később kezdte el az állam a nyelvi homogenizációt, az annál kevésbé volt hatékony.* Arról van szó, hogy amikor egy bizonyos nyelvi rendelkezést újra és újra kiadnak, esetleg egyre hangsúlyosabban, akár büntetés terhe mellett próbálják az érintetteket rászorítani az előírások betartására, az nemcsak az állam fokozódó nyelvi homogenizációs igényét jelezheti, de azt is, hogy az államnyelv kizárólagos használatának követelményét csak nagy nehezen vagy egyáltalán nem sikerült keresztülvinni. Ennek megfelelően a nyelvhasználat szabályozását legkorábban elkezdő Egyesült Királyságban a 18. század második felétől már nem találunk kifejezetten a kisebbségi nyelvek használatát tiltó vagy az angol nyelv használatát előíró jogszabályt – olyannyira magától értetődővé vált az angol nyelv hivatalos használata. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy maga a nyelvi asszimilációra irányuló gyakorlat és az azt alátámasztó nyelvi ideológia teljesen megszűnt: lásd a nem angolul beszélő diákok iskolai megszegyenítését a 19. század folyamán, vagy a walesi nép által „árulásnak” bélyegzett 1847-es kormányzati jelentést – a kék könyveket.) Ehhez képest Franciaországban a forradalom idején és a 19. században még jogi eszközökkel is erőteljesen küzdöttek a *patois* és a regionális nyelvek kiirtása érdekében; Spanyolország regionális nyelvei pedig még a 20. században is (Primo de Rivera és Francisco Franco diktatúrái idején) brutális elnyomást

szenvedtek. Mindez jogszabályokban is testet öltött, tehát az állam által nyíltan felvállalt nyelvpolitikának megfelelően történt.

Az asszimilációs nyelvi jogi modell korai szakaszában a nyelvpolitika szorosán összefonódott a vallással. Erre a legjobb példa a Tudorok nyelvpolitikája, amely a nyelvi asszimilációt felemás módon tudta csak megvalósítani, mert a reformáció anyanyelvi tanításának engedelmessé tette a helyi nyelvek vallási célú használatának – a walesi nyelv túlélése szempontjából ez például kritikus lépésnek bizonyult. Nem véletlen az sem, hogy Spanyolországban a rekonkvisztát követően az első nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezések a nem keresztény vallású népesség, a moriszkók ellen születtek.

Szintén az asszimilációs modell kezdeti szakaszára jellemző, hogy amikor az uralkodó csoport nyelve még csak egy volt az adott területen beszélt számos vernakuláris nyelv között a lingua francának számító latinnal szemben, *a nemzeti nyelv státusztervezési folyamatába explicit módon bevonták a latin ellenében történő állásfoglalást.* Ezt látjuk például az 1362-es angol *Statute of Pleading* és az 1539-es francia *villers-cotterêts-i ordonnance* esetében. Ilyenkor a jogszabályi szövegek indoklásában azt olvashatjuk, hogy az eljárás nyelvének nem értése okán a laikus feleket gyakran éri „nagy igazságtalanság”, a latin nyelvű kifejezések használata jogbizonytalanságot okoz („a bírói határozatok érthetőségéhez kétség ne férhessék”).

Az asszimilációs nyelvi jogi modellt kétfajta ideológia táplálta. Az elsőt birodalmi, a másodikat nemzetállami ideológiának nevezzük. A kettőben közös az a megfontolás, miszerint a nyelvi sokféleség a hatalom centralizációjának akadályát képezi, azaz egy adott területen beszélt nyelvek száma és az állam központosításának lehetősége között mintegy negatív irányú összefüggés van. (NICHOLS 2006, 31., 45.) A *birodalmi nyelvideológia* vagy más néven *nyelvi imperializmus* alaptétele ezen felül az, hogy a hódítással mindig együtt kell járjon a hódító nyelvének meghonosítása, egyébként a legyőzött területet nem lehet hosszú távon megtartani. Mindezt szemléletesen ábrázolja Nebrija 1492-ben írt, Kasztíliai Izabellának ajánlott spanyol nyelvtana („a birodalomnak mindig a nyelv volt a társa”).

Ebből a felfogásból egyenesen következik az *armas y letras* mottóban megragadható nyelvpolitika, amit *nyelvi gyarmatosításnak* vagy kolonizációnak hívunk: egy közösség kulturális-nyelvi szuverenitásába való behatolás a közösség politikai-gazdasági élete fölötti hosszú távú uralom kialakításának érdekében. (PINTÉR 2008, 92–93.) Az adott közösség nyelvének

használatát be kell tiltani, ki kell irtani, de legalábbis az otthon falai közé száműzni.³⁶³ Ezt az elnyomó nyelvi gyakorlatot aztán újabb ideológiai elemekkel lehet igazolni, amely a szélesebb néprétegeknek is könnyebben eladható: a hódító (mi) kulturálisan és erkölcsileg felsőbbrendű, a leigázott nép (ők) barbárok, tudatlanok, lusták, erkölcstelenek stb. Végso soron még jól is járnak, ha felveszik a hódító nyelvét (amelytől egyébként azt is várták, hogy az illető egy csapásra hűséges alattvalóvá válik). Ebből a szempontból talán legszemléletesebbek az angol–ír krónikások művei, de az uralkodók se voltak szemérmesek, amikor az államnyelv „propagálásáról” volt szó. A VIII. Henrik által szentesített 1537-es törvény például kimondta, hogy „nincs más, ami az alattvalók bizonyos kegyetlen és vad életviteléért inkább felelős volna, mint a sokféleség, ami beszédükben, nyelvükben, rendjükben és szokásaikban uralkodik”.

A 18–19. századi nemzetállami hullámmal a birodalmi nyelvvideológiát a *nyelvi nacionalizmus* váltotta fel, amelynek lényege az egyéni és a társadalmi értékrendszer csúcsára helyezett nemzeti identitás központi elemét képező nemzeti nyelv felmagasztalása, mintegy szentként való tisztelete. (LANSTYÁK 2009, 30.) A legkifejezőbb példákat talán a francóista rendszerben találjuk. Emlékezzünk csak a San Sebastian-i kormányzó ódájára a gyönyörű kasztíliai nyelvről, amely nemcsak a testvéri szeretet, de a felbőszült harci kiáltások kifejezésére is kiválóan alkalmas. A nyelvi homogenizációt igazolhatja a társadalmi kohézió nemes célja, ahol is a *szabadság, egyenlőség, testvériség* szellemében a nemzet minden polgárát a „keblére öleli”. Itt már a regionális nyelveket beszélő kisebbségeket nem bélyegzik meg (mivel kisebbségek a nemzetállamban nem is léteznek), de maguknak a kisebbségi nyelveknek a leértékelése ebben a keretben is megjelenhet. Gondoljunk csak Bertrand Barère 1794-ben, a Közjóléti Bizottság előtt tartott beszédére a fanatikusokat és ellenforradalmárokat szolgáló barbár zsargonok, továbbá durva nyelvek mint tévelygő eszközök összezúzásának szükségességéről.

Érdekes módon a spanyol és francia példán oly szemléletesen bemutatható nyelvi nacionalizmus ideológiája a brit nyelvijog-alkotásban

³⁶³ A monográfiában nem vizsgáltam a három nyugat-európai ország tengerentúli területeire vonatkozó nyelvpolitikáját, de gondolhatjuk, hogy ha az asszimilációs modell már az „anyaországra” vonatkozó nyelvpolitika alapján felállítható volt (üggyevezett belső nyelvi gyarmatosítás), akkor milyen magas fokú asszimiláció ment végbe a „rendes” kolóniákon, hogy ilyen hatalmas birodalmakat évszázadokig egyben lehessen tartani. A spanyol gyarmati nyelvpolitikához lásd bővebben VALLE 2013a, III. rész, a franciához JUDGE 2005.

nem jelenik meg. Mindez két dolgot jelezhet számunkra: egyrészt, hogy a 19. századra a nemzetépítési folyamat az Egyesült Királyságban már teljesen befejeződött, másrészt hogy – amint fentebb már említettem – az angol nyelv hegemóniája ekkor már oly mértékben stabil volt, hogy többé nem volt szükség a jogalkotásban történő nyomásgyakorlásra.

A nyelvi jogok pluralista történeti modellje

A történeti értelemben felfogott asszimilációs nyelvi jogi modellel szemben a pluralista modellben *a nyelvi homogenizáció igénye csak a 19. században jelentkezett, és akkor is mind eszközeiben, mind hatásában messze elmaradt az asszimilációs modellbe tartozó államok gyakorlatától*. Mi több, a nemzetállami törekvések európai áramlatához való csatlakozás után is találunk a térségben olyan szabályozást, amely a jelenlegi nyelvi jogalkotás számára is mintaként szolgálhat.

Ez nem jelenti azt, hogy a közép-európai térségben a nyelvhasználatot a 19. századig egyáltalán nem szabályozták. Ausztriában is tanúi lehetünk egy – az angol, spanyol és francia példához képest meglehetősen gyenge – nyelvi státusztervezési folyamatnak, amelynek következtében a 16. század közepétől a latint teljesen a német váltotta fel a közigazgatási szervek és a bíróságok nyelvhasználatában, nem sokkal később pedig a rendi szervek hivatalos nyelve is a német lett. Mindez azonban csak a belső-ausztriai területekre vonatkozott. Magyarország nyelvhasználatát egyáltalán nem háborgatták, a cseh területekét is csak az 1620-as fehérhegyi csata után. A Csehország és Morvaország részére kiadott két megújított tartományi rendtartás nem kívánta eltörölni a cseh hivatalos nyelvet, pusztán annyit írt elő, hogy a németnek a csehvel egyenlő pozíciót kell élveznie a hivatalos életben.

Míg Nyugat-Európában a 18. század végétől egyre inkább a nemzetállami eszme vált az állami szerveződés alapjává, addig a Habsburg Birodalom a régi típusú dinasztikus birodalmak mintapéldányaként mindvégig népek és országok tarka együttese maradt. A birodalom összetartó erejét nem egy központosított, egynyelvű államhatalom jelentette, hanem a közös uralkodó személyében megtestesülő dinasztikus legitimitás. (DEÁK 2000, 7–8.) Az egynyelvűség gondolata ugyan itt is felmerült, de csak a központi kormányzat szintjén. II. József komolyabb előzmények nélküli német nyelvi reformja a nyelvpolitika hagyományos irányát nem tudta hosszú időre eltéríteni.

Az 1848-as forradalmi időszakban meghirdetett toleráns nyelvi egyenjósítási programot „a birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjóságának Kharübsze között vergődő” (DEÁK 2000, 9.) neoabszolutizmus csak felemás módon valósította meg. A jozefinista tradícióhoz visszanyúló germanizációs kísérlet nem volt hosszú életű, és 1867-ben ismét az alkotmányos szinten deklarált többnyelvűség elvének adta át a helyét.

Magyarországon a nyelvhasználatot a 18. század végéig még annyira sem szabályozták, mint Ausztriában. A közszférában de facto a latint használták, bizonyos nyelvhasználati színtereken – főleg szóban – a magyart és más vernakuláris nyelveket is. A német nyelv oktatását Mária Terézia vezette be, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg. Utóbbi az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető az országban, amely a nyelvi kérdés „Pandóra-szelencéjét” (EVANS 2004, 9.) kinyitotta. A magyar államnyelv bevezetése 1790-től 1844-ig több lépcsőben, az uralkodótól nyert engedmények sorozataként valósult meg. A magyar nyelv ezáltal olyan pozícióhoz jutott, amivel korábban nem rendelkezett, miközben a nemzetiségek nyelvhasználatának biztosításáról a jogalkotó elfeledkezett. A hibát megkésve próbálta orvosolni a nyelvi sokféleséget a lehető legteljesebb mértékben elismerő 1849-es képviselőházi határozat, amely Európa első ilyen tárgyú jogszabálya volt. A német nyelv hegemóniájára épülő, a nemzeti egyenjósítás programját részben megvalósító neoabszolutizmus után megszületett az 1868-as nemzetiségi törvény, amely az egész dualista korszak nyelvi jogi szabályozásának alapja volt.

Akárcsak az 1867-es osztrák alkotmány, az 1868-as nemzetiségi törvény is a nyelvi sokféleség elismerésének talaján állt. A magyar törvény az egységes magyar politikai nemzet koncepciójából kiindulva a magyart tette államnyelvvé, ugyanakkor a nemzetiségi nyelvek használatát a hivatalos élet minden színterén, továbbá az oktatásban is garantálta. A tannyelvre vonatkozó rendelkezést a magyar törvények 1907-ig egyáltalán nem tartalmazták, pusztán a magyar nyelv mint tantárgy oktatását tették kötelezővé. A dualista korszak második felében a magyar nyelv hivatalos használatát egyre több területen írták elő, de emellett a jogalkotó mindvégig törekedett a nemzetiségi nyelvek használatának biztosítására is. Ezzel szemben az asszimilációs modellbe tartozó országok közigazgatási gyakorlata ebben az időszakban teljesen egynyelvű volt, s nemhogy a kisebbségi nyelvek oktatási nyelvként történő használatát, de – a heti egy tanterven kívüli walesi és ír nyelvórát leszámítva – tantárgyként való oktatását sem engedélyezték.

A birodalmi típusú, kolonizációs nyelvvideológia mindkét állam nyelvi jogából hiányzik. Magyarországon a Habsburg Monarchiába való betago-
lódás után nem is jelentkezhetett, az 1526 előtti időszakra vonatkozóan
pedig nem találtam erre utaló adatot. Ausztriában körülbelül Mária Terézia
korától megjelent egyfajta birodalmi típusú nyelvvideológia, ami viszont nem
a gyarmatosítás, hanem a patriotizmus kategóriájával írható le. A nacio-
nalista nyelvvideológia Ausztriában kevésbé, Magyarországon erőteljesen
jelentkezett, de *nem a jogalkotás szintjén*, hanem a közéletben, ezért egy
normatív nyelvi modell keretei között nem foglalkozunk vele.

A pluralista nyelvi jogi modell nem a két ország jogalkotójának
jóindulatát vagy felvilágosult szellemiségét hivatott bizonyítani, mindössze
arra a tényre mutat rá, miszerint a pluralista és az asszimilációs modellekben
a nyelvi sokféleséghez való, jogalkotásban testet öltő hozzáállás ilyen vagy
olyan megfontolásokból, de alapvetően különbözött. A pluralista modellben
*az állam a nyelvi sokféleséget nem tekinti eleve kiküszöbölendő problémának
vagy az effektív hatalomgyakorlás akadályának, ehelyett nyelvi jogok biz-
tosításával próbálja meg kezelni azt.* Míg Ausztria mindezt egy anacionális
keretben, addig Magyarországon a nemzetállam-építési folyamat részeként
valósította meg.

Kiemelendő, hogy *a magyar mint de jure és a német mint de facto* hiva-
talan nyelv intézményéből levezethető partikuláris, többségi nyelvi jogokat
leszámítva mindkét ország nyelvi joga univerzális szabályozási logikát követ.
Az 1867-es osztrák alkotmány „minden népcsoportnak” biztosítja a nyelve
megőrzésének és ápolásának jogát, valamint a saját nyelvű képzéshez szük-
séges eszközöket, továbbá „a tartományokban szokásosan használt nyelvek”
(minden nyelv) egyenjogúságát ismeri el. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk
nemzetiségi törvény néven híresült el, de valójában nem kisebbségi törvény
volt (mint a 2011-es nemzetiségi törvényünk), amit eredeti címe is kifejez.
Az ország „összes honpolgárai” teljes egyenjogúságát biztosította, amely
„egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára
nézve” korlátozható. Innen kezdve a törvény rendelkezései a „bármely nem-
zetiségű” honpolgárokra vonatkoznak, amelybe a magyar is beleértendő.

A pluralista szabályozáshoz vezető út, valamint a jelenlegi nyelvi jogi megoldások értékelése

A nyelvi jogok két történeti modellje körülbelül a 20. századig irányadó. Ausztria és Magyarország esetében ez magától értetődő, hiszen 1918 után teljesen új állami keretek között folytatódott a két nemzet sorsa. A nyugat-európai térségben azt látjuk, hogy az évszázadokon át hasonló módon folytatott asszimilációs nyelvpolitika ellenére a – kötetben értékelt – három ország jelenlegi nyelvi jogi szabályozása, valamint az egyes kisebbségi nyelvek helyzete jelentős különbségeket mutat. Felmerül a kérdés, hogy vajon hol volt az a pont a történeti fejlődés során, ahol a szabályozás irányt váltott. Spanyolország esetében ez egy nagyon világos dátumhoz, az 1978-as alkotmány születéséhez köthető. Az Egyesült Királyságnál nem találunk ilyen emblemikus aktust: a pozitív folyamat a 19. század végén, a 20. század elején kezdődött el és kisebb-nagyobb lépésekben haladt előre, az egyes országrészek között jelentős különbségekkel. Franciaország csak mostanában kezdett nyitni a nyelvi sokszínűség elfogadásának irányába, de nagyjából-egészében még mindig az asszimilációs modellbe sorolható.

Az egynyelvűség tradíciójától a nyelvi sokféleség elfogadásának irányába történő elmozdulás folyamatát hat lépésben ragadhatjuk meg:

1. homogenizációs törekvések az államnyelv bevezetésén és terjesztésén keresztül, a kisebbségi nyelvek iránti teljes intolerancia (tiltás);
2. részleges engedmények egyes nyelvhasználati színtereken (implicit elismerés/tűrés);
3. a kisebbségi nyelvek létének elismerése az ország kulturális örökségének részeként, államalkotó tényezőként stb. (explicit elismerés) és/vagy a nyelvi diszkrimináció tilalmának deklarálása;
4. a kisebbségi nyelvek használatának jogszabályban történő engedélyezése jogérvényesítési garancia nélkül (engedélyezés);
5. bírósági úton érvényesíthető nyelvi jogok biztosítása a kisebbségi nyelvek használóinak (alanyi jogvédelem);
6. a kisebbségi nyelvhasználat aktív állami ösztönzése (támogatás).³⁶⁴

³⁶⁴

A felosztást a három nyugat-európai állam nyelvi joga fejlődésének vizsgálata alapján készítettem. Az eredeti fejlődési modellben nem szerepelt a 3. lépés. Ezt követően került kezembe Skutnabb-Kangas (1997, 67–77.) könyve, amely rendkívül hasonló módon osztályozza az egyes államok nyelvi jogi szabályozását a tiltástól a támogatásorientált

A hat lépés nem biztos, hogy ebben a sorrendben valósul meg, inkább a jogvédelem *fokozatait* jelzi. Mind a hat lépés, körülbelül ebben a sorrendben – a 20. század során fokozatosan – csak az Egyesült Királyságban valósult meg. Spanyolország az 1978-as alkotmánnyal gyakorlatilag egyszerűen valósította meg az utolsó négy lépést. Franciaország általában véve a 3. lépésnél, az oktatás területén a negyediknél tart. Az aktív állami támogatás (6. lépés) az Egyesült Királyságban és Spanyolországban nem a központi állam, hanem az adott regionális nyelvi közösséget képviselő autonóm/devolúciós intézmények részéről valósul meg.

Ausztria és Magyarország eleve nem az asszimilációs modellből indult. Ausztria az 5., Magyarország pedig a 4. szintről lépett előre. A jelenlegi szabályozás nagyjából-egészében mindkét országnál megfelel a 6. fokozatnak, bár az állami támogatás inkább bizonyos tevékenységekhez való *anyagi források biztosításában, semmint erkölcsi támogatásban*, a kisebbségi nyelvek használatának aktív ösztönzésében nyilvánul meg.

A nyelvjog-védelem szintjének megállapítása után vizsgáljuk meg, milyen *módon* biztosítanak az egyes országok nyelvi jogokat! Először is, mind az öt országban partikuláris szabályozással találkozunk.³⁶⁵ Az egyetlen kivétel Ausztria, ahol még mindig hatályban van az 1919-es saint-germani békeszerződés kisebbségvédelmi szakasza, amely minden állampolgár részére szabad nyelvhasználatot biztosít a magánéletben, a kereskedelemben, a vallási életben, a sajtóban vagy egyéb természetű közzététel terén, továbbá a nyilvános összejöveteleken.

Négy országnak van *de jure*, mégpedig alkotmányban deklarált államnyelve, az Egyesült Királyságban *de facto* államnyelv az angol. A hivatalos nyelv intézményéből levezethető kollektív jogon kívül a *nyelvi többség* egyéni nyelvi jogait számos ágazati jogszabály tartalmazza mindegyik országban. A legalaposabban a francia nyelv jogi státusza van körülbástyázva.³⁶⁶

Ami a *kisebbségi* nyelvi jogok biztosításának módját illeti, az öt országban találunk példát egyéni és kollektív jogokra, utóbbin belül személyi és területi autonómiára egyaránt. Az egyéni nyelvi jogok közül mindegyik ország garantálja a nyelvi diszkrimináció tilalmát, valamint az egyes kiemelt

jogalkotásig tartó ötfokú skálán. Erre tekintettel illesztettem be saját modellembé a 3. lépcsőfok második elemét, a nyelvi diszkrimináció tilalmát.

³⁶⁵ Az 1993. évi magyar kisebbségi törvény 51. § (1) bekezdése mindenki számára garantálta az anyanyelvhasználat szabadságát, de a rendelkezés a hatályos nemzetiségi törvényben már nem szerepel.

³⁶⁶ Vessd össze Loi Toubon.

eljárások (például büntetőeljárás) során történő anyanyelvhasználatot, rendszerint tolmács útján. Ezenkívül Magyarország számos további egyéni jogot is biztosít, mint például anyanyelvhasználat szóban és írásban, anyanyelven való névviselés, anyanyelvhasználat az országgyűlésben, családi, illetve egyházi ünnepek anyanyelven való tartása, anyanyelvi oktatáshoz való jog stb. (Ezek egy része kollektív jogként is megfogalmazódik, azonban a kollektív jogok többsége a személyi autonómia keretein belül, azaz a nemzetiségi önkormányzathoz kapcsolódva gyakorolható.)

Területi autonómiát rendszerint akkor biztosítanak az államok, ha az országos viszonylatban kisebbségben lévő csoport területi (regionális, helyi stb.) szinten többséget alkot. Személyi elvű autonómia esetén a nyelvi jogok nem egy meghatározott területhez, hanem egy adott etnikai-nyelvi közösséghez tartozó személyek összességéhez kötődnek (tartózkodási helyüktől függetlenül). Mindkét esetben az autonómia mint a kulturális és politikai ügyekben való önrendelkezés lényegi elemét alkotja az adott kisebbségi nyelv státuszának és használatának szabályozása – azzal, hogy a területi autonómiához rendszerint jóval szélesebb hatáskör tartozik. Spanyolország alkotmánya területi autonómiát biztosít, nemcsak a saját nyelvvel rendelkező régióknak, hanem az összes többinek is (úgynevezett szimmetrikus devolúció). Az alkotmány feljogosításának köszönhetően jelenleg hat régió rendelkezik társhivatalos nyelvvel. Az Egyesült Királyságban az 1990-es években lezajlott aszimmetrikus devolúciónak köszönhetően Wales, Skócia és Észak-Írország rendelkezik területi autonómiával. Franciaországban Korzika az egyetlen autonóm térség, de a korzikai nép mint olyan a francia közjog értelmében nem létezik (és egyáltalán, Franciaország nem ismeri el a nemzeti kisebbségek létét). Változó, hogy a területi autonómia biztosította lehetőségekből melyik nyelv mennyit profitál. Spanyolországban a katalán, az Egyesült Királyságban a walesi nyelv pozíciója legerősebb. A területi autonómia fogalmából következik, hogy a nyelvi jogok kizárólag az adott területhez kötődnek. Hiába társhivatalos nyelv például Katalóniában a katalán vagy Walesben a walesi, a központi kormányzattal való kapcsolattartás hivatalos nyelve a spanyol, illetve az angol, így a katalán és walesi nyelvű személyek saját nyelvük használatához fűződő jogai elkerülhetetlenül csorbát szenvednek. Ausztriában a kisebbségi közösségek nem rendelkeznek autonómiával, de a szabályozásban a területi elv túlsúlya érvényesül. Bizonyos nyelvhasználati jogokat tehát csak egy adott térségben lakó nyelvi közösség vehet igénybe, például a magyarok alapíthatnak saját iskolát Burgenlandban, de Stájerországban már nem. Magyarország személyi autonómiát biztosít 13

nemzetiségének, akik nyelvhasználati jogaikat elméletben az ország területén bárhol gyakorolhatják (például nyolc fő esetén indítható nemzetiségi nyelvű osztály).

E kötetben arra a kérdésre is választ kerestem, hogy *mik a hatályos nemzeti nyelvi jogi szabályozások elméleti alapjai, nyelvpolitikai motivációi*. Az előző bekezdésekből kiderül, hogy a kifejezetten a jogbiztosítás céljával, a nyelvhasználókra tekintettel történő szabályozás mind az öt országban megjelenik, bár Franciaországban csak az oktatás területén,³⁶⁷ és magát a *jog* szót a francia jogszabályok sosem említik. Mind az öt ország értéknek tekinti viszont a nyelvi sokféleséget. Franciaország 2008-ban mondta ezt ki először: „a regionális nyelvek Franciaország kulturális örökségéhez tartoznak” (Alkotmány, 75–1. cikk). A többi négy ország nyelvi sokféleség iránti elköteleződése már abból kiderül, hogy ratifikálták a Nyelvi Chartát, de ezen kívül is találunk bizonyítékot. Az Egyesült Királyság és Írország által 1998-ban kötött Nagypénteki Egyezmény „elismeri a nyelvi sokféleség iránti tisztelet, megértés és tolerancia fontosságát, beleértve Észak-Írországban az ír nyelvet, az ulsteri skótot és a különböző etnikai közösségek nyelveit, amelyek mindegyike Írország szigete kulturális gazdagságának részét képezi”. Az 1978-as spanyol alkotmány 3. cikke így szól: „Spanyolország különféle nyelvi változatainak gazdagsága kulturális örökség, amely speciális tisztelet és védelem tárgya”. A 2000-ben módosított osztrák alkotmány 8. cikkének új második bekezdése értelmében a Köztársaság elkötelezett az őshonos népcsoportokban kifejeződő nyelvi és kulturális sokszínűsége iránt, amelyet tisztelni, védeni és támogatni rendel. A magyar Alaptörvény nemzeti hitvallásából nem közvetlenül, de kibontható a nyelvi sokféleség tisztelete. A 2011-es magyar nemzetiségi törvény preambuluma viszont teljesen konkrét: „a kulturális sokszínűség, a nyelvi különbözőség nem a megosztottság, hanem a gazdagodás forrása”. (2011. évi CLXXIX. tv.)

A hatályos nemzeti nyelvi joggal kapcsolatban végül az a kérdés is felmerül, hogy *mennyiben felel meg a nyelvjog-védelem választott módja és megvalósított szintje a nemzetközi szabályozásnak*. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy a nemzetközi jog az emberi jogi filozófiából kiindulva az egyéni jogok talaján áll, amelyhez képest többletként értelmezendők a nemzeti szabályozások által biztosított kollektív nyelvi jogok. A jelenlegi nemzetközi nyelvi szabályozás legnagyobb közös nevezőjeként értelmezhető Nyelvi Chartát Franciaország kivételével mind a négy ország ratifikálta,

³⁶⁷ Vesd össze Loi Deixonne és az azt felváltó Code de l'éducation.

és a Szakértői Bizottság általában véve elégedett is ezek szabályozásával. Egyedül Franciaország szabályozása marad az európai nyelvi jogi sztenderd alatt, sőt, a nemzetközi jogi minimum alatt is, hiszen a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának ratifikálásakor kikötötte, hogy a nyelvi kisebbségek nyelvhasználati jogait tartalmazó 27. cikk nem vonatkozik rá. (UN 1989, 96.)

Összegzés és záró következtetések

*„Az emberiség úgy van alkotva, hogy a nemzetköziséghez a nemzetin,
ehhez pedig a néptömegek anyanyelvén vezet az út.”*

JÁSZI Oszkár 1912, 530.

Mivel a nyelvhasználatra vonatkozó szabályozásnak a mai napig nincsenek egyetemesen elfogadott rendező elvei, a kisebbségi nyelveket és a kisebbségek nyelvi jogait érintő egyre hangsúlyosabb nemzetközi szerepvállalás ellenére az egyes államok nyelvi jogi szabályozása, valamint nyelvpolitikája ma is jelentős különbségeket mutat. A kérdés két okból is rendkívül időszzerű. Egyrészt a globalizációhoz kapcsolódó társadalmi folyamatok eredményeként a kisebb vagy kevésbé használt nyelvek funkcionális hanyatlása és kihalása korunkban nagyobb méreteket ölt, mint bármikor a történelem folyamán; másrészt az etnikai konfliktusok egyik fő forrása éppen a nyelv. E kötettel ennél fogva az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás zsinórmértékeinek kidolgozásához való támpontok nyújtásán keresztül a világ nyelvi sokféleségének megőrzéséhez, továbbá a különféle népek békés egymás mellett éléséhez kívánok hozzájárulni.

A nyelvi kérdés multidiszciplinaritását a lehetőség szerint figyelembe vevő, de elsősorban jogtörténeti szempontú monográfia az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Ausztria és Magyarország nyelvi jogi – azaz az egyes nyelvek státuszára, a nyelvhasználatra, a nyelvhasználók jogaira vonatkozó – szabályozása, valamint nyelvpolitikája – a nyelvi jogalkotás alapjául szolgáló politikai célkitűzések – leíró, értékelő és összehasonlító elemzését végezte el, az első ilyen tárgyú jogszabályok születésétől napjainkig. A nyelvi jogi szabályozásokban szisztematikusan felbukkanó hasonlóságok és jogfejlődési tendenciák alapján a vizsgált országokat két történeti – körülbelül a 20. századig érvényes, a nyelvi jogok védelmének horizontális és vertikális szintjére épülő – normatív modellbe soroltam. Az Egyesült Királyság, Franciaország és Spanyolország szabályozása alapján felállított asszimilációs nyelvi jogi modellben a nyelvi homogenizáció – azaz az államnyelv kizárólagos használatát előíró, valamint a kisebbségi nyelvek

használatát tiltó, olykor büntető rendelkezések sorozata – a birodalmi törekvések eszközeként legalább az abszolutizmus korától megfigyelhető volt, majd a 18–19. századi nemzetállami ideológiához jól illeszkedő, az „egy nemzet – egy nyelv” koncepciójára építő restriktív szabályozásban csúcsosodott ki. Ezzel szemben a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság szabályozására irányadó pluralista nyelvi jogi modellben a nyelvi homogenizáció igénye csak a 19. században jelentkezett, és akkor is mind eszközeiben, mind hatásában messze elmaradt az asszimilációs modellbe tartozó államok gyakorlatától. A pluralista modellben az állam a nyelvi sokféleséget nem tekinti eleve kiküszöbölendő problémának vagy az effektív hatalomgyakorlás akadályának, ehelyett nyelvi jogok biztosításával próbálja meg kezelni azt.

Úgy tűnik tehát, hogy a nyugat-európai országokhoz képest megkésettnek tekintett közép-európai térségben a nyelvi kérdést a 19. században oly módon szabályozták, amely tiszteletben tartotta a nyelvi sokféleséget, és legalább megpróbálta azt a nyelvhasználókra (is) tekintettel szabályozni. Hogy ez nem sikerült tökéletesen, az az adott történelmi helyzetben számos egyéb tényezővel magyarázható; a jogalkotót magát nem érheti vád. Ezzel szemben a nyelvi sokféleségnek a normatív pluralista modell alapján történő megközelítése a vizsgált nyugat-európai országokban csak a 20. század második felében jelent meg (Franciaországban még ma sem igazán). A nyelvi kérdés megnyugtató módon történő szabályozása tehát a nyugati államok *modernizációs deficitjének* tekinthető.

A könyv másik fontos tétele az, hogy *az államok nyelvi sokféleséghez való hozzáállásának alapvetően három formája van*, amelyek az alábbi fogalmak köré szerveződnek: hatalom/érdek, jog, érték. *A 19. század közepe előtt a nyelvet kizárólag a(z állam)hatalom eszközeként értelmezték.* Ez nem jelenti azt, hogy a jogalkotó egyáltalán ne biztosított volna nyelvhasználati jogokat, csak éppen nem tudatosan (gondoljunk a hivatalos nyelv intézményére, amely nem más, mint a nyelvi többségnek biztosított jog saját nyelvének az állam hivatalos nyelveként való használata). A nyelvi kérdés hatalmi megközelítése azt jelenti, hogy a nyelvi sokféleség szabályozása *hatalmi szóval*, az állam szempontjából, az állam érdekeinek megfelelően történik. Ez a megállapítás mind az asszimilációs, mind a pluralista nyelvi jogi modellt követő országokra igaz. A különbség az, hogy míg az asszimilációs modellbe tartozó országok a nyelvi sokféleséget konfliktusforrásként, az állam hatalmának érvényesítését akadályozó tényezőként kezelték, ezért már igen korán nyelvi homogenizációra törekedtek („erő az egységben, egység az egyféleségben”), addig a pluralista modellbe tartozók vagy ennek

ellenkezőjét gondolták („erő/egység a sokféleségben”), vagy egyszerűen nem is foglalkoztak a kérdéssel – a következmény ugyanaz: gyakorlatilag érintetlenül hagyták területük nyelvi sokféleségét (úgynevezett *laissez-faire* nyelvpolitika). Ez persze jelentős felfogásbeli különbség, hiszen ezen alapul a kétfajta normatív modell megkülönböztetése. Azonban ne legyenek illúzióink afelől, hogy a pluralista modellbe tartozó országok nyelvi jogi gyakorlata valamiféle felvilágosult, liberális filozófiából táplálkozott volna (a 19. század közepe előtt legalábbis) – a jogalkotó itt is a hatalom vélt vagy valós érdekeinek szellemében cselekedett.³⁶⁸

A nyelvhasználat oly módon történő szabályozására, amely már *explicit módon és szándékoltan (kisebbségi vagy minden embert megillető) nyelvi jogok biztosítására* irányult, a Habsburg Birodalomban és a Magyar Királyságban a 19. század közepén, az Egyesült Királyságban a 19. század végén, Spanyolországban a 20. század elején, Franciaországban a 20. század közepén találunk példát először. A nyelvi sokféleség értékszempon্তু megközelítése a 20. század végén jelent meg mindenhol. Napjainkban mindhárom megközelítés párhuzamosan él egymás mellett, akár egy állam nyelvpolitikáján belül is.

Végezetül, a kutatás során gyűjtött adatok adalékul szolgálhatnak a modernisták és a középkorászok/revizionisták között dúló vitához a nemzetállamok, a nacionalizmus és a nemzeti identitás megjelenésének idejét illetően. A napjainkban uralkodó, úgynevezett modernista álláspont (ANDERSON 2006 [1983]; GELLNER 1983) arra figyelmeztet bennünket, hogy a nacionalizmus 19. századi kategóriáit helytelen visszavetíteni a korábbi korszakokra. A nemzetállam a modern kor – a francia és az amerikai forradalom – terméke, az ennél korábbi állami egységeket nem illehetjük a nemzet fogalmával. (Joó 1988, 13.; SMITH 1998.) Ezzel szemben a revizionisták a nemzetek pre-modernitása mellett érvelnek. (ORMROD 2003, 780.; TURVILLE-PETRE 1996; GUENÉE 1985, 49–65.; HASTINGS 1997, 25–65.; REYNOLDS 1997, 250–331.) Szerintük az angolok, a franciák és a spanyolok már a 15–17. században nemzetállami egységet hoztak létre. Adrian Hastings szerint lehetséges, hogy a nacionalizmus a nyugati politikai gondolkodásnak

³⁶⁸ Ezt bizonyítja a Rosita Rindler Schjerve (2003a) által szerkesztett történeti szociolingvisztikai tárgyú kötet a Habsburg Birodalom 19. századi nyelvpolitikájáról. Az esettanulmányokból kiderül, hogy az állam úgy próbálta helyreállítani megrendült hegemon pozícióját, hogy nyelvi jogokat biztosított bizonyos csoportoknak, és érdekeinek megfelelően manőverezett a helyi társadalmi elit és a hátrányos helyzetű nyelvi közösségek között.

csak a 19. században vált központi témájává, de jó pár helyen már jóval előbb is erős realitásként létezett. Szerinte a középf- és újkori Anglia nemcsak a nemzet, hanem a nemzetállam prototípusa is egyben; még akkor is, ha a nemzetállam a maga teljességében mindig is egy meg nem valósított mítosz volt. A nacionalizmus ideológiája csak a kelet- és közép-európai nemzetállamok kialakulásánál előzte meg a nemzet létrejöttét, de korábban éppen fordítva történt: a nemzetek, ahogy egyre tudatosabbá váltak vagy fenyegetve érezték magukat, kitermelték a maguk nacionalizmusát. (HASTINGS 1997, 4–11.)

Az igazság valószínűleg valahol a két álláspont között található. A nemzetállami *filozófia*, ideológia és mozgalom valóban a modernitás terméke, de maga a nacionalizmus *jelensége* az újkorig, némely esetben a középkorig visszavezethető. (KANN 1950, 290.; SZEKŰ 1926, 11.) A kötetben vizsgált nyugat-európai országokban a nemzeti identitás csirái, egyfajta proto-nemzeti kötődés vagy nemzeti érzület (SMITH 1998, 18., 127–129.) kétségtelenül már a 15–16. században megjelent, és a nyelv ebben központi helyet foglalt el. A nemzetre való utalással találkoztunk a birodalmi nyelvvideológián belül, például Nebrija könyvében már 1492-ben. (ILLICH 1981; PATTEN 2006.) Miguel Martínez úgy véli, hogy a nyelvről szóló korai diskurzust a 16. századtól a birodalom és a nemzet koncepciói együttesen működtetik, sőt, strukturálják. (MARTÍNEZ 2013, 57.) Joan Ramón Resina szerint a 16–17. században a nyelv felváltja a vallást a kulturális azonosulás domináns formájaként. „Eddig a nyelv a jog csatornája volt, most maga lesz a jog.”³⁶⁹

Tulajdonképpen az egész vitának témánk szempontjából azért van jelentősége, mert *a nemzeti identitás – és ennek központi elemeként a nyelv – megjelenésének tételezése az újkorban, esetleg már a középkorban is azt támasztja alá, hogy a nyugat-európai államok nyelvi jogi szabályozása valóban tudatos nyelvpolitikán alapult. Mindez nem állítható a 18. század előtti osztrák és magyar szabályozásról*, ezért is neveztem ezt *laissez-faire* nyelvpolitikának, ahol a nyelvpolitika szó idézőjelben értendő, hiszen pontosan a fogalom központi eleme, a tudatosság hiányzik belőle. A modernisták arra is rámutatnak, hogy a nemzeti identitásnak csupán egyik – bár igen meghatározó összetevője – a nyelv. A nacionalizmus születésének időszakában azonban még egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy a sok esetben önmagában is meghatározhatatlan anyanyelv, a társadalmi

³⁶⁹ Idézi RUÁN 2002, 40.

státusz, a felekezeti hovatartozás, a politikai lojalitás vagy a kultúra alapján döntötte-e el valaki, hogy melyik nemzethez is tartozik. A nemzetnek a nyelvvel való megfeleltetése az egyén szintjén valószínűleg soha nem érvényesült teljes mértékben.³⁷⁰ Mindez a kelet-közép-európai térségben így is volt, és valószínűleg Nyugat-Európában is a közemberek szintjén, de a jogalkotásban megtestesülő állami akarat kiemelt jelentőséget tulajdonított a nyelvnek, mégpedig egy bizonyos nyelvnek – akkor is, ha ez az állami akarat nyilvánvalóan csak egy szűk társadalmi réteg igényeit jelentette meg.

A nacionalizmusvitát ehelyütt függőben hagyva annyi biztosan állítható, hogy a nyelvnek sokkal fontosabb szerepe volt az egyes államok történetében – legalább olyan fontos szerepe, miként a vallásnak –, mint amennyit a tudományban vagy a napi politikában tulajdonítanak neki. Némely állam esetében nem túlzás azt állítani, hogy egy adott nemzet története nyelvének történetével egyenlő. *A nyelvi kérdés tehát nemcsak az egyéni és közösségi identitás egyik meghatározójaként érdemel kiemelt figyelmet, hanem az államok politikatörténetének központi elemeként is.* Ebből következően a tudománynak az eddigieknél is komolyabb erőfeszítéseket kell tennie a nyelvi kérdés tanulmányozására, mégpedig az egyes diszciplínák szoros együttműködése alapján. A cél, hogy végre olyan nemzetközi konszenzus szülessen, amely az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás mércéin alapulva megnyugtatóan rendezi a többség, illetve a kisebbség, azaz az összes ember nyelvhasználatát, ezzel elősegítve a világ nyelvi sokféleségének megőrzését, valamint az egyes népek békés egymás mellett élését.

³⁷⁰

Vesd össze FEICHTINGER–COHEN 2014; FELLERER 2011.

Felhasznált irodalom

Könyvek, forrásgyűjtemények, tudományos-szakmai közlemények

- ABALAIN, Hervé (2007): *Le français et les langues historiques de la France*. Paris, Editions Jean-Paul Gisserot.
- ÁCS Zoltán (1996): *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- AGER, Dennis (1996): *Language Policy in Britain and France: The Processes of Policy Making*. London – New York, Continuum International Publishing Group.
- AGER, Dennis (2003): *Ideology and Image: Britain and Language*. Clevedon–Buffalo–Toronto–Sydney, Multilingual Matters Ltd.
- ALCARAZ RAMOS, Manuel (1999): *El régimen jurídico de las lenguas en la Comunidad Valencia*. Alicante, Universidad de Alicante.
- ALCUBILLA, Marcelo Martínez (1869): *Diccionario de la administración española, peninsular y ultramarina: Compilación ilustrada de la novísima legislación de España en todos los ramos de la administración pública. Tomo X*. Madrid, Imprenta de la Sra. V. É. Hijas de A. Peñuelas.
- ALTERMATT, Urs (1998): A többnyelvű Svájc – minta Európának? In OPLATKA András – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet szerk.: *A többnyelvűség svájci modellje*. Budapest, Osiris Kiadó. 28–40.
- ÁLVAREZ REY, Leandro (2006): *Bajo el fuero militar: la dictadura de Primo de Rivera en sus documentos, 1923–1930*. Sevilla, Universidad de Sevilla.
- ANDERSON, Benedict (2006) [1983]: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan – Atelier.
- ANDRÁSSY György (1993): Etnikai kisebbségek és emberi jogok. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 4. évf. 2. sz. 68–80.
- ANDRÁSSY György (1998): *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, Studia Europaea.

- ANDRÁSSY György (2010): A hivatalos nyelvek száma és az emberi jogok. *Jogtudományi Közlöny*, 65. évf. 9. sz. 403–414.
- ANDRÁSSY György (2011): The right to use one's own language and the matter of simplicity. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*, Vol. 4, No. 1. 5–19.
- ANDRÁSSY György (2013a): *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- ANDRÁSSY György (2013b): A nyelvszabadságról és a nyelvszabadság jelentőségéről. *Létünk*, különszám, 7–19.
- ANDRÁSSY György (2017): Hány hivatalos nyelve volt Magyarországnak az 1868. évi XLIV. tc. szerint? *Jogtörténeti Szemle*, 19. évf. 3. sz. 4–11.
- ANDRÁSSY György – VOGL Márk (2012): Non-Territorial Languages. In NOGUEIRA LÓPEZ, Alba – RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. – URRUTIA LIBARONA, Iñigo eds.: *Shaping language rights: Commentary on the European Charter for Regional of Minority Languages in light of the Committee of Experts' evaluation*. Strasbourg, Council of Europe Publishing. 79–120.
- ARAQUE HONTANGAS, Natividad (2013): *Manuel José Quintana y la Instrucción pública*. Madrid, Universidad Carlos III de Madrid.
- ARATÓ Endre (1960): *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1849*. I–II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ARATÓ Endre (1978): *A nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában*. Budapest, Kosuth Kiadó.
- BALOGH Arthur (1940): Kisebbség–nemzetiség. *Magyar Kisebbség (Lugos)*, 19. évf. 7–8. sz. 158–163.
- BALOGH Sándor (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek: a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BARÈRE DE VIEUZAC, Bertrand (1794): *Rapport du Comité de salut public sur les idiomes*. Le 8 pluviôse an II. Elérhető : www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/barere-rapport.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- BARTHA Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BARTHA Csilla (2003): A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In NÁDOR Orsolya – SZARKA László szerk.: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 56–75.
- BARTHA Csilla – HÁMORI Ágnes (2011): Cigány közösségek, nyelvi sokszínűség és az oktatás nyelvi kihívásai. – Magyarországi helyzetkép. *Európai Tükör*, 16. évf. 3. sz. 107–131.

- BELL, David A. (1988): Nation-Building and Cultural Particularism in Eighteenth-Century France: The Case of Alsace. *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 21, No. 4. 472–490.
- BELL, David A. (1995): Lingua Populi, Lingua Dei: Language, Religion, and the Origins of French Revolutionary Nationalism. *The American Historical Review*, Vol. 100, No. 5. 1403–1437.
- BENDA Kálmán (1972): A nemzeti ébredés kezdetei a Habsburg-monarchia országában. *Századok*, 106. évf. 1. sz. 157–161.
- BERKESZI István (1898): *Rendi országgyűléseink magyarsága*. Temesvár, Uhrmann Henrik könyvnyomdája.
- BINDORFFER Györgyi – DÓCZÉ Nikolett – KÁLLAI Ernő (2010): A magyarországi nemzetiségi közösségek történelme és jelene. In GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő szerk.: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 49–143.
- BINDORFFER Györgyi (2010): Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltásig. In GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő szerk.: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 10–48.
- BLOMMAERT, Jan – RAMPTON, Ben (2012): *Language and Superdiversity*. MMG Working Paper 12-05. Göttingen, Max-Planck-Institut zur Erforschung multireligiöser und multiethnischer Gesellschaften.
- BONELL COLMENERO, Ramón (2010): Los decretos de Nueva Planta. *Saberes*, Vol. 8. 1–38.
- BRAND, Paul (2000): The Languages of the Law in Later Medieval England. In TROTTER, David Andrew ed.: *Multilingualism in Later Medieval Britain*. Cambridge, D.S.Brewer.
- BRENNER Koloman (2014a): Sprachpolitik gegenüber der deutschsprachigen Bevölkerung in Ungarn und in Südtirol im Vergleich. In BARLAI, Melani – GRIESSLER, Christina – LEIN, Richard Hrsg.: *Südtirol. Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft*. Andrassy Studien zur Europaforschung Bd. 17. Baden-Baden, Nomos Verlag. 188–207.
- BRENNER Koloman (2014b): Das Autonomiemodell der deutschen Minderheit in Ungarn – eine Zwischenbilanz. In THÜRER, Daniel – ARQUINT, Romedi Hrsg.: *Repräsentativität und kulturelle Autonomie. Aktuelle Probleme der autochthonen Völker und der nationalen Minderheiten*. Basel–Genf, Schulthess Verlag. 91–101.

- BURGUEÑO, Jesús (2002): El mapa escondido: Las lenguas de España. *Boletín de la A.G.E.*, No. 34. 171–192.
- BURIAN, Peter (1970): The State Language Problem in Old Austria (1848–1918). *Austrian History Yearbook*, Vol. 6. 81–103. Minneapolis, Center for Austrian Studies, University of Minnesota.
- BYRNE, Francis John (1999): A korai ír társadalom (I–IX. század). In MOODY, Theodore William – MARTIN, Francis Xavier szerk.: Írország története. Budapest, Corvina Kiadó. 27–39.
- CARTER, S. Michael (1986): Ethnic Minority Groups and Self-Determination: The Case of the Basques. *Columbia Journal of Law and Social Problems*, No. 20. 63–73.
- CASTILLO RODRIGUEZ, Susana (2013): Language and the hispanization of Equatorial Guinea. In VALLE, José del (2013a) ed.: *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 350–363.
- CENOZ, Jasone (2001): Basque in Spain and France. In EXTRA, Guus – GORTER, Durk eds.: *The Other Languages of Europe*. Clevedon, Multilingual Matters. 45–58.
- CERQUIGLINI, Bernard (1999): *Les langues de la France. Rapport au Ministre de l'Éducation Nationale, de la Recherche et de la Technologie, et à la Ministre de la Culture et de la Communication*. Elérhető : www.culture.gouv.fr/culture/dgIf/lang-reg/rapport_cerquiglini/langues-france.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- CHAYTOR, Henry John (1933): *A history of Aragon and Catalonia*. London, Methuen.
- CHOLNOKY Győző (1996): *Állam és nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetiségpolitikai eszmék Magyarországon 1920–1941*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
- CLARK, Cristopher (2012): *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. New York, Harper Collins Publishers.
- COHEN, Gary B. (2007): Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914. *Central European History*, Vol. 40, No. 2. 241–278.
- CROWLEY, Tony (2000): *The Politics of Language in Ireland 1362–1922 – A Sourcebook*. London – New York, Routledge.
- CROWLEY, Tony (2005): *Wars of Words: The Politics of Language in Ireland 1537–2004*. New York, Oxford University Press.

- CZEITSCHNER, Susanne (2003): Discourse, hegemony and polyglossia in the judicial system of Trieste in the 19th century. In RINDLER SCHJERVE, Rosita (2003a) ed.: *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 69–105.
- CSÁSZÁR Rita (2007): Gondolatok a burgenlandi magyar kisebbség anyanyelvi oktatásáról. *Iskolakultúra*, 17. évf. 6–7. sz. 136–149.
- CSERESNYÉSI László (2004): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- CSERNICSKÓ István (2013): *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- DAFTARY, Farimah (2000): *Insular Autonomy: A Framework For Conflict Settlement? A Comparative Study of Corsica and the Åland Islands*. Flensburg, European Centre for Minority Issues. 1–71.
- DEÁK Ágnes (2000): „Nemzeti egyenjogúsítás” 1848–1860. Budapest, Osiris Kiadó.
- DEÁK Ágnes (2009): Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség*, 14. évf. 1–2. sz. 17–37.
- DICKSON, Brice (2003): Language Rights and Human Rights: The Northern Ireland Experience. In Ó RIAGÁIN, Dónall ed.: *Language and Law in Northern Ireland*. Belfast, Queen’s University. 17–23.
- DUNBAR, Robert (2002): Language Legislation and Language Rights in the United Kingdom. *European Yearbook of Minority Issues*, Vol. 2, No. 3. 95–126.
- DUPUY, Theodore (1891): *La langue française: Ses origines, ses éléments, sa formation, ses développements*. Milan, Dumolard Frères.
- DURKACZ, Victor Edward (1983): *The Decline of the Celtic Languages: A Study of Linguistic and Cultural Conflict in Scotland, Wales and Ireland from the Reformation to the Twentieth Century*. Edinburgh, John Donald Publishers Ltd.
- DUVERGIER, Jean-Baptiste (1824–1949): *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens, et avis du Conseil-d’État*. Paris, A. Guyot et Scribe.
- EGRY Gábor (2010): Nemzetiségpolitikák Magyarországon, 1919–1944. In EGRY Gábor szerk.: *Nemzetiségpolitika a két világháború között. Limes Tudományos Szemle*, 23. évf. 2. sz. 5–14.
- EHRlich, Charles E. (1999–2000): Ethno-cultural Minorities and Federal Constitutionalism: Is Spain Instructive? *Illinois University Law Journal*, No. 24. 291–318.

- EÖTVÖS József (1865): *A nemzetiségi kérdés*. Pest, Ráth Mór.
- espacesco.free.fr (s.d.): *On a retrouvé l'abécédaire des propositions de Nicolas Sarkozy. Charte européenne des langues régionales*. Elérhető: <http://espacesco.free.fr/fichart.php?art=j2Qv0aR40> (A letöltés időpontja: 2018. 02. 26.)
- Euromosaic (1996a): *Gaelic in Scotland (United Kingdom) (Euromosaic Report on Gaelic in Scotland 1996)*. Bangor, Research Centre of Wales. Elérhető: www.uoc.edu/euromosaic/web/document/gaelic/an/i1/i1.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- Euromosaic (1996b): *Euromosaic Report on France*. Elérhető: www.uoc.edu/euromosaic/web/homean/index1.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- EVANS, Robert John Weston (1979): *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700: An Interpretation*. Oxford, Clarendon Press.
- EVANS, Robert John Weston (2004): Language and State Building: The Case of the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook*, Vol. 35. 1–24.
- EVANS, Robert John Weston ed. (2006): *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867*. New York, Oxford University Press.
- FANCHI, José (2017): *Charte de la langue corse: Normalisation pour une société bilingue*. Elérhető: www.corsenetinfos.corsica/Charte-de-la-langue-corse-Normalisation-pour-une-societe-bilingue_a30110.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- FARAGÓ Béla (1992): Van-e korzikai nép? A jakobinus demokrácia és a kisebbségi kérdés. *Regio: Kisebbség, politika, társadalom*, 3. évf. 2. sz. 36–58.
- FEICHTINGER, Johannes – COHEN, Gary B. eds. (2014): *Understanding Multiculturalism: Central Europe and the Habsburg Experience*. Austrian and Habsburg Studies. New York, Berghahn Books.
- FEJTŐ Ferenc (1997 [1988]): *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*. Budapest, Atlantisz–Minerva.
- FELLERER, Jan (2003): Discourse and hegemony: The case of the Ukrainian language in Galicia under Austrian rule (1772–1914). In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 107–166.
- FELLERER, Jan (2011): Multilingual States and Empires in the History of Europe: The Habsburg Monarchy. In KORTMANN, Bernd – AUWERA, Johan van der eds.: *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Berlin–Boston, De Gruyter Mouton. 713–728.

- FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés (2011): Las lenguas del rey: Del latín a las lenguas vernáculas en las cancillerías regias de la Península Ibérica. In SOPENA, Pascual Martínez – RODRÍGUEZ, Ana eds.: *La construcción medieval de la memoria regia*. València, Universitat de València. 325–363.
- FILEI Nikolett – HINKEL József – JABLONSKY László – KÉTSZERI Csaba – NIZALOWSKI Attila szerk. (2003): *1000 év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó Kft.
- FISCHEL, Alfred von (1910): *Das Österreichische Sprachenrecht: eine Quellensammlung*. Briinn (Brno), Irrgang.
- GAZIER, Augustin (1969): *Lettres à Grégoire sur les patois de France 1790–1794: documents inédits sur la langue, les moeurs et l'état dans les diverses régions de la France, au début de la Révolution*. Genève, Slatkine Reprints.
- GELLNER, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- GLASER, Konstanze (2007): *Minority Languages and Cultural Diversity in Europe – Gaelic and Sorbian Perspectives*. Clevedon–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters Ltd.
- GONZÁLEZ OLLÉ, Fernando (1994a): El largo camino hacia la oficialidad del español en España (I). *Boletín Informativo de la Fundación Juan March*, No. 237. 3–14.
- GONZÁLEZ OLLÉ, Fernando (1994b): El largo camino hacia la oficialidad del español en España (II). *Boletín Informativo de la Fundación Juan March*, No. 238. 3–20.
- GRAZIADEI, Stefán (2012): The French Constitutional Council as the Rottweiler of the Republican Ideal in the Language Field: Does Jurisprudence Really Reflect Reality? *European Diversity and Autonomy Papers*, No. 3. 1–35.
- GRÉGOIRE, Henri-Baptiste (1794): *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser la langue française*. Elérhető : www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/gregoire-rapport.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- GUENÉE, Bernard (1985): *States and Rulers in Later Medieval Europe*. Oxford, Oxford University Press and New York, Blackwell.
- GUIBERNAU, Montserrat (2006): National identity, devolution and secession in Canada, Britain and Spain. *Nations and Nationalism*, Vol. 12, No. 1. 51–76.
- HALMOSY Dénes (1983): *Nemzetközi Szerződések, 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó.

- HASLINGER, Peter (2008): Sprachenpolitik, Sprachendynamik und imperiale Herrschaft in der Habsburgermonarchie 1740–1914. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Vol. 57. No. 1. 81–111.
- HASTINGS, Adrian (1997): *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge – New York, Cambridge University Press.
- HERBST, Eduard (1868): *Die neue Gestzgebung Österreichs, erläutert aus den Reichsraths-Verhandlungen. Erster Band: Die Verfassungsgesetze und die Gesetze über den finanziellen Ausgleich mit Ungarn*. Wien, Manz.
- HERCZEG Mihály (1904): *A magyar államnyelv jogai: a törvényhozó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig*. Budapest, Franklin Társulat.
- HERGER Csabáné (2010): Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. In *Habsburg történeti monográfiák*. 10. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- HERRERAS, José Carlos (1994): Lenguas y autonomías en España. *Contextos*, Vol. 12. No. 23–24. 135–166.
- HUGHES, Kathleen (1999): A korai keresztény aranykor Írorszáiban. In MOODY, Theodore William – MARTIN, Francis Xavier szerk.: *Írország története*. Budapest, Corvina Kiadó. 50–59.
- HUMMER, Hans J. (2005): *Politics and Power in Early Medieval Europe: Alsace and the Frankish Realm 600–1000*. New York, Cambridge University Press.
- HUWS, Catrin Fflur (2006): The Welsh Language Act 1993: A Measure of Success? *Language Policy*, Vol. 5, No. 2. 141–160.
- HYLAND, Áine – MILNE, Kenneth (1987): *Irish Educational Documents. Vol. 1*. Dublin, Church of Ireland College of Education.
- ILLICH, Ivan (1981): *Shadow Work*. Boston–London, Marion Boyars Publishers.
- JACOB, James E. – GORDON, David C. (1985): Language Policy in France. In BEER, William R. – JACOB, James E.: *Language Policy and National Unity*. Totowa, New Jersey, Rowman and Allanheld. 106–133.
- JÁSZI Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, NAP.
- Joó Rudolf (1988): *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest, Gondolat.
- JUDGE, Anne (2005): *French as a Tool for Colonialism: Aims and Consequences*. Berkeley, Institute of European Studies, University of California.
- JUDSON, Pieter M. (2006): *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Harvard University Press.

- K. LENGYEL Zsolt (2008): Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? – Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb historiográfiájához. *Aetas*, 23. évf. 3. sz. 237–255.
- KÁLLAI Ernő – VARJÚ Gabriella (2010): A kisebbségi törvény. In GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő szerk.: *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 178–204.
- KAMUSELLA, Tomasz (2009): *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Houndmills (Basingstoke, Hampshire) – New York, Palgrave MacMillan.
- KANN, Robert A. (1950): *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848–1918. Vol. I.: Empire and Nationalities*. New York, Columbia University Press.
- KÁPOLNAI Iván (1997): A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). *Statisztikai Szemle*, 75. évf. 8–9. sz. 767–770.
- KASHA, Jeremy R. (1996): Education Under Catalonia’s Law of Linguistic Normalization: Spanish Constitutionalism and International Human Rights Law. *Columbia Journal of Transnational Law*, No. 34. 621–676.
- KASSAI Iлона (2011): A nyelvhasználat tudatos alakítása a 18–19. századi Magyarországon. In HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita szerk.: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 295–298.
- KATUS, László (1999): József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities. In ROMSICS, Ignác – KIRÁLY, K. Béla eds.: *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848–1998*. Budapest, Central European University Press. 133–160.
- KATUS László (2002): Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben. *Kisebbségkutatás*, 11. évf. 1. sz. 66–76. Elérhető: www.epa.oszk.hu/00400/00462/00013/6.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- KEATING, Michael (2000): *The Minority Nations of Spain and European Integration. A new framework for autonomy?* Elérhető: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/6122/Keating_2000_Minoritynationsof_Spain.pdf?sequence=3 (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- KEEFE, Eugene K. (1976): *Area Handbook for Spain*. Washington D.C., American University.

- KEMÉNY G. Gábor (1999) [1952]: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. I–VII. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KÉRI Katalin (1997): Az 1879. XVII. törvénycikk-től a „Lex Apponyi”-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In NAGY Mariann szerk.: *Hid a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, University Press. 269–280.
- KONTRA, Miklós – PHILLIPSON, Robert – SKUTNABB-KANGAS, Tove – VÁRADY, Tibor eds. (1999): *Language: A Right and a Resource*. Budapest, Central European University Press.
- KUTER, Lois (2004): *Breton: An Endangered Language in Europe*. (A modification of a presentation.) Kentucky, University of Kentucky. Elérhető: www.breizh.net/icdbl/saozg/Endangered.pdf (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- KWAN, Jonathan (2013): *Liberalism and the Habsburg Monarchy 1861–1895*. Houndmills (Basingstoke, Hampshire) – New York, Palgrave Macmillan.
- KYMLICKA, Will – PATTEN, Alan eds. (2003): *Language Rights and Political Theory*. New York, Oxford University Press.
- LACORNE, Denis – JUDT, Tony (2002): *La politique de Babel: du monolinguisme d’Etat au plurilinguisme des peuples*. Paris, Karthala.
- LAJTAL L. László (2004): *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848: A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben*. Pécs–Budapest, Iskolakultúra, Országos Széchenyi Könyvtár, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- LALAMA, Vicente de (1867): *Índice General de cuantas obras dramáticas y líricas han sido aprobadas para los teatros del Reino y de Ultramar*. Madrid, Imprenta de G. Alhambra.
- LÁNCOS Petra Lea (2012): A nyelvi diszkrimináció tilalma az Európai Bíróság és a Törvényszék joggyakorlatában. *Jogelméleti Szemle*, 3. sz. 30–52.
- LANSTYÁK István (2009). Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 27–44.
- La politique linguistique du français* (2017). Elérhető: www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/france-2politik_francais.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- LEWIS, Hubert (1889): *The Ancient Laws of Wales*. London, Elliot Stock.
- LLOMPART, Gabriel (1965): La Real Cédula de 1768 sobre la difusión del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca. *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, Vol. 33, No. 801–803. 357–448.

- LLOYD, John Edward (1911): *A History of Wales – from the Earliest Times to the Edwardian Conquest*. Vol. I. London – New York – Bombay – Calcutta, Longmans, Green, and Co.
- MACKINTOSH, John (1890): *The Story of Scotland from the Earliest Times to the Present Century*. New York, G. P. Putnam’s Sons. & London, T. Fisher Unwin.
- MACQUEEN, Hector L. (2002): Laws and Languages: Some Historical Notes from Scotland. *Electronic Journal of Comparative Law*. Elérhető: www.ejcl.org//62/art62-2.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- Magyar Hírmondó, 1784. július 5. 42. sz. In KÓKAY György szerk. (1981): *Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság*. Budapest, Gondolat Kiadó. 345–349.
- MÁLYUSZ Elemér (1939): A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok*, 73. évf. 7–8. sz. 257–294. 385–448.
- MÁLYUSZ Elemér (2002): *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- MARÁCZ, László (2002): Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro–Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice. *Jezikoslovje*, Vol. 13, No. 2. 269–298.
- MARCZALI Henrik (1907): *Az 1790/1-iki országgyűlés*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MARGÓCSY István (2005): A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban. In BÍRÓ Ferenc szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, Argumentum Kiadó. 71–151.
- MARTEL, Philippe (2007): Qui parle occitan? A propos d’une enquête. *Langues et cité*, n° 10, décembre 2007. 3.
- MARTÍNEZ PAOLETTI, Jorge (2009): Rights and Duties of Minorities in a context of Post-Colonial Self-Determination: Basques and Catalans in Contemporary Spain. *Buffalo Human Rights Review*, Vol. 15. 159–181.
- MARTÍNEZ, Miguel (2013): Language, nation and empire in early modern Iberia. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 44–60.
- MATSUBARA, Koji (2000): *Indigenous Languages Revitalized? – The Decline and Revitalization of Indigenous Languages Juxtaposed with the Predominance of English*. Yokohama, Shumpusha.
- MAY, Stephen (2005): Language Rights: Moving the Debate Forward. *Journal of Sociolinguistics*, Vol. 9, No. 3. 319–347.

- MAY, Stephen (2011): Language Rights: The “Cinderella” Human Right. *Journal of Human Rights*, Vol. 10, No. 3. 265–289.
- MAY, Stephen (2012): *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. New York, Routledge.
- MCLEOD, Wilson (1997): Official Status for Gaelic: Prospects and Problems. *Scottish Affairs*, Vol. 21, No. 1. 95–118.
- MEDINA, Alberto – VALLE, José del – MONTEAGUDO, Henríque (2013): Introduction to the making of Spanish: Iberian perspectives. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 23–30.
- MEDINA, Alberto (2013): The institutionalization of language in eighteenth-century Spain. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 77–92.
- MEEK, E. Donald (2001): The Language of Heaven? The Highland Churches, Culture Shift and the Erosion of Gaelic Identity in the Twentieth Century. In POPE, Robert ed.: *Religion and National Identity: Wales and Scotland c. 1700–2000*. Cardiff, University of Wales Press. 307–337.
- MELCHOR, Vicent de – BRANCHADELL, Albert (2002): *El catalán: Una lengua de Europa para compartir*. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions de la UAB.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1950): La lengua en tiempo de los Reyes Católicos. *Cuadernos Hispanoamericanos*, No. 13. 9–24.
- MENENDEZ-REIGADA, Albino González y (1939): *Catecismo Patriótico Español*. Salamanca, Establecimiento Tipográfico de Calatrava. No. 7. 10–12.
- Mercator (2013): *Catalan. The Catalan language in education in Spain*. Ljouwert – Leeuwarden, Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning. Elérhető: www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/documents/regional_dossiers/catalan_in_spain_2nd.pdf (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- MÉSZÁROS István: *Ratio Educationis: az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MIKÓ Imre (1943): *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- MIKÓ Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva.
- MILIAN I MASSANA, Antoni (1984): La regulación constitucional del multilingüismo. *Revista Española de Derecho Constitucional*, Vol. 4, No. 10. 123–154.

- MILIAN I MASSANA, Antoni (1983): Los derechos lingüísticos en la enseñanza, de acuerdo con la constitución. *Revista Española de Derecho Constitucional*, Vol. 3, No. 7. 357–371.
- MOAL, Stefan (2001): Broadcast Media in Breton: Dawn at Last? In KELLY-HOLMES, Helen ed.: *Minority Language Broadcasting: Breton and Irish*. Clevedon–Buffalo–Toronto–Sydney, Multilingual Matters. 31–48.
- MOLNÁR CSIKÓS László (1998): A magyar nemzeti nyelv érlelődése a felvilágosodástól a forradalomig. *Híd*, 62. évf. 3. sz. 211–219.
- MORRIS, Ruth (1998): Great Mischiefs – An Historical Look at Language Legislation in Great Britain. In KIBBEE, Douglas A. ed.: *Language Legislation and Linguistic Rights*. Selected Proceedings of the Language Legislation and Linguistic Rights Conference, the University of Illinois at Urbana-Champaign. March 1996. 32–54. John Benjamins Publishing Company.
- MORRIS, Steven (2012): Welsh assembly passes its first bill. *The Guardian*, 12.11.2012. Elérhető: www.theguardian.com/politics/2012/nov/12/welsh-national-assembly-bill-law (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- MORYSON, Fynes (1617): *An Itinerary*. London, John Beale.
- MOSELEY, Christopher ed. (2010): *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3rd edition. Paris, UNESCO Publishing. Elérhető: www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- MURPHY, Lindsay (2007): EU Membership and an Independent Basque State. In *Pace International Law Review*, Vol. 19, No. 2. 321–347.
- NÁDOR Orsolya (2002): *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, BIP.
- NAGY, Noémi (2012a): Double Standard in a Peripheral Policy of the European Union: the Issue of Minority Protection. In ANDRÁSSY, György – KAKÖNEN, Jyrki – NAGY, Noémi eds.: *European Peripheries*. (Studia Europaea 2012 – Jurisprudentia et Practica.) Pécs, University of Pécs, Faculty of Law, Centre for European Studies. 159–173.
- NAGY Noémi (2012b): Az ír nyelvi paradoxon. *Jogtörténeti Szemle*, 14. évf. 3. sz. 48–59.
- Nationalia (2013): *Corsican Assembly passes co-official status for Corsican and French*. Elérhető: www.nationalia.info/new/9861/corsican-assembly-passes-co-official-status-for-corsican-and-french (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- NEBRIJA, Antonio de (1492): *Gramática de la lengua castellana*. Salamanca (s.n.). Elérhető: www.antoniodenebrija.org/prologo.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

- NEVILLE, Grace (1987): Minority Languages in Contemporary France. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 8, No. 1–2. 147–157.
- NEWERKLA, Stefan Michael (2003): The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzen's educational system. In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 167–195.
- NÍ RÍORDÁIN, Máire (2010): Where did it all go right? The socio-political development of Gaeilge as a medium for learning mathematics in Ireland. In *Published proceedings of Mathematics Education and Society 6th Conference*, Berlin, 20–25 March 2010.
- NICHOLS, Robert Lee (2006): 'Struggling with Language': Indigenous Movements for Linguistic Security and the Politics of the Local Community. *Ethnicities*, Vol. 6, No. 1. 27–51.
- North South Ministerial Council (s.d.): *Language Body*. Elérhető: www.north-southministerialcouncil.org/language-body (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- Ó BUACHALLA, Séamas (1984): Educational Policy and the Role of the Irish Language from 1831 to 1981. *European Journal of Education*, Vol. 19, No. 1. 75–92.
- OPLATKA András – SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet szerk. (1998): *A többnyelvűség svájci modellje*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ORMROD, William Mark (2003): The Use of English: Language, Law, and Political Culture in Fourteenth-Century England. *Speculum*, Vol. 78, No. 3. 750–787.
- ORTUTAY Katalin (2011): *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- OSI (2005): *Television Across Europe: Regulation, Policy and Independence*. Budapest, Open Society Institute.
- PAIS Dezső szerk. (1955): *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PÁL Judit (2005): A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 16. évf. 1. sz. 3–26.
- PAOR, Liam de (1999): A viking háborúk kora (IX–X. század). In MOODY, Theodore William – MARTIN, Francis Xavier szerk.: *Írország története*. Budapest, Corvina Kiadó. 60–70.

- PATTEN, Alen (2006): The Humanist Roots of Linguistic Nationalism. *History of Political Thought*, Vol. 27, No. 2. 223–262.
- Pauliny-Tóth Vilmos javaslata a nemzetiségek egyenjogúsításáról: A nemzeti-ségi kérdéshez. 1870. október 23. In KEMÉNY G. Gábor (1999) [1952]: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. I–VII. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó. 238–241.
- PENNY, Ralph (2004): *A History of the Spanish Language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PINTÉR Márta (2007): Egy nyelvpolitika-történeti vizsgálat eredményei: Az írországi nyelvcsere történeti beágyazottságának nyelvpolitikai szemléletű vizsgálata. In VÁRADI Tamás szerk.: *Alkalmazott Nyelvtudományok*. Konferencia-kötet. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 128–136.
- PINTÉR Márta (2008): *Nyelv és politika Írország történetében*. Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó.
- Polit Mihály beszéde az 1875. évi válaszfelirati javaslat tárgyalásakor, 1875. szeptember 16. In KEMÉNY G. Gábor (1999) [1952]: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. I–VII. kötet. Budapest, Tankönyvkiadó. 500–504.
- PUIG I SCOTONI, Pau (2001–2002): Exercising self-determination without jeopardizing the rights of others: the Catalan model. *St. Thomas Law Review*, Vol. 14, No. 2. 395–409.
- PUJADAS, Joan J. (2015): ¿Puede una comunidad autónoma española ser multicultural y multilingüe? In *Periférias, fronteras y diálogos: Actas del XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español*. Universitat Rovira i Virgili. 2–5 de septiembre de 2014. 1280–1297.
- PUPAVAC, Vanessa (2012): *Language Rights: From Free Speech to Linguistic Governance*. Houndmills (Basingstoke, Hampshire) – New York, Palgrave Macmillan.
- PUSKÁS Tünde (2000): Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. 1. sz. 69–84.
- PUTTKAMER, Joachim von (2013): Iskoláztatás, vallás és birodalmi integráció: Oktatásügy a Habsburg Monarchiában és a cári Oroszországban. *Aetas*, 28. évf. 3. sz. 173–183.
- RAITHBY, John (1811a): *The Statutes at Large of England and of Great-Britain: From Magna Carta to the Union of the Kingdoms of Great Britain and Ireland*. Vol. III. London, G. Eyre and A. Strahan.

- RAITHBY, John (1811b): *The Statutes at Large of England and of Great-Britain: From Magna Carta to the Union of the Kingdoms of Great Britain and Ireland*. Vol. IV. London, G. Eyre and A. Strahan.
- RAPTIS, Konstantinos (2005): Discord or Achievement? Reflections on the Habsburg Empire, 1848–1918. *Historiein*, Vol. 5. 118–129.
- REGUERA, Iñaki (2003): Espectáculos y diversiones públicas en Bilbao a finales de la Edad Moderna: toros, teatro y fiestas reales. *Sancho el Sabio*, No. 18. 11–38.
- REYNOLDS, Susan (1997): *Kingdoms and communities in Western Europe, 900–1300*. Oxford, Clarendon Press & New York, Oxford University Press.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita (2003b): Introduction. In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 1–11.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita (2003c): Conclusion. In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 311–320.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita – VETTER, Eva (2003): Historical sociolinguistics and multilingualism: Theoretical and methodological issues in the development of a multifunctional framework. In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 35–66.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita – VETTER, Eva (2007): Linguistic diversity in Habsburg Austria as a model for modern European language policy. In THIJE, Jan D. ten – ZEEVAERT, Ludger eds.: *Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Co. 49–60.
- RINGLHAAN, Otto (1927): *Die gesetzliche Stellung der deutschen Sprache in der Tschechoslowakei*. Sonder-Abdruck aus dem Sudetendeutschen Jahrbuch 1927. Augsburg & Kassel: Stauda 1927. 25 S. 8. Aus: Sudetendeutsches Jahrbuch. Elérhető: www.eger-und-egerland.de/eger-und-egerland/Geschichte_Die_deutsche_Sprache.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- RISCO, Vicente (1952): *Historia de Galicia*. Vigo, Editorial Galaxia.

- ROGERS, Vaughan – McLEOD, Wilson (2006): Autochthonous minority languages in public-sector primary education: Bilingual policies and politics in Brittany and Scotland. *Linguistics and Education*, Vol. 17, No. 4. 347–373.
- ROMSICS Ignác (2002): Nemzet és állam a modern magyar történelemben. In PRITZ Pál – SIPOS Balázs – ZEIDLER Miklós szerk.: *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 7–26.
- RUÁN, Felipe E. (2002): Antonio de Nebrija: Imperio, Castellano y la „gramática de la autoridad”. *Apuntes Hispánicos*, Vol. 3. 37–41.
- RUIZ-RICO RUIZ, Gerardo (1996): Los derechos de las minorías religiosas, lingüísticas y étnicas en el ordenamiento constitucional español. *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, No. 91. 99–138.
- RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. (2007): New minorities and linguistic diversity: Some reflections from the Spanish and Basque perspectives. *JEMIE*, Vol. 6, No. 2. Elérhető: www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Vieytez.pdf (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- RUSZOLY József (2011): *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- SCALFATI, Silio P. P. (2003): Latin et langue vernaculaire dans les actes notariés corses XIe-XVe siècle. In *La langue des actes. XIe Congrès international de diplomatique*. Troyes, 11–13 septembre 2003. Elérhető: <http://elec.enc.sorbonne.fr/CID2003/scalfati> (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- SCHIFFMAN, Harold F. (1996): *Linguistic Culture and Language Policy*. New York, Routledge.
- SEIDL, Johann Gabriel – BONITZ, Hermann – MOZART, J. Hrsg. (1850): *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*. Wien, Verlag Druck und Verlag von Carl Gerold und Sohn. 119–125.
- SETON-WATSON, Robert (alias Scotus Viator) (1908): *Racial Problems in Hungary*. London, Archibald Constable and Co. Ltd.
- SIMONS, Gary F. – FENNIG, Charles D. eds. (2017): *Ethnologue: Languages of the World*. Twentieth edition. Dallas, SIL International. Elérhető: www.ethnologue.com (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- SINGER, Barnett (1976): The Teacher as Notable in Brittany. *French Historical Studies*, Vol. 9, No. 4. 635–659.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (1997): *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2012): Linguistic Human Rights. In SOLAN, Larry – TIERSMA, Peter M. eds.: *Oxford Handbook on Language and Law*. Oxford, Oxford University Press. 235–247.

- SKUTNABB-KANGAS, Tove – PHILLIPSON, Robert – RANNUT, Mart eds. (1994): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin – New York, De Gruyter Mouton.
- SMITH, Anthony D. (1998): *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London – New York, Routledge.
- SMITH, Llinos Beverley (2000): The Welsh and English languages in late-medieval Wales. In TROTTER, David Andrew ed. (2000): *Multilingualism in Later Medieval Britain*. Cambridge. 7–24.
- SOLSTEN, Eric – MEDITZ, Sandra W. eds. (1990): *Spain: A Country Study*. (Area Handbook Series.) Washington D.C., Library of Congress.
- SOÓS István (2005): II. József német nyelvrendelete és a hivatalos Magyarország. In BÍRÓ Ferenc szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, Argumentum Kiadó. 261–301.
- STANIHURST, Richard (1577): *A Treatise Containing a Plain and Perfect Description of Ireland*. In CROWLEY, Tony (2000): *The Politics of Language in Ireland 1362–1922 – A Sourcebook*. London – New York, Routledge. 31–37.
- STEPHENS, Meic (1976): *Linguistic Minorities in Western Europe*. Llandysul, Gomer Press.
- SZAJBÉLY Katalin (2003): Kisebbségi kérdés Spanyolországban. *Kisebbségkutatás*, 12. évf. 4. sz. 695–705.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- SZARKA László (2003): Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In NÁDOR Orsolya – SZARKA László szerk.: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZEKFŰ Gyula (1926): *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZEKFŰ Gyula (2002) [1935]: A magyarság és kisebbségei a középkorban. In ERŐS Vilmos szerk.: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 454–464.
- SZEKFŰ Gyula (2002) [1940]: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. In ERŐS Vilmos szerk.: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 465–475.

- SZEKFŰ Gyula (2002) [1942]: A nemzetiségi kérdés rövid története. In ERŐS Vilmos szerk.: *Nép, nemzet, állam.* (Válogatott tanulmányok) Budapest, Osiris Kiadó. 476–546.
- SZÉPFALUSI István – VÖRÖS Ottó – BEREKSZÁSZI Anikó – KONTRA Miklós (2012): *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* Budapest – Alsóőr – Lendva, Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- SZOTÁK Szilvia (2003): Az ausztriai kisebbségek nyelvi jogai – különös tekintettel a magyar kisebbségre. In NÁDOR Orsolya – SZARKA László szerk.: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 204–217.
- SZOTÁK Szilvia (2012): Az osztrák nyelv- és kisebbségpolitika legújabb diskurzusai. In EPLÉNYI Kata – KÁNTOR Zoltán szerk.: *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai.* Budapest, Lucidus Kiadó. 122–143.
- TANDORI Mária (2002): *Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya.* Szeged, JATE Press.
- THORNBERRY, Patrick (1991): *International Law and the Rights of Minorities.* Oxford, Clanderon Press.
- TILKOVSKY Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen, Csokonai Kiadó.
- TOLLEFSON, James W. (1991): *Planning Language, Planning Inequality.* New York, Longman.
- TORREALDAI, Joan Mari (1987): Censura y literatura vasca. In ABELLÁN, Manuel L.: *Censura y literaturas peninsulares.* Diálogos Hispánicos de Amsterdam, 5. (Amsterdam, Rodopi). 65–98.
- TRENZ, Hans-Jörg (2007): Reconciling Diversity and Unity: Language Minorities and European Integration. *Ethnicities*, Vol. 7, No. 2. 157–185.
- TRÓCSÁNYI László – JUHÁSZ Hajnalka (2010): A nyelvhasználat szabályozása egyes nyugat-európai országokban. In ANDRÁSSY György – VOGL Márk szerk.: *Az emberi jogok és a nyelvek.* Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pecs Publicata, 146. Pécs, PTE ÁJK. 47–85.
- TROTTER, David Andrew ed. (2000): *Multilingualism in Later Medieval Britain.* Cambridge, University of Cambridge.
- TRUDGILL, Peter (1997): *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged, JGYTF Kiadó.

- TURVILLE-PETRE, Thorlac (1996): *England the nation: language, literature, and national identity, 1290–1340*. Oxford, Clarendon Press & New York, Oxford University Press.
- VÁLENT Viktória (2011): Felemás kompromisszum: módosult a kisebbségi törvény Ausztriában. *Kitekintő (online)*, 2011. július 8. Elérhető: http://kitekinto.hu/karpat-medence/2011/07/08/felemas_kompromisszum_modosult_a_kisebbségi_torveny_ausztriaban (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press.
- VALLE, José del (2013b): Language, politics and history: an introductory essay. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 3–20.
- VARENNES, Fernand de (1996): *Language, Minorities and Human Rights*. The Hague, Kluwer Law International.
- VARENNES, Fernand de (1997): Ethnic Conflicts and Language in Eastern European and Central Asian States: Can Human Rights Help Prevent Them? *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 5, No. 2. 135–174.
- VETTER, Eva (2003): Hegemonic discourse in the Habsburg Empire: The case of education. A critical discourse analysis of two mid 19th century government documents. In RINDLER SCHJERVE, Rosita ed. (2003a): *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, De Gruyter Mouton. 271–307.
- VIGIER, Philippe (1979): Diffusion d’une langue nationale et résistance des patois en France au XIXe siècle. *Romantisme*, Vol. 9, No. 25. 191–208.
- VILLA, Laura (2013): The officialization of Spanish in mid-nineteenth-century Spain: the Academy’s authority. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 93–105.
- VOGEL Sándor (2001): A kisebbségi jogok kérdése Ausztriában. *Regio*, 12. évf. 3. sz. 190–221.
- WADE-EVANS, Arthur W. (1909): *Welsh Medieval Law*. Oxford, Clarendon Press.
- WITTE, Bruno de (2004): Language Law of the European Union: Protecting or Eroding Linguistic Diversity? In CRAUFURD SMITH, Rachael ed.: *Culture and European Union Law*. Oxford, Oxford University Press.
- WOGAN-BROWNE, Jocelyn ed. (2009): *Language and Culture in Medieval Britain. The French of England c.1100–c.1500*. Suffolk, York Medieval Press.

- WOOLARD, Kathryn A. (2013): The seventeenth-century debate over the origins of Spanish: links of language ideology to the Morisco question. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 61–76.
- WRIGHT, Roger (2013): The prehistory of written Spanish and the thirteenth-century nationalist zeitgeist. In VALLE, José del ed. (2013a): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, Cambridge University Press. 31–43.
- Xunta de Galicia (s.d.): *A lingua galega*. Elérhető: www.xunta.es/a-lingua-galega (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

Jogszabályok és hivatalos dokumentumok

1500. évi XI. törvénycikk az ítélőleveleket, mielőtt kiadnák, a törvényszéken olvassák föl és az ítélőmesterek írják alá
1550. évi V. törvénycikk kéri, hogy Miksa király Spanyolországból Magyarország kormányzójául hívassék be
1569. évi XXXIII. törvénycikk a rendek Rudolf és Ernő ausztriai főhercegeknek Spanyolországból visszahívását s egyiküknek Magyarországra tételét kéri
1569. évi XXXVIII. törvénycikk kérés aziránt, hogy a magyar ügyekben a császári felség a magyarok tanácsával éljen
1741. évi XVI. törvénycikk a főpapoknak és más javadalmasoknak egyházmegyékben s javadalmaikban való lakásáról és kanonokságok adományozásáról
- 1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék
1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról
1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról
1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére fölláttatandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról
1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról
1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről
1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről
1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről
1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről

1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról
1848. évi XVI. törvénycikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról
1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában
1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
1869. évi IV. törvénycikk a birói hatalom gyakorlásáról
1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről
1871. évi XXXIII. törvénycikk a királyi ügyészségről
1874. évi XXXV. törvénycikk a királyi közjegyzőkről
1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képezéséről
1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról
1886. évi XXII. törvénycikk a községekről
1890. évi V. törvénycikk a honvédségről
1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról
1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről
1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről
1907. évi XLIX. törvénycikk a vasuti szolgálati rendtartásról
1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól
1908. évi XXXVIII. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről szóló 1876:XIV. tc. II. rész I. fejezetének (Közegészségügyi szolgálat a községeknél) módosításáról
1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról
1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról
1919. évi XXX. néptörvény Tótország – Stovenská Krajina – önkormányzatáról

1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1924. évi II. tc. a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról
1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről
1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről
1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről
1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról
1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről
1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről
1985. évi I. törvény az oktatásról
1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról
1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról
1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről
1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről
2001. évi XCVI. törvény a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről
2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól

2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról
2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról
2008. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaságnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája 2. cikk 2. bekezdése szerinti kötelezettségvállalásai cigány (romani és beás) nyelvekre történő kiterjesztéséről
2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól
2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról
2017. évi XC. tv. a büntetőeljárásról
- 11000/1935. M. E. sz. rendelet az egységesen vegyes tannyelvű oktatás bevezetéséről
- 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról
- 4044/1919. M. E. sz. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról
- 4800/1923. M. E. sz. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására
- 6200/1939. M. E. sz. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területek közigazgatásának ideiglenes rendezéséről
- 700/1941. M. E. sz. rendelet az 1923. évi nemzetiségi iskolarendelet három iskolatípusához való visszatérésről
- A Forradalmi Kormányzótanács XLI. számú rendelete a nyelvhasználatról 1919
- A magyarországi nemzetiségek jogi helyzetét szabályozó rendelet alapelvei 1945
- A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről. 1790. április 20.
- A képviselőház 1849. július 28-i határozata
- A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 152 635. sz. körrendelete valamennyi vármegyei törvényhatósághoz a vármegyék járási tisztviselőitől megkívánandó nyelvismeretről
- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 114 000. sz. rendelete (utasítása) az állami elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvnek kisegítő nyelvként való felhasználásáról, és mint tantárgynak tervszerű tanításáról

- A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 1797. eln. sz. megkeresése valamennyi főtisztelendő egyházi főhatósághoz a hitoktatás nyelvről a népoktatási tanintézetekben
- A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosának éves beszámolója 1995–2010
- A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosának véleménye a készülő nemzetiségi törvény tervezetéről 2011. november 15.
- A nemzeti kormány 330/1946. M. E. sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatása tárgyában 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról
- A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelve dolgában. 1790. június 11.
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 110 478 VIII. a. sz. rendelete a 4800/1923. M. E. sz. rendelet 18. §-ában foglalt rendelkezések végrehajtásáról
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1200/1946. VKM sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról szóló 330/1946. M. E. számú rendelet végrehajtása tárgyában
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 2100/1948. VKM sz. rendelete a nemzetiségekhez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról szóló 1200/1946. VKM számú rendelet módosításáról és kiegészítéséről.
- Administration of Justice (Language) Act (Ireland) 1737 (11 Geo. II c. 6)
- Allerhöchste Entschließung vom 16. April 1818 für Galizien und die Bukowina
- Allgemeine Gerichtsordnung für Westgalizien vom 19. December 1796
- Allgemeine Schulordnung 1774
- Allgemeinen Strasprocessordnung vom 29. Juli 1853
- Amtssprachenverordnung-Ungarisch 2000
- An Act for certain Ordinances in the King's Majesty's Dominion and Principality of Wales 1542
- An Act for Laws and Justice to be ministered in Wales in like Form as it is in this Realm 1535
- An Act for the English Order, Habit, and Language 1537
- An Act for the Erection of Free Schools 1570
- An Act for the Settling of Parochial Schools 1616
- An Act for the Translating of the Bible and the Divine Service into the Welsh Tongue 1563
- An Act for the Uniformity of Common Prayer and Service in the Church, and the Administration of the Sacraments throughout the Realm 1548 (2 & 3 Edw. VI c. 1)

- An Act for the Uniformity of Service and Administration of the Sacraments 1560
- An Act for turning the Books of Law, and all Processes and Proceedings in Courts of Justice into English 1650
- An Act of Confirmation of the Statutes of Kilkenny 1495
- An Act to amend and extend the provisions of the Law of Scotland on the subject of Education 1872 (35 & 36 Vict. c. 62)
- An Act to provide for Public Elementary Education in England and Wales 1870 (34 & 35 Vict. c. 75)
- An Act to Restrain Foreign Education 1695
- An Additional Act concerning the Proceeding of the Law in English 1651
- Änderung des Bundes-Verfassungsgesetzes 2000
- Anglo-Irish Agreement 1985 between the Government of Ireland and the Government of the United Kingdom
- Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10030/1945. M. E. sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról
- Böhmische Sprachenzwangsgesetz vom Jahre 1866
- Broadcasting Act 1981 (c. 68)
- Bundesgesetz, mit dem Bestimmungen über die Anbringung von zweisprachigen topographischen Bezeichnungen und Aufschriften in den Gebieten Kärntens mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung (Ortstafelgesetz 1972)
- Bundesgesetz über besondere Bestimmungen betreffend das Minderheitenschulwesen im Burgenland (Minderheiten-Schulgesetz für das Burgenland 1994)
- Bundesgesetz vom 19. März 1959, womit für das Bundesland Kärnten Vorschriften zur Durchführung der Minderheiten-Schulbestimmungen des Österreichischen Staatsvertrages getroffen werden (Minderheiten-Schulgesetz für Kärnten 1959)
- Bundesgesetz vom 7. Juli 1976 über die Rechtsstellung von Volksgruppen in Österreich (Volksgruppengesetz)
- Bundesgesetz, mit dem das Volksgruppengesetz geändert wird 2. Mai 2011
- Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874
Bundes-Verfassungsgesetz-Novelle 1994 Elérhető: www.ris.bka.gv.at.
(A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)
- Burgenländisches Landesschulgesetz 1937
- Charte en faveur du Catalan 2007
- Circulaire n° 82–261 du 21 juin 1982
- Circular de 28 de julio de 1940 del Gobernador Civil de Barcelona

- Civil Procedure Acts Repeal Act (42 & 43 Vict. c. 59)
- Code de l'éducation, 2000
- Code de la consommation, 1993
- Código de Comercio decretado, sancionado y promulgado en 30 de Mayo de 1829
- COMEX Evaluation Reports for Austria: ECRML (2005)1; (2009)1; (2012)7
- COMEX Evaluation Reports for Hungary: ECRML (2001)4; (2004)5; (2007)5; (2010)2; (2013)6; (2016)6
- COMEX Evaluation Reports for Spain: ECRML(2005)4; ECRML(2008)5; ECRML(2012)5; ECRML(2016)7
- Conseil constitutionnel, Décision n° 2001–454 DC du 17 janvier 2002 (Loi relative à la Corse)
- Conseil constitutionnel, Décision n° 2011–130 QPC du 20 mai 2011: Mme Cécile L. et autres (Langues régionales)
- Conseil constitutionnel, Décision n° 91–290 DC du 09 mai 1991 (Loi portant statut de la collectivité territoriale de Corse)
- Conseil constitutionnel, Décision n° 94–345 DC du 29 juillet 1994 à propos de la loi relative à l'emploi de la langue française
- Conseil constitutionnel, Décision n° 99–412 DC du 15 juin 1999 sur le Charte européenne des langues régionales ou minoritaires
- Conseil d'État, Le Conseil d'État sur le rapport de la 4ème sous-section, Séance du 28 octobre 2002, lecture du 29 novembre 2002. N° 248192–248204
- Conseil Général du Pyrénées-Orientales: Charte en faveur du Catalan 2007, Art. 1. Elérhető : www.cg66.fr/202-charte-en-faveur-du-catalan.htm (A letöltés ideje : 2018. 02. 21.)
- Constitución de la República Española, 9 de diciembre de 1931
- Constitución Española de 1978
- Corse (2005): *30 juin et 1er juillet 2005: Séance publique de l'Assemblée de Corse: unanimité sur les orientations relatives au patrimoine et à la langue corse*
- Corse (2012): *Charte de la langue corse: principes et engagements communs (consultez la liste des communes qui ont signé la charte)*
- Council Conclusion of 13 June 2005 on the official use of additional languages within the Council and possibly other Institutions and bodies of the European Union (2005/C 148/01)
- Council of Europe: *State Periodical Report for Spain, MIN-LANG/PR (2014) 5*

- Council of Europe: *State Periodical Reports for Austria*, MIN-LANG/PR (2003) 5; (2007) 9; *3rd Report of the Republic of Austria 2011*; MIN-LANG (2017) PR 5.
- Council of Europe: *State Periodical Reports for the United Kingdom*, MIN-LANG/PR (2002) 5; MIN-LANG/PR (2005) 5; MIN-LANG/PR (2009) 2; MIN-LANG (2013) PR 1; MIN-LANG (2017) PR 8.
- Court of Justice of the European Union, Case C–361/01 P Christina Kik v Office for Harmonisation in the Internal Market (Trade Marks and Designs) (OHIM), Judgment of the Court of 9 September 2003
- Court of Justice of the European Union, Case C–366/98, Criminal proceedings against Yannick Geffroy and Casino France SNC, Judgment of the Court of 12 September 2000
- Courts in Wales and Chester Act 1732–3 (6 Geo. II c. 14)
- Crofters (Scotland) Act 1993 (c. 44)
- Crofters Holdings (Scotland) Act 1886
- Das böhmische Sprachenzwangsgesetz vom Jahre 1615
- Décret du 2 Thermidor, An II = Décret portant qu'a compter de jour de sa publication, nul acte public ne pourra, dans quelque partie que ce soit du territoire français, être écrit qu'en langue française 1794
- Décret du 27 brumaire an III sur les écoles primaires 1794
- Décret du 30 vendémiaire an II = Décret relatif à l'organisation de l'instruction publique et à la distribution des premières écoles dans les communes, 1793
- Décret du 8 pluviôse an II = Décret qui ordonne l'établissement d'instituteurs de langue française dans les campagnes de plusieurs départements dont les habitants parlent divers idiômes 1794
- Décret n° 52.1347 du 18 décembre 1952 relatif à l'enseignement de la langue allemande dans les classes terminales des écoles primaires des communes dont la langue usuelle est le dialecte alsacien
- Décret n° 74–33 du 16 janvier 1974 relative à l'enseignement des langues et dialectes locaux
- Décret relatif aux écoles primaires, 1794
- Decreto 127/2012, de 3 de agosto, del Consell, por el que se regula el plurilingüismo en la enseñanza no universitaria en la Comunitat Valenciana
- Decreto 1433/1975, de 30 de mayo por el que se regula la incorporación de las lenguas nativas en los programas de los Centros de Educación Preescolar y General Básica
- Decreto 15/2013, de 19 de abril, por el cual se regula el tratamiento integrado de las lenguas en los centros docentes no universitarios de las Illes Balears

- Decreto 2929/1975, de 31 de octubre por el que se regula el uso de las lenguas regionales españolas
- Decreto 79/2010 para el plurilingüismo en la enseñanza no universitaria de Galicia
- Decreto de 14 de noviembre de 1958, por el que se aprueba el Reglamento para la aplicación de la Ley del Registro Civil
- Decreto de 2 de junio de 1944, por el que se aprueba con carácter definitivo el Reglamento de la organización y régimen del Notariado
- Decreto Foral 159/1988 de incorporación del vascuence a la enseñanza no universitaria de Navarra
- Department for Communities (2012): *Strategy to Enhance and Protect the Development of the Irish Language 2015–2035*
- Die Verfassung Belgiens vom 7. Februar 1931.
- Disposición del Gobierno Superior Político de Baleares, 22 de febrero de 1837
- Dispositif académique d'enseignement de la langue corse dans le premier degré année scolaire 2017–2018. II–1. Elérhető : http://web.ac-corse.fr/ia2a/Dispositif-academique-de-l-enseignement-de-la-langue-corse-dans-le-premier-degre-2017-2018_a599.html (A letöltés ideje: 2018. 02. 23.)
- Edit du Roy. 2 Avril 1700. Elérhető : www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Decret-interdiction-catalan1700.htm (A letöltés ideje: 2018. 02. 25.)
- Education (Scotland) Act 1980 (c. 44)
- Education Act 1944 (7 & 8 Geo. VI c. 31)
- Education Reform Act 1988 (c. 40)
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich 1849
- Entwurf des Österreichischen Reichstages welcher in der Zeit vom 22. Juli 1848 bis 4. März 1849 getagt hat, zuerst in Wien, ab dem 22. November 1848 in Kremsier (Mgft. Mähren) („Kremsier Entwurf“)
- Erlass des Justizministeriums vom 18. April 1882, an das Oberlandesgerichts-Präsidium Graz
- Erlass des Justizministeriums vom 22. October 1852
- Erlass des Justizministeriums vom 23. September 1886
- Erlass des k. k. Ministeriums des Innern vom 23. Februar 1849
- Erlass des k. k. Ministeriums des Innern vom 9. December 1860.
- Erlass des k. k. Staatsministeriums vom 10. April 1861
- Erlass des k.k. Ministeriums des Innern vom 20 December 1859
- Erlass des k.u.k. Kriegsministeriums vom 19. November 1903
- Európai Unió Alapjogi Chartája
- Európai Unió működéséről szóló Szerződés

- Európai Unióról szóló Szerződés
- Gaelic Language (Scotland) Act 2005 (asp 7)
- Gerichtssprachengesetzes für Kärnten 1959
- Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz) Elérhető: www.ris.bka.gv.at (A letöltés ideje:
- Gesetze vom 10. Juni 1866
- Gesetze vom 15. Februar 1867
- Government of Wales Act 1998 (c. 38)
- Government of Wales Act 2006 (c. 32)
- Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn 1849
- Hofdecret vom 26sten März 1787 an das inner- und ober-österreichische Appellationsgericht
- Hofdecret vom 30. November 1787
- Hofentschließung vom 1. December 1785
- Hofkanzleidecret vom 23. April 1807.
- Human Rights Act 1998 (c. 42)
- Instrucción para el arreglo del Teatros y Compañías Cómicas de estos Reinos fuera de la Corte, de 2 de marzo de 1801
- Interdiction officielle de la langue catalane – Edit du Roy. 2 Avril 1700
- Irish Education Act 1892 (55 & 56 Vict. c. 42)
- Josephinische Gerichtsordnung vom 1. Mai 1781
- Judenpatente für Niederösterreich vom 2. Jänner und für Mähren vom 13. Februar 1782
- Kaiserlichen Patente vom 27. December 1852
- Kaiserlichen Patente vom 4. März 1849
- Kaiserliches Patent über die durch die constitutionelle Staatsform gewährleisteten politischen Grundrechte (Grundrechtspatent), 1849. Kundmachung der Bundesregierung vom 1. Mai 1934, womit die Verfassung 1934 verlautbart wird
- Kundmachung der Bundesregierung vom 1. Mai 1934. Bundesgesetzblatt Nr. 1. Elérhető: www.ris.bka.gv.at (A letöltés ideje:
- L'Édit de Roussillon 1563
- L'ordonnance 188 d'août 1539 (ou « ordonnance de Villers-Cotterêts ») prise par le Roi François Ier imposant l'usage du français dans les actes officiels et de justice enregistrée au Parlement de Paris le 6 septembre 1539 Magyar Kir. KSH (1907): *A magyar szent korona országainak 1901. évi népszám-*

lálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

- Ley 1/1993, de 19 de febrero, de la Escuela Pública Vasca
 Ley 1/1998, de 23 de marzo, de uso y promoción del bable/asturiano
 Ley 1/1998, de 7 de enero, de Política Lingüística
 Ley 1/2000, de 7 de enero, de Enjuiciamiento Civil
 Ley 10/1982, de 24 de noviembre, básica de normalización del uso del euskera
 Ley 10/2009, de 22 de diciembre, de uso, protección y promoción de las lenguas propias de Aragón
 Ley 12/2009, del 10 de julio, de Educación
 Ley 14/1970, de 4 de agosto, General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa
 Ley 3/1983, de 15 de junio, de normalización lingüística
 Ley 3/1986, de 19 de abril, de normalización lingüística
 Ley 3/2013 de uso, protección y promoción de las lenguas y modalidades lingüísticas de Aragón
 Ley 39/2015, de 1 de octubre, del Procedimiento Administrativo Común de las Administraciones Públicas
 Ley 4/1983, de 23 de noviembre, de uso y enseñanza del valenciano
 Ley 7/1983, de 18 de abril, de normalización lingüística en Catalunya
 Ley de 28 mayo de 1862, del Notariado
 Ley de 8 de junio de 1957 sobre el Registro Civil
 Ley de Instrucción Pública de 9 de septiembre de 1857
 Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre, del vascuence
 Ley Orgánica 14/2007, de 30 de noviembre, de reforma del Estatuto de Autonomía de Castilla y León
 Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial
 Loi Bas-Lauriol = Loi n° 75–1349 du 31 décembre 1975 relative à l'emploi de la langue française
 Loi constitutionnelle n° 2008–724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République
 Loi constitutionnelle n° 92–554 du 25 juin 1992 ajoutant à la Constitution un titre « Des Communautés européennes et de l'Union européenne »
 Loi Deixonne = Loi n° 51–46 du 11 janvier 1951 relative à l'enseignement des langues et des dialectes locaux
 Loi Guizot = Loi sur l'instruction primaire 1833
 Loi Haby = Loi n° 75–620 du 11 juillet 1975 relative à l'éducation
 Loi n° 2002–92 du 22 janvier 2002 relative à la Corse

- Loi n° 2013–595 du 8 juillet 2013 d’orientation et de programmation pour la refondation de l’école de la République
- Loi n° 82–214 du 2 mars 1982 portant statut particulier de la région de Corse (organisation administrative)
- Loi n° 86–1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication
- Loi n° 91–428 du 13 mai 1991 portant statut de la collectivité territoriale de Corse
- Loi n° 94–665 du 4 août 1994 relative à l’emploi de la langue française (Loi Toubon)
- Magyar Kir. KSH (1912): *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország Alaptörvénye
- National Assembly for Wales (Official Languages) Act 2012 (anaw 1)
- National Gaelic Language Plan 2017–2022
- National Plan for Gaelic 2007–2012
- National Plan for Gaelic 2012–2017
- Normas del Departamento Nacional de Cinematografía del 20 de octubre de 1940
- Northern Ireland (St Andrews Agreement) Act 2006 (c. 53)
- Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña, establecida por su Magestad, con decreto de diez y seis de enero de mil setecientos diez y seis 1716
- Obnovené zřízení zemské/Verneuerte Landesordnung 1627
- Orden de 11 de enero de 1945
- Orden de 16 de mayo de 1940 por la que se dispone queda prohibido en rótulos, muestras, anuncios, etc., el empleo de vocablos genéricos extranjeros
- Orden de 17 de febrero de 1953 por la que se regulan los nombres de los buques de la Marina Mercante y de Pesca de arqueo total Superior a veinte toneladas
- Orden de 20 mayo de 1940 sobre denominaciones, marcas y rótulos en idioma extranjero
- Orden de 8 de julio de 1940 por la que se aclara la de 20 de mayo último sobre el uso y empleo y registro de denominaciones extranjeras en marcas, nombres comerciales y rótulos de establecimientos
- Orden del Ministerio de Justicia del 12 de agosto de 1938
- Orden del Ministerio de Justicia del 18 de mayo de 1938
- Orden del Ministerio de la Gobernación de 8 de abril de 1939
- Orden del Ministerio de Organización y Acción Sindical del 21 de mayo de 1938
- Ordonnance de Villers-Cotterêts 1539. Elérhető: www.academie-francaise.fr/la-langue-francaise/le-francais-aujourd'hui (A letöltés ideje: 2018. 02. 26.)

- Patente vom 17. Juni 1788 über das Kriminalverfahren
- Patente vom 7. August 1850, betreffend die Errichtung eines Obersten Gerichts- und Kassationshofes
- Patente vom 9. August 1854 Nr. 208
- Pillersdorff'schen Verfassungsurkunde vom 26. April 1848
- Plan Lingua 2020
- Pragmáticas de Cigales de 1549 y de Madrid de 1552 (Libros que deben tener los cambios y mercaderes en el modo que se expresa)
- Proceedings in Courts of Justice Act 1730–1 (4 Geo. II c. 26)
- Ratio Educationis: az 1777-ei és az 1806-ai kiadás magyar nyelvű fordítása.*
Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Real Cédula de 22 de septiembre de 1780 – Establecimiento de las escuelas públicas de la Corte
- Real Cédula de 28 de junio de 1619 – Expulsión de los gitanos que no se avvicindaren en pueblos de mil vecinos arriba; y prohibicion de usar su trage, nombre y lengua, y de tratar en compras y ventas de ganados
- Real Cédula de 3 de octubre de 1714 – Establecimiento de la Real Academia Española; y prerogativas de sus individuos
- Real Cédula de su Magestad, a consulta de los señores del Consejo, reduciendo el arancel de los derechos procesales a reales de vellón en toda la Corona de Aragón, y para que en todo el Reyno se actué y enseñe en lengua castellana, con otras cosas que se expresa 1768
- Real Decreto de 14 de septiembre de 1882
- Real Decreto de 21 de noviembre de 1902
- Real Decreto de 30 de marzo de 1849, sobre escuelas normales e inspectores de instrucción primaria, y reglamentos para le ejecucion del mismo
- Real Decreto del 11 de junio de 1926
- Real Decreto del 18 de septiembre de 1923
- Real Orden del 13 de octubre de 1925
- Real Orden del 28 de Diciembre de 1799
- Real Orden disponiendo que en adelante no se admitan á la censura obras dramáticas que estén esclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España 1867
- Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Nyelvi Charta) 1992
- Reglamento general de Instrucción Pública decretado por las Córtes en 29 de junio de 1821
- Règlement des écoles primaires (6 janvier 1881)
- Règlement modèle pour les écoles publiques (17 août 1851)

- Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich vom 4. März 1849 nebst dem dazu gehörigen Manifeste und Grundrechtspatent. (Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Jg. 1849. S. 148 ff.)
- Rescript Kaiser Ferdinand I. vom 8. August 1555
- Resolution Kaiser Ferdinands über die Petition der Bewohner Prags vom 8. April 1848
- Revised Code of the Committee of Council on Education, 1861
- s.n. (1848): *Reports of the commissioners of inquiry into the state of education in Wales: appointed by the Committee of council on education, in pursuance of proceedings in the House of commons, on the motion of Mr. Williams, of March 10, 1846, for an address to the Queen, praying Her Majesty to direct an inquiry to be made into the state of education in the principality of Wales, and especially into the means afforded to the labouring classes of acquiring a knowledge of the English language.*
- Scotland Act 1998 (c. 46)
- Scottish Land Court Act 1993 (c. 45)
- Small Landholders (Scotland) Act 1911
- Staatsgesetzblatt Nr. 303. Elérhető: www.ris.bka.at (A letöltés ideje:
- Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder
- Staatsvertrag, betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich 1955
- Staatsvertrages von St. Germain vom 10. September 1919
- Standing Orders of the Scottish Parliament. s.d.
- Statthalterei Präsidialerlass vom 11. Juni 1869
- Statutes of Iona 1609
- Strafgesetzbuche vom 3. September 1803
- Strafprozessordnung vom 23. Mai 1873
- The Belfast (Good Friday) Agreement 1998
- The Pleading in English Act 1362 (36 Edw. III c. 15)
- The St Andrews Agreement 2006
- The Statute of Wales/Statutum Valliae 1284 (12. Edw. I c. 1)
- Topographieverordnung-Burgenland 2000
- Topographieverordnung-Kärnten 17. Juli 2006
- Topographieverordnung-Kärnten 30. Juni 2006
- Tribunal Constitucional de España, Sentencia 30/1986, de 20 de febrero
- Tribunal Constitucional de España, Sentencia 31/2010, de 28 de junio de 2010

- Tribunal Constitucional de España, Sentencia 337/1994, de 23 de diciembre de 1994
- Tribunal Constitucional de España, Sentencia 82/1986, de 26 de junio
- UN (1989): *Treaty Series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nation*
- UN Human Rights Committee (1994): *CCPR General Comment No. 23. Article 27 (Rights of Minorities)*. 8 April 1994, CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, para. 5.1.
- UNESCO (1960): *Egyezmény az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről*
- Velencei Bizottság (2011): *Opinion no. 621/2011 of the Venice Commission on the new Constitution of Hungary*. Strasbourg, 20 June 2011. CDL-AD(2011)016.
- Velencei Bizottság (2011): *Opinion no. 671/2012 of the Venice Commission on the Act on the Rights of Nationalities of Hungary*. Strasbourg, 19 June 2012. CDL-AD(2012)011.
- Verfassungsgesetz vom 13. Dezember 1945, womit verfassungsrechtliche Anordnungen aus Anlaß des Zusammentrittes des Nationalrates und der Landtage getroffen werden (2. Verfassungs-Überleitungsgesetz 1945) Elérhető: www.ris.bka.gv.at (A letöltés ideje:
- Verordnung der Bundesregierung vom 24. April 1990 über die Bestimmung der Gerichte, Verwaltungsbehörden und sonstigen Dienststellen, vor denen die kroatische Sprache zusätzlich zur deutschen Sprache als Amtssprache zugelassen wird
- Verordnung der k. k. Ministerium des Innern und der Justiz vom 2. April 1849
- Verordnung der Minister des Innern und der Justiz vom 19. April 1880
- Verordnung des Bundeskanzlers vom 1. Jänner 1930, betreffend die Wiederverlautbarung des Bundes-Verfassungsgesetzes. Bundesgesetzblatt Nr. 1. Elérhető: www.ris.bka.gv.at (A letöltés ideje:
- Verordnung des Gesamtministeriums vom 5. Juni 1869
- Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 16. December 1854
- Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 8. August 1859
- Verordnung vom 18. Oktober 1776
- Verordnungen Nr. 306–308. vom 31. Mai 1977
- Welsh Courts Act 1942 (5 & 6 Geo. VI c. 40)
- Welsh Language (Wales) Measure 2011 (nawm 1)
- Welsh Language Act 1967 (c. 66)
- Welsh Language Act 1993 (c. 38)

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó
www.dialogcampus.hu
www.uni-nke.hu
1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Telefon: (30) 426 6116
E-mail: kiado@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető
Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Pokorádi Zsófia
Tördelőszerkesztő: Gyapjas Anikó
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-963-531-052-4 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-053-1 (pdf)
ISBN 978-963-531-054-8 (epub)

Mivel a nyelvhasználatra vonatkozó szabályozásnak a mai napig nincsenek egyetemesen elfogadott rendezőelvei, az egyre hangsúlyosabb nemzetközi szerepvállalás ellenére az egyes államok nyelvi jogi szabályozása és nyelvpolitikája ma is jelentős különbségeket mutat. A téma két okból is rendkívül időszerű. Egyrészt a globalizációhoz kapcsolódó társadalmi folyamatok eredményeként a kisebb nyelvek funkcionális hanyatlása és kihalása nagyobb méreteket ölt, mint bármikor a történelem folyamán, másrészt az etnikai konfliktusok egyik fő forrása éppen a nyelv. Jelen mű ennél fogva az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás zsinórmértékeinek kidolgozásához való támpontok keresésén keresztül a világ nyelvi sokféleségének megőrzéséhez, valamint a különféle népek békés egymás mellett éléséhez kíván hozzájárulni.

Az elsősorban jogtörténeti szempontú monográfia az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Ausztria és Magyarország nyelvi jogi szabályozása, valamint nyelvpolitikája leíró, értékelő és összehasonlító elemzésére terjed ki, az első ilyen tárgyú jogszabályok születésétől napjainkig.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE